

JEKLO IN LJUDJE

**JESENIŠKI ZBORNIK
VI.**

JESENICE 1991

908 (497.12)

JEKLO... 6

69.831

CIP – katalogizacija v knjigi –
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
908 (497.12 Jesenice) (082)

JEKLO in ljudje : jeseniški zbornik. –
Jesenice : Skupščina občine, 1964 –
6 / [glavni in odgovorni urednik
Tone Konobelj]. – 1991

17092352

Jeseniški zbornik

JEKLO IN LJUDJE VI

Glavni in odgovorni urednik Tone Konobelj – Uredniški odbor: Vlado Brišar, Benjamin Gracer, Ivan Jan, Damjan Jensterle, Janez Kavčič, Franc Konobelj (predsednik), Tone Konobelj, Zvone Labura, Majda Malenšek, Janez Meterc, Vencelj Perko, Andrej Pikon, Dušan Prešern, Jože Šifrer in Joža Varl. – Urednika literarnih prispevkov Majda Malenšek in Damjan Jensterle – Prevodi povzetkov Darja Črv-Štepec – Zunanja in notranja oprema Tone Konobelj – Izdala in založila Skupščina občine Jesenice – Tisk Tiskarna Tone Tomšič Ljubljana 1991 – Naklada 1000 izvodov.

Na ovitku Stara Sava v 19. stoletju, svila (neznani avtor) in Jaka Torkar: Gradbišče karavanskega predora (v jeseniški dolini), olje, junij 1989

VSEBINA

Božidar Brudar	Uvodna beseda	7
ZGODOVINA		
Janez Kopač	Upravni razvoj v gorenjesavski dolini (1849–141)	13
Janez Meterc	Nastanek in razvoj Kosove graščine na Jesenicah	43
Janez Šmitek	Delniška družba in delavska zadruga	53
IMENOSLOVJE		
Dušan Čop	Imenoslovje jeseniške občine	61
ARHEOLOGIJA		
Draško Josipovič	Poselitev severozahodne Gorenjske v pleistocenu	73
Timotej Knific	Blejska arehološka mikroregija (zgodovina raziskav)	83
Milan Sagadin	Konservacijska in prezentacijska dela na Ajdni	97
Eva Kocuvan	Predstavitve osnutka projekta »Prikaz življenja v prazgodovini« – Ideja ali realizacija?	107
NUMIZMATIKA, FALERISTIKA		
Dušan Prešern	Keltske, rimske in kasnoantične najdbe na visokem Gorenjskem	113
Borut Razinger	Značke jeseniške železarne	135
GEOLOGIJA, PALEONTOLOGIJA, BOTANIKA		
Anton Ramovš	Geološke in paleontološke raziskave v severnih Julijskih Alpah v letih 1985 do 1990	157
Nada Praprotnik	Velevetni dimek (<i>Crepis conyzifolia</i> /Gouan/A. Kerner), nova vrsta za Slovenijo	177
ZAPISKI		
Tadej Brate	Industrijska ozkotirna železnica Železarne Jesenice	183
Tone Konobelj	Utrinki iz zgodovine telovadbe na Jesenicah do druge svetovne vojne	189
Lojze Štrumbel	Razvoj namiznega tenisa na Jesenicah	197
France Voga	Jakob Aljaž na Dovjem	209
Jože Šifrer	Franc Saleški Finžgar o svoji domačiji	227
Jože Šifrer	Gorenjci, Korošci in Slavko Savinšek	233
Jože Vidic	Triglavska trebušnika	239
Cene Avguštin	Jaka Torkar	249
Slavko Tarman	Jaka Čop – mojster planinske fotografije	253
SPOMINI		
Franc Konobelj-Slovenko	Druga partizanska zima pod Stolom	257
Ivan Jan	»Titova vas« pod Stolom	267
LEPOSLOVJE		
Edo Torkar	Ostanki rokopisov, ki so jih požrle miši	279
IN MEMORIAM		
Leon Mesarič	Anton Labura-Zvone (1923–1989)	287
Joža Varl	Tone Tomazin (1920–1989)	289

DEDIŠČINA,
MUZEJI,
DRUŠTVA

Mira Novak	Dvajset let spominskega muzeja v Finžgarjevi rojstni hiši v Doslovčah	291
Tone Konobelj	Štiri desetletja Tehniškega muzeja Železarne Jesenice	297
Janez Meterc	Obnovitvena dela nad podružni cerkvi sv. Mraka v Vrbi	303
Tone Konobelj	Muzejsko društvo na Jesenicah	305
Marjan Dolinšek	Maketarstvo kot primer prezentacije tehniške dediščine	307
Janez Šmitek	Fužinsko kladivo	311
Marija Zupančič-Vičar	Ženski pevski zbor »Milko Škoberne« z Jesenic	315
Tone Konobelj	Potovalna skrinja in njena pripoved	317
Slavica Osterman	Zibelke Staneta Zugwitza	319

POEZIJA

Benjamin Gracer	Človek ne jezi se	72
Benjamin Gracer	Hamlet	82
Benjamin Gracer	Naivna lastovka	96
Benjamin Gracer	Basen	112
Benjamin Gracer	Žene	182
Marko Elsner-Grošelj	Obred	52
Marko Elsner-Grošelj	Ti, drugi	208
Marko Elsner-Grošelj	Znotraj sinjega	286
Marko Elsner-Grošelj,	Trajanje	302
Magdalena M. Flander	Se spomniš še, moj oče	196
Magdalena M. Flander	Potovanje	238
Milan Kristan	Vonji, pesem	314
Milan Kristan	Svetloba, pesem	318

Med Karavanke in Mežaklo so stisnjene Jesenice, delavske, železarske, hokejske, obmejne, revolucionarne, ... pa tudi človeške.

Ta človek ni prav nič drugačen od drugih, ki živijo v slovenskem prostoru. Ga je morda ozka dolina naredila ozkega, trmastega? Toda takšna je vedno bila, tudi takrat, ko se po njej še ni vil rdečkast oblak prahu, takšna bo, ko bo začutila v sebi mogočen utrip evropske žile, avtoceste.

Jesenškega človeka so politike v preteklosti velikokrat uporabljale za svojo propagando. Bil je revolucionar, jeklen mož, proletarec, hokejist, napreden član delavskega razreda, obvezno je imel težko mladost...

Vse to je in bo pustilo pečat na ljudeh, ki živijo in delajo na tem koščku zemlje. Zbornik Jeklo in ljudje pa opisuje vsestransko zanimanje krajanov jeseniške občine za vrednote, ki niso časovno omejene. Vse te najrazličnejše aktivnosti skozi stoletja dajejo dolgoročen pečat kraju in prebivalcem in posredno vplivajo tudi na današnje probleme in na pripravljenost za njihovo reševanje.

Čim bolj popolna in zaokrožena bo ta slika, tem lažje se bomo tudi v bodoče dogovorili za aktivnosti, ki bodo služile napredku občine kot celote.

Želim, da bi bil zbornik Jeklo in ljudje VI. s svojimi prispevki pomembna osnova za vsestransko široko in demokratično urejanje odnosov in za izpolnjevanje interesov ljudi v naši občini.

Zgodilo se je poleti 1991

26. junija 1991 smo se veselili svečane proglasitve neodvisne in samostojne Slovenije.

V svojem nagovoru na Čufarjevem trgu sem takrat dejal:

»Samostojnost ni bila nikjer v zgodovini nikomur podarjena, vedno je bila izborjena...

Zavedajmo se, da so oči sveta uprte v nas in da nastopamo na odru...

Naj vsak odigra svojo vlogo po svojih najboljših močeh, zavedajoč se odgovornosti do tistih vrednot, ki so mu svete...

Zato iščimo tisto, kar nas povezuje in združuje, da bomo svojo zgodovinsko vlogo odigrali zares kot zrela demokratična družba ljudi, ki natančno vedo, kaj hočejo...

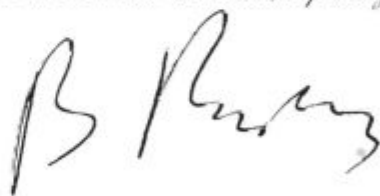
Že drugi dan so se moje besede potrdile. Nismo mogli verjeti, da sta slovenska vojaka, doma iz Vipave in iz Tolmina, ki sta zlekla 27. junija iz tanka na Krušici, bila pripravljena, da bi s silo premagala svoje kolege Slovence iz Radovljice in z Jesenic, ki so s teritorialno obrambo »držali« karavanški plato.

Z velikimi napori smo v teh nenormalnih časih apelirali na oficirje jugoslovanske armade, naj ne izpolnjujejo slepo ukazov svojih nadrejenih. Uspelo nam je, da smo z vztrajnim dogovarjanjem dosegli, da v prvih dneh agresije ni bil nihče ranjen ali mrtev, armada pa je morala zapustiti jeseniško občino.

Predsednik

Skupščine občine Jesenice

Dr. Božidar Brudar, dipl. ing.

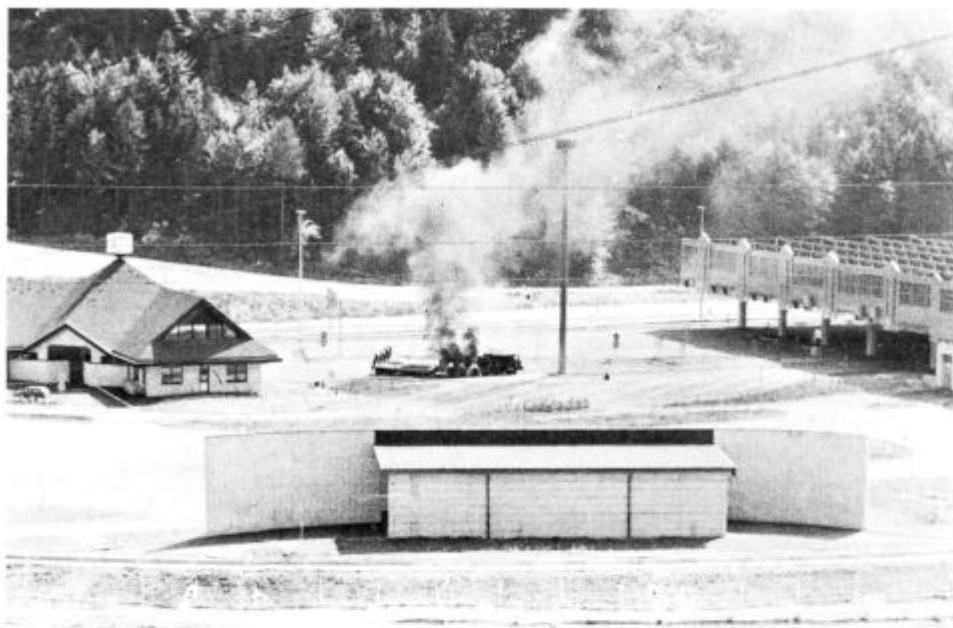

Na Trgu Toneta Čufarja 26. junija 1991. Foto Franci Črv

Župan dr. Božidar Brudar je 26. junija 1991 na Trgu Toneta Čufarja zasadil lipo. Foto Franci Črv

Goreći transporterji jugoslovanske armije pred cestnim predorom Karavanke na Hrušici (30. junij 1991). Foto Franci Črv

Teritorialna obramba nad cestnim predorom Karavanke na Hrušici (30. junij 1991). Foto Franci Črv

Cestna barikada na Hrušici 30. junija 1991. Foto Franci Črv

Pripadniki teritorialne obrambe v Ratečah 2. julija 1991. Foto Franci Črv

ZGODOVINA

Janez Kopač

UPRAVNI RAZVOJ V GORNJESAVSKI DOLINI (1849–1941)

Uvod

Zametke uprave kot oblike za urejanje skupnih potreb prebivalcev na geografsko zaokroženem območju zasledimo že v času po naselitvi Slovencev. Dr. Pavle Blaznik ugotavlja, da so se Slovenci, ko so se stalno naselili, organizirali tako, da so zemljo gospodarsko skupno izrabljali pripadniki ozemeljske skupnosti, imenovane župa, ki ji je načeloval župan. Ni izključeno, da so že v staroslovenski dobi v mejah župe nastajala posamezna naselja in da je župa obsegala po več sosesk, ki niso imele lastnih županov. S Slovenci poseljeno ozemlje je od 8. stoletja naprej postopno prehajalo pod oblast nemškega cesarstva. Nemški vladarji so svobodno razpolagali z zemljo in jo razdeljevali posvetnim in cerkvenim velikašem, da so na ta način pridobili njihovo naklonjenost.

Zemljiški gospodje, ki so jim nemški cesarji podeljevali obsežne komplekse zemlje, so na svojih območjih morali urediti tudi svojo upravo, to je opravljanje javnih funkcij, ki so obsegale tako gospodarsko vodenje gospostva kakor tudi opravljanje sodnih kompetenc za svoje ozemlje.

Tudi območje Gornjesavske doline je bilo od zgodnjega srednjega veka naprej razdeljeno med več velikih fevdalcev oziroma zemljiških gospostev. Med prvimi so si posest na tem območju pridobili freisinški škofje iz mesta Freising na Bavarskem. Leta 1033 so pridobili Dovje s širšo okolico. Pridobljeno posest na Dovjem so freisinški škofje vključili v svoje loško gospostvo s sedežem v Škofji Loki, pa čeprav Dovje z okolico ni bilo teritorialno sklenjeno s freisinškimi posestvi v Škofji Loki, v škofjeloški širši okolici in v okolici Kranja.

Loško gospostvo je bilo upravno razdeljeno na urade (officium), ki so bili praviloma poimenovani po največjem tamkajšnjem naselju. Na čelu urada je stal praviloma župan, ki je bil iz vrst podložnikov. Do leta 1501 so se uradi na loškem gospostvu preimenovali v župe.

Župani so bili nekaki upravni in gospodarski zaupniki loškega pa tudi drugih gospostev. Skrbniki so skrbeli za redno pobiranje dajatev in opravljanje tlake za zemljiškega gospoda, nadzorovali so podložnike in o njihovem ravnanju poročali svojemu zemljiškemu gospodu itd. Za plačilo pa so župani uživali hubo (kmetijo), ki je bila oproščena dajatev in tlake.¹

Glede na to, da je bilo tudi ostalo ozemlje Gornjesavske doline razdeljeno med različne zemljiške gospode (med njimi so bil najpomembnejši Ortenburžani, Celjani

¹ Pavle Blaznik: *Škofja Loka in Loško gospostvo (973–1803)*, Škofja Loka 1973, str.: 3–78; France Štukl v razpravi z naslovom *Nadrihtarji in podrihtarji v občinah Škofja Loka in Stara Loka po letu 1814* opozarja, da povezava med staroslovenskimi in srednjeveškimi župami še ni raziskana.; *Loški razgledi*, št. 36, Škofja Loka 1989, str.: 45–53

in Habsburžani),² smemo domnevati, da so tudi na njihovih gospodstvih imeli organizirano približno enako upravo.

Uprava od srede 15. stoletja do leta 1809

Zametke uprave v modernem smislu, to je s stalno nastavljenimi, plačanimi in le svojemu delodajalcu obvezanimi uradniki, ki so organizirani v urade ali oblastva, s točno določenimi pristojnostmi v notranje avstrijskih deželah³ sledimo od druge polovice 15. stoletja naprej.

Upravne reforme cesarja Maksimilijana I. (1493–1519), s katerimi je postavil prva centralna deželnoknežja oblastva za habsburške dedne dežele (v njihov okvir je spadala tudi dežela Kranjska), so okrepile težnjo po večji upravni samostojnosti deželnoštansovske avtonomistične oblasti. S tem je bila načrtovana pot k dualizmu v upravi, ki je trajal s spremenljivo intenziteto vse do konca monarhije.

Leta 1564 je prišlo do delitve habsburških dednih dežel. Nadvojvoda Karl II. (1564–1590)⁴ si je izbral Gradec za svojo rezidenco z lastnim dvorom in dvornimi uradi. V glavnem mestu Štajerske si je postavil vrhovna centralna oblastva za notranjeavstrijsko deželno skupino. Ta centralna oblastva so delovala do upravnih reform Marije Terezije (1740–1780) leta 1747, ko so jih podredili dunajskim centralnim oblastem. Deželno upravo sta izvajala dva uradniška aparata, deželno-knežji (državnocentralistični) in stanovski (deželno samostojni). Dvojnost oblasti je povzročala precej zmede, saj pristojnosti med obema vrstama oblasti niso bile jasno načrtane.

V obdobju od 16. do 18. stoletja ne moremo govoriti o klasični delitvi oblasti med izvršno in sodno, saj je k upravni oblasti spadala tudi sodna oblast. Za kazenske zadeve za nepriviligirane razrede so bila pristojna deželna sodišča, ki so se v 16. in 17. stoletju vedno bolj drobila in skoraj v celoti prešla v roke zemljiških gospodstev. Sodstvo v civilnih in manjših kazenskih zadevah, ki ga je opravljala patrimonialna oblast, in patrimonialno sodstvo, je bilo ves čas v pristojnosti zemljiških gospodstev. Kjer sta obstajala patrimonialna oblast in patrimonialno sodstvo, so zemljiška gospodstva izvajala tudi splošno upravo na najnižji stopnji.

V času cesarice Marije Terezije in cesarja Jožefa II. (1780–1790) so v avstrijskih deželah izvedli vrsto reform, katerih osnovni namen je bil okrepiti državo. Take težnje so nujno zahtevale omejitev pravic deželnih stanov in s tem prenos upravnih

² Janez Kopač: Rudarska in metalurška tehnologija v srednjem veku ter odnosi, ki jih ureja jeseniški rudarski red iz leta 1381, Jeklo in ljudje, V. Jesenice 1985, str.: 11–28.

³ Notranjeavstrijske dežele so sredi 18. stoletja sestavljale dežele Štajerska, Koroška, Kranjska, grofiji Goriška in Gradiščanska ter glavarstva Trst, Reka, Trsat, Bakar in Bovec. Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steinmark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-bibliographischer Führer, Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918, Zgodovinsko-bibliografski vodnik, Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918 Guida storico-bibliografica, Gradec, Celovec, Ljubljana, Gorica, Trst 1988, str.: 64 (v nadaljevanju Priročniki in karte...)

⁴ Po smrti cesarja Ferdinanda (1564) so si habsburške dežele razdelili njegovi trije sinovi. Sin nadvojvoda Karl II. (1564–1590) je postal vladar notranjeavstrijskih dežel, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str.: 273.

in sodnih funkcij na državne urade. Uradništvo, ki je bilo doslej maloštevilno, se je sedaj močno povečalo in seglo s svojo dejavnostjo daleč navzdol. Vloga od države plačane birokracije je postajala vedno večja in važna opora novega režima.⁵ Upravno reformo so izvedli leta 1747. Zaradi delovanja novih oblasti so deželni stanovi postopoma izgubili številne funkcije. Deželna državna oblastva so neposredno podredili dunajskim dvornim uradom, tako da so notranjeavstrijski centralni uradi v Gradcu postali nepotrebni.

Leta 1748 je v avstrijskih deželah prišlo do splošne upravne reforme, ki je bila povezana s splošno vojaško in davčno reformo. Za vojaške in davčne zadeve so po deželah ustanovili deželnoknežje urade, ki so jih imenovali deputacije.

Da bi bila dejavnost deželnih upravnih oblastev uspešna, so bili potrebni deželnoknežji uradi na srednji stopnji. Zato so hkrati z deputacijami leta 1748 ustanovili okrožne urade pod vodstvom okrožnih glavarjev. Na Kranjskem so postavili tri okrožne glavarje.⁶

Lokalne upravne posle so po navodilih okrožnih uradov oziroma okrožnih glavarjev morala opravljati zemljiška gospodstva. Resno oviro za poslovanje je pomenila velika razdrobljenost zemljiških gospodstev. Zaradi tega so za potrebe nabornega sistema tudi na Kranjskem ustanovili nabornookrajne gosposke. Za ta namen so določili vsakokratno najpomembnejše zemljiško gospodstvo ali mesto v nabornem okraju. Teritorialna osnova za oblikovanje nabornih okrajev so bile župnije, ki so jih zaradi tega večinoma združevali. Ob vojaških zadevah so vse več splošnih upravnih zadev prenesli na nabornookrajne gosposke, tako da so postopoma postale najnižja upravna oblastva, ki so se na kratko imenovala okrajne gosposke. Sodstvo v civilnih zadevah za podložnike naj bi prišlo v roke izprašanih in plačanih sodnikov. Zato so morala leta 1786 zemljiška gospodstva, kjer so bila krajevna sodišča, katerih pristojnosti so bile pravde, sirotinske zadeve in zapuščine, nastaviti izprašanega justiciarija. Druge sodne zadeve, (tudi zemljiškoknjižne) so prepustili zemljiškogospodskim gospodarskim uradom. Majhna in razdrobljena zemljiška gospodstva v večini primerov niso zmogla nastaviti justiciarija.⁷

O uvedbi pravih upravnih občin, ki naj bi pripomogle tudi k izboljšanju gospodarstva v deželi, so na Kranjskem razmišljali že sredi 18. stoletja. Dejstvo, da so podložniki celo v isti vasi pogosto spadali pod različne zemljiške gospose, je onemogočilo težnjo prosvetljenega državnega absolutizma, da bi v državi uvedli modernejšo in bolj učinkovito upravo. Možnost, da bi izvedli zložitve in koncentracijo zemljiških gospodstev, je bila ta čas zaradi fevdalnega sistema še neizvedljiva. Tako stanje je onemogočalo večjo učinkovitost kmetijstva.

V začetku maja 1768 je nastalo pismo, ki ga je neimenovani domoljub poslal

⁵ Karl Spreitzhofer in sodelavci Ugo Cova, Pierpaolo Dorsi, Ema Umek, Wilhelm Wald in Jože Žontar: Notranjeavstrijska centralna oblastva in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja, Priročniki in karte..., str.: 64–75; Ferdo Gestrin–Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str.: 7–8 (v nadaljevanju Gestrin–Melik...).

⁶ Okrožni uradi z okrožnimi glavarji so bili v Ljubljani (tudi za Gorenjsko), v Novem mestu za Dolenjsko in v Postojni za Notranjsko.

⁷ Jože Žontar in sodelavci Ugo Cova, Pierpaolo Dorsi, Karl Spreitzhofer in Wilhelm Wald: Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorske 1747/48 do 1848, Priročniki in karte... str.: 76–92.

J. V. Valvasor: Sava (bakrorez iz Slave vojvodine Kranjske), 1689

tedanji Kranjski kmetijski družbi, v katerem je zapisal, »... da bi bilo po zgledu drugih dobro urejenih dežel, za uvedbo dobre uprave in izboljšanja kmetijstva potrebno postaviti v vsaki vasi in v vsaki občini vaškega ali občinskega predstojnika, nadzornika, načelnika, župana (Suppan) ali kakor naj se ga že imenuje...«, kajti v deželi ni bilo »... dobrega razumevanja za skupne potrebe...«⁸

Ilirske province (1809–1813/1814)

Do korenitih upravnih sprememb je prišlo v času Ilirskih provinc.⁹ Francozi so pri določanju meja med provincami v glavnem ohranili stare deželne meje. Tudi

⁸ Janko Polec: Uvedba občin na Kranjskem leta 1849/1850, Zgodovinski časopis (Kosov zbornik) VI.–VII., Ljubljana 1952–1953, str.: 686–687 (v nadaljevanju ZČ 1952–1953).

⁹ 14. oktobra 1809, to je na dan, ko je bila z mirovno pogodbo v Schönbrunnu podpisana mirovna pogodba med Francijo in Avstrijo, je francoski cesar Napoleon s posebnim dekretom ustanovil Ilirske province (Les Provinces Illyriennes). Sestavljale jih je šest civilnih provinc (med njimi tudi Kranjska) in ena vojaška provinca. Glavno mesto Ilirskih provinc je bila Ljubljana. Ilirske province je avgusta in septembra leta 1813 ponovno zasedla avstrijska vojska. Novo meddržavno razmerje so pravno uredili s Pariškim mirom maja leta 1814.

pri destriktih, nižjih upravnih enotah, so se naslonili na meje avstrijskih okrožij. Na Kranjskem pa so v začetku leta 1813 uredili poleg prejšnjih treh okrožij¹⁰ še nov destrikt v Kranju. Destrikte so razdelili na nižje upravne enote, ki so jih imenovali kantoni (na območju bivše dežele Kranjske so ustanovili 21 kantonov). Gornjesavska dolina je spadala v kanton Radovljica.

V času Ilirskih provinc so Francozi tudi na najnižjem upravnem področju uvedli velike spremembe.

Z ukinitvijo fevdalnega sistema in s tem tudi zemljiških gospostev, ki so sedaj izgubila vse upravne pravice, ki so bile vezane na zemljiško gospodstvo kot najnižjo upravno enoto, je francoska oblast v Ilirskih provincah in s tem tudi na Kranjskem preuredila dotedanji neučinkovit upravni sistem tudi na najnižji stopnji. Kot najnižje upravne enote oziroma kot prvostopenjsko upravno oblast, ki je dotlej slovensko ozemlje v taki obliki ni poznalo, so uvedli občine. Osnova zanje so bile katastrske občine. Več katastrskih občin so združili in ustanovili najnižjo upravno enoto, ki so jo imenovali komuna ali merija. Za načelnike oziroma predstojnike merij ali občin so bili izmed uglednih občanov imenovani meri. To je bila zelo ugledna, vendar brezplačna služba. Prav tako brezplačna je bila služba njegovega pomočnika adjunkta. Mer je imenoval od komune oziroma merije ali občine plačanega tajnika, skupaj z občinskim (municipalnim) svetom pa je imenoval občinske uradnike npr. občinskega blagajnika, policijskega komisarja itd.¹¹

Te občine so bile po svojem obsegu dokaj velike, s povprečno od 1.300 do 4.400 prebivalci. V kantonu Radovljica so ustanovili 7 komun ali merij. Gornjesavska dolina pa je bila uvrščena v dve komuni ali meriji, in sicer Jesenice in Kranjska Gora.

Velike spremembe so bile tudi na področju sodstva. Po kantonih so postavili »mirovne« sodnike, ki so razsojali civilne zadeve za manjše vrednosti in vse prekrške. S poddržavljenjem sodstva je bilo konec tudi posebnih sodišč, ki so v fevdalnem obdobju sodila pripadnikom posameznih družbenih razredov in slojev. V začetku leta 1812 so uvedli enakost državljanov pred zakonom. Na ta način so deželna sodišča, patrimonialna sodišča in patrimonialne uprave prenehale delovati.

Nova upravna in sodna razdelitev je povsem zamenjala staro, še fevdalno avstrijsko upravo in sodstvo.

Deželni stanovi kot oblika deželne uprave nasproti centralistični državni upravi so bili odpravljeni, fevdalci so izgubili vse upravne pravice, ki so bile vezane

¹⁰ Glej opombo št. 6

¹¹ V času francoske revolucije so Francozi pri občinski upravi uvedli lastni in preneseni delokrog občinskih nalog. V lastni delokrog so spadale pristojnosti, ki so se nanašale na neposredno in samostojno delovanje občine. V preneseni delokrog občinske uprave pa so spadale naloge centralne državne oblasti, ki jih je na občino s pooblastili prenesla država. Taka določitev občinskih pristojnosti je odločilno vplivala tudi na določitev pristojnosti v avstrijskih občinah, ki so jih ustanavljali po letu 1849. Decret imperial parton organization des Provinces Illyriennes, Paris 15. april 1811, *Télégraphe officiel*, Ljubljana 1811, št.: 42–45; Seraphine Puchleitner: Die Territorialeinteilung der Illyrischen Provinz Krain unter französicher Verwaltung (1809–1914), *Mitteilungen des Musealvereins für Krain*, XV. Ljubljana 1902, zvezek III. do VI. str. 103–122 in 129–144; Bogomil Vošnjak: Ustava in uprava Ilirskih dežel (1809–1913) Ljubljana 1910, str. 160–161; Gestrin–Melik... str.: 30, Priročniki in karte... str.: 90

na zemljiško gospodstvo. Vso višjo upravo (razen občin) so prevzeli od države plačani in imenovani uradniki.

Francozi so z novo upravno ureditvijo na območju Ilirskih provinc popolnoma izpeljali pomembno načelo delitve upravno izvršne od sodne oblasti. Francoska lokalna oblastva so obstajala do leta 1814.¹¹

Od ponovne avstrijske zasedbe območja Ilirskih provinc leta 1813 do leta 1849

Avgusta 1813 je Avstrija napovedala Franciji vojno, kar je pripeljalo še v istem letu do zasedbe Ilirskih provinc in po sklenitvi pariškega miru leta 1814 do obnovitve organizacije avstrijskih oblastev, toda ne popolnoma takšnih, kakršna so bila pred letom 1809. V tem obdobju avstrijske restavracije ali obnove so teritorialne, sorazmerno obsežne francoske merije upravno prenesli na najnižji stopnji na naborno okrajne oziroma okrajne gosposke (okraje, kot jih imenuje Janko Polc) oziroma na deželnoknežje okrajne komisariate, ki so po letu 1835 nadomestili okrajne gosposke.

Kot okrajno gosposko so določili najpomembnejšo zemljiško gosposko v okraju. Okrajne gosposke so morale nastaviti okrajnega komisarja.

Bivše francoske merije so imenovali glavne občine. Združevale so več manjših katastrskih občin, ki so jih imenovali podobčine. V obeh primerih so kot pomožne organe postavili občinske načelnike ali rihtarje (Gemeinderichter). V vsaki glavni občini je posloval nevoljeni, od zgoraj postavljeni višji občinski načelnik (Ober-richter); v vsaki podobčini ali če so bile te majhne, za več skupaj pa temu podrejeni načelnik (Richter). Razen tega je imela vsaka občina še po dva odbornika, ki sta zastopala občino skupaj z načelnikom v občinskih zadevah. Natančno pa delokrog rihtarjev ni bil določen, čeprav so zanje leta 1843 pripravili posebna navodila.

Občinski rihtarji so bili izvršilni organi okrajnih gosposk oziroma okrajnih komisariatov do leta 1849.

Na področju sodstva je v Avstriji po odhodu Francozov leta 1814 na najnižji ravni ponovno prišlo do delne združitve upravno izvršne in sodne oblasti. Zadeve krajevnih sodišč so prenesli na okrajne gosposke oziroma deželnoknežje okrajne komisariate. Okrajne gosposke oziroma komisariati so morali nastaviti okrajnega sodnika.

V štiridesetih letih 19. stoletja so na Dunaju delno pod vplivom pravne znanosti liberalnejši politični krogi že resno razmišljali o uvedbi moderne uprave na najnižji stopnji državne oblasti, to je o uvedbi modernih upravnih občin. Med zahtevami meščanske revolucije leta 1848 je bila tudi zahteva za avtonomni položaj občin.

Pri reformiranju državne uprave je bilo potrebno upoštevati zahteve iz leta 1848 po enakosti pred zakonom in po odpravi vseh privilegijev na področju sodstva.

Ustavni projekti iz leta 1848 so zagotavljali plemstvu v občinah še poseben položaj. Ustavni osnutek iz začetka leta 1849 pa je občinam zagotavljal samoupravo v vseh zadevah, pri katerih je šlo izključno za interese občine, in sicer v okviru meja, določenih z državnim občinskim zakonom in deželnimi občinskimi redi. O posebnem položaju plemstva v občinah ni bilo več govora, ker se je ustavni osnutek odpovedal načelom stanovske države.

Oktoirana ustava, ki jo je objavil cesar Franc Jožef I. (1848–1916) s cesarskim patentom z dne 4. marca 1849, je jamčila občinam kot temeljno pravico volitve članov njihovih zastopov, sprejemanje novih članov v občinsko zvezo, samostojno

notranjih zadevah popolno samoupravo v vsem, kar se tiče upravljanja občinske imovine, postavitve občinskih organov in pristojnosti krajevne policije.¹²

Od sprejetja začasnega občinskega zakona (17. marec 1849) do začasne ukinitve zakona (29. oktober 1849)

Cesar je začasni zakon o občinah podpisal 17. marca 1849. Kot idejnega očeta zakona zgodovinarji smatrajo tedanjega avstrijskega notranjega ministra grofa Franca Stadiona, njegov uradnik grof Henrik Clam-Martinic pa je avtor načela, ki je zapisano na začetku zakona in se glasi: »Svobodna občina je temelj svobodne države.«¹³

V obdobju pripravljanja novega zakona o najnižjih upravnih enotah ter v času, ko je bil 17. marca 1849 s samostojnim cesarskim patentom razglašen Začasni zakon o občinah in prvo leto po razglasitvi tega zakona, se je v slovenskem časopisju na Kranjskem razvila živahna polemika okoli nove upravne terminologije. Pravni in tedanji časopisni zgodovinski viri v obdobju do konca leta 1850 odkrivajo »... prav zanimivo sliko iskanja, ... in ustalitve slovenskih izrazov za doslej še neznane, novo uvedene, zato tudi v našem jeziku do takrat še ne izražene pravne pojme in ustanove...«

Začasni zakon o občinah je na novo uvajal krajevno ali politično občino »... kot upravno edinico prve stopnje...« Časopisje na Kranjskem in tudi uradni slovenski prevod Začasnega zakona o občinah so v slovenski inačici zakona za nemški izraz Ortsgemeinde uporabljali slovensko besedo soseska. V tedanjem slovenskem prevodu zakona je v prvem členu zapisano: »Soseska se imenuje... cela samostojno razmerjena katastralna soseska...« Na ta način uradni slovenski prevod zakona »... krajevno občino imenuje... sosesko...«. Kjer se je v nemščini napisanem izvirniku pojavil izraz Gemeinde, se poslužil prevajalec le izraza srenja.

V naslednjem letu se je v tedanjih polemikah v slovenskem časopisju na Kranjskem za tovrstne najnižje upravne enote v deželi pojavil naziv županija, »...ki je stara, krasna, povsem znana in spoštovana slovenska beseda...« Za predstavnika županije pa se je začel uveljavljati staroslovanski naziv župan, kajti »...mi Slovenci imamo častitljivo staro ime župan...«

V drugi polovici leta 1851 je v slovenski pravni terminologiji na Kranjskem za najnižjo upravno enoto v deželi obveljal izraz občina. Za osvojitev tega izraza ima največ zaslug Matej Cigale. On je bil v začetku leta 1850 imenovan za urednika slovenske izdaje uradnega glasila Obči državni zakonik in vladni list za avstrijsko cesarstvo. »... Na tem svojem položaju je mogel svoje stališče do spornih izrazov... odločilno uveljaviti...«

Prav pod Cigaletovim vplivom in njegovimi slovenskimi prevodi državnih zakonov se je za novo, po letu 1849 nastalo najnižjo upravno enoto v deželi uveljavil izraz občina, za njenega predstojnika pa izraz župan.¹⁴

¹² Janko Polec n. d. ZČ 1952–1953 str.: 696; Glej tudi opombo št. 7; France Štukl: Nadrihtarji in podrihtarji v občinah Škofja Loka in Stara Loka po letu 1814, Loški razgledi št. 36, Škofja Loka 1989, str.: 45–53

¹³ Janko Polec, n. d. ZČ 1952–1953, str.: 689

¹⁴ Janko Polec: »Župani« in »občine« v novejšem slovenskem izrazoslovju, ZČ V., 1951, str.: 222–233; Občni državni zakonik in vladni list za avstrijsko cesarstvo je v nemško-slovenskem besedilu začel izhajati 1. novembra 1849.

Začasni zakon o občinah je vseboval določila o konstituiranju in pristojnostih krajevnih občin. Konstitutivna načela za formiranje občin so bila zapisana v uvodnih členih zakona. Osnovno načelo je bilo, da je kot najnižja upravna enota veljala krajevna občina, katere teritorialna osnova je bila dotedanja katastrska občina. Glede na to, da je že v pripravljalnem obdobju zakona prihajalo do zelo velikih dilem, da majhne krajevne občine ne bodo zmogle vseh bremen, ki so jim bila naložena z začasnim občinskim zakonom, je v zakonu predvidena tudi možnost, da se smejo manjše občine združevati, kar pa se je smelo izvršiti le na zahtevo katastrskih občin samih. Pri tem je bilo potrebno upoštevati geografsko lego, število prebivalstva, cerkveno razdelitev katastrskih občin, ki so se želele združiti, pa tudi voljo prebivalcev do združitve. V splošnem zakonodajalec združevanju dveh ali več katastrskih občin v krajevno občino ni bil naklonjen, kar dokazujejo navodila državnega notranjega ministrstva, ki so sledila izidu začasnega zakona.

Prvo zelo pomembno navodilo za formiranje občin je notranje ministrstvo izdalo 2. aprila 1849. Po teh navodilih je smel občino, ki jo je sestavljalo več katastrskih občin, oblikovati samo okrožni glavar.

Vendar pa okrožni glavarji in njim podrejeno uradništvo na Kranjskem niso z navdušenjem pristopili k oblikovanju novih občin. V začetku aprila 1849 so opozarjali na težave, na katere bo naletelo izvajanje začasnega občinskega zakona »...zaradi zelo nizke kulturne stopnje večjega dela podeželskega prebivalstva, njegovih neznatnih finančnih sredstev, njegove popolne politične neizobraženosti in že doslej opazovanega odklanjanja občinskih funkcij...«

Državno notranje ministrstvo je zelo hitro reagiralo na take pripombe. Tudi na Dunaju so se zavedali težav, ki se bodo pojavljale pri ustanavljanju občin, »... katerih glavna je nizka izobrazba kranjskega ljudstva...« Vseeno pa je notranje ministrstvo vztrajalo, da morajo okrožne oblasti v deželi »...z vso dejavnostjo in preudarnostjo uvesti svobodno občinsko življenje in vzbuditi zanj v ljudstvu... razumevanje...« V ta namen, je zapisano v navodilu državnega notranjega ministrstva, je potrebno ljudstvo poučevati in prosvetliti, saj je začasni občinski zakon tesno povezan z moderno ureditvijo države, ki jo je zagotavljala ustava iz leta 1848.¹⁵ Kljub priporočilom državnega notranjega ministrstva so se kranjske deželne in okrožne oblasti v začetku maja 1849 še vedno izmikale uvajanju zakonskih določil o občinah. To pot so se med drugim izgovarjali, da se dela za organizacijo občin ne morejo lotiti, ker še ni uradnega slovenskega prevoda zakona.

Na ta in še na druge ugovore za izvedbo začasnega občinskega zakona na Kranjskem je sredi maja sledilo zelo ostro pismo notranjega ministrstva, katerega del je lastnoročno napisal kar sam notranji minister grof Franc Stadion. Na osnovi poročil, ki jih je prejel iz pretežno s Slovenci naseljenih pokrajin v drugih deželah v državi, je bil notranji minister prepričan, da se bo občinski zakon uveljavil, »...če so oblasti in vladni organi, ki jim je poverjena uredba, kos svoji nalogi in jim je... resno do tega, da se zakon izvede...« Minister je zapisal, da so trditve, »...da je ljudstvo surovo, nezaupno napram novotarjam...« splošno postavljene kot fraze. Izkušnja uči, da je to redno geslo udobne povprečnosti, ki skuša s tem olepšati svojo lastno majhno sposobnost »...če uradnik, če oblastvo misli, da je že svojo dolžnost storilo, izražajoč dvome in pomisleke, če višja oblastva nadleguje

¹⁵ Janko Polec, n. d., ZČ 1952–1953, str.: 698–699

z vprašanji, je to samo dokaz, da ne razume zahtev časa, da se ne more dvigniti nad običajno žalostno starokopitnostjo prejšnje dobe...» V nadaljevanju je v pismu notranjega ministrstva še zapisano, da v novoustanovljenih občinah na Kranjskem ni strahu, da ne bi našli sposobnih mož za vodstvo po zakonu določenih občinskih opravil.¹⁶

Šele po tem ostrem pismu avstrijskega notranjega ministrstva kranjskim deželnim oblastem so tudi na Kranjskem začeli izvajati določila začasnega zakona o občinah. Do konca maja 1849 so sestavili instrukcijo za okrožne glavarje, ki je podrobneje pojasnjevala vprašanja o tvorbi novih občin in o volitvah občinskih predstavnikov. Pospešili so tudi dela pri prevodu začasnega občinskega zakona v slovenščino. Ker so bili uradni slovenski prevajalci na Dunaju prezaposleni, je državno notranje ministrstvo prevod poverilo uradnim prevajalcem pri kranjskih deželnih oblasteh. Kljub temu da so iz Ljubljane prevod zakona na Dunaj poslali že sredi junija 1849, so uradni dvojezični občinski prevodi z Dunaja prispeli šele 19. avgusta 1849. Dvojezične izvide so v naslednjih dneh razposlali po Kranjskem. Novi problemi pa so nastali zaradi premajhnega števila dvojezičnih izvodov zakona. Na Kranjskem je bilo namreč ta čas kar 931 katastrskih občin, ki naj bi se načelno vse spremenile v moderne krajevne upravne občine. Deželne oblasti pa so dobile samo dobrih tisoč dvojezičnih izvodov, čeprav bi jih po njihovem potrebovali več kot pet tisoč.

Avgusta 1849 je nalogo za organizacijo občin pri kranjskih deželnih oblasteh prevzel velik zagovornik nove upravne ureditve države Friderik vitez Kreizberg. V okrožnici, ki jo je poslal okrožnim glavarjem, je zahteval, da morajo sedaj, ko so prejeli dvojezične izvide občinskega zakona, le-tega na svojih območjih do 20. septembra 1849 razglasiti. Do istega dne so morali okrožni glavarji svojim okrajnim komisariatom predložiti na vpogled seznam vseh novih občin, ki so jih nameravali ustanoviti. Po terminu, ki ga je v okrožnici postavil vitez Kreizberg, bi do 10. novembra 1849 že morali biti pripravljeni vsi občinski volilni imeniki, konec decembra 1849 naj bi potekale volitve, z novim letom 1850 pa naj bi nova občinska uprava že delovala. Vzpostavitev novih občin je bila tako resna, da so morali okrožni glavarji vsak teden poročati deželnim oblastem o dejavnostih pri organizaciji novih krajevnih občin.

Ljubljanski občinski glavar je sicer ugovarjal terminom, ki jih je določala Kreizbergova okrožnica, vseeno pa so povsod na Gorenjskem do 20. septembra 1849 začasni občinski zakon tudi že razglasili.

Deželne oblasti so konec oktobra 1849 sporočile notranjemu ministrstvu na Dunaju, da so v vseh kranjskih okrožjih že sestavili sezname novih občin. V ljubljanskem okrožju, v katerega je spadala tudi Gornjesavska dolina, so iz 349 katastrskih občin oblikovali 92 krajevnih občin, kar je bilo v ostrem nasprotju s težnjo začasnega občinskega zakona, naj bi načeloma iz vsake katastrske občine nastala upravna krajevna politična občina.¹⁷

Zaradi predvidene upravne reorganizacije na okrajnem in okrožnem nivoju je odredba ministrstva za notranje zadeve z dne 29. oktobra 1849 ukazala upravnim oblastvom, da prenehajo izvajati začasni občinski zakon, dokler ne bodo postavljena nova oblastva. Ob koncu leta 1849 so ukinili dotedanje okrožne urade in okrajne komisariate.

¹⁶ Janko Polec, n. d. ZČ 1952–1953, str.: 705–706

¹⁷ J. Polec, n. d. ZČ 1952–1953, str. 707–710

Od 29. oktobra 1849 do deželnega občinskega reda
17. februarja 1866

Podlaga za oblikovanje novih upravnih organov in sodnih območij na nivoju okrajev je bila razdelitev dežele na sodne okraje. Na predlog ministra za pravosodje z dne 5. julija 1849 je bila odobrena nova organizacija okrajnih sodišč na Kranjskem, ki jih je bilo dvaintrideset. Na območju Gornjesavske doline sta bila oblikovana sodni okraj Kranjska Gora in sodni okraj Radovljica. S predlogom ministra za notranje zadeve z dne 6. avgusta 1849 je bilo na Kranjskem predvideno deset okrajnih glavarstev kot nosilcev krajevne deželnoknežje državne oblasti, ki so obsegala po več sodnih okrajev. Ustanovili so jih konec leta 1849.

Pri tem so uresničili zahtevo po ločitvi uprave od sodstva tudi na najnižji stopnji. Okrajnim glavarstvom so dodelili celotno področje delovanja ukinjenih okrožnih, okrajnih in patrimonialnih uradov iz časa pred marčno revolucijo.

Gornjesavska dolina je spadala pod okrajno glavarstvo Radovljica (včasih so ga imenovali tudi upravni okraj), v okvir katerega sta spadala sodni okraj Kranjska Gora in sodni okraj Radovljica.¹⁸ Na ta način so bile odpravljene okrajne gosposke oziroma okrajni komisariati kot patrimonialna oziroma lokalna oblastva, ki so nastala na Kranjskem po prenehanju Ilirskih provinc. S tem je bila dokončno odpravljena stara fevdalna, z zemljiškimi gospodstvi povezana uprava ter ustanovljena moderna državna administracija.¹⁹

Potem ko so bila v prvih mesecih leta 1850 oblikovana nova upravna območja, je namestništvo za Kranjsko²⁰ z razglasom z dne 8. marca 1850 objavilo novo upravno in sodno razdelitev Kranjske. Ena prvih in najvažnejših nalog okrajnih glavarstev, ki so začela poslovati s 1. januarjem 1850, je bila konstituiranje svobodnih krajevnih občin in njihovih organov. To je z odredbo z dne 4. februarja 1850 zahteval tedanji avstrijski notranji minister dr. Aleksander Bach. Ponovno je bilo postavljeno načelo, da je osnova novih krajevnih občin katastrska občina in le izjemoma so se smele manjše katastrske občine združevati, pa še to le v okviru istega sodnega okraja. 2. junija 1850 so deželne oblasti na Kranjskem notranjemu ministrstvu na Dunaju sporočile, »...da so občine na Kranjskem povsod sestavljene...«²¹

25. oktobra 1850 je časopis Laibacher Zeitung objavil, da je bilo na Kranjskem ustanovljenih 497 občin, kar je bistveno več, kot so jih ustanovila konec leta 1849 ukinjena okrožna glavarstva.

¹⁸ Na Kranjskem so bili ustanovljeni naslednji sodni okraji oziroma okrajna sodišča: Brdo pri Podpeči, Črnomelj, Idrija, (Ilirska) Bistrica, Kamnik, Kočevje, Kostanjevica, Kranj, Kranjska Gora, Krško, Ljubljana mesto, Ljubljana okolica, Lož, Metlika, Mokronog, Novi Dvor, Novo mesto, Planina, Postojna, Radovljica, Ribnica, Senožeče, (Škofja) Loka, Šmartno pri Litiji, Trebnje, Tržič, Velike Lašče, Vipava, Vrhnika, Zalog, Žužemberk. Okrajna glavarstva pa so bila naslednja: Črnomelj, Kamnik, Kočevje, Kranj, Ljubljana, Novo mesto, Postojna, Radovljica, Trebnje in Vipava; Jože Žontar: Občinski red za Kranjsko leta 1866, Zbornik ob devetdesetletnici arhiva, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave, Ljubljana 1988, str.: 102 (v nadaljevanju Zbornik ZAL...)

¹⁹ Jože Žontar: n. d. Zbornik ZAL..., str. 97, Gestrin Melik..., str.: 22

²⁰ Od leta 1849 je na Kranjskem najvišjo deželno oblast predstavljalo deželno namestništvo, ki ga je predstavljal deželni namestnik ali Statthalter.

²¹ Janko Polec: n. d. ZČ 1952–1953, str.: 712

Kranjska Gora pred prvo svetovno vojno. Foto Fran Pavlin

V začetku leta 1851 so se v javnosti ponovno pojavili glasovi, da so novonastale krajevne občine premajhne in »... na Kranjskem niso le same sebi na poti, marveč povzročajo tudi državi velike stroške in počasno poslovanje...« Deželne oblasti so na osnovi teh opozoril prosile vsa okrajna glavarstva, naj na podlagi svojih izkušenj in opazovanj sestavijo poročila o možnostih novoustanovljenih občin »... za izvrševanje po občinskem zakonu naloženega jim delokroga...«²² Na osnovi tega poziva so okrajna glavarstva deželnim oblastem poslala svoja poročila.

Okrajni glavar v Radovljici Janez Pajk je svoja opažanja o novih krajevnih občinah zapisal v poročilu z dne 16. julija 1851. Poudaril je, da so v radovljiškem okrajnem glavarstvu majhne in velike krajevne občine, vse pa so imele precej težav pri izvrševanju nalog, ki jim jih je nalagal zakon. Marsikateri župan je bil nepismen.

Začasni občinski zakon z dne 17. marca 1849 je prinesel zelo uniformirano urejeno občinsko upravo. Vse občine so imele enake pravice. Ni bilo nobene razlike med mestom in podeželjem. Enotno je bilo urejeno delovno področje občin. Po zakonu iz leta 1849 so imele občine lastno t. i. naravno, ter prenešeno področje dela. Lastno delovno področje je obsegalo vsa vprašanja, ki so neposredno zadevala interese občine in jih je bilo mogoče v okviru njenih meja v celoti izvesti. Prenešeno področje dela pa je obsegalo izvajanje določenih državnih zadev, ki jih je občinam poverila država.²³

²² Janko Polec: n. d. ZČ 1952–1953, str.: 717

²³ Tako razmejene občinske pristojnosti je avstrijski zakonodajalec povzel po francoski upravni zakonodaji v Franciji in francosko okupiranih ozemljih, ki se je uveljavila po francoski meščanski revoluciji leta 1789

Svobodna uprava občinskega premoženja je tvorila najvažnejšo sestavino avtonomnega delovanja občin. Občine so prevzele premoženje mest, trgov in krajev iz časa pred marčno revolucijo. Vsi občinski zakoni so izhajali iz načela, da je treba izdatke za občinske namene v prvi vrsti pokriti iz dohodkov občinskega premoženja.

Po tedaj veljavnih zakonih sta občinski zastop sestavljala občinski odbor in občinsko predstojništvo. Medsebojno razmerje med občinskim odborom in občinskim predstojništvom je bilo oblikovano na podlagi teorije o delitvi oblasti: občinski odbor je sprejemal sklepe in nadzoroval predstojništvo, ta pa je bil upravni in izvršilni organ. Občinski odbor je volil občinsko predstojništvo. Občinsko predstojništvo ni bilo kolegijski organ, marveč so bili izvoljeni občinski svetniki le pomočniki župana, ki je imel na ta način v strukturi občinskih organov zelo močan položaj. Občinsko predstojništvo je bilo za svoje delo odgovorno občini, glede prenesenega področja dela pa državnim organom. Seje občinskega odbora so bile javne.

Hotel Triglav na Jesenicah pred prvo svetovno vojno. Foto Fran Pavlin

Po zakonu iz leta 1849 oziroma po pojasnilu k temu zakonu z dne 7. marca 1850 se je število članov občinskega odbora ravnalo po številu volilnih upravičencev: do 100 volilnih upravičencev 8 oziroma 9 članov, od 100 do 300 volilnih upravičencev 12 članov, od 300 do 600 volilnih upravičencev 18 članov, od 700 do 1000 volilnih upravičencev 30 članov. V to število so bili vključeni tudi člani občinskega predstojništva.

Volilni sistem pri občinah je bil zelo zapleten. Občinske volilne upravičence so »...delili na dve skupini. Prvi so imeli volilno pravico zato, ker so plačevali določen davek (davčna volilna pravica), drugi pa so imeli volilno pravico ne glede

na to, ali so plačevali kaj davkov ali nič, po svojem položaju, službi, izobrazbi (tako imenovana inteligentna volilna pravica)...« To skupino občanov so tvorili duhovniki, državni in deželni uradniki, vojaški uradniki, upokojeni oficirji, osebe z akademsko izobrazbo, profesorji in učitelji. Pogoj za volilno pravico za to skupino ljudi je bil le, da so v občini, kjer so živeli, imeli stalno občinsko domovinsko pravico.

Občinska volilna pravica za volilce, ki so spadali v okvir davčne volilne pravice, je bila omejena na tiste, ki so plačevali v občini direktne davke. Po občinskem zakonu iz leta 1849 je morala znašati višina davkov vsaj 1 goldinar, poleg tega pa je moral biti davek v prejšnjem letu docela plačan in v tekočem letu ni smelo biti nobenih zaostankov... Pogoj za občinsko volilno pravico je bilo avstrijsko državljanstvo sicer pa niti določena starost ali polnoletnost niti moški spol. Občinska volilna pravica je bila navezana na davke, ne na človeka. Kdor je bil v občini obdavčen, ta je imel volilno pravico, pa naj je bil potem polnoleten moški, ženska, otrok. Ženska volilna pravica ni bila znak priznanja ženske enakopravnosti ampak le logična posledica popolne povezave volilne pravice z davki. Tudi je ženska-davkoplačevalka volilno pravico sicer imela, ni imela pa pravice glasovati. Namesto poročene žene je glasoval mož, namesto vdove, ločenke ali neporočene moški, ki ga je za to pooblastila. Prav tako niso smeli glasovati otroci.²⁴ Tako oblikovana volilna pravica ni bila enaka. V avstrijski državi so vpeljali iz Prusije prevzet volilni sistem treh volilnih razredov. V volilnih imenikih so volilne upravičence razvrstili po višini davkov, ki so jih morali plačevati. Prvi, številčno najmanjši volilni razred so tvorili najbogatejši sloji občinskega prebivalstva. Najštevilnejši pa je bil tretji volilni razred, v katerega so spadali občani, ki so plačevali najmanj davkov. Pomembno pa je, da je »...vsak od teh treh volilnih razredov... volil enako število občinskih odbornikov...«²⁵

21. junija 1850 so deželne oblasti v Ljubljani poročale državnim, da so volilne priprave v okrajnem glavarstvu Radovljica že zaključene. V poletnih mesecih leta 1850 so po vseh občinah radovljiškega glavarstva potekale volitve v občinske zastope.²⁶ Izvoljeni občinski predstavniki so morali tudi zapriseči. Da bi to dejanje kar najbolj povzdignili, je avstrijsko notranje ministrstvo že v pripravah na oblikovanje občin odredilo, »...naj se v občinah, kjer se nahaja kaka cerkev, poda takoj po končani volitvi volilni komisar s celotnim občinskim odborom v cerkev, kjer naj bi pred dušnim pastirjem prisegel župan in občinski svetovalci...« V besedilu prisežnega obrazca je bilo zapisano, da župan in občinski odborniki »...obljubljajo izpolnjevanje ne le občinskih, marveč tudi po drugih zakonih in odredbah naloženih jim dolžnosti...«²⁷

Glede na velikost občine so bili problemi, s katerimi so se srečevali župani in občinski odborniki, zelo različni. Okrajni glavar v Radovljici Janez Pajk je v poročilu, ki ga je 16. julija 1851 poslal deželnim oblastem v Ljubljano, zapisal, da so v majhnih občinah upravni stroški občinskega poslovanja veliko manjši kakor

²⁴ Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861–1818, Ljubljana 1965, str.: 116–118 (v nadaljevanju Melik: Volitve...)

²⁵ Gestrin–Melik...: n. d. str.: 12

²⁶ Janko Polec: n. d. ZČ 1952–1953, str.: 712; Kot prve so na Kranjskem opravili volitve v mali občini radovljiškega glavarstva v občini Leše. Janko Polec: n. d. ZČ 1952–53, str.: 712. Do konca oktobra 1850 so bile volitve v vseh, razen v eni od 497 občin na Kranjskem zaključene. Janko Polec: n. d. ZČ 1952–1953, str.: 716

²⁷ Janko Polec: n. d. ZČ 1952–1953, str.: 713

v velikih občinah. V slednjih občinah mora občinski odbor večkrat odločati o nasprotujočih si interesih, kakor o pravicah za pašo, za planine, gozdove itd. »... V občini Jesenice so nastali npr. veliki prepiri zaradi velike planine, katero trije v občini združeni kraji vsak zase zahtevajo...« V velikih občinah se po Pajkovem mnenju tudi dogaja, da morajo župani zaradi preobilice občinskega upravnega dela »... svoje zasebne posle zanemarjati...« Na splošno radovljiški okrajni glavar opaza več težav in napak v večjih kakor v manjših občinah.²⁸

V petdesetih letih 19. stoletja, to je v času Bachovega absolutizma so se precej zmanjšale samoupravne pravice občin. Vlada je s kabinetskim pismom z dne 31. decembra 1851 na osnovi določil cesarjevega patenta, ki je isti dan ukinil dotedanjo oktroirano ustavo, skupaj z odredbami notranjega ministrstva v prvih mesecih leta 1852 določila nekaj temeljnih načel nadaljnjega razvoja krajevnih občin, ki so jim povsem omejili avtonomijo. Občinske predstojnike je po odredbi notranjega državnega ministrstva z dne 19. marca 1852 morala potrjevati državna oblast. Podrobnosti delovanja občin naj bi urejali deželni občinski redi za podeželske občine in mesta.

Na osnovi načel vladnega kabinetskega pisma z dne 31. decembra 1851 so s cesarskim sklepom že 7. januarja 1852 odpravili javnost razprav v občinskih odborih.

Na prvih občinskih volitvah izvoljeni občinski odborniki so svoje občinske funkcije opravljali tudi po preteku mandatne dobe. Ministrstvo za notranje zadeve je 5. maja 1853 odredilo, da se glede na pričakovani novi občinski red po preteku prve mandatne dobe ne bodo vršile nove volitve v občinska predstojništva in odbore. Ta odločitev je bila dokončno potrjena s cesarjevim sklepom z dne 19. februarja 1854, ki je določal »... naj po občinskem zakonu z dne 17. marca 1849 izvoljeni občinski zastopi nadaljujejo svoje zakonito delovanje do novega občinskega zakona in občinskih redov...«²⁹ Tedaj izvoljeni občinski odbori so delovali vse do leta 1861, ko so v obdobju obnavljanja ustavnega življenja v državi spet izvedli občinske volitve, ki jih v času Bachovega absolutizma ni bilo.³⁰

Na podlagi cesarskega patenta z dne 31. decembra 1851 so z ministrsko uredbo z dne 10. januarja 1853 v naslednjem letu spet odpravili ločitev uprave od sodstva na najnižji stopnji. Namesto okrajnih glavarstev in okrajnih sodišč, ki so jih ukinili, so ustanovili enotne mešane okrajne urade z upravnimi in sodnimi pristojnostmi. Mešani politično (upravno) sodni okraji, ki so bili geografsko manjši od dotedanjih okrajnih glavarstev, so pričeli delovati 30. oktobra 1854. Na Kranjskem so jih ustanovili trideset. Istočasno so bila odpravljena okrajna glavarstva in okrajna sodišča.³¹

Razdelitev avstrijske države in s tem tudi dežele Kranjske na mešane politično upravno sodne okraje in na moderne upravne enote (krajne občine) je zahtevala pregled nad novimi upravnimi in sodnimi enotami v državi. Zato je septembra 1850 notranji minister Bach odredil, da je potrebno napraviti sezname ali šematizme vseh občin v državi. Za deželo Kranjsko je bil tak seznam izdelan in objavljen šele z odredbo ministrstev za notranje zadeve, pravosodje in finance z dne 4. februarja 1854, ko je bil objavljen pregled nove upravne in sodne organizacije na

²⁸ Janko Polec. n. d. ZČ 1952–1953, str.: 723–724

²⁹ Janko Polec: n. d. ZČ 1952–1953, str.: 727–728

³⁰ Gestrin–Melik... n. d. str.: 121

³¹ Jože Žontar: n. d., Zbornik ZAL..., str.: 97

Kranjskem. Po naročilu ministrstva za notranje zadeve z dne 9. avgusta 1854 je deželna vlada na Kranjskem objavila administrativno karto Kranjske, ki je izšla leta 1856, ter abecedni seznam krajev na Kranjskem s podatki o upravni in sodni pripadnosti krajev, ki je bil objavljen leta 1857. Tako v pregledu nove upravne in sodne organizacije na Kranjskem kot na administrativni karti dežele Kranjske kakor tudi v abecednem seznamu novih krajevnih občin v kronovini Kranjski, ki je bil objavljen leta 1857, so upošteevane krajevne občine, ki jih je bilo tedaj na Kranjskem 501. To je prvi uradni seznam občin na Kranjskem, ki so jih ustanovili na osnovi začasnega občinskega zakona iz leta 1849. V abecednem pregledu krajevnih občin so navedene zaporedne številke krajevnih občin (kakor so prišle na vrsto po nemški abecedi), sledi nemško ime za krajevno občino (Ortsgemeinde), nato slovensko ime za krajevno občino, nazadnje pa še opredelitev, v katero upravno enoto višje stopnje spada posamezna krajevna občina.

Območje Gornjesavske doline je po tej upravni razdelitvi spadalo v sodni (mešani politično-sodni okraj) Kranjska Gora (Gerichtsbezirk Kronau), vanj pa so spadale naslednje krajevne občine: zaporedna številka 16 Assling (Jesenice), zaporedna številka 156 Karnervellach (Koroška Bela), zaporedna številka 182 Kronau (Kranjska Gora), zaporedna številka 204 Lengenfeld (Dovje), zaporedna številka 338 Ratschach (Rateče) in zaporedna številka 475 Weissenfels (Bela peč).³²

Konec petdesetih let 19. stoletja so v Evropi nastale velike spremembe, ki so med drugim vplivale na Avstrijo tudi tako, da so v državi ponovno uvedli ustavno ureditev.

24. aprila 1859 je izšel v obliki cesarskega patenta nov občinski zakon, ki je glede na razlike, ki so bile med posameznimi deželami, predvideval občinske deželne rede, ki naj bi izšli za posamezne kronovine. Ustanovili so komisije za pripravo deželnih občinskih redov, ki so že leta 1859 priče z delom. Občinski zakon iz leta 1859, ki se po vsebini precej razlikuje od začasnega občinskega zakona iz leta 1849, naj bi napravil konec provizoričnemu stanju na področju delovanja krajevnih občin. Občinska dejavnost je bila razdeljena med notranje občinske zadeve, to je zadeve, ki so se nanašale na varovanje in pospeševanje skupnih koristi, ki so pripadale občini, ter na javne zadeve, ki so bile prenesene na občino z zakoni ali posebnimi odredbami. Za razliko od zakona iz leta 1849 so bile sedaj notranje občinske zadeve naštete. Med te je sodilo zlasti upravljanje občinskega premoženja in sredstev, skrb za uboge, vodstvo ustanov, ki so nastale na stroške občine, vodstvo gradbenih zadev, skrb za izdelavo in vzdrževanje občinskih cest, poti, mostov, kanalov, vodnjakov, vodovodov in drugih naprav, skrb za čiščenje javnih poti in trgov, za tlakovanje in javno razsvetljavo, vzdrževanje in vodstvo gasilskih ustanov, skrb za vzdrževanje ustanov in naprav v zvezi s krajevno policijo, zadeve v zvezi z zavarovanjem oseb in premoženja pred poplavami in drugimi elementarnimi nesrečami, podpora prizadetim v primeru nesreč, ki bi prizadele občino, skrb za preskrbo občine itd.

Zakon iz leta 1859 je vzel kot osnovo pri določanju velikosti občinskega odbora (občinskega sveta) število prebivalstva v občini (npr. v mestnih občinah, ki so imele do 2500 prebivalcev, je štel župana in 16 članov, v podeželskih občinah z manj kot 1000 prebivalci župana in 10 odbornikov).

³² Alphabetisches Verzeichnis (der neugebildeten) Ortsgemeinden im Kronlande Krain, brez datuma, Narodni muzej Ljubljana, sig. II 5206; Jože Žontar: n. d. Zbornik ZAL..., str.: 99 in 102

Podkoren okoli leta 1920. Foto Fran Pavlin

Občinski zakon iz leta 1859 je na novo uredil vprašanje volilne pravice. V mestnih občinah so imeli pravico voliti v občinske organe meščani, od drugih članov občine pa osebe, ki so imele najmanj eno leto zemljiško ali hišno posest, samostojno obrt ali premoženje, ki jim je zagotavljalo zanesljivo vzdrževanje in so od tega plačevali direktni davek, najmanj v določeni višini. Volilno pravico so lahko imele tudi korporacije, društva in ustanove v občini. V podeželskih občinah pa so imele volilno pravico osebe, ki so imele v občini najmanj tri leta zemljiško ali hišno posest, samostojno obrt ali stalni dohodek in so od tega plačevali direktni davek najmanj v določeni višini.³³

Glede na to, da se občinski zakon iz leta 1859 ni uveljavil (imel pa je precejšen vpliv na kasnejšo občinsko zakonodajo v Avstriji), je pomembno dejstvo, ki opozarja na tesno povezanost med pripravo novega občinskega zakona in novim ustavnim obdobjem, ki se je v Avstriji ponovno vzpostavilo po sprejetju cesarskega manifesta in diplome o ureditvi notranjih državnopravnih odnosov v monarhiji z dne 20. oktobra 1860 in z uveljavitvijo tako imenovanega februarskega patenta z dne 26. februarja 1861.³⁴

Na podlagi nove ustavnosti so bile novembra 1860 razpisane druge občinske volitve, odkar so ustanovili občine. Odslej, pa do konca habsburške monarhije jeseni 1918, so bile periodično se ponavljajoče občinske volitve sestavni del političnega življenja tudi v deželi Kranjski. Medtem ko so v manjših občinah

³³ Jože Žontar: n. d. Zbornik ZAL..., str.: 88–96

³⁴ Februarski patent je bil sestavljen iz temeljnega zakona o državnem zastopstvu, deželnih redov in deželnozbornih volilnih redov za vse dežele tedanje avstrijske monarhije. Gestrin–Melik...: n. d. str.: 133–135

dostikrat prevladovala osebne povezave, se je zlasti v večjih občinah bil ogorčen boj za večino v občinskih odborih med slovensko in nemško stranko, pozneje tudi med klerikalno in liberalno stranko.³⁵

Odredba državnega ministrstva z dne 29. marca 1861 je zopet vpeljala javnost občinskih obravnav v skladu z občinskim zakonom z dne 17. marca 1849, tako da so skoraj v celoti ponovno veljala določila začasnega občinskega zakona iz leta 1849.

Deželni redi, ki so bili skupaj s temeljnim zakonom o državnem zastopstvu razglašeni s patentom z dne 26. februarja 1861, ki ima značaj državnega temeljnega zakona, navajajo med pristojnostmi deželnih zborov sprejemanje podrobnejših uredb o občinskih zadevah v okviru splošnih zakonov.

Na pomen, ki so ga pripisovali občinam v ustavno urejeni državi, kaže dejstvo, da je bil že 5. marca 1862 sprejet nov občinski zakon, s katerim so bila predpisana temeljna določila za urejanje občin. Temeljna določila zakona iz leta 1862 so urejala predvsem naslednja vprašanja: vrste občin, delovno področje občin, občinske organe ter odnos občinskih organov do državnih in drugih avtonomnih organov. S tem zakonom so bile začrtane osnovne določbe za ureditev občinskega življenja. Po teh splošnih napotilih so v naslednjih letih posamezne dežele dobile svoje deželne občinske rede (Gemeindeordnung) in občinske volilne rede (Gemeindewahlordnung).

Zakon iz leta 1862 se je povrnil na sistem iz leta 1849. Tudi zakon iz leta 1862 je poznal samostojno in preneseno delovno področje občin. Prvo je obsegalo vprašanja, ki so se nanašala na interese občin in jih je bilo mogoče v okviru njihovih meja in z njihovimi sredstvi rešiti oziroma urediti. Preneseno področje dela pa je obsegalo obveznosti občin, ki so jih imele pri izvajanju državnih funkcij uprave, določali pa so ga splošni in v okviru teh deželni zakoni. Kot zadeve samostojnega področja dela našteva zakon zlasti svobodno upravo občinskega premoženja in zadev, ki so se nanašale na občinsko zvezo, skrb za varnost oseb in premoženja, skrb za vzdrževanje občinskih cest, poti, trgov, mostov, skrb za varnost in neoviran promet na cestah in vodah, poljsko in živilsko policijo ter nadzor nad prometom na trgih, posebno nadzor nad merami in utežmi, zdravstveno, poselsko in delavsko policijo, izvajanjem gradbenega reda ter izdajanje gradbenih dovoljenj, z zakonom predpisani vpliv na srednje šole, ki jih je vzdrževala občina ter na ljudske šole, skrb za postavitev, vzdrževanje in dotiranje ljudskih šol, poskuse poravnave med sprtimi strankami s pomočjo zaupnih moč, ki jih je izvolila občina itd. Kot je iz tega naštevanja razvidno, je bilo samostojno delovno področje občin zelo obsežno in podobno občinskim nalogam, ki jih je predvideval občinski zakon iz leta 1859. Po zakonih iz let 1859 in 1862 je imelo deželno oblastvo tudi pravico, da razpusti občinski zastop, nakar je bilo potrebno razpisati nove volitve.

Ostala vprašanja s področja organizacije dela in poslovanja občin so bila v pristojnosti deželnih zborov in jih je bilo treba rešiti ob pripravi in obravnavi deželnih občinskih redov in deželnih občinskih volilnih redov. Postopek se je pričel tako, da je v začetku leta 1863 namestništvo za Kranjsko dostavilo deželnemu zboru osnutek deželnega občinskega reda kot deželnega zakona.³⁶

³⁵ Gestrin-Melik...: n. d. str.: 137 – Zadnje in do tedaj tudi prve volitve občinskih predstavnikov so bile leta 1850.

³⁶ Jože Žontar: n. d. str.: 90–92

Od deželnega občinskega reda (17. februar 1866) do razpada
avstro-ogrske monarhije konec leta 1918

Na podlagi temeljnih določb občinskega zakona so v letih 1863 do 1866 izšli občinski redi za posamezne dežele v obliki deželnih zakonov. Občinski deželni red za deželo Kranjsko je bil sprejet med zadnjimi šele leta 1866, pa čeprav so deželne oblasti za Kranjsko na seji 24. marca 1863 zaključile z obravnavo deželnega občinskega reda in deželnega volilnega reda. Oba dokumenta so deželne oblasti sprejele. Vladar pa kar slaba tri leta zaradi nekaterih spornih členov ni hotel sprejeti in podpisati deželnega občinskega reda za Kranjsko. Zaradi strahu, da deželni občinski red za Kranjsko ne bo potrjen, so sporne člene črtali, nakar je 17. februarja 1866 sledil vladarjev podpis tako na deželni občinski red (Gemeindeordnung) kakor tudi na deželni občinski volilni red (Gemeindewahlordnung).

Po objavi deželnega občinskega reda za Kranjsko iz leta 1866 so se morale krajevne občine na Kranjskem na novo konstituirati. Postopek je izvajala deželna vlada s pomočjo okrajnih uradov, k temu pa so morali dajati soglasja še deželni odbori. Z urejanjem občin so zelo hiteli, ker so morali še v letu 1866 izvesti nove volitve v občinske zastope. Število občin se je nekoliko zmanjšalo. Sedaj jih je bilo na Kranjskem 348.

Občinski deželni red za Kranjsko iz leta 1866 je predstavljal osnovo za delovanje občin pri nas za več kot šestdeset let. Občine so razvile obsežno dejavnost. Pri tem je treba upoštevati še dejstvo, da so predstavljale na Kranjskem enega glavnih temeljev za razvoj slovenskega šolstva, kulture in gospodarstva. Pomembno vlogo so odigrale tudi na komunalnem področju, kjer je bil v zadnjih desetletjih 19. stoletja dosežen velik napredek. To pa je zahtevalo znatna finančna sredstva, ki so postajala vedno večji problem večine občin. Ta čas je slovenščina na Kranjskem postala uradni jezik občinskih uprav.³⁷

Deloma že leta 1867, dokončno pa na podlagi zakonov iz prve polovice leta 1868 so v tedaj že dvojni, to je avstro-ogrski monarhiji³⁸ obnovili okrajna glavarstva kot edine deželnoknežje, to je državne organe lokalne splošne uprave.³⁹

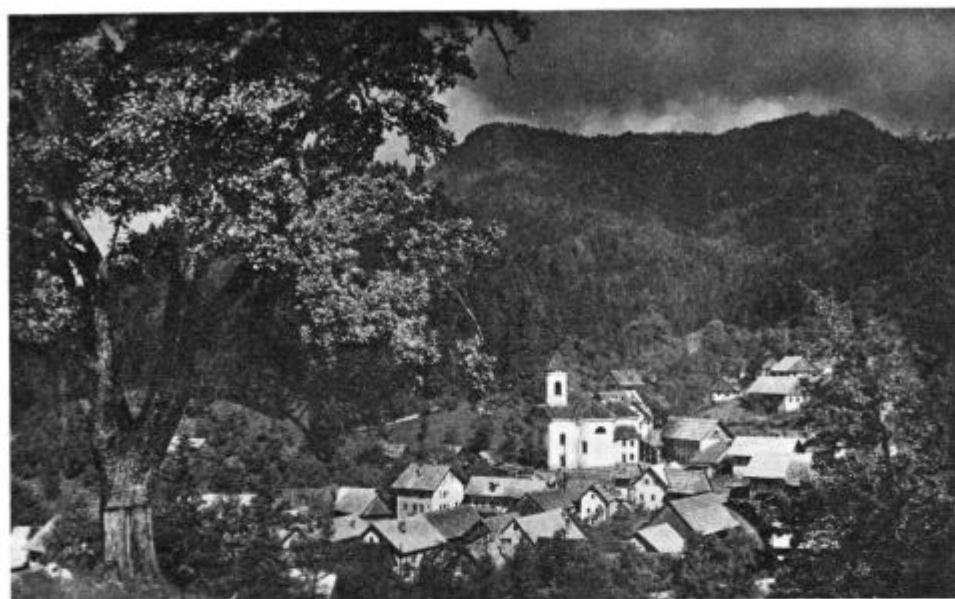
Na osnovi določil deželnega občinskega reda, ki je na Kranjskem začel veljati 17. februarja 1866, je nastalo nekaj manjših sprememb pri dotedanjih krajevnih občinah.

Na podlagi ljudskega štetja z dne 31. decembra 1869 je leta 1874 v Ljubljani izšel nemško slovenski Imenik krajev vojvodine Kranjske. Osnova za sestavo imenika je bila tedanja občinska upravna razdelitev dežele. Za razliko od abecednega imenika krajevnih občin, ki je bil objavljen leta 1857, nam imenik krajev iz leta 1874 nudi natančnejšo upravno razdelitev z navedbo zaselkov, ki so spadali

³⁷ Jože Žontar: n. d. Zbornik ZAL..., str.: 96, Vasilij Melik: n. d., str.: 115

³⁸ Po avstrijskem porazu v vojni s Prusijo in Italijo leta 1866 se je pojavila velika nevarnost, da bo habsburška monarhija razpadla. Zaradi nujne konsolidacije notranjdržavnih razmer je dunajski dvor po večmesečnih pogajanjih februarja 1867 postavil ogrsko vlado, s čimer se je uveljavila nova dualistična ureditev monarhije, razdeljena na avstrijski in na ogrski del. Poslej se je dotedanja habsburška monarhija najpogosteje imenovala avstro-ogrska monarhija. Novo razmerje je uzakonil sklop zakonov, ki so jih sprejeli konec leta 1867 in so znani kot decembrska ustava, ki je z nekaterimi spremembami ostala v veljavi vse do propada avstro-ogrske monarhije jeseni leta 1918.

³⁹ Priročniki in karte... str.: 102-104

Koroška Bela pred prvo svetovno vojno. Foto Fran Pavlin

v posamezne občine, s številom hiš in prebivalstva v občinah in po zaselkih.

Ob štetju prebivalstva konec leta 1869 je območje Gornjesavske doline spadalo v okrajno glavarstvo Radovljica (Bezirkshauptmannschaft Radmannsdorf) in v Sodni okraj Kranjska Gora (Gerichtsbezirk Kronau). V Sodnem okraju Kranjska Gora pa so bile naslednje krajevne občine (Ortsgemeinde):⁴⁰

	število hiš	število prebivalcev	moški	ženske
krajevna občina Assling (Jesenice)	239	1.487	700	787
naselja:				
– Alpen (Planina)	77	388	177	211
– Assling (Jesenice)	85	554	261	293
– Birnbaum (Hrušica)	37	216	97	119
– Bleiofen (Plavž)	9	73	32	73
– Sawa (Sava)	31	256	133	256
krajevna občina Karnervellach (Koroška Bela)	173	931	449	482
naselja:				
– Bach (Potoke)	17	104	58	46
– Jauerburg (Javornik)	36	224	114	110

⁴⁰ Orts-Repertorium des Herzogthums Krain – Imenik krajev vojvodine Kranjske. Sestavljen na podlagi ljudskega štetja od 31. decembra 1869, Ljubljana 1874, Narodni muzej Slovenije sig. II-5102

	število hiš	število prebivalcev	moški	ženske
– Jauerburgergereuth (Javorniški Rovt)	25	99	53	46
– Karnervellach (Koroška Bela)	95	504	224	280
krajevna občina Kronau (Kranjska Gora)	236	1.665	815	850
naselja:				
– Kronau (Kranjska Gora)	96	743	368	375
– Log (Log)	11	71	35	36
– Mitterberg (Srednji Verh)	12	87	42	45
– Wald (Rute)	39	282	136	146
– Wurzen (Podkoren)	78	482	234	248
krajevna občina Lengenfeld (Dovje)	145	1.130	573	557
naselja:				
– Lengenfeld (Dovje)	72	614	326	288
– Moissstrana (Mojstrana)	73	516	247	269
krajevna občina Ratschach (Rateče)	104	730	365	365
naselja:				
– Ratschach (Rateče)	104	730	365	365
krajevna občina Weissenfels (Bela Peč)	92	777	420	357
naselja:				
– Aichhelten (Ahlete)	9	63	33	30
– Hinterschloss (Zagrad)	9	64	29	35
– Nesselthal (Koprivnik)	10	62	29	33
– Weissenfels (Bela Peč)	64	588	329	259
Skupaj sodnijski okraj Kranjska Gora	689	6.720	3.322	3.398

Ponovni imenik krajev za Kranjsko je izšel leta 1884 na Dunaju. Ta je bolj podroben od imenika, ki je izšel leta 1874, in nam poleg seznama krajevnih občin, naselij, števila hiš in števila prebivalstva nudi še podatke o veroizpovedi prebivalcev in njihovem občevalnem jeziku. Zasledimo tudi nova naselja in nekatere kraje, tudi nekoliko drugače zapisane kot v imeniku iz leta 1874. Tudi ta imenik krajev je napisan v nemščini in slovenščini. Po tem imeniku so v Okrajnem glavarstvu Radovljica (Bezirks-Hauptmannschaft Radmannsdorf) in v Sodnem okraju Kranjska Gora (Gerichts-Bezirk Kronau) naslednje občine:

krajevna občina	št. hiš	št. preb.	m	ž	kat. v.	n. j.	sl. j.
Assling (Jesenice)	253	1.478	702	776	1.478	40	1.421
naselja:							

⁴¹ Special Orts-Repertorium von Krain, Wien 1884, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki (v nadaljevanju ZAL Škofja Loka)

krajevna občina	št. hiš	št. preb.	m	ž	kat. v.	n. j.	sl. j.
– Alpen (Planina)	81	364	173	191	364		364
– Assling (Jesenice)	91	558	254	304	558	11	535
– Birnbaum (Hrušica)	40	227	108	119	227		227
– Bleiofen (Plavž)	10	71	41	30	71	5	66
– Sava	31	258	126	132	258	24	229
krajevna občina							
Karner-Vellach							
(Koroška Bela)	163	976	450	526	976	20	956
naselja:							
– Bach (Potoke)	18	91	41	50	91		91
– Jauerburg							
(Javornik)	31	228	103	125	228	16	212
– Jauerburg Gereuth							
(Javorniški Rovt)	27	109	51	58	109		109
– Karner-Vellach							
(Koroška Bela)	87	548	255	293	548	4	544
krajevna občina							
Kronau							
(Kranjska Gora)	249	1.578	788	790	1.578	32	1.545
naselja:							
– Kronau							
(Kranjska Gora)	98	678	338	340	678	31	647
– Log	11	67	31	36	67		67
– Mitterberg							
(Srednji Vrh)	13	90	51	39	90		90
– Wald (Gojzd ali							
Rute)	47	294	144	150	294	1	292
– Wurzen (Podkoren)	80	449	224	225	449		449
krajevna občina							
Lengenfeld (Dovje)	155	1.110	545	565	1.110	4	1.064
naselja:							
– Lengenfeld (Dovje)	81	662	311	311	622	1	579
– Mojstrana	74	488	234	254	488	3	485
krajevna občina							
Ratschach (Rateče)	113	791	380	411	791	29	761
krajevna občina							
Weissenfels							
(Bela Peč)	102	682	341	341	682	606	53
naselja:							
– Eichelten							
(Ahlete)	9	54	28	26	54	52	2
– Hinterschloss (Zagrad)	9	67	34	33	67	60	7
– Nesselthal							
(Koprivnik)	10	71	35	36	71	71	
– Weissenfels							
(Bela Peč)	74	490	244	246	490	433	44
Skupaj sodni okraj							
Kranjska Gora	1.035	6.615	3.206	3.409	6.615	731	5.800

Naslednji seznam občin je izdelan po rezultatih popisa prebivalstva na dan 31. decembra 1900. Slovenska izdaja Leksikona občin za Kranjsko, ki je bil izdelan na podlagi štetja prebivalstva konec leta 1900, je izšla leta 1906 na Dunaju in ima najprej slovenska nato pa nemška imena občin in naselij. Sicer pa nam nudi enake rubrike podatkov kakor pregled iz leta 1884. Število občin v sodnem okraju Kranjska Gora se ni spremenilo.⁴²

Zadnji pregled krajevnih občin v avstrijskem delu avstro-ogrske monarhije je bil napravljen na osnovi štetja prebivalcev po stanju 31. decembra 1910. Objavljen pa je bil na Dunaju leta 1915. Ta pregled občin posreduje poleg seznama krajevnih občin le še število prebivalcev po občinah in občinskih naseljih.⁴³

V sodnem okraju Kranjska Gora so bile konec leta 1910 naslednje občine:

	število prebivalcev
krajevna občina	
Assling (Jesenice)	5.413
naselja:	
– Alpen (Planina)	353
– Assling (Jesenice)	1.401
– Birnbaum (Hrušica)	606
– Bleiofen (Plavž)	124
– Sava	2.929
krajevna občina	
Karnervellach	
(Koroška Bela)	2.712
naselja:	
– Bach (Potoki)	104
– Jauerburg (Javornik)	1.731
– Jauerburger Gereuth	
(Javorniški Rovt)	121
– Karnervellach	
(Koroška Bela)	756
krajevna občina	
Kronau (Kranjska Gora)	1.480
naselja:	
– Kronau (Kranjska Gora)	693
– Log	62
– Mitterberg (Srednji Vrh)	86
– Wald (Gozd ali Rovte)	291
– Wurzen (Podkoren)	348
krajevna občina	
Lengenfeld (Dovje)	1.528
naselja:	
– Lengenfeld (Dovje)	634
– Mojstrana	894

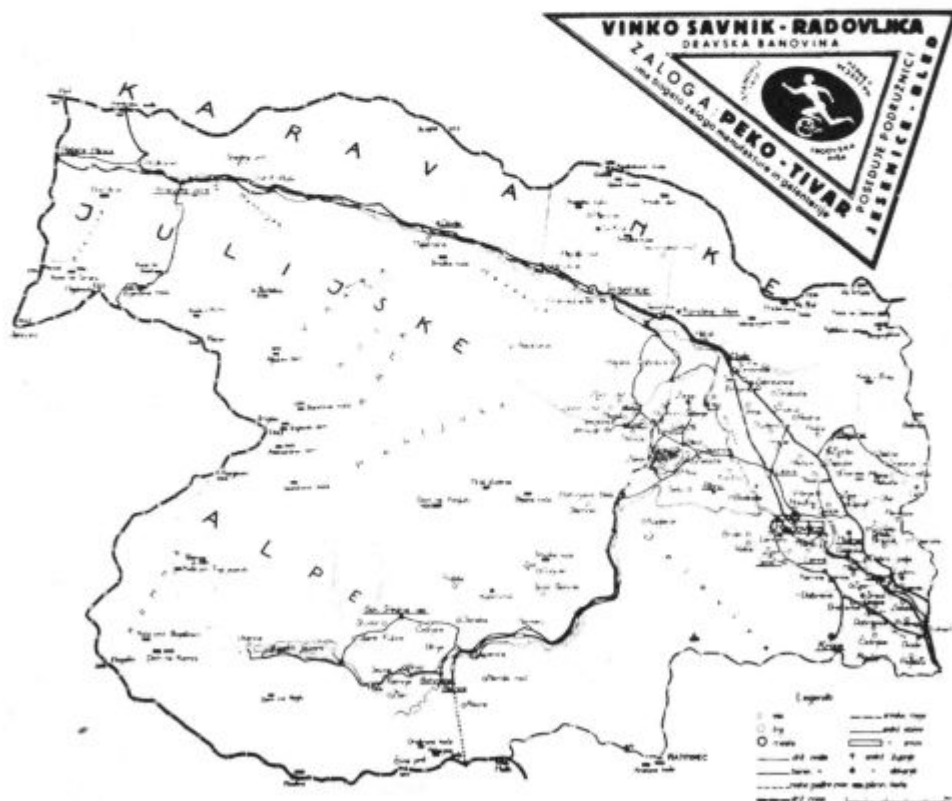
⁴² Leksikon občin za Kranjsko, Dunaj 1906, ZAL Škofja Loka

⁴³ Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs, Wien 1915, ZAL Škofja Loka

	število prebivalcev
krajevna občina Ratschach (Rateče)	711
krajevna občina Weissenfels (Bela Peč)	947
naselja:	
– Aichelten	45
– Hinterschloss	62
– Nesselthal	64
– Weissenfels	776
Skupaj sodni okraj Kranjska Gora	12.791

Od propada avstro-ogrske monarhije leta 1918 do propada Kraljevine Jugoslavije 1941

Upravna organizacija na najnižji upravni in samoupravni stopnji se na območju, kjer so živeli Slovenci, po razpadu avstro-ogrske monarhije ni bistveno spre-

Srez Radovljica (iz Krajevnega leksikona dravske banovine leta 1937)

nila. Narodna vlada v Ljubljani⁴⁵ je v začetku novembra 1918 prevzela v svojo oblast načeloma vse slovensko ozemlje. V neposredni posesti in upravi narodne vlade in njene naslednice deželne vlade za Slovenijo so bila v začetku območja vseh nekdanjih okrajnih glavarstev. Organizacija upravnih oblastev se namreč v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov in kasnejši Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev ni bistveno spremenila. Naredbe ministrstva za notranje zadeve iz začetka novembra 1918 so zahtevale, da morajo vsi dotedanji davčni uradi, okrajna glavarstva in krajevne občine nemoteno poslovati tudi v bodoče.

Do bistvenih teritorialnih sprememb zlasti na območju okrajnega glavarstva Radovljica je prišlo konec leta 1920, ko sta Italija in Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev podpisali rapalsko pogodbo. Po določilih te pogodbe je Italija poleg ostalega na osnovi londonskega sporazuma iz leta 1915 zasedla celotno območje krajevne občine Bela Peč in dobro polovico ozemlja krajevne občine Rateče.⁴⁶ Do nekaterih upravnih sprememb je prišlo v začetku leta 1929, ko so se dotedanja okrajna glavarstva preimenovala v srezka načelstva, okraji pa v sreze. Tedaj je prišlo tudi do večje državne centralizacije na upravnem področju. Razpustili so vse dotedanje občinske uprave. Nove občinske uprave so do novembra 1929 postavljali veliki župani, od jeseni istega leta dalje, ko so ustanovili banovine, pa vodje banovin, ki so se imenovali bani.⁴⁷

Precejšnje spremembe v teritorialni pripadnosti in organizaciji občinske uprave je prinesel novi zakon o občinah,⁴⁸ ki so ga kralj, predsednik ministrskega sveta in minister za notranje zadeve podpisali 14. marca 1933. Nekaj sprememb je prinesel tudi zakon o mestnih občinah z dne 27. julija 1934.

Pri organizaciji občin in njihove uprave nova zakonodaja ni prinesla veliko sprememb. Še vedno je obstajal občinski odbor, ki je bil po tedanji upravni

⁴⁴ Pri krajevni občini Bela Peč niso navedena slovenska imena občine in njenih naselij, kakor je to sicer bila navada v prejšnjih krajevnih repertoarjih

⁴⁵ 16. avgusta 1918 se je v Ljubljani osnoval Narodni svet za Slovenijo. Po sestanku predstavnikov Narodnega sveta Slovencev s Hrvati v Zagrebu 5. oktobra 1918 so 6. oktobra 1918 v Zagrebu ustanovili Narodno veče, ki je zahtevalo združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov v samostojno demokratično državo. Narodno veče je 29. oktobra proglasilo novo Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je obsegala z Južnimi Slovani naseljena območja propadle avstro-ogrske monarhije. Vodstvo nove države je prevzelo Narodno veče, po posameznih deželah pa so se oblikovale narodne vlade. Ta nova država, ki ni bila mednarodno priznana, se je 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo in Kraljevino Črno goro v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. M. Mikuž: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*, Ljubljana 1965, str.: 34–50

⁴⁶ Rapalska pogodba med Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila podpisana 12. novembra 1920. Po njenih določilih je Italija kot nagrado za pristop k antantnim silam leta 1915 pridobila precejšen del nekdanjega ozemlja avstro-ogrske monarhije: Trst, Gradiško, del nekdanje dežele Kranjske, Istro, Zadar, Cres, Lošinj in Palagruž. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je s tem izgubila okoli 50.000 Slovencev in Hrvatov. *Leksikon CZ*, Ljubljana 1988, str.: 873–874

⁴⁷ V začetku leta 1929 se je s šestojanuarsko diktaturo Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev spremenila v Kraljevino Jugoslavijo, dotedanja oblastva – na območju današnje Slovenije sta bili ljubljansko in mariborsko – so združili in preimenovali v banovine. Slovenski oblastvi sta se združili v eno upravno enoto, ki se je poslej imenovala Dravska banovina

⁴⁸ Zakon o občinah z dne 14. marca 1933, zbirka Zakoni in uredbe, zvezek XXVII., Ljubljana 1933

Ilustrirani Slovenec, 23. junij 1929 (reportaža o najmlajšem slovenskem mestu)

terminologiji sklepajoči in nadzorni organ. Občinske odbore so na osnovi kandidacijskih list volili s splošnimi, enakimi, neposrednimi, vendar javnimi volitvami. Lista, ki je na volitvah dobila največ glasov, je imela dvotretjinsko večino v občinskem odboru, nosilec večinske liste pa je postal občinski župan. Pristojnosti občin pa so bile praktično iste kakor v času avstro-ogrske monarhije.

Z zakonom o občinah je bilo določeno, da morajo imeti krajevne občine vsaj 3000 prebivalcev, razen v primerih, kjer so to onemogočale terenske in druge objektivne razmere. Ta zakonska določila so bila skupaj še z nekaterimi zakoni državne notranje uprave podlaga, da so po letu 1933 v Kraljevini Jugoslaviji izvedli korenito komasacijo ali teritorialno preobrazbo občin. Ta komasacija je potekala kar nekaj let, saj je bila sprva preveč površno in s preveliko naglico pripravljena. »... Prebivalstvo je pričelo z ljudskimi glasovanji zahtevati vzpostavitev prejšnjega ali delne izpremembe novega stanja, zlasti v hribovskih delih banovine. Pričelo se je popravljjanje komasacije... To izpreminjanje je trajalo tri leta...«⁴⁹

Po tedanjih zakonskih določilih so morale biti občine poslej finančno sposobne za opravljanje sodobnih komunalnih nalog. Po komasacijah med leti 1933 in 1937 je na območju Dravske banovine nastalo 407 krajevnih občin in 4 mestne občine

⁴⁹ Občine Dravske banovine, Pregled izprememb, izvršenih s komasacijo občin v letih 1933–1937, uvod, Ljubljana 1937

(Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj). Občin poslej v pregledih krajevnih občin niso več razvrščali po sodnih okrajih.

Kljub vsemu pa na območju tedanjega srezkega načelstva Radovljica, v kateri so spadale občine Gornjesavske doline, ni prišlo do bistvenih razlik. V publikaciji Občine Dravske banovine, Pregled izprememb, izvršenih s komasacijo v letih 1933–1937 iz leta 1937 zasledimo le spremembe nazivov pri krajevni občini

Jutro, 30. marec 1929 (reportaža o Jesenicah, ko so bile proglašene za mesto)

	število površina	število hiš	prebivalstva
krajevna občina Dovje-Mojstrana	10.277,468 ha	244	1.482
krajevna občina Jesenice	3.587,554 ha	683	6.663
krajevna občina Koroška Bela	2.891,173 ha	358	3.045
krajevna občina Kranjska Gora	12.047,278 ha	352	1.631
krajevna občina Rateče-Planica	2.643,811 ha	144	622

Dovje, ki se je po komasaciji imenovala Dovje-Mojstrana s sedežem v Mojstrani, in pri krajevni občini Rateče, ki se je od 27. septembra 1935 dalje imenuje Rateče-Planica s sedežem v Ratečah. V seznamih ne srečamo več krajevnih občin Bela Peč, ki je po rapalski pogodbi prišla pod italijansko oblast.⁵⁰

Po zadnjih pregledih krajevnih občin v Kraljevini Jugoslaviji pred začetkom druge svetovne vojne, ki so iz let 1937 in 1939, so na območju Gornjesavske doline poslovale naslednje krajevnih občine:⁵¹

VIRI

- *Télégraphe officielle*, Ljubljana 1811, št. 42–45
- *Alphabetisches Verzeichniss (der neugebildeten) Ortsgemeinden im Kronlande Krain*, brez datuma, Narodni muzej Ljubljana, sig. II-5206
- *Orts-Repertorium des Herzogthums Krain* – Imenik krajev vojvodine Kranjske. Sestavljen na podlagi ljudskega štetja od 31. decembra 1869 Ljubljana 1874, Narodni muzej Slovenije sig. II-5102
- *Special Orts-Repertorium von Krain*, Wien 1884 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Škofji Loki, v nadaljevanju ZAL Škofja Loka)
- *Leksikon občin za Kranjsko*, Dunaj 1906, ZAL Škofja Loka
- *Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs*, Wien 1915, ZAL Škofja Loka
- *Zakon o občinah z dne 14. marca 1933*, zbirka Zakoni in uredbe, zvezek XXVII., Ljubljana 1933
- *Občine Dravske banovine, Pregled izprememb, izvršenih s komasacijo občin v letih 1933–1937*, uvod, Ljubljana 1937
- *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937
- *Splošni pregled Dravske banovine*, Ljubljana 1939

LITERATURA

- Janko Polec: Uvedba občin na Kranjskem l. 1849/1850, *Zgodovinski časopis* (Kosov zbornik) VI.–VII., Ljubljana 1952–1953, str.: 686–730
- Janko Polec: »Župan« in »občina« v novejšem slovenskem izrazoslovju, *Zgodovinski časopis*, V. Ljubljana 1951, str.: 222–234
- Karl Spreitzhofer in sodelavci Ugo Cova, Pierpaolo Dorsi, Ema Umek, Wilhelm Wald in Jože Žontar: *Notranjeavstrijska centralna oblastva in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja, Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918; Ein historisch-bibliographischer Führer, Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918; Zgodovinsko-bibliografski vodnik, Manuali e carte*

⁵⁰ Lovro Bogataj: *Uprava Dravske banovine, Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937, str.: 1–8, Dragotin Trstenjak: *Uprava v Sloveniji, Spominski zbornik ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, Ljubljana 1939, str.: 109–129, *Občine dravske banovine, Pregled izprememb, izvršenih s komasacijo občin v letih 1933–1937*, Ljubljana 1937, str.: 49–50

⁵¹ *Občine Dravske banovine, Pregled izprememb, izvršenih s komasacijo občin v letih 1933–1937*, Ljubljana 1937, *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937, str.: 525–546, *Splošni pregled Dravske banovine*, Ljubljana 1939, str.: 174–177. Podatki glede površin občin in števila prebivalstva, ki so navedeni v *Krajevni leksikonu Dravske banovine* iz leta 1937 in v *Splošnem pregledu Dravske banovine* iz leta 1939, se nekoliko razlikujejo.

- sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918; Guida storico-bibliografica, Gradec, Celovec, Ljubljana, Gorica, Trst 1988, str.: 64-75
- Jože Žontar in sodelavci Ugo Cova, Pierpaolo Dorsi, Karl Spreitzhofer in Wilhelm Wald: Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorske 1747/48 do 1848, Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918; Ein historisch-bibliographischer Führer, Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918; Zgodovinsko-bibliografski vodnik, Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918; Guida storico-bibliografica, Gradec, Celovec, Ljubljana, Gorica, Trst 1988, str.: 76-92
- Jože Žontar: Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja 1848 do 1918, Handbücher und Kärnten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918; Ein historisch-bibliographischer Führer, Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918; Zgodovinsko-bibliografski vodnik, Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918; Guida storico-bibliografica, Gradec, Celovec, Ljubljana, Gorica, Trst 1988, str.: 93-105
- Jože Žontar: Občinski red za Kranjsko leta 1866, Zbornik ob devetdesetletnici arhiva, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave št. 8, Ljubljana 1988
- Jože Žontar: Razvoj uprave in sodstva na območju Kranja od srede 18. do srede 19. stoletja, 900 let Kranja Spominski zbornik, Kranj 1960, str.: 200-214
- Jože Žontar: Občine na kranjskem območju do leta 1941, Kranjski zbornik 1990, Kranj 1990, str.: 204-215
- Ferdo Gestrin-Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966
- Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861-1918, Ljubljana 1965
- Seraphine Puchleitner: Die Territorialeinteilung der Illyrischen Provinz Krain unter französischer Verwaltung (1809-1914), Mitteilungen des Musealvereins für Krain, XV. Ljubljana 1902, zvezek III. do VI. str.: 103-122 in 129-144;
- Bogomil Vošnjak: Ustava in uprava Ilirskih dežel (1809-1913) Ljubljana 1910
- Melita Pivec-Stele: La vie économique des provinces Illyriennes (1809-1813), Paris 1930
- Lovro Bogataj: Uprava Dravske banovine, Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937
- Dragotin Trstenjak: Uprava v Sloveniji, Spominski zbornik ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939
- Metod Mikuž: Oris zgodovine Slovencev v Stari Jugoslaviji 1917-1941, Ljubljana 1965
- Anton Globočnik: Nauk slovenskim županom, kako jim je delati, kadar opravljajo domačega in izročnega področja dolžnosti, Ljubljana 1893
- Pavle Blaznik: Škofja Loka in Loško gospostvo (973-1803), Škofja Loka 1973
- France Štakul: Nadihtarji in podrihtarji v občinah Škofja Loka in Stara Loka po letu 1814 Loški razgledi št. 36, Škofja Loka 1989, str.: 45-53
- Janez Kopač: Rudarska in metalurška tehnologija v srednjem veku ter odnosi, ki jih ureja jeseniški rudarski red iz leta 1381, Jeklo in ljudje, V. Jesenice 1985, str.: 11-28
- Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979
- Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana 1988
- Deutscher Taschenbuch Verlag (DTV) - Atlas zur Welt-geschichte, Band 2, München 1967

ZUSAMMENFASSUNG

Das Ober-Save Tal gehörte zum Land Krain, nach dem Verfall der österreichisch-ungarischen Monarchie im Herbst 1918 wurde es ein Teil des Königreiches der Serben, Croaten und Slowenen unter der Macht von Ljubljana. Nach dem Jahre 1929 war es im Rahmen des Königreiches Jugoslawiens unter dem Drau-Banat.

Die Verwaltungsentwicklung des Ober-Save Tals war die ganze Zeit vergleichbar mit der

Verwaltungsentwicklung des Landes Krain, bzw. der späteren Macht von Ljubljana und des Drau-Banats.

Im Mittelalter und in der Zeit bis zu den Illirischen Provinzen (1809–1813/14) begründete sich die feudale Verwaltungseinrichtung auf der Landherrschaft. Den Anfang der modernen bürokratischen Verwaltung, auf dem niedrigsten Niveau, führten die Franzosen ein. In den Illirischen Provinzen gründeten sie die modernen Gemeinden, Kommunen oder Mairien. Im Ober-Save Gebiet waren die Mairien in Kranjska Gora und Jesenice. In der österreichischen Monarchie begann sich die moderne Gemeindeverwaltung nach dem 17. März 1849 zu entwickeln. Nach dieser Zeit entstanden im Ober-Save Tal Ortsgemeinden Jesenice, Koroška Bela, Kranjska Gora, Dovje, Rateče und Weissenfels. Die gleiche Verwaltungseinrichtung war auch zur Zeit des Königreiches Jugoslawien, nur daß die Hälfte der Gemeinde von Rateče und die ganze Gemeinde von Weissenfels nach den Bestimmungen des Rapalfriedensvertrages zwischen dem Königreich Serben, Croaten und Slowenen und Italien am 20. November 1920 unter Italien kam.

NASTANEK IN RAZVOJ KOSOVE GRAŠČINE NA JESENICAH

Današnje Kosovo graščino in njen nastanek je treba tesno povezati z razvojem železarstva v širši jeseniški okolici. Graščina sodi v sklop štirih fužinskih gradov, ki so jih v 16. stoletju in v prvi polovici 17. stoletja zgradili tujerodni posestniki železarskih obratov na današnjem jeseniškem področju. Tako so Bucelleniji zgradili sredi 16. stoletja graščino na Savi in na Plavžu, Belopeški – Dietrichsteini pa graščino pod Murovo na Jesenicah, ki jo danes poznamo kot Kosovo graščino. Italijanska družina Possarelli, ki je v prvi polovici 17. stoletja posedovala javorniške fužine, pa je leta 1630 na Javorniku prav tako sezidala svojo graščino. Najstarejša od vseh je današnja Kosova graščina, ki je bila v prvotni obliki sezidana leta 1521 in se v virih iz 18. stoletja omenja kot »stari belopeški grad«.

V okviru ortenburške posesti na današnjem Gorenjskem se je poleg starejšega radovljiskega gospostva leta 1404 oblikovalo še t. i. belopeško gospostvo. Tega leta je Friderik Ortenburški (1389–1418) pripeljal prve fužinarje s Koroške v današnjo Belo Peč. Tam so zasnovali temelje bodočega trga Bela Peč (Weissenfels) in nad naselbino zgradili prvo utrdbo, ki so jo leta 1431 Celjski grofje spremenili v belopeški grad. Tako je nastalo belopeško gospostvo, ki so ga osnovali Ortenburžani, oblikovali njihovi dediči Celjani in končno uživali Habsburžani.

Ta posest je poleg belopeškega področja obsegala tudi del Koroške do Pontablja, porečje Save Dolinke, segala proti Bovcu in Triglavu ter v dolino Krme in na jugovzhodu do potoka Ukove na levem bregu Save. Kot osamljen otok se je v tem okviru nahajala freisinška posest, ki je obsegala vas Dovje. Že leta 1283 je freisinški škof Emicho med intenzivno kolonizacijo naselil na Dovjem nemške kmete iz okolice Innichena. Ti priseljenci pa so se ukvarjali predvsem s poljedelstvom in živinorejo in se v večji meri niso ukvarjali z nobeno obrtjo.

Po umoru Friderika Ortenburškega leta 1418 je celotna ortenburška posest in

J. V. Valvasor: Trg Jesenice (bakrorez iz Topografije sodobne vojvodine Kranjske), 1679

s tem tudi belopeško gospostvo po dedni pogodbi iz leta 1377 pripadlo Celjskim grofom in končno leta 1456, po smrti Ulrika III. Celjskega, prešlo v roke Habsburžanov, ki so bili že od leta 1273 cesarska dinastija. Le-ti so nekdanja posestva Celjanov in s tem tudi Ortenburžanov dajali v zakup svojim vazalom kot »Pfandschillingherrschaft«, nekatera so darovali in nekatera tudi prodali.

Lastniki fevdalnih posesti so bili zainteresirani, da na novo pridobljenih posestih naselijo čim večje število podložnikov, poljedelcev in obrtnikov, da bi razširili obdelovalne površine, ustanovili nova naselja, izkrčili v gozdovih nove rovtve in laze, tako da bi imeli od njihovega dela čim več koristi in čim večje urbarialne dohodke. Zato so z velikim prizadevanjem naseljevali podložnike in uporne kmete s Koroškega in Tirolskega v nove kraje, kjer so bili strnjeno naseljeni Slovenci. Naseljenci so navadno gradili nova naselja, na katera nas spominjajo še danes ohranjena krajevna imena, kot je npr. Nemški Rovt in podobna.

Posebno vztrajni kolonizatorji so bili Ortenburžani. Nekaj rudarjev in fužinarjev so naselili tudi na svojih posestih na Gorenjskem, kjer so prvotno delovali predvsem kot rudarji na Jelovici. Priselili so jih s Saškega.

V čas prve polovice 14. stoletja sodi tudi t.i. »rovtarska kolonizacija« v Gornjesavski dolini, ki je segala v področje Karavank pod Kočno, Golico in Kepo. Imela je bogato zaledje in tradicijo v stikih s Koroško, zato je tudi tu hitro zacvetelo železarstvo, ki je v bistvu le oživilo staro tradicijo, katera je pred tem za daljše obdobje v zgodnjem srednjem veku zamrla. Belopeško gospostvo je torej imelo svoje upravno središče v Beli Peči, na skrajnem severozahodnem delu posesti. Ta lega upravnega središča je bila zelo neugodna za upravljanje posesti, ki je imela svoje jedro v Gornjesavski dolini in v okolici Jesenic. Z močnim razmahom železarstva na tem področju in porastom prebivalstva v trgu Jesenice (Asling) v začetku 16. stoletja se je pokazala potreba, da se vsaj delno prenese sedež uprave na to področje. Tako je baron Sigmund Dietrichstein, ki je bil tedaj zakupnik belopeške posesti in vazal Habsburžanov, leta 1521 sezidal v trgu Jesenice graščino, ki je postala upravno poslopje ter sedež oskrbnika in upravnika belopeške posesti na današnjem Gorenjskem.

Ko je po smrti zadnjega celjskega grofa leta 1456 prešla v roke cesarske dinastije Habsburžanov tudi belopeška posest, so jo le-ti kot dvorno komorno lastnino dajali v fevd raznim plemiškim družinam. Najprej je prišla v roke rodbini baronov Dietrichsteinov, ki so bili na Gorenjskem sicer lastniki radovljiškega gospostva. Tako je bil leta 1515, v času prvega vseslovenskega kmečkega upora, lastnik te posesti že omenjeni Sigmund Dietrichstein. Ta je poleg graščine v naselju pod Mirco na Jesenicah leta 1523 sezidal tudi novo cerkev sv. Lenarta, ki ji je tri leta kasneje nadvojvoda Ferdinand I. podelil župnijske pravice, kajti dotedanji farni sedež v Radovljici je bil preveč oddaljen od Jesenic. Iz iste plemiške rodbine se omenja tudi Gašper Belopeški (Weisenfels), ki se je ukvarjal tudi z železarstvom. V prvi polovici tridesetih let 16. stoletja je skupaj z Matijem Senussom iz današnjega Trbiža, ki je bil oskrbnik belopeških posesti, na Javorniku zgradil plavž in pretalilnico za hüttenberški grodelj. Senussu je uspelo izvesti postopek za predelavo surovega železa v kvalitetno jeklo. Pod planino Belščico sta razširila rudarske obrate z namenom, da bi lahko konkurirala železarskemu podjetniku Bucelleniju, ki je takrat imel svoje obrate še v Planini pod Golico (Alben).

Že leta 1540 pa je bila belopeška posest v zakupu grofov Thurnov, ki so bili v času prve polovice 16. stoletja tudi zakupniki oziroma glavarji blejskega gospostva. Viri posebej v letu 1563 omenjajo grofa Antona Thurna.

Po Janezu Vajkardu Valvasorju je belopeško gospostvo leta 1612 prešlo v roke baronov Khevenhüllerjev. Tem so sledili grofje Eggenbergi, kajti že leta 1621 se kot belopeški gospod omenja knez Johann von Eggenberg. Tudi ta plemiška rodbina ni dolgo upravljala belopeškega posestva. Nasledili so jo gospodje Benaglia, ki so bili italijanskega porekla. Končno pa so postali lastniki belopeškega gospostva grofje Trillegkh. V Valvasorjevem času, leta 1672, je bil lastnik celotnega posestva grof Johann Friderick von Trillegkh.

Knez Johann von Eggenberg, zakupnik Kosove graščine

Tudi naselje pod pobočjem hriba Mirce, današnja Murova, ki ga Valvasor omenja kot trg Jesenice (Markt Asling), je v 16. stoletju doživelo precejšen napredek in razvoj. Imelo je predvsem kmečko-trgovski značaj. Skozenj so s Planine pod Golico vozili železo na jeseniško mitnico, kjer so ga prevzemali laški trgovci. Vas je imela številne hleve za tovarne ter vprežne konje in vole. Letno so na Jesenicah prodali 100 do 300 kop železa, kar je v 15. in začetku 16. stoletja pomenilo precejšnje bogastvo.

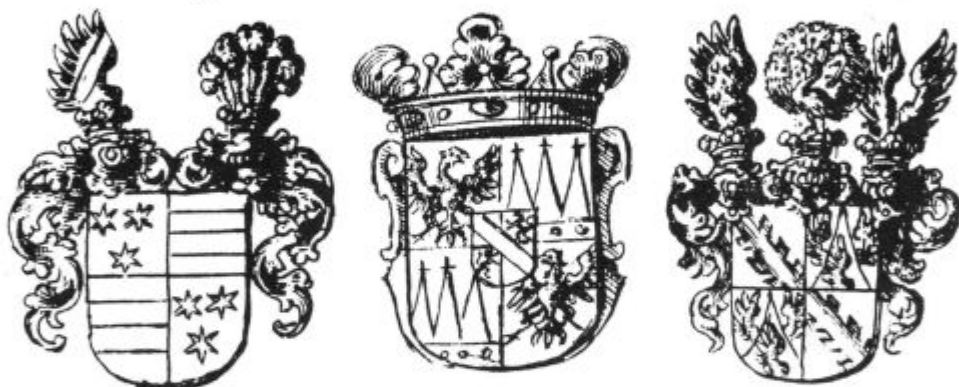
Leta 1526 se je kot prvi tuji železarski podjetnik pojavil v jeseniški dolini kovač Bernardo Bucelleni (Wuzela) iz severnoitalijanskega Bergama. Naselil se je v Planini pod Golico, kjer do tedaj ni bilo tujih podjetnikov, kajti v ta gorski svet še ni prodrla modernizacija, ki je sicer tedaj že zavladala v večjih železarskih središčih. Bucelleni je tu našel »kmetijske plavže« in preproste kovačije. Njegova družina se je spoprijela s težkim delom in uspela uvesti nov red v dotedanje železarjenje na Planini. Razvila se je nova tehnološka smer v železarstvu, ki je bila gospodarnejša in na višji stopnji. Ob močni konkurenci in zaradi slabših trgovskih zvez so domačini staro krajevno obrt vedno bolj prepuščali tujcem.

Leta 1538 je nemški cesar Ferdinand I. dovolil Bucelleniju preselitev železarskih obratov v jeseniško dolino k reki Savi. Ob zastarelih in napol podrtih kovačijah, ki so kovale železo in jeklo s Planine in Javornika, je Bucelleni s svojimi sinovi začel graditi nov moderen železarski obrat, ki je, za razliko od preprostih veternih peči na Planini, izkoriščal pogonsko moč reke Save Dolinke. Novi obrat so poimenovali »Am Saufluss bey Asling«. S tem so bili ustvarjeni pogoji za nadaljnji naprednejši razvoj železarstva v jeseniški dolini.

Za staro belopeško graščino na Jesenicah je nastopil prelomni trenutek, ko je leta prišla v posest jeseniškega trgovca in podjetnika Františka Pavla Kosa (1772–1839), ki jo je leta 1821 povečal in obnovil. V spomin na nekdanje lastnike pa je dal na pročelje obnovljene stavbe vzdati stari belopeški grb s celjsko zvezdo, ki se je nekoč najverjetneje nahajal v njeni notranjosti. S tem je dobila ta stavba poleg nove podobe tudi novo ime »Kosova graščina«, ki se je ohranilo do dandanes.

Staro belopeško graščino poznamo danes le po upodobitvi, ki nam jo prinaša

v. Cillij Bucelleni v. Ortenburg

Družinski grbi Celjanov, Bucellenijev in Ortenburžanov (risba)

J. V. Valvasor v III. delu (11. knjiga, slika 122, str. 21) v svoji Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689. Prenovljena stavba pa je imela dvoje nadstropij in je bila preurejena v psevdorenesančnem slogu. Nad portalom glavnega vhoda je bil v nivoju prvega nadstropja zgrajen balkon in nad njim vzdan omenjeni grb. Pod grbom je vklesana z rimskimi številkami letnica 1821, ki pomeni leto preureditve graščine. To se je zgodilo ravno ob tristoletnici njenega nastanka (1521).

Iz velike pritlične veže vodi stopnišče, ki ga nosijo kamniti stebri, v prvo in drugo nadstropje. Zgrajeno je iz svetlozelenega andezitnega tufa iz kamnoloma Peračice pri Brezjah. Prvotno je graščina po preureditvi imela v pritličju in v obeh nadstropjih po štiri enako velike stanovanjske prostore in osrednjo vežo v osi širine stavbe. V drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja pa je zaradi različnih potreb, ki jim je stavba služila, prišlo do novih prezidav in sprememb prostorov v notranjosti.

Tedanji lastnik, vinski trgovec František Pavel Kos, ki je prvotno bil lastnik

hiše na Savi št. 16, se je rodil 26. marca 1772 očetu Lavrenciju Kosu na Plavžu, kjer je le-ta bil rudniški oskrbnik in si je nato kupil omenjeno hišo na Savi. Frančišek Pavel se je leta 1790 na Bledu poročil z dve leti starejšo Polono Stroj in v zakonu so se jima rodili otroci Anton, Francè Leopold, Helena, Marija in Ana Marija.

Kos je bil dober gospodar in sposoben trgovec in se mu je zato premoženje za življenja še precej povečalo. Z ženo sta oba umrla leta 1839 in bila pokopana v farni cerkvi sv. Lenarta na Jesenicah, kjer sta do leta 1932 imela ob vhodu vzdian spomenik iz črnega marmorja.

Celotno premoženje je po smrti staršev podedoval mlajši sin Francè Leopold Kos, ki pa ni bil kos svoji nalogi. Bil je v svojem času znan veseljak in ni znal obdržati bogate dediščine v svojih rokah. Celotno premoženje, tj. graščino, mimo katere so leta 1843 popravili in razširili deželno cesto, ki je iz Radovljice vodila proti Podkorenu in Trbižu, gospodarsko poslopje, 4 orale (1,62 ha) velik vrt in obsežne gozdove je kmalu prodal lastnikom rudnikov in fužin na Savi, družini Ruard, ki so leta 1766 v jeseniški dolini nasledili Bucellenije.

Ko je bila leta 1869 ustanovljena delniška Kranjska industrijska družba (KID) in je leta 1872 k njej pristopil tudi tedanji lastnik fužin na Savi Viktor Ruard, je tudi nekdanja belopeška in kasneje Kosova posest pripadla tej družbi. Do leta 1882 je KID graščino uporabljala za stanovanja svojih višjih uslužbencev, v pritličju pa so bili prostori občinske uprave in organistovo stanovanje. Istega leta je graščino, gospodarsko poslopje in vrt za 10.000 goldinarjev odkupila jeseniška srenja za svoje potrebe in namene. Polovico vrta in graščinsko gospodarsko poslopje je srenja leta 1886 odstopila cerkvi, da bi si zgradila novo župnišče, kar se je leta 1890 tudi zgodilo. Del preostalega vrta in graščinsko poslopje pa je srenja namenila za ljudsko šolo. Na preostalem delu graščinskega vrta, pod deželno cesto, je srenja na svoje stroške uredila novo pokopališče, ki ga je prepisala nase in ga upravljala. To se je zgodilo zato, da ne bi prihajalo do težav in zapletov pri pokopavanju pokojnikov različnih veroizpovedi in prepričanj; istočasno pa je bilo to odraz razmer, ki so tedaj vladale v jeseniški dolini in so bile posledica političnih bojev, ki so se ob koncu 19. stoletja začeli razvnamati.

Nekdanja Kosova graščina je tako v šolskem letu 1883/84 postala nova dvorazrednica jeseniške ljudske šole in tako za trideset let rešila problem šolskih prostorov na Jesenicah. Dvorazrednica pa ni zadostovala dolgo časa, saj je bila že leta 1887 spremenjena v trirazrednico. Po šolskem zakonu iz leta 1889 je obvezno šolanje trajalo osem let. Ta zakon pa se je dosledno izvajal le na Štajerskem in Koroškem, v ostalih slovenskih deželah pa je bila uvedena le šestletna obvezna ljudska šola in tej priključena dvoletna ponavljalna šola. Učenci so tako vseeno obiskovali obvezni pouk osem let.

Po letu 1890, ko se je začela železarska industrija koncentrirati v jeseniški dolini, je začelo tudi vedno bolj naraščati število prebivalstva. Svoje je v tem smislu prispevala tudi gradnja novih tovarniških obratov na Savi in kasneje na Javorniku ter na začetku 20. stoletja karavanskega predora med Hrušico in Podroščico ter proge proti Trstu. Tako je že leta 1895 šola v Kosovi graščini postala štirirazrednica, kar je ostala do prve svetovne vojne. Vendar pa se je število paralelnih razredov stalno večalo. V šolskem letu 1900/01 je 425 učencev obiskovalo osem oddelkov, deset let kasneje pa 730 učencev deset oddelkov.

Leta 1914 se je dotedanja štirirazrednica v Kosovi graščini, ki je imela deset oddelkov, spremenila v šestrazrednico. To leto, ko se je začela prva svetovna vojna,

je bilo na Jesenicah dograjeno novo šolsko poslopje (gimnazija). Ko je bilo aprila 1915 dano začasno dovoljenje za bivanje v novem šolskem poslopju, so se vsi razredi s paralelkami nemudoma preselili vanj, kajti obstajala je nevarnost, da novo stavbo zaradi odprtja soške fronte (23. 5. 1915) zasede vojska.

Jesenice po prvi svetovni vojni. V ozadju Kosova graščina. Foto Fran Pavlin

Tako je po dobrih tridesetih letih Kosova graščina prenehala biti ljudska šola in je ponovno prešla v direktno občinsko, po letu 1929, ko so Jesenice postale mesto, pa pod mestno upravo. V stavbi stare graščine so se poslej nahajali razni uradi in ustanove ter predvsem v gornjih stanovanja.

V času pred drugo svetovno vojno so se v »stari šoli«, kakor so Jeseničani poslej imenovali graščino, nahajali v pritličju, v levem traktu, sodnijski prostori in zapor. V sprednjem prostoru je bila sodnijska dvorana, kjer so se vsak četrtek vodile sodne razprave, v zadnjih treh manjših pa do leta 1935 orožniški, nato pa policijski zapor s samicami. Popolnoma zadaj so bili sanitarni prostori, od koder so pripornikom skozi posebno okno dajali vodo.

V prvi sobi v desnem traktu so bili v tem času prostori jesenškega gasilskega društva, v zadnjem delu pa privatno stanovanje.

V prvem nadstropju je večino prostorov zavzemalo stanovanje občinskega tajnika, v zadnjih dveh prostorih desnega trakta pa je bilo še eno manjše stanovanje.

V levem traktu drugega nadstropja graščine je bil urejen otroški vrtec za zahodni del tedanjih Jesenic, osrednji prostor (prvotno veža nadstropja) in prednja soba desnega trakta sta bili privatno stanovanje, v zadnjih dveh sobah na desni strani pa sta bili pisarni združenja jesenških obrtnikov.

V takšnem stanju in vlogi je torej nekdanja belopeška in kasneje Kosova graščina ter stara šola dočakala drugo svetovno vojno in okupacijo domovine.

Tedaj so se za to stavbo začeli najbolj težki in najbolj črni dnevi v zgodovini njenega obstoja.

Kmalu po okupaciji Gorenjske je nemški okupator poleg drugih javnih zgradb in ustanov prevzel in zasedel tudi Kosovo graščino. V njej je uredil začasne oziroma prehodne zapore, kamor je zapiral ves čas vojne zavedne rodoljube, aktiviste OF in partizanske borce ter kurirje, ki so bili zajeti v okolici Jesenic. Poleg Kosove graščine je okupator imel zapore še v bivši Kovačevi hiši nasproti upravnega poslopja KID, kjer je bila policijska postojanka, v vili dr. Aleša Stanovnika poleg železniške postaje, kjer je bil sedež jeseniške izpostave gestapa in proti koncu vojne tudi v vili Viktorja Črnka na Plavžu, kamor se je gestapovska izpostava po bombardiranju Jesenic 1. marca 1945 preselila.

Kosova graščina in vsi ostali okupatorjevi zapori na Jesenicah so bili prehodnega značaja. Gestapo je po predhodnih zaslišanjih in mučenjih zapornike navadno pošiljal naprej v begunjsko mučilnico in v zbirna taborišča v Šentvid nad Ljubljano in v Goričane pri Medvodah, od koder so jih s transporti leta 1941 pošiljali predvsem v izgnanstvo v Srbijo in v taborišče Kraut na gornjem Koroškem, kasneje pa v premnoga koncentracijska in izseljenska taborišča po okupirani Evropi in Nemčiji. Tako je bila Kosova graščina med drugo svetovno vojno prva stopnica na poti, ki je marsikoga pripeljala do smrti ob kolu ali v krematorijske peči v koncentracijskem taborišču, vse pa na dolgo mučeniško pot – pot do svobode.

Kosova graščina danes

Trideset let po vojni je Kosova graščina kot javna stavba služila v različne namene. V sedemdesetih letih pa so v njej začeli občasno prirejati zgodovinsko-dokumentarne razstave Tehniškega muzeja Železarne Jesenice in sklenjeno je bilo, da se nekdanja graščina obnovi ter adaptira v muzejske namene.

29. novembra 1985 so bili dokončno odprti prostori v celoti obnovljene in restavrirane nove muzejske stavbe, nekdanje Kosove graščine.

V njenih muzejsko-razstavnih prostorih je danes predstavljeno delavsko gibanje od začetkov v drugi polovici 19. stoletja do druge svetovne vojne, obdobje okupacije in narodnoosvobodilnega boja, svoje mesto pa bo dobil tudi čas povojnega razvoja mesta Jesenice in okolice do današnjih dni.

V pritličju so rekonstruirani in obnovljeni medvojni okupatorski zapori ter predstavljen okupatorjev teror, aretacije, streljanje talcev, izseljevanje in pošiljanje aktivistov, borcev – partizanov in drugih rodoljubov z Jesenic ter okolice v koncentracijska taborišča.

Prav tako so v pritličju tudi razstavni prostori za občasne muzejsko-dokumentarne, umetniške in druge priložnostne razstave.

Dandanes je torej po skoraj 470 letih obstoja nekdanja belopeška, kasnejša Kosova graščina, ljudska šola in kasneje občinska ter policijska ustanova postala muzej, ki ohranja zgodovinski spomin na preteklost Jesenic in okolice, obenem pa je kulturnozgodovinski spomenik v najstarejšem jedru jeseniškega območja.

Belopeški grb nad vhodom v Kosovo graščino

- Milko Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije I–II, 1975.
 Aleksander Rjazancev, Preteklost v senci Karavank, Jeklo in ljudje II, 1969, 13 ss.
 Janez Meterc, Zgodnja fevdalna kolonizacija na jeseniškem območju, Listi (priloga Železarja) 63/XV, 1985, 21 ss.
 Janez Meterc, Razvoj kolonizacije in železarstva v jeseniški okolici v visokem srednjem veku, Listi 64/XV, 1985, 26 ss.; 65/XV, 1985, 15 ss.
 Josip Lavtižar, Zgodovina župnij in zvonov v dekaniji Radovljica, 1897, 71 ss.
 Janez Höffler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem, Acta ecclesiastica Sloveniae 10, 1988.
 Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, 1982.
 Ivan Stopar, Gradovi na Slovenskem, 1986.
 Jože Tomažič, Oris zgodovine jeseniškega šolstva, Železar št. 18–21, 1965.
 Anton Žerjav, Nastanek Kosove graščine na Jesenicah, Železar št. 27–34, 1969 (obsežen in bogat zapis ustnega ljudskega izročila o Kosovi graščini in naselju Murova na Jesenicah).
 J. V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain III, XI. knj., 21 ss., sl. 122.
 Ljudmil Hauptmann, Razvoj družabnih razmer v Radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, Zgodovinski časopis VI–VII, 1952–1953, 277 ss.
 Arhiv Tehniškega muzeja Železarne Jesenice.

ZUSAMMENFASSUNG

Kosova graščina wurde in Jesenice als Verwaltungsgebäude der Weissenfels Herrschaft im Obersave-Tal im Jahre 1521 erbaut. Sie wurde vom damaligen Pächter der Herrschaft Sigmund Dietrichstein errichtet. Im 16., 17. und 18. Jahrhundert wurde Kosova graščina von verschiedenen Pächtern und Verwaltern der Weissenfels Herrschaft verwaltet. Sie gehörte zuerst zum Ortenburger-, später Celjaner- und dann Habsburgerfeudalbesitz.

Die Burg aus der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts findet man im Buch vom J. V. Valvasor »Die Ehre des Herzogthums Crain.« Das heutige Aussehen und ihr Name stammen aus der Zeit nach dem Jahre 1821, als ihr damaliger Besitzer, Kaufmann F. K. Kos aus Jesenice, sie umgebaut hat. Bald nach seinem Tod 1839 wurde sie Eigentum des Hüttenbesitzers V. Ruard aus Save in Jesenice. 1872 ging die Burg dann mit seinem ganzen Vermögen in den Besitz der Krainischen Industriegesellschaft über.

Im Jahre 1882 wurde sie von der Gemeinde Jesenice gekauft. Bis zum Mai 1915 war die Volksschule darin untergebracht. Im ersten Weltkrieg und danach waren in Kosova graščina verschiedene Gemeinde- und Stadtämter, Gericht und Gefängnis untergebracht.

Im zweiten Weltkrieg wurde sie vom Okupator als ein Polizeigefängnis für Jesenice und Umgebung genutzt. Nach dem Krieg war sie dreißig Jahre lange wieder im Gebrauch der Gemeinde. In den siebziger Jahren wurde das Gebäude der Nutzung als Museum zur Verfügung gestellt. Seit dem Jahre 1985 ist das Gebäude Museum.

Marko Elsner Grošelj

OBRED

2. VIII. 1988

*»In koliko noči sem tako preležal,
zibajoč tuje strope...«
(Legenda o svetem pijancu.)*

*Poganski jutranji obred
Vse se začne v tej nihilistični točki
Vsi obredi sveta
Svet kot velika posoda darovanja
Ritual smrti
»Hrti tečejo častni krog«
DRŽAVA KOT UMETNOST IN STRAST
VOJNA KOT UMETNOST VIŠKE PESMI UBLJANJA
Pars et totum
Po uradih razporejeni rubežniki človeškega tkiva
Svečeniki obreda
Obredna raznolikost
Svod v življenje oktava
Spet življenje tukaj
Pod mrzlim čelom prhe usmiljenja
Porajajoč
Pretapljanje z izginjajočega neba
Luč je ljubica na oknu povesod
Moje roke fisis tutta mia
Oko obreda
Skozi mimo
Ob redu
V drevored slišnosti znotraj*

*Caravaggio v temi
V prazni luknji ščemenje zgoraj spodaj
Od koder prihajamo prihajajo drugi
Z nasprotne strani v prihajajočem pogledu
V mojem njihovega življenja in nasprotno
Neke postavljivosti, ki rase iz zemlje
Plivkajoče menstrualne krvi*

»Ne častim te! Rojstvo.«

DELNIŠKA DRUŽBA IN DELAVSKA ZADRUGA

Razne obletnice nam dajejo spodbudo za temeljitejšo raziskavo preteklosti, za preučevanje tehničnega razvoja pa tudi za preučevanje razvoja gospodarskih in družbenih odnosov v gorenjskem gospodarstvu. Na potek razvoja teh odnosov nas opozarjata dve obletnici: leta 1989 je jeseniška Železarna slavila 120. obletnico ustanovitve Kranjske industrijske družbe (1869), kroparski Plamen se pripravlja na 100. obletnico ustanovitve svoje predhodnice – Žebljarske zadruge (1894). Obe podjetji sta zrasli iz podobnih osnov – iz starih fužin, a v precej različnih gospodarskih pogojih: prvo z združenjem industrialcev, veletrgovcev in bančnikov v delniško družbo, drugo – po propadu fužin pod Jelovico – z združenjem obrtnikov, malih kovaških podjetnikov in delavcev v delavsko zadrugo.

Ob koncu iztekajočega se tisočletja lahko na podlagi zapisanih zgodovinskih virov sestavimo pregled razvoja družbenih odnosov v našem železarstvu, ki se kaže v naslednjih stopnjah:

- individualno (kmečko) železarstvo (12.–13. stol.),
- enostavna kooperacija železarjev (13.–14. stol.),
- fužinska skupnost (15.–19. stol.),
- industrijsko fužinarstvo (16.–19. stol.),
- kovaško podjetništvo,
- delniška družba,
- delavska zadruga,
- socialistično gospodarstvo.

Stopnja individualnega (kmečkega) železarstva je razvidna iz freisinških urbarjev (1291), enostavna kooperacija železarskih mojstrov iz Ortenburškega rudarskega reda (1381), fužinske skupnosti so poslovale po določbah Maksimilijanovega (1517), Ferdinandovega (1550 in 1553) in Karlovega rudarskega reda (1575).

V času velikega razcveta (v 16. stoletju) so vse takratne fužine na Kranjskem obratovale kot fužinske skupnosti večjega ali manjšega števila fužinarjev s tedenskimi, poltedenskimi ali dnevnimi deleži. V naslednjih stoletjih je gospodarski razvoj povzročil delitev: nekatere fužine so prešle v lastništvo posameznih družin

J. V. Valvasor: Kropa (bakrorez iz Slave vojvodine Kranjske), 1689

(Bohinjska Bistrica, Stara Fužina, Plavž, Sava, Javornik, Mojstrana, Radovna, Tržič), druge (Železniki, Kropa, Kamna Gorica in Kolnica) so ostale, oziroma so se še naprej drobile v skupinsko lastništvo večjega števila fužinarjev. Razmere so opisane v članku »Fužinska skupnost in Zveza fužinarjev« (glasilo Plamen, dec. 1989).

Po določbah Karlovega rudarskega reda (1575) so fužine poslovale še dobrih dvesto let, do ukinitve rudarskega sodstva (1781) in se vedno bolj otepale s pomanjkanjem rude in oglja. Edine znatne zaloge železove rude so imele jeseniške fužine v Karavankah – pri Savskih jamah in na Begunjsčici. Sredi 19. stoletja so se razmere že toliko zaostrele, da so bile mnoge fužine obsojene na propad. Plavž v Kolnici je ugasnil že okoli leta 1650, v Stari Fužini 1780 in jeseniški plavž malo pred letom 1800. Fužine, ki so obratovalle po sistemu »na volka«, so predelale svoje plavže na grodelj (Bistrica, Kropa, Kamna Gorica, Železniki, Kamnik in Zagradec), kar pa jim ni dosti pomagalo. Plavža v Kamni Gorici in Zgornji Kropi sta ugasnila leta 1872, v Spodnji Kropi 1880, Spodnji Železniki okoli 1860, Zgornji Železniki 1903, Kamnik in Zagradec okoli 1840. Mojstrane, Radovne, Pozabljenega in Kokre ne moremo šteti med prave fužine, ker niso imele plavžev.

Lastniki bohinjskih, jeseniških in tržiških fužin so bili že pravi industrialci. Baron Michelangelo Zois je prevzel leta 1750 Staro Fužino, njegov sin Žiga (Sigismund) je dedoval posest leta 1774 in jo še razširil, da je postal »najbogatejši Kranjec«. Po njegovi smrti (1819) ga je nasledil nečak Karl (umrl 1836), za njim so dedovali trije sinovi Michelangelo, Alfonz in Sigmund in tri poročene hčere.

Valentin Ruard je prišel leta 1762 iz Belgije na Kranjsko, štiri leta pozneje kupil fužino na Savi, na Plavžu in v Mojstrani. Sledila sta mu Leopold (do 1834) in Viktor (umrl 1886). Pri tržiških fužinah so se lastniki bolj menjali: v začetku 19. stoletja general Radecki (do 1818), nato baron Dietrich (do 1855) in knez Sulkowski (do 1872).

Kranjska industrijska družba

Na pobudo bančnika Lamberta Karla Luckmana so ljubljanski veletrgovci in industrialci leta 1869 ustanovili Kranjsko industrijsko družbo (KID) kot delniško družbo z osnovnim kapitalom 600.000 goldinarjev v obliki 1200 delnic po 500 gld.

J. V. Valvasor: Bohinj (bakrorez iz Slave vojvodine Kranjske), 1689

Od tega so imeli Luckmani (Lambert, Jožef in Karl) dobro četrtno (320 delnic), eno četrtno pa bratje Zoisi (Michelangelo, Alfonz in Sigmund). Ker so bili Zoisi kot lastniki železarn v Bohinju in na Javorniku zadolženi pri Luckmanovi banki za 140.000 gld, je bilo to posojilo vloženo v novo osnovano delniško družbo. V naslednjih letih je KID pridobila še večino železarskih obratov na Gorenjskem, razen fužin s skupnim lastništvom, ki so bile že tik pred propadom.

Od Zoisov je dobila KID leta 1870 železarske obrate na Javorniku (plavž, fužino in kovačijo), v Bohinjski Bistrici fužino, valjarno in kovačijo, obrate v Stari Fužini, dalje fužino v Račovni in fužinico v Mostah, rudarske pravice in gozdne posesti v Karavankah, na Pokljuki in na Jelovici.

Naslednje leto se je priključil KID takratni najmočnejši industrialec Viktor Ruard in prinesel družbi železarno na Savi (plavž, kupolno peč, pet talilnih ognjev in štiri kladiva, dva žarilna ognja in dve kladivi), v Mojstrani tri talilne ognje in tri kladiva, dalje rudarske in gozdne pravice v Gornjesavski dolini in veleposestvo Bled.

Litoželezni izvesek Ruardove železarne in jeklarne na Savi

Leta 1872 je prodal svoje obrate v Trziču knez Sulkowski in naslednje leto še Stanislav pl. Jabornegg. Sulkowski je prodal tri presnovke za jeklo, dve ognjišči za vlečeno jeklo in pilarno, dve presnovki za železo s pripadajočo kovačijo, tri ognjišča za izkovanje in eno za trdo taljenje; to so bili obrati Njiva, Balos in na Blekah, dalje posestva bivših zemljiških gospostev Neuhaus in Gutenberg. Jabornegg je prodal jeklarno na Slapu.

S tem je bilo osvajanje gorenjskih fužin po KID zaključeno, sledilo je čiščenje oziroma opuščanje nerentabilnih obratov, tako da sta končno ostala samo obrata na Savi in na Javorniku. Medtem pa so odmrle tudi fužine v Lipniški in Selški

dolini in s tem je bilo konec primarnega železarstva pod Jelovico. Za obstoj naselij in preživetja prebivalstva se je pričel obupen boj žebbljarjev in preostalih kovaških podjetnikov.

Žebbljarska zadruga

Po poročilu Trgovske obrtniške zbornice je bilo leta 1875 v Kropi dvanajst, v Kamni Gorici enajst, v Železnikih štirje kovaški podjetniki; med njimi jih je bilo nekaj, ki so se poskušali dvigniti nad nivo drobnega obrtništva, npr. v Kropi in Kamni Gorici Jurij Magušar, v Železnikih bratje Globočniki. Skupaj z železarstvom so v Kropi odmirali stari fužinarski rodovi: Blaž Ažman († 1900), Franc Martin Potočnik († 1892), Matej Soršak († 1903), Benjamim Šuler († 1901), Fortunat Varl († 1899), Janez Zupan († 1895), Anton Žmitek († 1877). Jožef Jalen († 1877) in Matej Solar († 1903) sta se že prej usmerila v gostinstvo, Pirci so svoje delavnice preselili v Lipnico.

Z ugašanjem plavžev in z razpadom fužinskih skupnosti so odpadla stara nasprotja med fužinarji in pošterovci – kovaškimi podjetniki, ki niso imeli fužinskih deležev in svojega železa; vsi so morali železo kupovati drugod, največ na Jesenicah.

Revščina, ki je pritiskala v žebbljarske kraje zaradi pomanjkanja domačega železa in zaradi konkurence na tržišču ob uvajanju strojne izdelave žebeljev, se je

Kamna Gorica v 19. stoletju

zaostrila sredi 2. polovice 19. stoletja v težak socialni problem, da so morali poseči vanj deželni organi, manjkalo pa ni tudi domače pobude. Že leta 1883 je pet Kroparjev predložilo načrt ustanovitve Zveze kovaških mojstrov z glavnico 12 do 13 tisoč goldinarjev kot zadruga z omejenim jamstvom. Kupčijski delež naj bi bil 50 gld., plačevali bi ga po 1 gld. na mesec. Iz dobička naj bi šlo 5 odstotkov kot obresti na deleže, ostalo h glavnici do zneska 20 tisoč gld. Noben od podpisanih predlagateljev ni bil bivši fužinar, poskus ustanovitve ni uspel.

Doba propada klasičnega železarstva je bila tudi doba razvoja političnih strank na Slovenskem: katoliške, liberalne in socialnodemokratske; seveda so vse sprejele v svoje programe reševanje socialnega vprašanja. Za katoliško stranko je bil na Gorenjskem posebno agilen kroparski rojak Janez Ažman, sin fužinarja A. Blažeta; leta 1889 se je preselil kot župnik z Dovjega v Gorje, da je bil kot poslanec v deželnem zboru za radovljjski okraj bliže okrajnemu središču. Sredi junija 1894 je bil na Brezjah osnovalni shod »Katoliškega slovenskega društva za radovljjski okraj«, 17. novembra pa shod tega društva v Kropi. Za program si je društvo postavilo uvajanje Krekovega krščanskega socialnega gibanja in reševanje kmečkih problemov glede gozdov in pašnikov. V Kropi je dobil Janez Ažman dobrega sodelavca – župnika Franca Hoenigmana, ki je bil glavni pobudnik za ustanovitev »Prve zadruga za žebljarsko obrt in druge izdelke iz železa« v Kropi, 16. novembra 1894.

Ideja »zdrženega dela« ali z eno besedo »zadružništva« je stara toliko kot človeštvo tudi po definiciji, da je človek »družbeno bitje«, da živi v družbi. Zadružništvo v sodobnem pomenu se je začelo razvijati kot odpor in obramba delavcev proti izkoriščanju s strani kapitalistov in je bilo najmočnejše v dobi razvoja industrializacije, nekako sredi 19. stoletja.

Delniška družba je organizacijska oblika gospodarskega združevanja kapitala (delnice), zadružništvo je predvsem organizacijska oblika združevanja dela pa tudi kapitala (deleži), ker pač brez osnovne glavnice, ki se zbira v obliki deležev, ne bi bilo mogoče uspešno poslovati.

Po grobi delitvi so zadruga:

- proizvodjalne (rokodelske, obrtniške, kmetijske...),
- potrošniške (nabavno – prodajne),
- denarne (hranilnice, posojilnice, kreditne) in
- razne interesne zadruga (stanovanjske...).

Znamenitost Kroe in Kamne Gorice je ta, da sta imeli v dobi polnega razvoja ideje zadružništva (pred 2. svetovno vojno) vse štiri oblike zadruga:

- žebljarsko (kovinarsko) zadruga,
- konsum (nabavno-prodajno),
- hranilnico in posojilnico in
- stavbno zadruga »Domačijo«.

Poglabljanje ideje zadružništva in utrjevanje organizacije poslovanja Žebljarske zadruga sta razvidna iz zadružnih pravil; prvo je sestavil leta 1894 pravni svetovalec dr. Viktor Supan, znatno so jih dopolnili leta 1904 in končno leta 1939.

Žebljarska zadruga je bila ob ustanovitvi gospodarsko združenje malih podjetnikov (dveh trgovcev, dveh gostilničarjev, štirih obrtnikov), ki so imeli tudi nekaj vigenjskih ješ, in samo pet žebjarjev. Seveda je bil zraven tudi pobudnik – župnik Hoenigman. Malokdo pa je lahko takoj vplačal delež – 100 goldinarjev, večinoma so dajali ustrezno vrednost v blagu (žeblih), orodju ali realijah; vigenjska ješa je imela povprečno vrednost 100 gld. Ob ustanovitvi je bilo vplačanih 115 deležev,

kar je zneslo 11.500 gld., od tega manj kot polovica v gotovini. Sicer je bilo takrat med ljudmi nekaj denarja; lastniki fužinskih deležev v Kropi in Kamni Gorici so dobili leta 1891 ob zaključku delovanja komisije za odkup fužinskih služnostnih pravic na Jelovici skupaj 68.000 gld., od tega Kropa 45.000, kar pa je šlo samo v žepe bivših fužinarjev, za en fužinski dan od 400 do 450 gld. Če bi to vložili v zadrugo, bi imeli kar lepo glavnico.

V naslednjih letih so pristopali k zadrugi še drugi člani, kot prva žebbljarica Marija Lazar r. Petrač, pravni svetovalec – odvetnik dr. Viktor Supan. Deželni odbor Kranjske je podprl zadrugo z nakupom 40 deležev. Ob pričetku obratovanja je delalo v Zadrugi 57 žebbljarjev, prvo leto je imela 64.000 gld. knjižnega prometa, z nakupovanjem ješ (leta 1895 – osem ješ za 1185 gld., leta 1896 devet ješ za 1170 gld., leta 1898 dvanajst ješ za 1585 gld.) je pridobivala nova delovna mesta za žebbljarje. Leta 1897 je prenehala obratovati Spodnja fužina. Z nakupovanjem njenih deležev je pričela zadruga pripravljati uvedbo strojne proizvodnje. Cena fužinskega dne je bila leta 1900 samo 70 gld., nato pa je narasla na 150 gld., leta 1903 je dobila zadruga še zadnjih 16 deležev Spodnje fužine za 3000 gld.

Da bi omogočili pristop k zadrugi tudi delavcem, so leta 1900 uvedli opravilne deleže po 1 krono (1/2 gld.), pri volitvah je štel dvajset opravičnih deležev kot en glas. Že leta 1899 je zadruga pristopila h Gospodarski zvezi – k osrednji zvezi denarnih in drugih zadrug, leta 1903 je Gospodarska zveza postala zastopnica združenih organizacij in je prevzela nadzor njihovega denarnega prometa s pravico revizije. Naslednje leto je bila ustanovljena Zadružna zveza, kjer je imela Žebbljarska zadruga odobren stalni kredit. Uvedli so možnost postopnega zviševanja opravičnih deležev na višino glavnega deleža.

Leta 1904 je bilo prelomno v organizaciji zadruge: vanjo so vstopili Kamnogo-

Kropa pred drugo svetovno vojno. Foto Slavko Smolej

ričani. Ukinili so opravilne deleže, ostali so zadrudni deleži po 200 kron (100 gld.), ki se lahko vplačajo naenkrat ali po 1 krono na teden do polnega zneska. Odpravili so delitev čistega dobička med zadrudne člane. Za pristop delavcev od konkurence je bila uvedena pristopnina 10 kron, ki se je v naslednjih letih povišala na 40 kron.

Po razpadu Avstro-Ogrske so leta 1922 uvedli deleže po 50 din in jih povečevali: leta 1924 na 100 din, 1925 na 2.000 din, 1927 na 4.000, 1929 na 8.000 (ženske 5.000), pri tem je zadruga prispevala 80 din za vsako leto članstva. Na občnem zboru leta 1934 so sprejeli sklep za povišanje deležev na 30.000 din (ženske 15.000 din), ki se vplačujejo kot odbitki od zaslužka po 7 do 15 odstotkov. Kadar bi bili glavni deleži vplačani, so možni dodatni deleži po 10.000 din. Takrat je bil povprečni mesečni zaslužek v zadrugi 800 din. Za 30.000 din je bilo možno zgraditi stanovanjsko hišico. V petdesetih letih obstoja zadruga so se v Kropi podrle tri hiše, samo dve sta bili zgrajeni, zadrudniki so pač gradili svojo tovarno. Število zadrudnikov in delavcev je raslo, včasih malo padlo, odvisno od splošnih gospodarskih in političnih razmer: podatke navajamo samo za razdobja po deset let:

Leto	1895	1905	1915	1925	1935	1945
Člani	22	215	173	169	148	207
Delavci	60	235	220	260	163	203

V tem času je zadruga preživela dve svetovni vojni in svetovno gospodarsko krizo. Leta 1939 je dobila novo ime: »Plamen«, kovinarska zadruga z o. j. Za poslovanje zadruga se je zanimal Mednarodni urad dela v Ženevi, leta 1935 se je včlanila v Mednarodni zadrudni zvezi v Londonu.

Za razliko od delnice, ki ima pomen samo kot vloženi kapital za pridobivanje rente iz dohodka, ima delež močnejši socialni in vzgojni pomen:

- postopno ustvarjanje glavnice iz vloženega dela,
- dviganje zavesti vzajemnosti in
- ustvarjanje socialne varnosti.

Razen osnovne skrbi za gospodarski uspeh in napredek je zadruga skrbela za strokovno vzgojo članstva z zadrudno industrijsko kovinarsko šolo, za izobraževanje delavcev s strokovnimi predavanji in z glasilom »Zadrugar«, s kulturno vzgojo v prosvetnih društvih (pevski zbor, ljudski oder, priprave za Kovaški muzej) in s telesno vzgojo v telovadnih društvih. Tako je zadruga usmerjala celotno življenje v Kropi in v Kamni Gorici.

Članstvo v Hranilnici in posojilnici ni bilo vezano samo na člane Žebljarske zadruga, imelo je splošni krajevni značaj, zato tudi o njenem poslovanju ne najdemo poročil v kroniki Plamena.

»Konsum«, nabavno prodajna zadruga, je bil ustanovljen leta 1917 za izboljšanje preskrbe delavcev ob velikem pomanjkanju med vojno. Imel je prodajalni v Kropi in v Kamni Gorici, do leta 1945 je dosegel število 218 članov. Ob okupaciji je bila imovina zaplenjena, trgovina pa zaradi pogoste partizanske »samopostrežbe« zaprta; po vojni je bila trgovina obnovljena, a kmalu nacionalizirana.

»Domačija«, stavbna zadruga, je začela poslovati na osnovi novega zadrudnega zakona leta 1937. Do leta 1940 je dosegla 77 članov z deleži po 100 din; vpisanih je bilo 852 deležev. Leta 1945 je bilo 90 članov, vpisanih 858 deležev, od teh 500 Plamen, 200 Hranilnica in posojilnica, 50 Konsum. Glavnico so vlagali največ v nakup stavbnih zemljišč. Pred vojno so člani vplačevali deleže mesečno po 12,50 din do vloge 500 din; vloge so se obrestovale po 6 odstotkov, posojila po 4,5

odstotkov. Ob revalorizaciji po vojni so znašale hranilne vloge 9.684 din in so jih ob nacionalizaciji vrnil vlagateljem.

Pod političnim in ekonomskim pritiskom vlade LRS, zlasti ministra za industrijo in rudarstvo Franca Leskoška, je izredna zadružna skupščina Plamena 22. 12. 1946 sklenila »izročiti svojo imovino v obče ljudsko last«. Izročilna pogodba je bila podpisana 4. 8. 1947 z dnem prevzema 1. 7. 1947. Vlada LRS se je obvezala izplačati bivšim zadružnikom 2.609.045 din za vračilo vplačanih zadružnih deležev in drugih vlog. »Znanstvena« utemeljitev: »V socializmu delavec ne more in ne sme biti lastnik proizvodnih sredstev, s katerimi dela!« »Zemljo tistemu, ki jo obdeluje, pluga in brane, kose in srpa pa ne!« In zarjo svobode je v Kropi in Kamni Gorici zakril oblak grenkega razočaranja.

VIRI

I. Mohorič: Gorenjsko železarstvo I, 1969

J. Gašperšič: Kronika Plamena, 1945

Glasilo Zadrugar, 1934–45

Arhiv Kovaškega muzeja v Kropi

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor hat auf Grund von Archivarien und persönlichen Erkenntnissen einen Entwicklungsüberblick der Gesellschaftsverhältnisse in der Gorenjsko-Eisenindustrie dargestellt. Er beschreibt die folgenden Stufen: 12. bis 13. Jahrhundert – Eisenhöfen im Privatbauernbesitz, 13. bis 14. Jahrhundert NA JEinfache Kooperation der Eisenarbeiter, 15. bis 19. Jahrhundert – Eisenhüttengemeinschaft – 16. bis 19. Jahrhundert – Industrieisenhöfen, Schmiedeunternehmen, Aktiengesellschaften, Arbeitsgenossenschaften und sozialistische Wirtschaft. Besonders beschrieben wird die Gründung der Nagelhammergenossenschaft und die Entwicklung des Genossenschaftswesens in Kropa und Kamna gorica. Sie nahm einen besondern Aufschwung im 2. Weltkrieg. Der Autor hat folgende Formen des Genossenschaftswesens entdeckt: Nagelhammergenossenschaft, Konsum (Anschaffung-Verkauf), Sparkasse, Darlehnskasse und Bautengenossenschaft »Domačija«. Im Jahre 1939 wurde die Genossenschaft in Kropa in die Metallarbeitergenossenschaft Plamen umbenannt. Unter dem politischen und wirtschaftlichen Druck der Regierung LRS (Sloweniens) hat die außerordentliche Genossenschaftsversammlung von Plamen am 22. Dezember 1946 das Vermögen in den Volksbesitz übergeben müssen.

So beendet der Autor seine Ausführungen mit der Feststellung: Und Friedensröte in Kropa und Kamna gorica wurde mit der Wolke der bitteren Enttäuschung verdeckt.

IMENOSLOVJE

Dušan Čop

IMENOSLOVJE JESENIŠKE OBČINE

Imenoslovje ali onomastika, kakor učeno imenujemo to posebno vejo jezikoslovja, je pri nas še dokaj mlada veda. Zato tudi ni čudno, da smo v precejšnjem zaostanku za sosednimi narodi. To je toliko bolj pereče, ker je marsikatero staro ime, zabeleženo v urbarjih, katastrskih mapah, starih listinah itd., že davno izginilo iz spomina tudi najstarejših ljudi. Ker pa je tistih, ki svoj kraj po tej strani (tj. imena njiv, travnikov, pašnikov, voda, gozdov itd.) res dobro poznajo, vse manj, ker umirajo tako rekoč pred našimi očmi, je v nekaterih krajih že prav težko najti koga, ki še pozna domača, prava (ne umetno ustvarjena) imena svojega kraja. Zlasti je to za raziskovalca težko zato, ker ponekod, posebno v moderniziranih turističnih krajih, skoraj ni več kmetov, pastirjev, lovcev, nabiralcev zdravilnih zelišč itd. – torej tistih, ki so tako rekoč živeli z naravo in poznali vsak kotic v svojem kraju in okrog njega. Veliko nam povedo tudi stari dokumenti in knjige (npr. terezijanski in jožefinski kataster), lokalni zgodovinski opisi posameznih krajev. Imenoslovec mora biti lingvistično izobražen in mora ob vsem tem tudi temeljito poznati posebnosti *narečja*, na katerega področju raziskuje npr. krajevna, ledinska ali vodna imena. Poznati mora tudi izsledke arheoloških raziskovanj, krajevno zgodovino. Tudi brez stalnega *stika z domačini*, ki res dobro poznajo svoj kraj, je tako raziskovanje sila tvegano. V imenih, zapisanih v starih knjigah in listinah, je namreč resnično veliko dragocenih podatkov, brez katerih dostikrat preprosto pomena oziroma etimologije imena ni mogoče pravilno razvozlati.

Prav tako pa je v njih tudi lepo število prav nemarnih napak, ki jih lahko prepoznamo in uskladimo s pravilnim zapisom imen samo v živem in neprestanem stiku s pravimi poznavalci kraja tj. z domačini. Naj navedem nekaj primerov. V katastrskih mapah je npr. zapisano v Planici ledinsko ime **Najen**, kar je docela zgrešeno. Domačin, gorski vodnik, res dober poznavalec te naše lepe gorske doline, me je opozoril, da ta kraj (blizu Tamarja) Ratečani imenujejo **Na jéu** tj. »na ilu«, ker ilovici tu rečejo jéu. Napaka izvira od prvega zapisovalca tega imena (ali tudi prepisovalca) – ti prvi zapisovalci pa so bili tujci, ne domačini! To mora imeti današnji raziskovalec vedno pred očmi. – Druga taka grda popačenka, da omenim le dve, je ledinsko ime (kakor je zapisano v franciscejskem katastru) **Um Linze** (nad Dovjim). Tisti, ki je ime zapisal, je pač slišal »u mlince«, ker pa ni znal slovenskega jezika in še manj narečja, je mislil, da sta prva dva glasova nemški predlog **Um** in pripisal še »ime« **Linz**. Dejansko pa to ni nič drugega kot v **Mlinci** (tu je v Atlasu Slovenije grda napaka. V **Mlinci** ni zaselek ob cesti z Dovjega proti Hrušici, ampak kraj više ob rečici Mlinci, tam kjer pelje nova cesta proti Ravnam – omenjeni zaselek pa se imenuje Kamenje, po domače »kámne«).

Še hujše je, če je ime tako spačeno, da je njegov pravi pomen že res težko prepoznati. Tako sem npr. našel Za vrhom nad Mostami (pod Knežo, kakor se pravi kraju) v katastru ime »Kvancesa«. Spraševal sem po tem imenu, a ga nihče ni poznal. Šele starejši znanec iz Žirovnice, ki tiste kraje pod Stolom res dobro pozna, mi je mnogo pozneje, ko sem po tem imenu že nehal povpraševati, dejal: »Spomnil sem se nekega imena, ki Vam ga še nisem povedal: pod Knežo je gozd,

skozi katerega vodi stara steza z Njivic navkreber. Temu pobočju smo vedno rekli »Kwančiša«! Torej Klančišča ali po domače, po gorenjsko, »kwančiša«!

Že iz navedenih primerov je jasno razvidno, kako zelo mora biti imenoslovec pri raziskovanju imen previden. Tako npr. imena **Medji dol** (na koroški strani je Medvedji dol) v Karavankah, »mēd(j)ewōše« oziroma »u mēdji wōše« (kakor ta rovt med Stražo in Krmanjo imenujejo po domače na Koroški Beli oziroma na Javorniku) in **Meja dolina** (ter Meji vrh) na Pokljuki povzročajo tudi resnemu raziskovalcu dokajšnje težave – če izhaja le iz omenjenih današnjih oblik. Toda če ime Meja dolina zasledujemo v starih (radovljiških) urbarjih, najdemo tele oblike: Medueda Dolina (l. 1579), Meduedia Dollina (l. 1594), Mediedia Dolina (l. 1609), Meduedaua dollina (l. 1739), v jožefinskem katastru pa (l. 1785) sprva še Medvedova Dollina, pozneje pa že Meja Dolina. Tako je stvar čisto jasna: Meja dolina je skrčeno iz Medvedja dolina (hiperredukcija), Meji vrh iz Medvedji vrh, Medji dol (nar. mēdji dōu), kakor kaže ime na koroški strani, iz Medvedji dol in »mēd(j)e wōše« so po vsej verjetnosti medvedje olše (kar je koroška in gorenjska oblika za drevesno ime jelša). V neki poznejši katastrski mapi sicer za »mēd(j)e wōše« najdemo popravek »med jelšami«, kar pa samo dokazuje, da zapisovalec ni upošteval ljudske oblike (ki se uporablja v imenovalniku oziroma tožilniku).

Kako zelo lahko zavede zapisovalca ime, če izhaja le iz njegove današnje oblike, kaže tudi ledinsko ime kakor Bezovnike, **na B(e)zo(v)nikah** (nar. »bzoniķe«, »na -«, »u bzouniķax« itd., v jožefinskem katastru l. 1787 »na Wesouniķe« ali »na Beseunike«) nad Belico pri Dovjem. To ime je nekdo v eni novejših katastrskih map prečrtal in zapisal »zvonike«, ker je pač mislil na osnovo »zvon«. Dejansko pa gre tu za starejšo obliko rastlinskega imena »bezeg« tj. báz, bázâ (kakor npr. tudi v led. imenu »b(ə)zūncarca« na Blejski Dobravi ali v imenih njiv oziroma travnikov kakor »na bzīnk« v Sp. Gorjah in »pod bezīnko« med Srednjo in Zgornjo Radovino itd.).

Prav ta imena pa nam povedo še eno pomembno dejstvo – raziskovalec mora biti kar se da *široko razgledan*, ne sme sklepati samo po tistem, kar najde v enem samem kraju. In prav to je ena najhujših napak nekaterih *lokalnih* opisovalcev lastnih krajev, ki grešijo prav v tem, da ne upoštevajo niti okoliških krajev, kaj šele celotno področje narečja, kjer se njihov kraj nahaja. Celo pomembni znanstveniki so grešili v tem: dunajski lingvist/onomastik dr. E. Kranzmayer je v svojem zelo znanem delu *Das Ortsnamenbuch von Kärnten* pri razlagi slovenskih imen dostikrat zašel na popolnoma napačno pot, ker je, razen v redkih izjemah, upošteval samo ožje področje Koroške, ker ni upošteval celotnega slovenskega naselitvenega oziroma nekdanjega in sedanjega narodnega ozemlja. Kajti prenekatero ime se pojavlja sicer na celotnem slovenskem prostoru in še preko njega, na širšem slovanskem območju, a zelo redko in na velike razdalje.

Poučen primer za to je tudi toponim (krajevno ime) **Žirovnica**. Na zgornjem Gorenjskem je to ime le enkrat, drugih krajev s tem imenom ljudje ne poznajo in mnogi mislijo (za izvor imena svojega kraja pa se ljudje zelo zanimajo), da je to ime nastalo iz »žir«, nekateri celo pripovedujejo pravo zgodbo o tem, da so stari Slovani, predniki Slovencev, ko so prodirali po Dolini navzdol, tam pri Koroški Beli zagledali ravnino in veselo zaklicali: »O že ravnica!« Ljudska etimologija, ki se je bom pozneje na kratko še enkrat dotaknil, je pač polna bujne domišljije. Toda Žirovnica je tudi pri Žireh, Žerovnica kraj pri Cerknici, Žirovnica je tudi manjša vas v trikotniku med Savinjo in Savo (a vzhodno od Savinje oziroma Zidanega Mosta), Žirovnico poznamo tudi v Podjuni, na severnem Koroškem je

Sirnitz, ki, kakor kažejo zgodovinski zapisi (l. 985 zapisano Sirnvuiza in l. 1075 Sirnoniz = Žirovnica!), tudi ni nič drugega kakor Žirovnica. Končno poznamo to ime tudi na Češkem: Žirovnice (jugozah. od Jihlave), na Hrvaškem (rečica Žirovnica, ki teče v Uno pri Bosanskem Novem), pa v zahodni Makedoniji: Žirovnica itd. Toda zgodovinski zapisi nam razkrijejo čisto drugačen izvor tega imena; l. 1253 je ime zapisano (mislim tu na naš gorenjski kraj, vendar so tudi za druge omenjene kraje in potoke zgodovinski zapisi enaki ali zelo podobni) »in Zarnonice«, l. 1306–1309 Zaronitz, l. 1344 Sernavnicz, l. 1353 Zernawnitz, l. 1380 Zschernownicz, l. 1436 zu Sernaunicz, v radovljiškem urbarju iz l. 1498 Sernawintz – in še celo l. 1657 najdemo v radovljiškem urbarju zapis Sernauniz. Tako vemo, da je ime (oziroma vsa ta imena) nastalo iz stsl. imena Za »žrmlje« tj. iz žarny, žarnove »mlinski kamen, ročni mlin«. Prvotna oblika tega imena »žarnovanica« se nam je ohranila v imenih dveh hrvaških krajev: **Žrnovnica** (ob severni dalmatinski obali) in **Žrnovnica** (precej velik kraj okoli 10 km vzhodno od Splita).

Iz vsega omenjenega pa je razvidno, da se vsakdo z onomastiko in etimologijo imen ne more kvarjati uspešno. To zmore le raziskovalec, ki izpolnjuje vse zgoraj na kratko navedene, za znanstveno imenoslovno delo potrebne pogoje. Da mora biti imenoslovec predvsem tudi temeljito podkovan v lingvistiki in splošni dialektologiji, je samo po sebi razumljivo.

Že pri prej navedenih imenih sem posebej poudaril, da so med imeni tudi mnoga *silno stara*. To velja seveda tudi za področje jeseniške občine, ki ga bom tu poskušal onomastično prikazati iz več vidikov. Naj se najprej dotaknem v tem poglavju že nakazane starosti nekaterih imen: med krajevnimi imeni so taka kot npr. **Rateče** (iz Rateta tj. hipokoristika oziroma ljubkovalne stsl. oblike imena Ratimir), **Doslovče** (iz stsl. imena Vidoslav, kakor dovolj jasno kažejo historični zapisi »apud Vedożlawich« l. 1247, Widożlawitsch l. 1302, Bidaslawicz l. 1353, Wydosłowicz in Widosłowicz l. 1416, toda l. 1493 že Dosłowitz, a tudi še l. 1657 Widosłobitsch – ime bi torej pravilneje pisali Dosłowiče (kakor to piše še F. S. Finžgar). Tudi krajevno ime **Begunje** mora biti silno staro, tako vsaj kažejo nemški zapisi Vigaun oziroma Viegaun; ta oblika je vsekakor nastala iz imena nekega slovanskega prvonaseljenca v tem kraju Bëgun-a s pos. sufiksom (oziroma svojilnim obrazilom) -je, torej eliptična oblika iz »Begunje selo«.

Podoben primer zelo starega imena je znano gorsko ime **Prisank**. Za to ime pravi že dr. H. Tuma v Imenoslovju Julijskih Alp, da ga domačini izgovarjajo nekako zamolklo »Prisaonk«. Stari planinci, ki smo to goro radi obiskovali, smo še po drugi svetovni vojni slišali domačine govoriti Prisaŋwank, kar je nastalo iz Prisolnik (ker sonce »potuje« po nebu ravno čez to goro. Imena kakor Ponca, Rutarško Poldne in na Koroškem Polinik, so nastala podobno: iz Poldnica, Poldnik. Ta imena so domačini dali goram s severne strani, to pa je za dokaz o poselitvi teh delov Slovenije dovolj pomembno dejstvo). Današnja oblika imena Prisojnik je zgrešena že zaradi omenjene oblike Prisaŋwank oziroma zdaj Prisank, kar pa iz Prisojnik ni moglo nastati (kakor je napačno domneval v začetku 20. let tega stoletja prav H. Tuma). Vendar poznamo tudi **Prisojnik**. To je gora nad Trbižem, kjer je danes televizijski pretvornik (ime je naglašeno na prvem zlogu kakor nemška oblika zanj tj. Prisenig). Zanimivo je, da se znana kranjskogorska planina na južnem pobočju te gore, nad Trento, zelo zgodaj, že l. 1498 imenuje Prisoyniza, Prisogniza in pozneje Prisodniza. Vsekakor je zelo staro ime tudi ledinsko ime **Mograd** (nad Selom pri Žirovnici), ki je nastalo iz »vinograd« po odpadu (aferezi) prvega zloga, kar se prav v gorenjskih govorih rado zgodi; izvira iz časov, ko so

tudi na zgornjem Gorenjskem še uspevali nasadi trte, to pa je bilo v 11. in 12. stoletju (in verjetno tudi že prej); v času namreč, ko je bilo podnebje za gojenje trte še dovolj ugodno.

In še en primer zelo starega imena naj omenim: to je **Sovatna**. Nekoč je bilo to tudi občno ime. Domačin z Dovjega mi je pripovedoval, da so tako nekoč imenovali ograjene pašnike za ovce, kjer je bila najboljša trava. V Vratih najdemo to ime večkrat: Klančnikova sovatna, Guzeljnova sovatna, najbolj znana pa je Sovatna, gorska globel (med Bovškim Gamsovcem in Stenarjem ob poti iz Aljažvega doma proti Križkim podom) z izredno lepo travo prav tja do 2200 m višine. Tudi niže od Jesenic, proti Bledu in Ljubljani še najdemo to ledinsko ime. Vselej je tak kraj predstavljal zelo dobro pašo (npr. pri Piškovci). Ime so stari Slovani očitno prinesli s seboj iz nekdanje domovine. V Srbiji npr. še danes planini pravijo »suvat«, v severni Transilvaniji je mesto Sovat itd.

Zakaj sem navedel ta stara imena? Z njimi hočem povedati, da so naši davni predniki, ki so bili tesno in z veliko ljubeznijo navezani na zemljo, na kateri so živeli, vsakemu kraju dali ime po neki njegovi posebni značilnosti ali pa po prvem oz. najpomembnejšem naseljencu v kraju. Pri tem so ravnali izredno stvarno – prav to hočem tu poudariti. Vsa zgoraj navedena stara imena so slovanskega izvora, razen morda imena Sovatna. Marsikatero ime na tem območju je tudi neslovansko. Naši predniki so ta tuja imena prevzeli od maloštevilnih ljudi, ki so po razpadu rimskega imperija, po velikih selitvah Gotov, Alemanov, Langobardov in po vpadih Hunov sploh še ostali. Marsikatero ime pa so v teku stoletij dobili tudi od sosednih romanskih in germanskih narodov.

Taka imena, ki so jih stari Slovani prevzeli ob prihodu v nove kraje, torej predсловanskega izvora, so npr. ime reke **Save**, ime ene triglavskih dolin **Krma** (iz tega je izvedeno ime hudournika Krmarica), gorsko ime Krmanja (nad Koroško Belo) – iz alpskega predromanskega »karma«, kar pomeni skala, skalovito pobočje, po Fr. Bezlaju sorodno z istrskim romanskim »karma« (globel, prepad). Tudi imena **Tamar** (v Planici, nad Prihodi) in **Stamare** (pod Belščico) s splošno znanim pomenom – rabljeno tudi kot občno ime (s)tamar (ovčja staja) – je predсловanskega izvora, saj se npr. v Angliji omenja že okoli l. 980 Tamur, nekoliko pozneje Tamar, torej verjetno keltskega izvora. Taka imena predсловanskega izvora pa so pri nas vendarle razmeroma redka – več je, razumljivo, nemških in romanskih. Tako je ime znane pečine čudne oblike v dolini Završnice **Žingarica** nastalo iz nemškega glagola singen, in sicer še takrat, ko so Nemci -s- še izgovarjali kot -ž- (torej še pred l. 1350). Isto ime Žingarica najdemo tudi na koroški strani Karavank. Gorsko ime »Jégərštont« (nar., Rateče, sosednji vrh Male Ponce), je iz Jägerstand, ravno tako gorsko in vodno ime Ajdinja (nar. Ajdna) nad Potoki, ženska oblika k »ajd«, nastalo iz nem. der Heide (stvn. heidan). Pa zelo zanimivo ime vitkega skalnatega stožca nad vasjo Dovje (v narečni obliki) »žóuležən«, ki je nastalo iz srvn. sùl »podboj, opornik, steber« in isen »železo«. Tudi vsi **Pungrati** (Baumgarten) so nemškega izvora: »na púngartə« (Rateče), »na púngradə« (v Krmi), »na púngrado« (z obeh strani, tako z žirovniške kakor s tržiške. Gorska imena, izvedena iz koroško-nemškega pridevnika falch »gelb« (nvn. fahl »blaß, bleich«), – to so Bavha (1233 m, nad Koroško Belo), Nizka in Visoka Bavha (v Karavankah nad Podkorenem), »pod bāuxou« (nar., nad Rodinami), »na bauše(-ə)« (domače ime za vrh Slemen na Planici, novotarija Slemenova špica ali Slemenov vrh je tuje, nepotrebno ime). – »Na šprítlə« (nar., Studenčice) je iz nemškega Spreite (žitni nasad). – Posebno veliko nemških imen je tam, kjer je bil zelo močan vpliv koroških

narečij, npr. v Planini pod Golico. Tako najdemo v Dolini (v Karavankah) ledinsko ime Šembort (iz »Schöne Warte«/Rateče) in Pombolt (gozdno ime v Karavankah / Kranjska Gora), nastalo iz Bannwald »zaščiten oz. prepovedan gozd«. Imeni Klóma (tesen v dolini Mlince nad Dovjim) in »kômax« (na Mežakli) sta iz nemškega Klamm (gorska soteska, tesen). Razume se, da so vsa zadnja imena pisana v narečni obliki. Nad Planino pod Golico so ledinska imena Pront, oz. Prontę in Prontăč – vse iz nem. Brand. Ime Pront je precej običajno tudi severno od Karavank na Koroškem. Pomeni pa toliko kot naša slovenska imena za kraje, kjer je kmet krčil gozd s požiganjem: Požarnica (npr. nad Mostami), Požganica in Gorelše (nad Dovjim), Goreljek (na Pokljuki). Ime Pusarnitz (= Požarnica) v Zgornji Dravski dolini na Koroškem pa po svoje dokazuje, da se v močnem slovenskem okolju taka nemška imena kakor Pront niso mogla uveljaviti (na to dejstvo se bom oprl še kasneje).

Da ne bom preveč govoril samo o nemških imenih, naj omenim še ime neke posebne vrste »gostilnice« tj. *žužljo* (kaksrške so bile npr. v Mostah nasproti današnje gostilne »Pod Stolum« in v Zabreznici). To ime je nemško: nastalo je iz srvn. sūs oz. glagola süsen. Tu naj omenim še priimke. Omenjam jih predvsem za Dovje, ker se bomo k tem imenom kasneje še povrnili: dovški priimek oz. hišno ime Lengar, v jožefinskem katastru l. 1787 zapisan še Lemberger l. 1501 pa Liebenberger, Pêxtout iz nem. Berchtold, Ancelj (l. 1501 Haintzl oz. Hainzel); Mithar ali Mihtar – hišno ime na Dovjem (iz Mitihar oz. bavarsko-nemškega adj. »mitih« »ki se nahaja v sredini«, Brôlx (h. i., Dovje) iz Frôlich itd. Še več takih imen je v kranjskogorskem delu Doline, kjer je bil koroško-nemški vpliv dokaj velik. Nas pa tu predvsem zanima priimek Triplat, doma na Deželi, kakor imenujejo domačini predel od Koroške Bele proti Begunjam in Radovljici (ta priimek zasledimo sicer tudi v Mežici in Velenju, Tripolt v Celovcu). Izveden je iz nemškega (rastlinskega) imena Dreiblatt, kar prvotno pomeni vrsto detelje (lat. Trigonella foenum – graecum, v ključu za določevanje rastlin dr. Angele Piskernik tudi slovensko Triplat, danes je to ime malo poznano in ga nadomeščajo z imenom »grško seno«, prevedeno iz latinskega znanstvenega imena). Zato v jožefinskem katastru najdemo tudi ledinska imena v Tripatenzah (na Dovjem), v Ratečah pa se še danes eno od polj imenuje »u trpétax«. Kot zanimivost naj navedem, da se pod Zasipom nahaja veliko polje z imenom Trípocăa oz. Tripwačca (kakor ga imenujejo lastniki), v jožefinskem katastru pa je ime zapisano Tripozheza.

In še nekaj iz romanskih izposojenk izvedenih imen. Naj najprej omenim ime zaselka **Piškovca** ob Savi (med Žirovnico in Bledom). Prva hiša v tej vasi še danes nosi ime Piškotar. Toda ljudje v bližnji in daljnji okolici večinoma govorijo »băškôuca« za kraj sam in omenjeno hišno ime je »păr băškôtarjo«. Že ta razlika med uradnim -p- in ljudskim -b- zbuja sum, da je ime tuje. Ljudske etimologije so tudi tu dokaj zanimive. Nekateri mislijo, da je »Piškotar pekel piškote za grajsko gospodo«, drugi spet, da je v bližini veliko »peska«. Vendar ne eno ne drugo etimološko ne ustreza; zakaj naj bi bil prav tu kmet pekel piškote za grajskega gospoda? Poleg tega piškotov ni mogoče povezati s Piškovco. Prav tako je težko povezati imeni s »peskom«, saj je v bližini predvsem veliko in svoje čase po pripovedovanju ljudi dokaj nevarno močvirje (kraj, s katerega imenom se ukvarjamo, si je treba tudi osebno ogledati). Človek, ki se je tu naselil, je pač imel čisto drugačno vlogo v življenju grajskih gospodov – bil je ribič (in Sava je bila pred stoletji seveda čista), italijansko je to »pescatore« in ribariti, ribe loviti »pescare«. V nadiškem beneško-slovenskem narečju je ribič »peškator«, ribolov »peška«, in od tu tudi obe imeni Piškovca in Piškotar. V eni od župnijskih knjig na Bledu je

župnik pripisal »piscator« v latinščini, ker so župnijske knjige vse do 19. stoletja večinoma vodili v latinščini.

Tudi ime vasi **Podkuže** v Dolini je po svoje romanskega izvora: s kranjskogorske strani to vas imenujejo Patkúze, z mojstranske pa Potkóuze. Ime je sicer prevzeto iz nem. Klause oz. srvn. klúse, to pa je izposojeno iz vulgarno-latinskega clusus (h glagolu claudere »zapreti«). »Pār mōstō se je wóda zakúžwa pa pō xiše je adnéswa« so mi povedali v Dolini. To pomeni, da je naplavila toliko drevesnih debel, vej itd., da se je zajezila.

Tudi taka hišna imena kot »sēmprež« (Moste), »fəržīnc« (Zabreznica) so romanskega izvora, da ne govorimo o dokaj pogostih furlanskih priimkih (Madon, Gašperlin, Bufolin itd.).

Vendar je na tem mestu pomembnejše poudariti še eno heterogenost, raznorodnost tega predela Slovenije. Da je tu toliko romanskih in germanskih imenskih posebnosti, je razumljivo, saj je to območje že blizu tistega dela slovenskega narodnega ozemlja, kjer se stikajo tri velike indoevropske jezikovne skupine – slovanska, germanska in romanska. Toda prav tu so velike razlike tudi v slovenskih narečnih govorih. Zgornji del Doline, od Martuljka do Rateč kaže izrazito koroški značaj. V Ratečah govore že pravo ziljsko-koroško narečje, če izvezemo nekaj gorenjskih jezikovnih značilnosti, ki so se v njihovo govorico vrinile v teku stoletij. Zato so tudi imena, ki jih tu srečavamo, predvsem koroška. Ledinska imena kakor »liēše«, »u diēlax«, »wajī« / »u wajóx«, »na zápreta«, »bídrja«, »na mōšn'ax«, »u dərýl'ax«, »na ywabícā« (Rateče, deloma so ti kraji že onstran meje v Italiji), »zél'a« / »u zél'ā«, »nówa« – »stára krída« (Planica); vodna imena Trebiža, A'pljenk, »kraūn'ak«, Ledine (Rateče), »nedīža« (= Nadiža), »rānčēn yrábēn« (Planica), gozdna in gorska imena »pripowəd« / »u pripowədax« (celo »pripebās«), (za) »wərší«, »bárde« / »u bárdax«, »padórtja«, »trī prýdēd«, »māsésnouc« (Rateče – v Karavankah oz. pod Malo Ponco) – da omenim le nekatera – dovolj jasno kažejo, da je tu govorica (a tudi imena sama) precej drugačna kot npr. na Jesenicah in niže na Deželi. – Tudi v drugih vaseh tega dela Doline je govorica (tudi po stavčni intonaciji!) izrazito koroška, čeprav tu ni več diftongizacije (tj. ē > ie, ō > uo). V tem je tudi poglavitna razlika med rateškimi in kranjskogorskim govorom. Toda imena »xribər« (Hriber), Tatinjek (»u tatīn'ecē), Mucna gora (imenovana po »mucju«) ali vodna imena Hribrovski graben (nar. xribroušc grábēn«), »pišēn grábēn« (nastalo iz »peščenī---«), Krotnjek; ledinska imena: spōdn'e – »in »garēdn'e sírce« (sirk – koroza), »kawōret« (kolovrat), »máiraf« (iz Mayerhof), na križance (Podkoren); dalje fərdōne palíce (= Frdamane police), Kumleh, Mavrinc (nar. maurīnc – tako se imenujeta tudi dva travnika: »spōdnjē – »in »garēdnjē maurīnc«), »mágrowa gwáwa« itd.; gozdna in ledinska imena »šrōč rōf« (na stari vojaški specialki zapisano napačno Sročrov), »u čičarax« (Čičare), Črtenje, Smerinje, Borovski (namreč: Kranjskogorski) podlog (nar. »barōušc padwōx«), zagnāinca (Zagnajnica). Ne smemo pozabiti reke Pišnice (nar. pišēnca); ime je nastalo iz »pesek«, torej: Peščenica (v jožefinskem katastru je za vse tri Pišnice zapisano ime Peschtschenitz) – v koroškem kranjskogorskem govoru se dolgi stsl. -ē- razvije v -iā-, to pa pozneje v -i-. Zato Pišnica (oz. nar. »pišēnca«), kakor že prej omenjeni »pišēn grábēn« (= Peščenī graben) nad Podkorenem, itd.; »rūtāršc pōne« (Rutarško poldne – pravo, staro ime za Visoko Martuljsko Ponco), »rəbərčā« (pod Vavčarjem / Srednji vrh – tipično koroško ime); u štēngwax (skalovec nad Podkužami); »u zímowəx stədēncəx«, »črna wóda« (ne: Črni potok ali – studenec – tako tudi v Krnici nad Kranjsko Goro in v Planici), Skočniki (nar. »skačnīkē«) slapovi v

zgornjem delu Belega potoka pod Kukom oz. Kukovo špico (Rute v Martuljku) – in še »pær srënšcæx tâbwax« (pod Frtaležem / Srednji Vrh); mezîcæn rôf, Trupejevo poldne (nar. »trûpejou pône«); vodni imeni Ziljica (nar. zîl'ca) in Smêč (nar. tudi »šmêč«, nastalo iz Šumeči potok ali – graben, torej eliptična oblika).

Vse to je le majhen, skromen izbor, s katerim želim prikazati pestrost tega zvenečega kranjskogorskega govora, ki je, kakor je že iz navedenih nekaj imen vidno, dokaj različen od gorenjskega. Ne da bi tu zdaj posebej navajal hišna imena in priimke v krajih od Rateč do Spodnjih Rut oz. do Malnjeka (Lavtižar, Gregori, Pintar, Košir, Pleš, Erlach, Oman, Benet, Mežik, Kavalar itd.; hišna imena Stamardej, Čarej, Popodej, Jervah, Ajsner, Sednjek, Pajec, Cunar, Klemuc, Anžek, Graš / »pær grôšø«, Škrbec / »pær Škrfcø«, Jakel, Hilez; Cviter, Hlebanja – tudi priimek itd.), že tistih nekaj, ki sem jih zapisal v oklepajih, pove dovolj. Če bi namreč iskali taka imena tudi onstran meja na Koroškem (in v Kanalski dolini), bi npr. našli izredno pogosto hišno ime Čarej, priimke Oman, Erlach, Zwitter itd.

Ne smemo pa pozabiti povedati, da je bil vpliv koroških narečij zelo močan in je pustil svoje sledove tudi v dovško-mojstranškem govoru (to bomo videli v naslednjem poglavju). A ne samo tu, povsod po južnih pobočjih Karavank najdemo koroška imena – vse tja do Košute in še dalje. Koroški pastirji so dolga stoletja pasli tudi po pobočjih in planinah na južni strani Karavank. Sava Dolinka se je v srednjem veku zelo dolgo imenovala (nemško) Kärntner Save, tu je pomemben kraj Koroška Bela (nemško Karner Vellach), nad Ljubeljem pod Košuto (oz. Babo) je planina Korošica itd. Vendar je tudi pri mnogo manj znanih imenih očiten koroški vpliv. V zgornjem delu porečja rečice Belice je planina Mikulovica (gorenjsko) oz. koroško Mikulica (pri Belici rečejo tudi Makulca). Ime je planina dobila po koroškem priimku Mikula (pogosto v vaseh na oni strani Karavank: Loče, Bače). Tudi ime planine **Rožca** je koroškega izvora – tu so pasli predvsem kmetje iz Roža, zato tudi Rožca (na severni strani je kraj Podrožca). Nikakor pa ni res, da bi ta planina dobila ime po rovi, ki naj bi bili tu, pod Rožco – ti rovi so bili daleč proč, v Savskih jamah (nemško Reichenberg) – vzhodno od Golice oz. Krvavke, kakor se imenuje vzhodni del Golice. Nekateri »popravljalci imen« oz. nepoznavalci teh krajev in njihove zgodovine namreč mislijo, da je bilo pravo ime Rožce pravzaprav Rovščica. Vendar je stvar čisto drugačna. Stari ljudje treh vasi nad Jesenicami (in še danes je nekaj takih domačinov) tj. v vaseh Planina, Prihodi in Plavški Rovt so ime te planine izgovarjali »Rôušca« (tako je pisal npr. prof. Evgen Lovšin v svoji znani knjigi V Triglavu in njegovi soseščini) – pa ne zaradi nekih rovov (ki naj bi bili pod Rožco), ampak zato, ker so bili tu med Korošci (in Gorenjci) naseljeni tudi številni Dolenjci, ki so dolgi ozki -ô- izgovarjali -ou- in dolgi ozki -ê- kot -ei-. Zato še danes tu in tam slišimo »kôugəl« (Kogel), »pærôude« (= Prihodi), »žânčou pôle«, itd. in »na pêiskæx«, »u sêikan(j)ø« – »Stôu lêit bom stâra« mi je rekla Šimanova mama. Žal je ni več med živimi.

Leta 1648 je bila sklenjena pogodba med brati Bucelleni in Giov. Bernardinijem glede izkoriščanja rudišč v **Mrejži**. Mreža = Mreža, danes gozd med Brdom in »lêitenbergom« (Lichtenberg) je omenjena tudi že pred 16. stoletjem, ker so tam, tako kot pod Golico, a tudi na pobočjih Rožce, kopali železno rudo za kmečke vetrne peči. – Zato torej »Roušca« in ne zaradi »rovov«! Tako tudi ni prav nobene potrebe, da bi pisali Roščica (saj pišemo tudi Vožca za planino zahodno od Kepe oz. Trupejevega poldna, in Mlinca, čeprav se drugje to vodno ime zapisuje Mlinščica. Pa planina Božca nad Kobaridom in ne Božčica ali kaj podobnega).

Tudi v jožefinskem (in franciscejskem) katastru je to ime vedno zapisano bodisi Roschza in Roseza (Podroschza) bodisi Roschitz, pozneje Rošča.

Koroški vpliv pa se kaže še tudi v celi vrsti drugih imen. Navedel bom le dve, tri: ledinsko ime **Pišnek** (iz »Peščenik« kakor že omenjena Pišnica v Dolini); **Prične peči** (zahodno od Medjega dola): po ljudski etimologiji so se nekoč Beljani in Korošci prepirali za planino Svečica (nar. »svéčca« – po Svečah na Koroškem) in »Beljani so v škornjih, napolnjenih z zemljo z Bele, pričali, da stoje na svoji zemlji«. Dejansko pa so to Prečne peči (s koroškim prehodom -e- > -i-), saj imamo tudi v Bohinju, nad krajem Lome gozd Prečnik. Zanimivo je ledinsko ime (s studentem in sedaj tudi lovsko kočjo) **Mužgal(i)ca** na zahodnem pobočju Golice (tako je zapisano v katastrski mapi). Domačini (Gorenjci) imenujejo ta kraj »múzgouc, u múzgouco«, (koroško) »múzgica«, »u múzgic« (Planina) in (dolenjsko) »múzgeica« (Plavški Rovt), »múzgeca« (Prihodi, Javorniški Rovt). Mimogrede povejmo, da je bilo tu (kakor na Dovjem in v Mojstrani) prvotno med ljudmi precej tujih priseljencev (zaradi razvoja železorudarstva), kar kažejo priimki in hišna imena, npr. Čarej, Caheus, Špegar, Bogman, Betel, Štefelin (tudi priimek), Žbatnek, Bvantin, Piredel (Peredel), priimki Razinger, Vilman itd. Vmes je bilo, kakor kažejo imena, tudi precej Korošcev – pozneje je tudi tu prevladal dolenski govor. Zanimivo je, da imajo mnogi ljudje v teh vaseh, a tudi na Dovjem in v Mojstrani, še danes sorodnike na Dolenjskem.

Osrednji del Doline pa je še zlasti zanimiv zaradi svoje poselitve. Leta 1160 so bile na Dovjem komaj štiri kmetije/hube. Pozneje se sicer kmetijstvo na Dovjem zelo razmahne (medtem ko v Mojstrani nikoli ni bilo več kot pet kmetij). Za nas pa je pomembno, da se je tu že zelo zgodaj začelo razvijati železarstvo, zaradi česar so se v te kraje začeli priseljevati tudi tujci. Fužinarji so morali biti prvotno Korošci in Nemci, kakor nam dokazujejo kmečki priimki (iz l. 1501) Perchtold (danes h. i. Pehtot ali Pehtovt), Haintzl (danes Ancelj), Liebenberger (danes h. i. Lengar), Lach (danes le še hišno ime) na Dovjem. V urbarju iz l. 1630 zasledimo še imena Inticher, Versotten (zdaj h. i. Bəržótən), Gusell. V Mojstrani najdemo predvsem (kajžarske) priimke kakor Khofler, Hainzel, Lux (danes h. i. »luks«), Kropf (h. i. »pər krófo«) itd. Tudi pozneje se še priseljujejo tujci. To kažejo priimki Peterneel, Nussbauer (pozneje Orehovnik, zdaj h. i. »orëixänk«), Vilman, Perkozin (h. i. pər preckîno«), Windisch (le še h. i. »bîñš« ali »bîñč«), Tarman v Mojstrani; Frölich (le še h. i. pər Brôlxo), Peterman, Jonas, Miticher (le še h. i. »mîtxar« ali »mîxtar«), Jakelj, h. i. »pər tamažîno«, »pər drášlerjo« itd. na Dovjem. Med priseljenci so torej tudi romanska imena. Velika večina prebivalstva pa je bila, kakor je mogoče sklepati iz priimkov in hišnih imen, vendarle slovenska.

Pač pa je treba omeniti, da se prebivalstvo, ki je l. 1501, kakor je razvidno iz tedanjega urbarja freisinških škofov, štel 365 ljudi, do l. 1590 natančno podvoji: tedaj je bilo v obeh krajih 730 ljudi. To seveda pomeni, da se je v tem času priselilo veliko novih ljudi; samo po sebi umljivo, da predvsem zaradi razvoja fužinarstva. Ker so Turki konec 15. stoletja uničili Otok (Gutenwerth) na Dolenjskem, kjer so freisinški škofje imeli svoje delavnice (kovačnice), so te ljudi, ki so po turškem napadu še ostali tu in v okolici, kjer so škofje iz Škofje Loke imeli svoje posesti, začeli seliti iz ogroženih krajev proti Škofji Loki (to kažejo nekatere posebnosti škofjeloškega narečja v govoru Mojstrane in Dovjega) in počasi tudi v Mojstrano in na Dovje – in to se je moralo zgoditi prav v 16. stoletju in pozneje. Zato je tu tudi precej dolenskih imen (Svoljšak, Režun itd.) in ta dolenski element je moral v teku sledečih desetletij prevladati, in sicer s tistim dolenskim govorom, ki so

ga tedaj govorili na vzhodnem Dolenjskem. To se pravi, ohranili so posebnosti svojega tedanjega vzhodno-dolenjskega govora. Najznačilnejša poteza tega govora (ki se je ohranila do danes) so dvoglasniki/ diftongi: -ou- (iz ô), -ei- (iz ě), v nekaterih primerih celo -ou- iz -u- in -ei- iz -i-. To v veliki meri, kakor smo že omenili, velja tudi za tri vasi nad Jesenicami (ne pa za Javorniški Rovt) – in celo na Hrušici pri Jesenicah so še v prvi polovici tega stoletja mnogi starejši ljudje govorili to dovško – mojstranško »narečje«. Ker tu ni prostora za natančnejšo analizo njihove govorice, naj navedem le nekaj primerov, ki so se ohranili v imenih iz teh krajev. Najprej razvoj -ě- > -ei-: »jûrčou brêix«, »na bëiwax« (na Belah / Belica); »želëizankowa wôgreja«, »ta ulîk brêix«, »orëixankou bòr« in gorsko ime Čelëišnek (Mojstrana); »u rêipšô«, »pot cëisto«, »na čëišancë«, »u jëizô« (Dovje) a tudi Tëipa (= Kopa) in »na vëršëix«. – V govorici zasledimo celo take primere kakor **Smrajka** (Tuma ima tu zapisano celo Smerajka), kar je očitno iz »smreka« (Smrajka je izredno lep, velik smrekov gozd na severni strani Slemena oz. Vrtaškega vrha). Starejši ljudje so mi že pred mnogimi leti povedali, da so gorsko ime **Stenar** svoje čase, ob začetku razvoja planinstva, izgovarjali Stajnar (zato tudi nemško Steiner). Sicer pa tudi še danes na Dolenjskem govore npr. »nowu maistu«, l. 1419 pa je ime tega kraja že zapisano (prvič slovensko), tudi Noua meista poleg Noua mesta. Ime kraja Begunje pri Cerknici npr. v Borovnici izgovarjajo »bëigne«, okoli Cerknice pa »bâigne«. Ostali so tudi še nekateri primeri razvoja -i- > -ei-, npr. Jerebejca < Jerebica (ime doline v Planini pod Golico, danes že neznan) pa »lëitbänberk« ali »lëitänperk« (zaraščen rovt zahodno od rudniških jam nad Planino pod Golico). Zanimivi so andronimi (tj. ženska hišna imena, če povem to preprosto) na Hrušici: Robíčekjca, Tõnjekejca, Jûrčekjca.

Še nekaj primerov za razvoj -ô- > -ou-: V treh vaseh pod Golico smo to že videli, tu samo še primeri za Dovje in Mojstrano: ledinska imena »za stôugam«, »u pôulô«, »kâmrcän môust«, »potôukarjou rôutač« (Mojstrana), »wôupënca« – vodno ime (Zg. Radovna). – Pa še razvoj -u- > -ou-: »žôuležän« (skalnati osamelec nad Dovjim, ki smo ga že omenili), iz, kakor rečeno, srvn. sül (»opornik, steber«) in isen. Krajevno ime **Podkuže** so stari ljudje v obeh vaseh izgovarjali Potkôuze.

In še eno izredno zanimivost so poznali stari Dovžani in Mojstrančani, ki je nikakor ne smemo izpustiti. Imeli so namreč zelo trdne zveze s Koroško in to je v njihovi govorici tudi pustilo svoje sledove (»rotë me bolô« – na Koroškem, npr. v Hodišah slišimo »ročë me bolô«), vendar bi to bilo treba obravnavati v posebni študiji. Pač pa so zelo pomembni, tudi v imenoslovju, vplivi kranjskogorske in rateške govorice. Ne nazadnje je tu tudi precej priseljencev prav iz vasi v zgornjem delu Doline (imena kakor Jakelj, Lavtižar, Smolej, Hlebanja to jasno dokazujejo). Ne bom se spuščal v vse posebnosti, ki so zaradi teh stikov nastale v dovškomojstranškem govoru, eno pa le moramo omeniti. To je namreč vprašanje palatalizacije velarov -k-, -g-, -x-. Ta pojav, tako značilen za zgornjegorenjsko in koroško narečja, tu ni mogel prodreti (oz. je prodril le v neznatni meri pri -g-: »dôuje nîve«, »nojë me bolô«, sicer pa ne), zlasti ne pri glasovih -k- in -x-. Zato vedno: »o svëitmo mixëiwô« in »usôke« (Dovje), »na mwákë«, »ta ulîk brêix« (Mojstrana) in taki stavki kakor: »bëwarce so orëixe pojëidle« (Mojstrana) in »snëix je s strëixe pâdu« (Plavški Rovt). – Kjer pa je vplival kranjskogorski govor s svojim mehkim (palatalnim) -ć (t') – (in tudi gorenjski s -č- < -k-), pa so domačini iz Mojstrane in z Dovjega ta glas nadomestili / substituirali s -t-! Naj sledi nekaj takih zanimivih primerov: »Tëi pa z biu?« »Na Tëipe« (Dovje), »so frõnte odráitale«, »tële rôuze pa tkôu tpëjo« (= -kipijo); tímната < ć(t')ímnata (kakor rečejo

Kranjskogorci po domače), »tēi nēitē« < »ć'(t')e nēc(t')e« itd. Paralelno pa sem našel v Zgornji Radovni (kjer so deloma, tri kmetije, imeli svojo posest tudi freisinški škofje), ime »tēudrou žlěb« – toda z gorjanske strani se isti kraj imenuje »čēudrou žlěp«. – Tri vasi nad Jesenicami pa so palatalizacijo velarnega glasu -k- le sprejele, vsaj deloma: Rāzingaršč možīše, Čmāšč grābān, Petelīnšč grābān itd. (Plavški Rovt), »ta vēlč rōut« (Planina) itd.

Ostane še vprašanje *napak* v naših atlasih in zemljevidih. Ker ta moja razprava ni poglobljena, podrobna študija, ampak želim, kakor sem že v uvodu povedal, osvetliti imensko problematiko območja od Rateč do Begunj le načelno, naj tudi le opozorim na nekaj neresnosti pri zapisovanju imen v Atlasu Slovenije. Nekaj sem že omenil (v Mlinci), tu naj še opozorim, da ni pravilno Vadiš, ampak pišemo ime tega zaselka pri Dovjem **Vatiš** (v avstrijskih, predvsem jožefinskem katastru, najdemo za to ime oblike v Vatische in Watti(t)sch, nikdar pa ne Vadiš. Prav tako gorsko ime Zatrnik (1424 m) (severovzhodno od Planine pod Golico) ne vzdrži kritike. Domačini ta vrh imenujejo (danes) Zrtnik ali tudi Zdrtnik; v karti Bucellenijevih posesti iz l. 1761 je tu čisto razločno zapisano ime Resterte Verch. Torej je treba pravilno pisati **Zdrtnik**, kar je nastalo iz **Razdrtnik**. – Pa še Smokuški vrh nad Rodinami. To ni vrh ampak le sedlo, preko katerega vodi prastara pot čez Rebra v dolino Završnice! »Vrh« namreč dostikrat označi sedlo, prehod čez neki greben (prim. Vrh Bače v Bohinju). Pravo ime vrha pa je **Jecola**. Malo več natančnosti bi bilo torej potrebno pri označevanju krajev. Tudi v Karavankah nad Srednjim Vrhom je na žalost marsikaj zgrešeno: ljudje tiste vrhove imenujejo drugače in to bo treba popraviti. Vendar to ni le površnost Atlasa Slovenije, tiste napake (Srednji Vrh je le vas, vrh, ki je tako označen, se dejansko imenuje **Kopa**) so zagrešili že mnogi predhodniki Atlasa.

Zdaj bi bilo dobro omeniti tudi nekaj ljudskih etimologij. Nekaj sem že omenil med tekstom, oz. pri navajanju samih imen. Za ime reke **Pišnice** sem že navedel, da je nastalo iz Peščenica (v karti, dodani jožefinskemu katastru, dosledno Peschtschenitzka), ne pa, kakor mnogi mislijo, iz »piš« (pihati), češ da tam vedno piha. Ime ima reka po pesku, ki ga nanaša, zaradi česar je dolgo prestavljala svojo strugo. Tudi R. Badjura, ki je to ime izvajal iz kopiščnica, se je grdo motil. Če se danes ime izgovarja »pišēnca«, je to, kakor sem že prej razložil, zaradi posebnosti v koroški narečni izreki. – Ime potoka **Presušnik** (narečno »prēšašnek«) razlagajo ljudske etimologije čisto zgrešeno. Nekateri to ime izvajajo iz »presečnik« (toda kje je tu kakšna preseka?), drugi celo iz »prešuštvovati«. Toda stvar je čisto preprosta: pri vsakem imenu je treba biti stvaren, upoštevati najbolj značilno lastnost tistega kraja, ki ga ime označuje, in to je v tem primeru dejstvo, da se ta potok, ki v zgornjem delu tvori zanimiv slap, vsako leto za nekaj časa v delu svojega toka »presuši«, tj. ne teče nad površino.

Tako, naj bo dovolj. Zavedam se, da je to, kar sem napisal, le majhen del izredno bogatega imenskega zaklada na področju, katerega najznačilnejše imenoslovne poteze sem poskušal prikazati. Vsako od poglavij v tej razpravi pa bi seveda zaslužilo poglobljeno, temeljito študijo. Že zato, ker je obravnavanje vsakega imena pravzaprav primerjalna študija – to se pravi, vsako ime lahko pravilno pomensko razložimo in prikažemo v njegovi pravi podobi samo ob primerjanju z enakimi ali podobnimi imeni v bližnji in daljnji okolici oz. na celotnem narodnem ozemlju.*

* Ob koncu naj opozorim na to, da pišem narečne oblike v narekovajih (zato tudi le z malimi črkami).

SEZNAM OKRAJŠAV IN RAZPOZNAVNIH ZNAMENJ:

-x-	= pri narečnih oblikah pomeni trdi slovenski (gorenjski) h;
-e-	= ozki -e-;
-o-	= ozki -o-;
ˊ	= dolgi, rastoči naglas;
˘	= dolgi, padajoči naglas;
˙	= kratek naglas;
n', l'	= mehka -n- in -l-;
psl.	= praslovansko
stsl.	= staroslovansko
stvn.	= starovisokonemško
srvn.	= srednjeviskonemško
nv.	= novovisokonemško

ZUSAMMENFASSUNG

Am Anfang spricht der Autor allgemein über die Schwierigkeiten, die der Sprach- bzw. Namenforscher bei der Namenforschung eines Ortes oder Gebietes hat.

Nachdem zählt er alles auf, was beachtet werden muß, wenn der Namenforscher bei seiner Arbeit erfolgreich sein will. Er muß alles kennen, was über die Ortsnamen, mit denen er sich beschäftigt, bereits geschrieben wurde. Ebenso muß er alle historischen Dokumente aus diesem Gebiet, sowie auch die Mundart sehr gut kennen. Es ist wichtig, mit den Einheimischen in ununterbrochenem Kontakt zu sein.

Weiterhin weist er auf die Fehler auf den geographischen und Katasterkarten hin. Sogar in bedeutenden wissenschaftlichen Werken könne man solche Fehler verfolgen, die wegen Nichtbeachtung der älteren Namensniederschriften entstanden sind. Er mahnt daran, daß der Forscher umfassende Kenntnisse auch in der Namenkunde der Nachbargebiete bzw. des gesamten Besiedlungsraumes der Nation besitzen müsse, deren Namen er erforscht. Für seine Behauptung führt er mehrere typische Beispiele an.

Bei weiterem Verhandeln über die »Namenkunde der Gemeinde Jesenice« weist der Autor (an Beispielen einiger sehr alten Namen) nach, daß unsere Vorfahren bei der Namengebung, was für sie wichtige Orte (Äcker, Wälder, Gewässer) betraf, äußerst sachlich waren.

Im zweiten Teil der Abhandlung führt er auch Einflüsse bzw. Namen fremder (germanischer oder romanischer) Herkunft. Und im Bereich der Gemeinde Jesenice kann man zahlreiche solche Namen finden.

Ein besonderes Kapitel ist der Mundartverschiedenartigkeit (-heterogenität) der Gemeinde gewidmet, die sich auch in der Namengebung sehen läßt: im oberen Teil des Tals (Dolina) herrscht die Gail-Kärntner Mundart vor, während Dovje, Mojstrana und drei Dörfer oberhalb Jesenice einige Charakteristika (kennzeichnende Merkmale) der Ost-Unterkrainer Mundart zeigen (wegen der Zugewanderten aus Unterkrain/Dolenjsko).

Am Ende weist der Autor auf die Oberflächlichkeit in Niederschreiben der Namen in einigen unseren bedeutenden Publikationen (z.B. in Atlas Sloweniens) und führt einige lehrreiche Volksetymologien an. Wegen der überreichen Volksphantasie stellen sie keine richtige Herkunft der Namen dar.

Benjamin Gracer

ČLOVEK NE JEZI SE

*zaznamovali so
belo kocko
s črnimi pikami:
jo kotalili
in obračali
obračali
in kotalili-
pa nihče ni zmagal*

*metali so jo:
v tla
v strop
v stene –
pa nihče ni zmagal*

*počasi so se ji
otolkla
in zaokrožila
oglišča z robovi
odtrgale so jo od tal
sile med svetovi*

*in postala je
zvezda v nekem
sončnem sistemu*

ARHEOLOGIJA

Draško Josipovič

POSELITEV SEVEROZAHODNE GORENJSKE V PLEISTOCENU

Raziskovanje paleolitika ali stare kamene dobe ima v Sloveniji dobrih šestdeset let dolgo tradicijo. Kot »rojstno leto« slovenske paleolitske arheologije praznujemo leto 1928. Takrat je danes že pokojni prof. Srečko Brodar v jami Potočki zijalki na Olševi, 1700 m visoko v Karavankah odkril prvo zanesljivo paleolitsko postajo v Sloveniji in hkrati postavil tudi temelje strokovnemu raziskovanju jamskih sedimentov pri nas. Epohalnemu in v evropskem znanstvenem svetu izjemno odmevnemu odkritju so sledila vedno nova in nova najdišča, ki jih je vsa z redkimi izjemami (npr. Nevlje pri Kamniku – izkopaval dr. Fran Kos) raziskal Brodar. Ker je kot prvi oral ledino, je povsod, kjer je kopal, naletel na še nepoškodovane plasti z ostanki pred- in prazgodovinskih kultur. Vendar slave Potočke zijalke tako po pomembnosti kot po bogastvu najdb pred drugo svetovno vojno ni doseglo nobeno najdišče.

Po koncu druge svetovne vojne se je torišče raziskovanj usmerilo na izjemno obetavno področje notranjsko-primorskega Krasa, kjer se je Pivška kotlina s svojim zakraselim obrobjem izkazala za prvovrstno provinco s številnimi najdišči iz časov ledene dobe ali pleistocena. Sčasoma so se raziskovanja razširila na vse slovenske pokrajine z izjemo Prekmurja. Na področju današnje Slovenije tako lahko naštejemo že blizu šestdeset najdišč iz paleolitika in mezolitika ali srednje kamene dobe (mezolitske kulture sicer časovno spadajo že v holocen ali geološko sedanost, vendar sta v svetu in pri nas raziskovanje in obravnavanje tega obdobja tesno povezana s paleolitikom že zaradi samih metod dela in predvsem zaradi neposrednega substrata, iz katerega mezolitik izhaja). Vse to je plod dela treh generacij raziskovalcev, ki danes vodijo in usmerjajo proučevanje stare in srednje kamene dobe pri treh centrih v Ljubljani: na Inštitutu za arheologijo pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU, na Katedri za geologijo in paleontologijo Geološkega odseka Fakultete za naravoslovje in tehnologijo in na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete. Navedenim ustanovam pomagajo na terenu, v laboratoriju in kabinetu tudi mnogi drugi strokovnjaki sorodnih naravoslovnih in tehničnih ved, brez katerih si sodobnega izkopavanja nekega paleolitskega najdišča skoraj ne moremo več zamisliti. Večino najdišč, ki skoraj kontinuirano zajemajo vsa obdobja paleolitika od pramoustériena-tayacijskega do castelnovijskega kot najmlajše mezolitske kulture – časovno gledano od vključno predzadnje ali riške ledene dobe do začetka holocena, so pri nas izkopali v kraških jamah. To je povsem razumljivo, saj je Slovenija klasična kraška dežela z obilico speleoloških objektov. V kraških jamah se namreč pleistocenski sedimenti, ki teoretično lahko vsebujejo kulturno zapuščino in kostne ostanke tedanjih ljudi, precej lažje dobijo, ker niso tako zelo izpostavljeni destruktivnim naravnim silam, kot je to ponavadi s sedimenti na planem. Deloma je pri napisanem prisotna še sama metodologija izkopavanja – raziskovanje v jami je namreč precej lažje in bolj načrtno že zaradi ostro omejenega prostora, ki je na razpolago za delo. Situacija je trenutno pač taka, da so bila v Sloveniji vsa najdišča na prostem odkrita zgolj slučajno in le v redkih primerih je naključnemu odkritju kasneje sledilo sistematično izkopavanje.

V smislu kvartaroloških raziskav je za arheologa-paleolitičarja izredno zanimivo prav področje Gorenjske. Pri tem je mišljeno vse ozemlje, kot ga je pod arheološkim pojmom v geografskih okvirih pred leti postavil F. Leben (1975: 85). Na severu je ta prostor omejen z državno mejo po vrhovih Karavank in Savinjskih Alp, na zahodu ga od Posočja in Cerkljanskega ločijo orografski in hidrografske prehodi, na jugu ga od centralne Slovenije loči porečje Poljanske Sore s prehodom Polhograjskih Dolomitov v Ljubljansko kotlino, ki se na vzhodu nasloni na Moravsko hribovje in Kamniške planine. Kljub mnenju F. Osoleta (1979a: 134), da lahko na tem ozemlju pričakujemo sledove paleolitske poselitve samo iz časov, ko so se ledeniki umaknili visoko v gore – torej iz časov interglacialov in interstadialov, imamo na Gorenjskem kar nekaj zanesljivih najdišč. Kot prvo najdišče so bile leta 1938 raziskane že omenjene Nevlje kot postaja na planem. Po letu 1945 so sledile Mokriška jama na Mokrici za Krvavcem, Babja jama pri Krumperku v bližini Domžal, Poljšiška cerkev pri Zgornjih Gorjah, Matjaževa kamre pri Rovtah zraven Žirov, Jamnikov spodmol pri Kočni pod Mežakljo in Jama za skalami nad Staro Fužino v Bohinju. Časovno in kulturno so zaenkrat neopredeljene najdbe s Štefanje gore pod Krvavcem, Laznikarjeva zijalka nad Golnikom pa je potencialna postaja, ki vsebuje pleistocensko favno in kurišče z obilico oglja. Vse to je slaba šestina vseh slovenskih najdišč in glede na dokajšnjo neraziskanost bo na Gorenjskem v prihodnosti verjetno odkritih še precej najdišč.

V tem kratkem zapisu si bolj podrobno oglejmo najdišča severozahodne Gorenjske, torej s področja med Savo Bohinjsko in Savo Dolinko do njenega sotočja pri Lancovem. Kot smo že omenili, so na tem ozemlju zaenkrat znana tri najdišča. Prva odkrita postaja ledenodobnega človeka je bila **Poljšiška cerkev** (kat. št. JZS 1313; sinonim: Poglejska cerkev). Vhod v mogočno in od daleč vidno votlino ledeniškega izvora leži v strmem severnem področju Tratovca nad Poljšico pri Zgornjih Gorjah. Sistematična izkopavanja so v letih 1965 do 1968 izvedli sodelavci nekdanje Sekcije za arheologijo pri SAZU (M. Brodar, 1966: 190). Poleg dveh mlajših površinskih najdb (rimski bronast novc cesarja Valentinijana in bronast prstan iz zaključnih obdobij zgodnjega srednjega veka cf. A. Valič, 1966) je bila ob zadnjem zidu abrija v grušču neposredno pod površino odkrita precej številna kamena industrija in spremljajoča favna, ki pripada alpskemu svizcu (*Marmota marmota*). Od skupno 574 kosov sileksa, ki petrografsko pripadajo različnim vrstam kremenca, je 52 tipološko opredeljivih artefaktov (F. Osolc, 1979b: 190). Orodja predstavljajo praskala na klinah, krožna in nohtasta praskala, odbitke z zajedo, lamele in klinice s hrbtom, svedre, ostanke jeder itd. – v glavnem orodni inventar, ki je tipičen za slovenske poznopaleolitske postaje. Časovno pripada izkopani inventar iz Poljšiške cerkve končni fazi kasnega glaciala in verjetno sodi v sam iztek mlajše dryas dobe, kulturno pa materialno kulturo uvrščajo v t. i. epigravettien. Neodvisno od italijanskih strokovnjakov je pri nas F. Osolc, specialist za obdobja poznega mlajšega paleolitika, pri svojih raziskavah ugotovil (F. Osolc, 1979b: 177 ss), da spada epigravettien v čas pozne ledene dobe (ta zajema vse tri dryas dobe z vmesnima böllinškim in allerödskim interstadialom). Absolutno gledano je to čas med 15.000 in 8.000 leti pred našim štetjem. V zahodni in srednji Evropi v tem času dominira magdalénien. Vplivi te kulture na prostoru južno od Alp zaenkrat še niso bili odkriti. Med favno slovenskih najdišč so, tako kot je to evidentno tudi v vzhodni in severni Italiji, ostanki severnega jelena (*Rangifer tarandus*) le še sporadični, zamenjata ga los (*Alces alces*) in navadni jelen (*Cervus elaphus*); zelo veliko je kostnih ostankov alpskega svizca (*Marmota marmota*).

Poskusno sondiranje na Belskem polju leta 1979 (danes trafo postaja Jeklarne 2 Železarne Jesenice). Z leve A. Valič, J. Turk in M. Sagadin

Kameni inventar epigravettienških najdišč skoraj ne kaže tipoloških razlik v primerjavi s predhodnim tardigravettienom, opazna je le nagnjenost k izraziti mikrolitizaciji orodij.

Poleg Poljšiške cerkve je v Sloveniji do danes odkritih še deset epigravettienških najdišč. Matjaževe kamre pri Rovtah, Babja jama pri Domžalah, Roška špilja v Škocjanskih jamah, Županov spodmol pri Sajevčah, Zakajeni spodmol pri Prestranku, Lukenjska jama pri Prečni in Judovska hiša pri Moverni vasi v Beli krajini so najdišča v jamah, Meriševo v Solkanu, Podrisovec pri Postojni in Vrbičev hribec na Ljubljanskem barju pa so najdišča na planem. Pri vsem tem smo dolžni omeniti, da skoraj četrt stoletja po zaključku izkopavanj v Poljšiški cerkvi monografska obdelava najdišča žal še ni bila narejena (kar je od vodje izkopavanj skrajno neodgovorno) in tudi vsi izsledki so objavljeni le delno (npr. M. Brodar, F. Osole, 1979: 149). Do odkritja drugega najdišča je prišlo šele pred nekaj leti. Pri zaselku Kočna, 200 m južno od ceste Spodnje Gorje–Jesenice je ob vznožju hriba Kavče na nadmorski višini dobrih 650 m, manjši spodmol, ki trenutno še ni registriran v katastru JZS. Lepo obokan vhod je 8 m širok, od kapa do zadnje stene je okoli 5 m; vhod je orientiran proti severozahodu. Jamo je leta 1982 prvi opazil Pavel Jamnik in v njej izkopal manjšo sondo velikosti 1×1 m do globine ca. 60 cm. Med kopanjem ni našel ničesar in ker ga je vseeno mučila radovednost, je prizorišče še večkrat obiskal. Pri enem naknadnih obiskov je na površini izmetanega materiala, ki ga je medtem že izpral dež, našel kos obdelane kosti in odlomek medvedovega kočnika (P. Jamnik, 1987: 8 s). S posredovanjem zasijskega župnika g. Franceta Oražma sta bila predmeta izročena Inštitutu za arheologijo pri ZRC–SAZU. Patronat nad novim najdiščem je osebno prevzel dr. Mitja Brodar,

dolgoletni upravitelj omenjene ustanove, ki je jamo poimenoval **Jamnikov spodmol** (čeprav bi bilo verjetno bolj pravilno, da bi se jama imenovala **Španov spodmol**, po domačem imenu posestnika, na čigar zemlji leži objekt; za ljubeznivo opozorilo se zahvaljujem g. župniku Oražmu). Že naslednje leto je Brodar s svojo ekipo izvedel sondiranje, ki zaradi »lopata-štih« metode dela žal ni dalo rezultatov in je zato predvidevane obširnejše raziskave sedimentov opustil, vendar je opis del in ekspertizo Jamnikovih najdb neverjetno hitro objavil (M. Brodar, 1984: 217 ss). Glavna najdba je »harpunsko obdelana« kost (cf. M. Brodar, o. c., 218), dolžine 5,2 cm, z oglašeno konico in tremi enorednimi zalustmi, ki dejansko ustvarja vtis miniaturne harpune. Na ventralni strani tega koščenega artefakta, ki mimogrede povedano, pri nas nima prave paralele, je komaj vidna okrogla vdolbina. Nastala je brez dvoma z vrtnjem, vendar, kot je pravilno ugotovil že Brodar, je izdelovalec iz nam neznanega razloga delo opustil. Kulturno in časovno artefakta skoraj ne moremo opredeliti – zaradi fosilnosti materiala, iz katerega je izdelan, lahko le v širšem smislu slutimo pripadnost mlajšemu paleolitiku oziroma mezolitiku, kar je morda še najbolj verjetno.

Na področju Slovenije so do danes poleg Jamnikovega (Španovega) spodmola znani še dve harpuni iz jame Špehovke pri Zgornjem Doliču, ki sta že dalj časa z vso zanesljivostjo opredeljeni kot mezolitski (S. Brodar, 1938: 165; M. Brodar, 1979: 192) in odlično ohranjena harpuna z enorednimi zalustmi s sotočja Ljubljane in Ižice na Ljubljanskem barju (M. Potočnik, 1987: 171; 1989: 391), ki je najverjetneje poznopaleolitske starosti (D. Josipovič, 1989: 22, kjer je lokacija ob izlivu Bistre v Ljubljanico napačno navedena).

Podobne najdbe kot je naša »harpuna« so bile najdene na najdiščih poznopaleolitske in mezolitske starosti v severni Nemčiji (S. Heidel-Schacht, 1984). Podatke o Jamnikovem (Španovem) spodmolu dopolnjujem še z obiskom jame 10. avgusta 1984 (v spremstvu M. Sagadina in g. župnika F. Oražma). Takrat sem na površini izmetanega materiala, ki ga je izkopala Brodarjeva ekipa, našel še klinico z naravnim hrbtom iz roženca petrografsko slabše kakovosti rjave barve in več koščkov oglja. Artefakt smo izročili Inštitutu za arheologijo pri ZRC-SAZU, ki hrani tudi vse ostale omenjene najdbe. Nova naključna najdba je pomembna, saj dokazuje, da bi z morebitnim natančnim frontalnim izkopom še ohranjenih sedimentov morda le prišli do kakšnih kulturno in kronološko bolj oprijemljivih podatkov, ki bi razjasnili poselitev tega zanimivega spodmola. Dela se je leta 1987 lotil v zelo skromnem obsegu že P. Jamnik (1987: 8), vendar ponovno ni imel srečne roke, tako da uganka do nadaljnjega ostaja nerešena.

Naslednja postaja je **Jama za skalami** (brez kat. št. JZS), 1550 m visoko pri Planini v Lazu nad Staro Fužino v Bohinju. Leta 1988 so v njej sondirali sodelavci Inštituta za arheologijo pri ZRC-SAZU. V sondi 2 × 3,5 m, ki je bila izkopana do globine 3 m, so ugotovili le 10 cm debelo holocensko plast, vsi ostali sedimenti so pripadali moreni najverjetneje würmske starosti. Med holocenskim in pleistocenskim gruščem je bilo na površini okoli 2 m² raztreseno oglje kot ostanek kurišča, tik nad njim pa sta bila najdena dva sileksa (J. Dirjec, A. Šercelj, I. Turk, 1989). Oglje je antrakotomsko pripadalo javorju, lipi in brinju. Glede na prisotnost lipe na tej nadmorski višini so kurišče datirali v zgodnji holocen, najverjetneje je to čas boreala; kulturno bi kurišče potemtakem pripadalo mezolitskim prebivalcem. Novo najdišče je izredno pomembno, ker dokazuje obljudenost (vsaj občasno) visoko v Alpah in nakazuje še nova neodkrita najdišča na širšem področju Pokljuke in na zakraselih obronkih obeh planot, Jelovice in Mežaklje. V zvezi z najdenima

sileksoma so izkopavalci odkrili še naravno nahajališče roženca pri okoli 500 m oddaljenem močvirju Zgornja Rudna. Vsekakor bo treba tudi na obeh opisanih najdiščih v prihodnosti sondirati v večjem obsega, saj bomo le tako lahko dopolnili naše vedenje o poselitvi neposrednega predgorja Alp v času ledene dobe in v začetkih holocena. Naj še omenimo, da tako visoko ležeča najdišča (tudi do 2000 m in več) v sosednji Italiji niso nobena redkost. Pri nas so tozadevne raziskave še v povojih, vendar ko bodo intenzivirane, tudi uspehi verjetno ne bodo izostali.

To so trenutno vsi podatki o poselitvi severozahodne Gorenjske v pradavnih časih ledene dobe. Od obdobja, dolgega približno 2 milijona let, so nam na obravnavanem področju znani le podatki iz že iztekajoče se ledene dobe in iz časov najstarejšega holocena ali geološke sedanjosti. Več podatkov o poselitvi v starejših obdobjih ledene dobe nam bodo dala le nadaljnja raziskovanja v prihodnosti.

Za konec si moramo ogledati in pobliže komentirati še svojevrsten fenomen, ki zadnjih dvajset let razburja duhove med arheologi, zbiralci in drugimi ljubitelji starinoslovja in ki hkrati v literaturo vnaša zmedo, skepso in še kaj. To je problem t. i. »postglacialnih kultur«, kot jih je svoj čas označil M. Brodar (1985: 35 s). Takoj je treba razjasniti dilemo v zvezi s pridevnikom »postglacialen«, katerega rabe omenjeni eminentni strokovnjak očitno ne obvlada. Postglacial (za razliko od poznega glaciala) namreč pomeni celotno obdobje po ledeni dobi – torej lahko tako čas mlajše prazgodovine kot tudi delno dandanašnji čas. O tem so v strokovni literaturi že večkrat pisali (D. Josipovič, 1984: 77; 1989: 18), in sicer v zvezi z »artefakti«, ki se dobijo po preoranih njivah in sploh na tako ali drugače poljedelsko obdelovanih površinah in sploh nikakor ni nujno, da vse te najdbe sodijo v strogi okvir obdobja, ki jih obravnava arheologija. Zaradi nezadostnega poznavanja tipološke problematike prihaja do napačnega opredeljevanja in mešanja paleolitskih mezolitskih artefaktov iz mlajše prazgodovine z »artefakti« v širšem smislu oziroma s kresilniki (v etnološkem pomenu prižiganja ognja s kresilom, kresilnikom in netilno gobo). Artefakt = (iz latinščine: *ars, artis* – veščina, umetnost in *facio, facis, facere, feci, factum* /III. k./ – storim, naredim /perfekt s podaljšanim osnovnim vokalom/) = umetni izdelek oziroma vsak izdelek, narejen s pomočjo človeške roke (F. Verbinc, 1974: 66; S. Kopriva, 1976: 92). Torej je tudi kresilnik artefakt. Nahajamo se pred nalogo, kako ločiti prave artefakte v ožjem smislu besede od kresilnikov ali artefaktov v širšem pomenu. Način sem pred leti že dovolj dobro dokazal (D. Josipovič, 1984) in ga sedaj v skrajšani in nekoliko prirejeni obliki zaradi aktualnosti dopolnjujem.

Najprej si moramo ogledati zgodovino prižiganja ognja. Prisotnost ognja je na arheoloških najdiščih prvič zanesljivo dokazana v sedimentih, ki so stari okoli 400.000 let (časovno srednji pleistocen, kulturno starejši paleolitik), po nekaterih virih celo pred milijon leti (G. Daniel, 1978: 85). Vendar takratni pračlovek, ki je bival skoraj brez izjeme na prostem, ognja še ni sam prižigal, temveč ga je uporabljal izključno iz naravnih virov. Ogenj je pričel človek sam »izdelovati« pred okoli 150.000 leti, ko se je spremenila bivalna kultura. Od takrat dalje so praljudje za svoja zatočišča uporabljali tudi kraške jame in s tem so bili po mnenju D. Collinsa (1976: 105 ss) primorani iznajti tehniko ter opremo za netenje ognja. Do iznajdbe fosforja in vžigalic v začetku 19. stoletja sta bili znani dve tehniki prižiganja oziroma netenja ognja, ki ju lahko povzamemo iz etnologije. Žvrkljanje ima dve podvrsti. Preprostejšo, pri kateri je za osnovo rabila široka in hrapava lesena podlaga z nekaj podolžnimi vdolbinami. V te vdolbine (v eno izmed njih) so položili netilo (preperel les, leseno gobo ipd.) in potem s primerno leseno zagozdo

Tretje najdišče sileksov na Belskem polju (njiva »Na pesku«)

drgnili po vdolbini gor in dol. Po določenem času se je zaradi toplote, ki se je sprostila pri trenju, netilo vžgalo. Pristavili so ga k vnaprej pripravljenemu kupčku suhljadi in ogenj je zagorel. Naprednejše (a v principu povsem podobno) je žvrkljanje v ožjem smislu. Pri tem so na leseni podlagi z rokami ali pa s posebnim lokom vrteli okroglo palico, pod katero so namestili netilo. Zaradi večje hitrosti vrtenja je bilo tudi trenje večje, čas za vžig netila pa krajši. Ta metoda naj bi bila v uporabi od izteka mlajšega paleolitika dalje (J. Lanpo, 1979: 47). Druga tehnika je kresanje. Pri tej moramo imeti na razpolago kos kremenca in še neki predmet, ki ob udarcu na kremen ustvarja obilno iskrenje. Ta predmet je lahko železov kršec (pirit), v naših krajih bi prišel v poštev v glavnem bobovec (limonit), ki se ga v naravi dobi v precej obilnih količinah. Kos pirita oziroma bobovca so kasneje zamenjala železna kresila, ki se v svoji izoblikovani karakteristični obliki v Evropi prvič pojavijo v mlajši železni dobi; poznana so tudi iz antike in predvsem iz časa preseljevanja ljudstev ter iz zgodnjega srednjega veka (pridatki v grobovih, ostanki iz naselbin itd.). Ta tehnika je bila v Evropi v uporabi do začetka 19. stoletja (med leti 1805 in 1848 so v Franciji, Nemčiji in na Švedskem izumili vžigalice, ki so precej hitro osvojile svet), ko so complete za prižiganje ognja (železno kresilo, kresilni kamen, netilna goba) prodajali tako kot danes vžigalice ali vžigalnike. British Museum v Londonu ima celo zbirko (postavljeno kot posebno razstavo) različnih kompletov iz vse Evrope. Prednjačijo primerki iz Francije, ki je bila ena glavnih izvoznic kremenca za kresilnike in puške kremenjače. Izdelovali tj. oblikovali v primerno obliko so ga v posebnih kamnoseških delavnicah. In kako spoznamo že uporabljen in zavržen kresilnik? Pri kresanju se medsebojno drgneta železo in kremen. Kremen, ki ima višjo trdoto, povzroča, da od železa (z nižjo trdoto) v obliki iskric odletavajo drobni opilki, ki zažgejo netilno gobo. Po drugi strani pa

s kremenca odletavajo posamezni drobci, ki pa so nekoliko drugačne oblike kot tisti, ki odletavajo pri retuširanju artefaktov. Robovi kremenovega kosa postanejo odrobljeni oziroma okresani z vseh strani, tako da je artefakt (seveda ob dobrem poznavanju tipologije kamenih orodij) od kresilnika sorazmerno lahko ločiti. Pri odbiranju pa je pomemben še naslednji moment. Ker je železo mehkejše od kremenca, pušča na slednjem sled sivo jeklene barve, kot smo pred leti ugotovili z nekaj eksperimentalnimi poskusi. Sčasoma ta sled oksidira – postane rjasto rjave barve in je bolj ali manj stalno prisotna na kresilniku. Po takih sledovih se da kresilnike, ki imajo, resnici na ljubo, v veliki večini primerov prav artefaktoidno obliko, prav lahko ločiti od artefaktov v ožjem smislu tudi zato, ker so kresilniki okrcani, celo nekako »zalizani« po robovih tako na dorzalni kot na ventralni strani. Seveda je vsem tem kresilnikom skoraj nemogoče določiti natančno starost. Deloma nam pri tem lahko pomaga Janez Trdina, ki je v svojih »Spominih« obravnaval tudi drugo polovico 18. stoletja in je med drugim zapisal (za opozorilo k citatu se zahvaljujem Janezu Metercu, ki mi je ljubeznivo posredoval večino terenskih podatkov o najdiščih kresilnikov oziroma sileksov v jeseniški in radovljiški občini): »Med nove razvade tistega časa spada pa fajfa; v Mengeš in gotovo tudi v mnoge druge vasi so jo prinesli vojaki, pri nas je začel 'tobak piti' najprej moj ded: cele dni je držal v ustih svojo ljubo fajfco s kratko cevjo in visokim turnčkom, v enem žepu je nosil vedno **celo zbirko kresilnih kamnov**, v drugem pa različne gobe, o katerih nam je večkrat pripovedovala stara teta, kako so strašno smrdele, ena grje od druge« (J. Trdina, 1946: 14). Ta ekskurz med kresilnike je bil potreben zato, ker sem že pred leti pri študiju gradiva z **Belškega polja** izločil desetino takih artefaktov (geometrijska orodja, nekaj praskal in dve klinici s hrbtom), ki se le

Belsko polje s Koroško Belo v ozadju

izjemoma pojavljajo v neo-eneolitskih inventarjih kamenih orodij. Zato sem za te artefakte že takrat izrazil pravilno domnevo, da so predneolitske starosti (D. Josipovič, 1984: 77). Vse ostale najdbe predstavljajo kresilnike in to v vseh svojih zgoraj naštetih tipičnostih. Prisotnost kresilnikov na poljih ni lahko razložljiva. Lahko da so bili izgubljeni pri obdelovanju polj skozi nekaj stoletij, ko so si kmetje na njivah prižigali ogenj. Druga možnost je ta, da so na polje prišli skupaj z gnojem, tako kot fragmenti poznosrednjeveške in novoveške keramike, ki se tudi dobi na njivah. Razbito lončenino so na kmetih ponavadi metali kar v pomije, te na gnoj in gnoj na njive. Podobno je bilo morda tudi z izrabljenimi kresilnimi kamni. Seveda moramo upoštevati obe možnosti. Na Belškem polju je silekse leta 1960 prvi našel A. Rjazancev (1961: 118), in sicer na desnem bregu potoka Bela. Z levega brega potoka izhaja zbirka Martina Noča ml., ki šteje okoli 350 kosov sileksov (A. Valič, 1977). Na najdišču so zato izkopali nekaj topografskih sond, ki pa niso dale zaželenih rezultatov (A. Valič, 1981). Poleg najdišča na Belškem polju so »artefakte« oziroma silekse našli še na naslednjih najdiščih (podatke mi je ljubезnivo posredoval J. Meterc v pismu z dne 14. 2. 1990): **Javornik-Borovlje** (vrt Janeza Bertonclja poleg gostilne Mulej; J. Meterc, 1985: 363, ki navaja tudi starejšo literaturo), **Potoki-Ratibovec** – trasa plinovoda, najdbe iz let 1978 in 1980 omenja J. Meterc (o. c., 363), **Moste pri Žirovnici** – F. Podlipnik je v letih 1979 in 1980 na svojem vrtu našel nekaj sileksov in odbitkov, ki jih tudi hrani (J. Meterc, o. c., 363), **Zasip** – najdbe g. župnika Franceta Oražma iz sedemdesetih let smo pregledali že leta 1983 in ugotovili, da jih večina (razen nekaj problematičnih kosov) pripada kresilnikom (D. Josipovič, 1984: 77), **Studor v Bohinju in Rudno polje na Pokljuki** – podatke o najdbah dr. A. Rjazanceva je skupaj s starejšo literaturo zbral S. Gabrovec (1975: 168), sporadične silekse so našli tudi pri **Bohinjski Beli, Spodnji Gorjuši in Savici** (podatke je posredoval J. Meterc) in verjetno pripadajo kresilnikom.

Najdbe z večine najdišč so maja 1989 pod vodstvom M. Brodarja dokumentirali in narisali na Inštitutu za arheologijo pri ZRC-SAZU v Ljubljani in lahko upamo, da jih bodo tudi s pomočjo vsebine tega članka vsaj kolikor toliko pravilno ovrednotili. S pregledom najdišč kresilnikov (ki se sicer neposredno ne tičejo paleolitske in mezolitske poselitve, lahko pa ob nepravilni interpretaciji nehote kvarno vplivajo na njeno sliko v prostoru) zaključujemo ta kratek pregled o sledovih najstarejše človekove dejavnosti v času ledene dobe na področju severozahodne Gorenjske.

LITERATURA

- BRODAR, M., 1966: Poliška cerkev. Varstvo spomenikov 10 (1965): 190.
 BRODAR, M., 1979: Mezolitik. Praistorija jugoslovanskih zemalja 1: 192–194, Sarajevo.
 BRODAR, M., 1984: Kočna. Varstvo spomenikov 26: 217–219.
 BRODAR, M., 1985: Iskanje novih paleolitskih postaj v letih 1971–1982. Arheološki vestnik 36: 26–38.
 BRODAR, M., OSOLE, F., 1979: Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Sloveniji. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1: 135–157, Sarajevo.
 BRODAR, S., 1938: Das Paläolithikum in Jugoslawien. Quartär 1: 140–172.
 COLLINS, D., 1976: The Human Revolution. London.
 DANIEL, G., 1978: The Illustrated Encyclopedia of Archaeology. London.
 DIRJEC, J., ŠERCELJ, A., TURK, I., 1989: Stara Fužina. Varstvo spomenikov 31: 202–203.
 GABROVEC, S., 1975: Studor, v: Arheološka najdišča Slovenije: 168, Ljubljana.
 HEIDELK-SCHACHT, S., 1984: Knochen- und Geweihgeräte des Spätpaläolithikums und

- Mesolithikums aus Mecklenburg. Bodendenkmalpflege in Mecklenburg 31 (1983): 7–82.
- JAMNIK, P., 1987: Pregled paleolitskih in postglacialnih najdišč v jeseniški in radovljiski občini. Listi (priloga Železarja) 68/XVII: 8–10.
- JOSIPOVIČ, D., 1984: Kamena industrija z Luž pri Šenčurju in neo-eneolitska naselbina na Štefanji gori. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 12: 73–89.
- JOSIPOVIČ, D., 1989: Paleolitska in mezolitska najdišča na prostem v Sloveniji, Zgodovinski časopis 43: 17–24.
- KOPRIVA, S., 1976: Latinska slovnica. Ljubljana.
- LANPO, J., 1979: The Early Man in China. Peking.
- LEBEN, F., 1975: Arheološke jamske postaje na Gorenjskem. Naše jame 17: 85–99.
- METERC, J., 1985: Jeseniška okolica v prazgodovini in zgodnjem obdobju. Jeklo in ljudje V: 361–376.
- OSOLE, F., 1979a: Rad na istraživanju paleolitskog i mezolitskog doba u Sloveniji. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1: 129–135, Sarajevo.
- OSOLE, F., 1979b: Gravettienso kulturni kompleks u Sloveniji. Praistorija jugoslavenskih zemalja 1: 177–192, Sarajevo.
- POTOČNIK, M., 1987: Ljubljana – rekognosciranje rečnega dna. Arheološki pregled 27 (1986): 170–172.
- POTOČNIK, M., 1989: Bakreno- in bronastodobne podvodne najdbe iz Bistre in Ljubljane. Arheološki vestnik 39–40 (1988–1989): 387–400.
- RJAZANCEV, A., 1961: Ogledalo naše preteklosti. Železar X/4: 118.
- TRDINA, J., 1946: Spomini, 1. del. Zbrano delo – prva knjiga, Ljubljana.
- VERBINC, F., 1974: Slovar tujk. Ljubljana.
- VALIČ, A., 1966: Poljšiška cerkev pri Gorjah. Varstvo spomenikov 11: 132.
- VALIČ, A., 1977: Koroška Bela. Varstvo spomenikov 21: 191.
- VALIČ, A., 1981: Jesenice – Belško polje. Varstvo spomenikov 23: 225.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Sinne der quartärologischen Untersuchungen ist für den Archäologen (Paläolithiker) das Gebiet von Gorenjsko besonders interessant. Auf diesem Gebiet kann man nach der Meinung von F. Osole (1979: 134) die Spuren der paläolithischen Besiedlung erwarten. In dieser Zeit – die Zeit der Interglaziale und Interstadiale – hatten sich die Gletscher hoch in die Berge zurückgezogen. Im Aufsatz werden drei Fundorte vorgestellt, alle auf dem Gebiet des nordwestlichen Gorenjsko. Es liegt zwischen den Flüssen Sava Bohinjka und Sava Dolinka und reicht bis zu ihrem Zusammenfluß bei Lencovo.

Im grossen Abri der Gletscherherkunft die Poljšice Kirche bei dem Dorf Zgornje Gorje war in den sechzig Jahren die zahlreiche Industrie des Epigravetien Habitus ausgegraben. Zeitlich ist es das Eiszeitende bei uns, genauer der jüngeren Dryaszeit. Es handelt sich um zwei Fundorte, wo die systematischen Untersuchungen noch durchgeführt werden müssen, sind als mezzolithische bestimmt.

Es sind die Jamnik Abri über dem Ort Kočna bei dem Dorf Spodnje Gorje mit dem Fund der einreihigen Miniaturharpune aus Knochen und Jama za skalami, 1550 hoch über dem Dorf Stara Fužina in Bohinj, wo bei den Ausgrabungen nur zwei atypische Silex und eine grössere Feuerstätte mit viel Holzkohle entdeckt wurden. In der Fortsetzung des Aufsatzes werden die Fundorte der Feuerstätte in der Gemeinde von Jesenice und Radovljica und die Methode der Wiedererkennung der Feuerstätte von echten, typologisch bestimmten paläolithischen und mezolithischen Werkzeugen beschrieben.

Benjamin Gracer

HAMLET

*Iščeš človeka:
v belih dvorinah sanj
v črnih beznicah brezupa.
Dalje ne moreš več sam,
vsak se komu zaupa...
In ko ga najdeš
ti rečejo:
ta je RDEČ
ta ni pravi...
in ko ga najdeš
ti rečejo:
ta je PLAV
ta ni pravi...
in ko ga najdeš
ti rečejo rečejo
tolikokrat rečejo:
ta ni pravi...
da stečeš
za cerkveno obzidje
in izgrebeš
koščice svoje mame.*

*Potem jim krikneš v obraz:
Glejte, ta je BEL!
Ta je moj!
Ta je pravi!!!*

BLEJSKA ARHEOLOŠKA MIKROREGIJA
(zgodovina raziskav)

Blejskega kota nismo izbrali za področje arheološkega mikroregionalnega raziskovanja slučajno, ampak zaradi njegovih odličnih naravnih in kulturnih dispozicij (Knific T., 1987). Naravne dispozicije se kot geni zadržujejo v geografskih elementih vsake pokrajine in so nekdanje prebivalce zagotovo vodile tudi pri kolonizaciji Blejskega kota. Druge, kulturne dispozicije pa vsebujejo arheološki viri; arheologi jih ugotavljamo in povezujemo v vzorce, s katerimi naj bi spoznali na primer naselitvene procese v kulturni krajini. Te za zdaj na Bledu vidimo predvsem iz odnosov med artefakti in ekofakti, iz odnosov, ki izražajo le najpreprostejše stike med človekom in naravo (Knific T., 1984, 104 ss). Ob teh prvih korakih pri odkrivanju geneze kulturne krajine je potrebno poudariti, da arheološka izpeljava glede blejske naselitvene mikroregije presega raven večine podobnih postopkov. Za zgodnji srednji vek namreč blejsko izpeljavo omogočajo – poleg bogatega arheološkega gradiva – tudi številni pisni viri iz 11. stoletja in drugi, mlajši, za daleč nazaj veljavni podatki iz tako rekoč fosilne kmečke pokrajine (Pleterski A., 1986, 11–14).

1. Geografske značilnosti Blejskega kota

Na ozemlju Slovenije se stikajo štirje osnovni pokrajinski tipi Evrope: alpski, primorsko-mediteranski, dinarsko-kraški in panonsko-podonavski svet. Slovenija torej ni geografsko zaključena enota, ampak ima vsak od štirih svetov svoje naravne geografske lastnosti. Zato blejska mikroregija ni primerna za posploševanje zunaj alpskega sveta, v katerem leži. Čeprav je Blejski kot del alpske pokrajine, ima vendarle, ker je obenem najvišji del Ljubljanske kotline, ki je ujeta v predalpsko hribovje, ugodno klimo, značilno za osrednjo Slovenijo, in rodovitna tla, pokrita s sprsteninasto rendzino nad fluvio-glacialnimi peščenimi nanosi (Knific T., 1984, 105 ss).

Gorski grebeni Karavank in Julijskih Alp skupaj z gozdnatimi vrhovi in slemenimi Škofjeloškega hribovja klinasto zapirajo Blejski kot v Gornjesavsko dolino, ki je na jugovzhodu od ostale Ljubljanske kotline ločena s strugo hudourniške Kokre, ki v spodnjem toku vreže v konglomeratna tla celo do 30 m globok kanjon. Tako zavarovani položaj Gornjesavske doline je pomemben predvsem s severnih, alpskih političnih pozicij in ambicij; takrat kranjski skalnati pomol nad sotočjem Save in Kokre lahko postane najbolj izpostavljena strateška točka ob prehodnih Ljubljanskih vratih, ki sicer prepuščajo zgolj vzhodno-zahodne tokove (prim. Vuga D., 1982).

Od Kranja navzgor se pod Karavankami širi pretežno ravninska pokrajina, ki se nato nad savskim sotočjem razcepi v dve ozki alpski dolini, od katerih ena vodi na Koroško (mogoče so tudi bližnjice prek gorskih sedel), druga pa v Bohinj in prek visokih prelazov v Posočje in naprej v Furlanijo. Prav na stičišču teh dveh dolin leži blejska 'miza', obdana s planotami Mežaklo, Pokljuko in Jelovico ter odrezana od gorenjskih ravnin in dobrih globoko strugo Save Dolinke. Pri sotočju obeh Sav znaša višinska razlika med vodo in ravnino blejske 'mize' kar 80 m. Tako ima Blejski kot poleg širše, pokrajinske, tudi lastno, področno zavarovanost. Razgiban relief s številnimi holmi okrog jezera, od katerih je bila grajska vzpetina

obdana še z močvirnimi Jezerci, pa nudi tudi krajevno varnost. Ta je bila skupaj z rodovitno prstjo na moreni in terasastem produ bistvena privlačnost za naselitev v pokrajini (Knific T., 1984, 107 ss).

2. Zgodovina arheoloških raziskav

Naselitev Blejskega kota se je po arheoloških podatkih – prvi so poznani iz druge polovice prejšnjega stoletja – začela v mlajšem paleolitiku, dokumentirana pa je tudi za vsa druga prazgodovinska obdobja in za rimski čas ter zgodnji srednji vek. Glede na število in vrsto najdišč se zdi, da je bila poselitev gostejša v železni dobi – najpomembnejše arheološko najdišče je nekropola s 85 žganimi grobovi na Pristavi pod gradom – in v staroslovanskem času. V obdobju kovin se je naselitev osredotočila na grajsko vzpetino in njeno bližnjo okolico, saj so nasploh zunaj tega predela poznana le najdišča iz kamene dobe. Obrobje je ponovno zaživeło v rimskem času, predvsem pa v zgodnjem srednjem veku (ANSI, 162 ss; Knific T., 1984, 101 ss). Temu obdobju tudi namenjamo pri pregledu arheoloških raziskav vso pozornost, saj je prav zgodnji srednji vek časovni okvir našega mikroregionalnega preučevanja.

Prva zgodnesrednjeveška najdba je bila izkopana pred sto leti: leta 1888 so vzhodno od vasi Grad – po uredbi iz leta 1961 je to sedaj del »mestnega naselja Bled« – pri urejanju zemljišča za novo pokopališče na ledini Žale odstranili tri do štiri metre visoko gomilo in pri tem našli več okostij in 68 cm dolg bojni nož (Müllner A., 1894, 118 s). Najdba je do danes ostala takorekoč pozabljena, čeprav gre za osamljeno zahodnogermansko orožje v Sloveniji iz 7. ali začetka 8. stoletja.

Le nekaj kasneje, leta 1894, so na ledini Brdo, ležeči pod pečino Bledc in tik Žal, pri odvažanju peska za novo cesto prekopali 100 do 150 skeletnih grobov. Grobišče se je v vrstah širilo po vzhodnem pobočju ledeniškega nasipa. Najdbe so se ohranile le delno, brez podrobnejših podatkov; zbrala sta jih posestnik Anton Hudovernik, ki je vodil cestna dela, in znani fotograf Benedikt Lergetporer. Prav zaradi slednjega, ki je s svojo kamero nešteto krat upodobil blejske panorame (Kambič M., 1984, 167 s), je še vedno živo upanje, da morda obstaja kje zaprašena, a dragocena fotografija tega naključnega najdišča iz prvih dni slovenske arheologije.

O odkritju je poročal kustos ljubljanskega Deželnega muzeja Alfons Müllner, ki je najdbe kot prve v Sloveniji označil za staroslovanske (Müllner A., 1894). Kulturno so enovite in spadajo v starejše slovansko obdobje, v konec 7. in v 8. stoletje. Med njimi izstopa okrasna zaponka z odtisnjenim kentavrom-lokostrelcem; »to je mrki, divji gospodar novembra-decembra, dokler sonce ne stopi ob zimskem obratu v živahno, upa polno znamenje kozliča« (Kastelic J., 1962–1963, 549). K temu dodajamo, da gre za upodobitev v figuralnem slogu, ki se je – po zatonu živalskega stila – uveljavil v drugi polovici 7. stoletja v merovinski Evropi, pogosto prav na okrasnih zaponkah, ki imajo – kot blejski primer – prek železnega jedra prevlečeno tenko pločevino z odtisnjeno podobo (Roth H., 1979, 75 ss; Knific T., 1988, 205 s). Eden najmlajših predmetov z Brda je ogrlica iz jagod, kakršne se skupaj z mozaičnimi primerki pojavijo v zadnji četrtini 8. stoletja (Andrae R., 1973). S tem je ta nekropola časovno omejena.

Nato sta bili med obema vojnama slučajno odkriti dve staroslovanski grobišči: prvo na južni obali jezera, pri kraljevem dvorcu Suvoboru, kjer so že pol stoletja pred tem prekopali več grobov, drugo na Pristavi pod blejskim gradom. Najdišči je dokumentiral kustos Narodnega muzeja v Ljubljani dr. Rajko Ložar (Ložar R., 1929 in 1937; prim. tudi Gabrovec S., 1987); odkrili so le nekaj grobov, pri

Suvoboru enega z lončkom, več grobov pa so izkopali leta 1943, ko so kabinetne pangermanske raziskave prerasle v terenske, z namenom, da bi tudi južno od Karavank dokazali germansko naselitveno kontinuiteto v zgodnjem srednjem veku. Takrat so na Pristavi izkopali več kot 20 grobov z značilnimi slovanskimi pridatki (Knific T., 1984, 100).

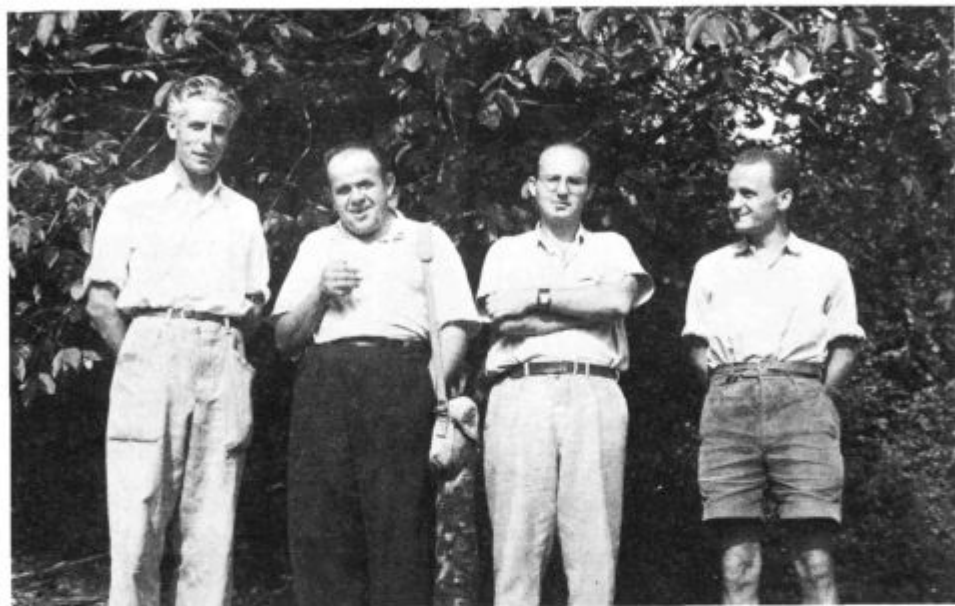

Začetek izkopavanja na Pristavi pod blejskim gradom leta 1948. Fototeka Narodnega muzeja

Šele po drugi svetovni vojni pa so se na Bledu začela vrstiti velika sistematična arheološka izkopavanja. Narodni muzej iz Ljubljane je leta 1948 zastavil delo na Pristavi. Okrog grajske vzpetine so bila takrat že poznana grobišča na Žalah, na Brdu, govorilo se je o grobovih pri cerkvi sv. Martina, pa pri kopališču, a tudi sam grajski vrh je veliko obetal. Nasploh je bil to čas velikih izkopavanj na staroslovanskih nekropolah. Dr. Josip Korošec je takrat izkopal grobišče na Ptujskem gradu, na Pristavi sta začenjala dr. Jože Kastelic (prim. Gabrovec S., 1974) in mladi filolog Stane Gabrovec (prim. Kastelic J., 1980), v Bijelem Brdu na Hrvaškem je delala ekipa pod vodstvom dr. Zdenka Vinskega in antropologa dr. Franja Ivanička. Vpeljali so nove tehnologije, vertikalno fotografijo, rasle so ekipe, grobovi so se vrstili...

V treh etapah, v letih 1948, 1949 in 1951 so na Pristavi, na primer, izkopali 318 skeletnih grobov iz zgodnjega srednjega veka (Kastelic J., Škerlj B., 1950; Kastelic J., 1960), da o skoraj 50 žganih, prazgodovinskih grobovih, niti ne govorimo (Gabrovec S., 1960). V skeletnih grobovih so bili bogati pridatki: ti so pripadali deloma že poznani ketlaški kulturi, za druge, med katerimi so bile za Slovenijo povsem nove oblike, pa je bila opredelitev težja. Antropolog Božo Škerlj je za njihove nosilce menil, da pripadajo stari populaciji, ki naj bi jo sestavljali

potomci Ilirov (Škerlj B., 1953, 329), J. Korošec je mislil na Langobarde (Korošec J., 1951, 138 s), J. Kastelic pa se je pri objavi arheološkega poročila opredelil za Slované, za tiste iz najstarejše dobe po naselitvi (Kastelic J., 1960, 33 ss). Vendar se je to gradivo kmalu – s posredovanjem Joachima Wernerja, ki je tudi na podlagi blejskega gradiva utemeljeval svojo kontinuitetno teorijo o prehodu iz rimskega

Srečanje arheologov na Pristavi pod blejskim gradom leta 1949. Z leve dr. Jože Kastelic, dr. Franjo Ivaniček, dr. Zdenko Vinski in Stane Gabrovec

obdobja v čas preseljevanja ljudstev – vrnilo v svoj romanski, staroselski sklop (Werner J., 1962, 127 ss; Kastelic J., 1964–1965, 113, in 1989, 7).

V tem času se je pozornost, ki je bila doslej deležna le Pristavi, usmerila na grajsko vzpetino. Na sedlu pod gradom je leta 1960 in nato še leta 1968 Gorenjski muzej iz Kranja pod vodstvom Andreja Valiča izkopal staroslovansko grobišče s 173 grobovi. Zaradi skalnatih tal so se grobovi vrstili tam, kjer je bilo prsti več, zelo na gosto in v skupinah. Zato so bili prekopi in etažni grobovi številni (Valič A., 1964 in 1969). Grobišče spada v mlajše obdobje, na podlagi vertikalne stratigrafije grobišča bi lahko celo govorili o štirih generacijah, ki so bile pokopane v tej nekropoli (Pleterski A., 1982).

Z gradu se je arheološko raziskovanje leta 1962 preneslo na blejski otok in je potekalo pod vodstvom dr. Vinka Šribarja iz Narodnega muzeja vse do leta 1966. Okrog in znotraj cerkve Marijinega vnebovzvetja so izkopali 124 grobov in sočasno cerkveno arhitekturo. Odkriti so bili temeljni zidovi dveh enoladijskih, vzhodno usmerjenih cerkvic (Šribar V., 1967 in 1972, 389 ss). Gradivo iz grobov spada v sklop ketlaške kulture, in sicer v njen mlajši del.

Tedaj je že bila publicirana študija o slovanski materialni kulturi na področju Karantanije, v kateri je Paola Korošec arheološko gradivo ketlaške kulture razde-

lila na dve časovno si sledeči skupini in s tem sprožila nov pogled na obsežno strokovno problematiko (Korošec P., 1961), ki jo je potrebno tudi zato, ker v njej blejske najdbe zavzemajo pomembno mesto, osvetliti nekoliko podrobneje.

Prve najdbe te kulturne pripadnosti izvirajo iz grobišča v Köttlachu pod Semmeringom v Avstriji in so bile prvič objavljene že leta 1854. Po tem najdišču so sorodno gradivo z drugih lokalitet leta 1889 označili kot ketlaško kulturo, ki jo je nato 1899 v kronološkem in etničnem pogledu utemeljil Paul Reinecke. Vendar je hkrati nasprotoval ozkemu slogovnemu in geografskemu opredeljevanju gradiva; grobove s ketlaško kulturo v vzhodnoalpskih deželah je pripisal slovanskemu prebivalstvu 9. in 10. stoletja, od karolinškega do zgodnjemeromanskega obdobja torej (Reinecke P., 1899). Leta 1908 pa je Walter Schmid (prim. Kastelic J., 1951) na podlagi novih najdišč s Kranjske ketlaško kulturo pojmovno razširil v ketlaški kulturni krog. Ker se je ta omejeval predvsem na področja, ki so jih bili naseljevali karantanski Slovani, je Schmid, skladno s svojim zgodovinskim vrednotenjem arheološke vede, kmalu predlagal zanj ime karantanski kulturni krog (Schmid W., 1908, 43 in 1910–1911, 113). Tako je vpeljal v arheologijo dvojno poimenovanje, ki še do danes ni odpravljeno, ob tem pa je pomembna tudi njegova druga ugotovitev, da vse karantanske nekropole – in s tem seveda tudi najdbe ketlaške kulture – niso enako stare.

Ne preveč trdna etnična opredelitev ketlaške kulture se je postopoma začela majati, nekateri znanstveniki so zaradi karolinških vplivov vedno pogosteje videli tudi Germane kot njene nosilce (npr. Reinecke P., 1928). To dvojno možnost je pri novi objavi grobišča v Köttlachu izrazil tudi Richard Pittioni (Pittioni R., 1943, 41 s), medtem ko je Karl Dinklage v duhu tedaj veljavnih teorij nemške poselitvene arheologije ketlaško kulturo opredeljeval kot posledico germanske naselitvene kontinuitete in zgodnjemeromanske kolonizacije (Dinklage K., 1943).

Po drugi svetovni vojni se je število novih najdišč in izpovednost gradiva tako povečala, da je P. Korošec lahko podala, kot smo že zapisali, novo razdelitev ketlaške kulture in jo nato predložila z vso dokumentacijo v knjižni obliki (Korošec P., 1961 in 1979). Gradivo starejšega obdobja je uvrstila v karantansko kulturno skupino, značilno za čas po naselitvi Slovanov v Vzhodne Alpe od začetka 7. do konca 8. stoletja, mlajšo, ketlaško kulturno skupino, pa je datirala v 9. in 10. stoletje. Za karantansko skupino so značilni predvsem nakitni predmeti iz tanke bronaste žice in pločevine, v ketlaški skupini prevladujejo uliti izdelki in tehnika emajliranja, medtem ko so med okrasom pogosti krščanski simboli. Ketlaška skupina je deloma sočasna s sosedno belobrdsko kulturo; v tej zvezi je predvsem pomembna nekropola na Ptujskem gradu (Korošec J., 1950; Korošec P., 1981).

Najpomembnejša najdišča karantanske in ketlaške kulturne skupine v Sloveniji so v Kranju, pri farni cerkvi (Kastelic J., 1960*; Valič A., 1978; Sagadin M., 1985) in na križišču pri Iskri (Sagadin M., 1987), v Batujah v Vipavski dolini (Svoljšak D., Knific T., 1976) ter seveda na Bledu, na avstrijskem Štajerskem na Hohenbergu pri Irdingu in v Krunglu pri Mitterndorfu (pregled Modrijan W., 1963). V Spodnji Avstriji je poleg eponimnega Köttlacha potrebno omeniti tudi Lorch pri Ennsu in Georgenberg pri Micheldorfu (Tovornik V., 1980), na Koroškem Beljak, z lokacijama Perava in Judendorf (Dolenz H., 1969), v Furlaniji izstopa Turrida ob Tilmentu (Korošec P., 1969). Vsa našeta najdišča so skeletne nekropole, večkrat ležeče ob sočasnih cerkvah, le na blejski Pristavi pa so bili – kot poročamo v nadaljevanju – izkopani tudi ostanki pripadajoče naselbine.

Predlagano razdelitev gradiva so potrdile nove analize grobišč, kot prva

Snemanje vertikalnih foto posnetkov na Pristavi pod blejskim gradom leta 1948

stratigrafska razčlenitev nekropole na blejski Pristavi (Knific T., 1974; prim. tudi Giesler J., 1980, 87), nato pa tudi grobišč v bližnjih Bodeščah (Knific T., Pleterski A., 1981) in na sedlu pod blejskim gradom (Pleterski A., 1981). Še vedno pa ostaja odprto vprašanje kronologije, ki se giblje od stare, ozke datacije v 9. in 10. stoletje (Giesler J., 1980), do nove, široke časovne opredelitve, kot jo je predložila P. Korošec. Ponovno je v ospredju tudi vprašanje emajla, s katerim so krasili zaponke in polmesečasto oblikovane uhane (Giesler J., 1989), medtem ko se etnična opredelitev gradiva pogosto zakriva s pojmom vzhodnoalpske arheološke materialne skupine otonske dobe v nemški državi pod saškimi vladarji (919–1024).

Po tem resda nekoliko daljšem, a potrebnem ekskurzu, smo spet na Bledu. Sredi sedemdesetih let se je v arheološko delo vključil tudi Arheološki oddelek z ljubljanske Filozofske fakultete. V letih 1975, 1976 in 1978 smo izkopali še preostali del staroselskega grobišča na Pristavi (46 grobov in le nekaj manj pražgodovinskih), tako da je bilo tu v celoti izkopanih 380 skeletnih grobov. Med njimi so bile vrzeli, v katerih so bili na več mestih odkriti ostanki poti. Osemdeset metrov vzhodno od grobišča smo nato na začetku osemdesetih let izkopali – skupaj z Inštitutom za arheologijo SAZU – ostanke staroslovanske naselbine s petimi ugotovljenimi hišami. V kotu ene izmed njih je stalo veliko ognjišče, ob njem pa lonec z valovnico. Na arealu naselbine smo našli nasploh zelo veliko odlomkov lončenine, nadalje bruse, puščične konice, nože, tudi ostrogo, kresilo, livarski lonček s kapljo brona in celo del pekve s pokrovom za peko kruha (Knific T., 1980 in 1983; Šmit Ž., 1982).

Med izkopavanjem grobišča in naselbine na Pristavi je ekipa z obeh omenjenih ustanov izkopala tudi grobišče pri vasi Bodešče, v predelu nad sotočjem obeh Sav. V manjši ledeniški gomili smo odkrili 47 skeletnih grobov, večinoma iz mlajšega slovanskega obdobja, in del poti, ki je nekdanj vodila mimo (Knific T., Pleterski A., 1981; Šercelj A., 1981; Knific T., 1983*; Pleterski A., 1983 in 1986, 31 ss).

3. Blejska arheološka mikroregija

Tako smo z našim pregledom arheoloških raziskovanj prišli v osemdeseta leta in s tem do prelomnega obdobja – zaradi teženj v kolonizacijski zgodovini, slovenski arheologiji in arheološki vedi nasploh smo delo vse bolj usmerjali k preučevanju slovanske naselitve v mikroregijah. Zaradi geografske zaključenosti, bogastva arheoloških podatkov in zgovornih pisnih virov je bil Blejski kot za to nedvomno najprimernejši.

Obisk ministra Edvarda Kocbeka na Pristavi pod blejskim gradom poleti 1949

V Blejskem kotu je bilo leta 1983, ko se je začela celostna mikroregionalna obdelava, poznanih 16 najdišč iz zgodnjega srednjega veka, od katerih jih je polovica imela pomanjkljive podatke. Med vsemi najdišči je bila glede na izpovednost najpomembnejša Pristava z velikim grobiščem, ostanki poti in naselbino. Grobišče je sestavljalo 147 staroselskih grobov (iz 6. in deloma še 7. stoletja) in 233 staroslovanskih (do konca 7. do 10. stoletja). Nekropoli sta se že na pogled razlikovali po razporeditvi grobov in po pridatkih. Ti se znotraj staroselskega grobišča delijo na štiri – populacijske – skupine, znotraj staroslovanskega pa so tri – kronološko-kulturne – skupine. Nekropoli sta ležali tesno druga ob drugi, vendar tako, da se nikjer nista prekrivali, pač pa so bili med njima ozki prehodi

z ostanki gruščnatih nasutij za poti. Mislimo, da je skozi grobišče iz časa preseljevanja ljudstev glavna pot vodila na grajsko vzpetino, kjer naj bi domnevno stala sočasna naselbina, medtem ko je bila smer glavne poti skozi slovansko grobišče nasprotna in je držala do pripadajočega selišča na bližnjem sedlu (Knific T., 1983).

Slovansko grobišče (iz velikega populacijskega jedra je raslo v vseh obdobjih), poti in naselbina na Pristavi predstavljajo edinstven naselitveni sklop na celotnem ozemlju alpskih Slovanov. Srečno naključje je hotelo, da smo našli tudi grobišče v Bodeščah, ki pa je nastajalo iz majhnega populacijskega jedra in še to le v mlajšem obdobju. Na tej osnovi je bila postavljena teza o dveh vrstah grobišč oziroma o dveh vrstah naselbinskih sklopov. Primerjave med blejskimi najdišči so pokazale, da se večina najdišč približuje bodeškemu tipu, medtem ko sta iz velikega populacijskega jedra nastali grobišči na Brdu in na grajski vzpetini, vendar prvo v starejšem, drugo pa v mlajšem obdobju. Nova naselbina, ki jo na grajski vzpetini ob grobišču nedvomno upravičeno predpostavljamo, ne bi mogla živeti brez svojih obdelovalnih zemljišč, teh pa si v starem naselitvenem okolišu (Pristava, Brdo) ni mogla pridobiti. Torej bi jih morala imeti že od prej, na primer, če bi se neka stara naselbina preselila na grajsko vzpetino. To pa bi se lahko zgodilo le z naselbino, ki ji je pripadalo grobišče na Brdu, ki je prav tedaj zamrlo. Tja je z grajske vzpetine vodila tudi edina mogoča pot, in sicer po naravni grapi, kjer se je lahko izognila prepadnim stenam. Tako bi združeni nekropoli Brdo in Blejski grad ter grobišče na Pristavi predstavljali (za grobišče pri Mlinem je na razpolago premalo podatkov) staro naselitveno jedro v središču mikroregije, bodeška vrsta grobišč pa mlajšo naselitev na obrobju. Kot nadaljnji, za kolonizacijo bistveni prvini, sta se v blejski regiji pri arheološkem preučevanju izluščili in oblikovali še zavarovanost krajine in za poljedelsko obdelavo primerna zemljišča. Hkrati so se pokazali tudi naselbinski areali, h katerim bi morali v novem raziskovalnem obdobju usmeriti arheološko delo (Knific T., 1983). Te namige je kmalu še podkrepila nova razprava o gospodarskih temeljih razvoja srednjeveške agrarne družbe v Blejskem kotu (Pleterski A., 1986).

Tako oboroženi smo najprej raziskali sistem poti na Pristavi, ki smo ga zunaj grobišča le domnevno začrtali. V izkopu pri staroslovanski naselbini smo našli prvi krak poti, omejene z robnikom iz večjih kamnov, na drugi strani, tam, kjer se pristavsko zemljišče spušča proti jezeru, smo odkrili drugi krak. Tudi tu je bila pot dobro utrjena, široka 2,90 m, na njej so bili na redko raztreseni drobci poznorimske lončenine. To presenetljivo dejstvo se da pojasniti s tem, da je bila pot že v slovanskem času stara in da izvira iz predhodnih stoletij, ko je vodila od jezera k delovnim jamam, ki smo jih odkrili pod ostanki staroslovanske naselbine. Proti Rečici je vodila drugačna, preprostejša in ožja pot, z več peščenimi nasutji nad prazgodovinsko hodno površino – vendar ne ta pot ne zloženi zid, ki naj bi varoval pristavsko vzpetino, časovno nista zanesljivo opredeljena (Knific T., Pleterski A., 1985; Knific T., 1986).

Nato smo se lotili nekaterih domnevnih najdišč. Izkopavanja so potrdila naša pričakovanja. Tako je pri cerkvi sv. Martina arheolog Milan Sagadin z Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Kranja našel globoko pod nasutjem okrog cerkve ostanke prekopanih slovanskih grobov (Sagadin M., 1986), v Zasipu temelje kvadratnega stolpa, zidanega v romanski tehniki (Sagadin M., 1985), v Spodnjih Gorjah pa smo izkopali še zadnje grobove na skoraj povsem uničeni slovanski nekropoli (Knific T., 1986*).

Zdaj smo za novo raziskovalno področje izbrali Zasip, kjer smo kmalu našli

Prenos skeletnega groba s Pristave pod blejskim gradom poleti 1948. Danes je grob razstavljen v muzeju na blejskem gradu

prve raztresene najdbe, nato pa še bodeški tip grobišča na ledini Žale pod vasjo. Staro ime te ledine se je ohranilo zapisano le v jožefinskem katastru in se je nanašalo na skoraj 300 m dolgo in 150 m široko ledeniško teraso. Po analogijah z drugimi blejskimi najdišči smo določili možni položaj nekropole, ki smo jo predvidevali glede na značilno ledinsko ime, in jo tudi takoj našli. Izkopali smo 55 grobov. Pridatki pripadajo deloma še karantanski, predvsem pa ketlaški stopnji stvarne kulture karantanskih Slovanov (prim. Pleterski A., 1989). Grobišče na Žalah pri Zasipu je povsem potrdilo našo podmeno o naselitvi na obrobju blejske 'mize'. Na njenem severnem robu je okrog leta 800 zaživel majhen zaselek v še ne ugotovljeni zvezi z bližnjo vasjo Mužje, ki se sicer omenja v pisanih virih že v 11. stoletju.

Naselitev na obrobju je potrdila tudi zakladna najdba v sosednih Sebenjah; tudi te se omenjajo v listini iz 11. stoletja. Zaklad je obdelal A. Pleterski in je njegov zakop postavil v leto 820, v leto torej, ko je frankovska vojska pokorila Kranjce, ki so se pridružili upornemu Ljudevitu Posavskemu (Pleterski A., 1987).

To so bili notranji rezultati mikroregionalnega preučevanja, zunanje pa predstavljam kot zaključne besede tega pregleda.

Že pri sebenjskem zakladu se vidi, da je več orodij takšnih, da bi po tehnologiji sodila v rimski čas, predvsem pa je 'rahel stik', ki smo ga ugotovili med staroselci in Slovani na Pristavi (Knific T., 1988, 203 ss), vendarle toliko močan, da je te odnose potrebno obravnavati celoviteje in širše. Za to govore tudi druge staroselske naselbine, ki se vrste na južni strani Karavank in Savinjskih Alp, tako Ajdna nad Potoki, Soteska pri Koroški Beli, Sv. Lovrenc in Gradišče nad Bašljem, Štefanja gora nad Olševkom (pregled Ciglencečki S., 1987, 69, 85–88), Sv. Jakob nad

Predvorom (Valič A., 1989) in seveda slovanska najdišča, ki se prvim, višinskim naselbinam nedvomno približujejo. Poleg že naštetih blejskih najdišč so to še lokalitete Sv. Martin v Žirovnici, Smokuč, Begunje, Šmarto pri Cerkljah (pregled Korošec P., 1979, 2. knjiga, 9, 63, 69, 77). Ta težnja vse bolj potrjuje tezo, da je z zatonom antičnega sveta povezan premik življenja iz mestnih središč na podeželje, kjer so zrasle utrjene vile in naselbine na vzpetinah, h katerim se je – končno – usmerila slovanska naselitev (Šašel J., 1972). Nadalje je bilo tudi ugotovljeno, da je v mlajšem slovanskem obdobju vladal v Blejskem kotu skrben odnos do rodovitne zemlje, saj so vsa najdišča na robu obdelovalnih površin. Takšen odnos do rodovitne zemlje tedaj ni bil le blejska posebnost, kar dokazujejo sočasna najdišča na Gorenjskem, ki se prav tako vrste na robu poljedelskega sveta (Knific T., 1983).

Ob tem je potrebno opozoriti tudi na vplive pokrajinske razčlenjenosti Slovenije, ki smo jo predstavili spredaj. Vidimo namreč, da so se glede na štiri geografske tipe že v prazgodovini izoblikovale tudi železnodobne kulturne in naselitvene skupine: dolenska in notranjska ter svetolucijska v Posočju in Martijanec-Kaptol na panonskem obrobju, sredi med njimi pa še ljubljanska skupina (Gabrovec S., Vinski-Gasparini K., Čović B., 1987, 25 ss). Tej naravni razdelitvi se je poskušala približati tudi rimska državna uprava s formiranjem 10. regije in provinc Norika, Panonije in Dalmacije, katerih meje so se stikale prav na prehodu z 'ilirskega' na 'italski' polotok. Tudi enote, ki jih za prvo polovico 6. stoletja s tega ozemlja našteva anonimni geograf iz Ravene, govore o veliki razdrobljenosti, pojavi se tudi nova administrativna enota, to je Carneola, v kateri se kot prvo mesto omenja Carnium, današnji Kranj (Šašel J., 1970–1971, 35) – torej je bil ozek vhod v Gornjesavsko dolino, o čemer govore tudi vojaški grobovi iz Lajha (Vinski Z., 1980, 25), takrat varno zapahnjene.

Zaradi vsega tega ne bi bilo prav, če bi v staroslovanskem obdobju nenadoma tu videli enotno ozemlje. Temu nasprotuje že *Historia Langobardorum*, v kateri Pavel Diakon omenja tri slovanska področja: eno je ležalo ob Zilji, drugo je bila Karantanija, tretje pa Carniola, *Sclavorum patria* – torej Karniola, dežela Slovanov, iz časa okrog 737 (Pavel Diakon, 1988, 279, 292; Knific T., 1988), oziroma Kranjska, kot se po domače imenuje Karniola v darovnici iz leta 973. In delček te dežele je tudi Bled, ki se prvič omenja 1004. leta, skupaj z brezimenimi cerkvami, gradovi, vasmí, dvori, s potmi in z brezpotji...

VIRI

- ANSL, Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975.
- ANDRAE R. (1973), *Mosaikaugenperlen. Untersuchungen zur Verbreitung und Datierung Karolingerzeitlicher Millefioriglasperlen in Europa.* – *Acta Praehistorica et Archaeologica* 4, 101–198, Berlin.
- CIGLENEČKI S. (1987), Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru. – Dela 1. razreda SAZU 31, Ljubljana.
- DINKLAGE K. (1943), *Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken.* – *Kleine Schriften des Instituts für Kärntner Landesforschung* 3, Ljubljana.
- DOLENZ H. (1969), *Die Gräberfelder von Judendorf bei Villach.* – *Neues aus Alt-Villach* 6, 7–92, Beljak.
- GABROVEC S. (1960), *Prazgodovinski Bled.* – Dela 1. razreda SAZU 12, Ljubljana.
- GABROVEC S. (1974), *Ob šestdesetletnici Jožeta Kastelica.* – *Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, Situla* 14/15, 5–12, Ljubljana.

- GABROVEC S. (1987), Rajko Ložar (1904–1985). – Arheološki vestnik 38, 435–441, Ljubljana.
- GABROVEC S., VINSKI-GASPARINI K., ČOVIĆ B. (1987), Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom. – Praistorija jugoslovenskih zemalja 5, Sarajevo.
- GESLER J. (1908), Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. – Archäologisches Korrespondenzblatt 10, 85–98, Mainz.
- GESLER J., Ottonischer Emailschnuck. – Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 7, 230–230, Berlin, New York.
- KAMBIČ M. (1984), Bled na starih slikah. Slikarstvo, grafika, fotografija. – Kronika 32, 154–171, Ljubljana.
- KASTELIC J. (1951), Walter Schmid. – Zgodovinski časopis 5, 292–299, Ljubljana.
- KASTELIC J. (1960), Slovanska nekropola na Bledu. – Dela 1. razreda SAZU 13, Ljubljana.
- KASTELIC J. (1960*), Staroslovanski Kranj. – 900 let Kranja, 38–50, Kranj.
- KASTELIC J. (1962–1963), Blejska fibula s kentavrom-lokostrelcem. – Arheološki vestnik 13–14, 545–559, Ljubljana.
- KASTELIC J. (1964–1965), Nekaj problemov zgodnjersrednjeveške arheologije v Sloveniji. – Arheološki vestnik 15–16, 109–124, Ljubljana.
- KASTELIC J. (1980), Ob šestdesetletnici. – Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, Situla 20/21, 5–8, Ljubljana.
- KASTELIC J. (1989), Ob štiridesetletnici arheoloških izkopavanj na Bledu (Bled – Pristava) 1948/1951. – Arheo 8, 5–11, Ljubljana.
- KASTELIC J., ŠKERLJ B. (1950), Slovanska nekropola na Bledu. – Dela 1. razreda SAZU 2, Ljubljana.
- KNIFIC T. (1974), Horizontalna stratigrafija grobišča Bled–Pristava II. – Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, Situla 14/15, 315–326, Ljubljana.
- KNIFIC T. (1980), Drobne najdbe iz staroslovanske naselbine na Bledu–Pristavi. – Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, Situla 20/21, 481–485, Ljubljana.
- KNIFIC T. (1983), Bled v zgodnjem srednjem veku. Arheološko preučevanje naselitve v mikrorregiji. – Tipkopisna disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- KNIFIC T. (1983*), Nožič z zavojkoma s staroslovanskega grobišča Dlesc pri Bodeščah. – Arheološki vestnik 34, 361–374, Ljubljana.
- KNIFIC T. (1984), Arheološki zemljevid Blejskega kota v zgodnjem srednjem veku. – Kronika 32, 99–110, Ljubljana.
- KNIFIC T. (1986), Pristava na Bledu. – Varstvo spomenikov 28, 288, Ljubljana.
- KNIFIC T. (1986*), Spodnje Gorje. – Varstvo spomenikov 28, 288, Ljubljana.
- KNIFIC T. (1988), Carniola Sclavorum patria. Arheološki pogled. – Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 24, 201–207, Ljubljana.
- KNIFIC T., PLETERSKI A. (1981), Staroslovansko grobišče Dlesc pri Bodeščah. – Arheološki vestnik 32, 482–508, Ljubljana.
- KNIFIC T., PLETERSKI A. (1985), Bled-Grad. – Varstvo spomenikov 27, 282 s, Ljubljana.
- KOROŠEC J. (1950), Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. – Dela 1. razreda SAZU 1, Ljubljana.
- KOROŠEC J. (1951), Delitev slovanskih kultur zgodnjega srednjega veka v Jugoslaviji. – Arheološki vestnik 2, 134–155, Ljubljana.
- KOROŠEC P. (1955), Slovanska najdišča v vzhodni Furlaniji. – Arheološki vestnik 6, 247–257, Ljubljana.
- KOROŠEC P. (1961), Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije. – Zgodovinski časopis 15, 157–194, Ljubljana.
- KOROŠEC P. (1979), Zgodnjersrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov. – Dela 1. razreda SAZU 22/1-2, Ljubljana.
- KOROŠEC P. (1981), Sistematske raziskave na turnirskem prostoru Ptujkega gradu 1979. – Arheološki vestnik 32, 25–36, Ljubljana.
- LOŽAR R. (1929), Arheološke najdbe na Bledu. – Glasnik Muzejskega društva za Kranjsko 10, 58–60, Ljubljana.
- LOŽAR R. (1937), Dve najdbi iz staroslovanske dobe. – Glasnik Muzejskega društva za

- Kranjsko 18, 135–137, Ljubljana.
- MODRIJAN W. (1963), Die Frühmittelalterfunde (8. bis 11. Jhdt.) der Steiermark. – Schild von Steier 11, 45–84, Gradec.
- MÜLLNER A. (1894), Funde antiker Gräber in Veldes. – Agro 3, 80–120, Ljubljana.
- PAVEL DIAKON (1988), Zgodovina Langobardov. Maribor.
- PITTIONI R. (1943), Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach, Landkreis Gloggnitz, Niederdonau. – Sonderschriften der Zweigstelle Wien des Archäologischen Institutes des Deutschen Reiches 14, Brünn, München, Dunaj.
- PLETERSKI A. (1982), Časovna izpovednost plastovitosti staroslovanskega grobišča Sedlo na Blejskem gradu. – Arheološki vestnik 33, 134–150, Ljubljana.
- PLETERSKI A. (1983), Nožiči z zavojkoma v zgodnjem srednjem veku. – Arheološki vestnik 34, 375–393, Ljubljana.
- PLETERSKI A. (1986), Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki. – Dela 1. razreda SAZU 30, Ljubljana.
- PLETERSKI A. (1987), Sebenjski zaklad. – Arheološki vestnik 38, 237–330, Ljubljana.
- PLETERSKI A. (1989), Žale pri Zasipu. – Arheološki pregled 1987, 156–158, Ljubljana.
- REINECKE P. (1899), Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters. – Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 29, 35–52, Dunaj.
- REINECKE P. (1928), Die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren. – Germania 12, 87–98, Frankfurt.
- ROTH H. (1979), Kunst der Völkerwanderungszeit. – Propyläen Kunstgeschichte, Suppldb. 4, Berlin.
- SAGADIN M. (1985), Kranj. Župna cerkev sv. Kancijana in tovarišev. – Varstvo spomenikov 283 s, Ljubljana.
- SAGADIN M. (1985*), Zasip pri Bledu. – Varstvo spomenikov 27, 288 s, Ljubljana.
- SAGADIN M. (1986), Bled. – Varstvo spomenikov 28, 285–288, Ljubljana.
- SAGADIN M. (1987), Kranj – križišče Iskra. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja. – Katalogi in monografije 24, Ljubljana.
- SCHMID W. (1908), Altslovenische Gräber Krains. – Carniola 1, 17–44, Ljubljana.
- SCHMID W. (1910–1911), Römische Forschung in Österreich 1907–1911. – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 6, 79–113, Frankfurt.
- SVOLJŠAK D., KNIFIC T. (1976), Vipavska dolina, zgodnjerednjeveška najdišča. – Situla 17, Ljubljana, Nova Gorica.
- ŠAŠEL J. (1970–1971), Alpes Iuliana. – Arheološki vestnik 21–22, 33–44, Ljubljana.
- ŠAŠEL J. (1972), Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov. – Kronika 20, 3–6, Ljubljana.
- ŠERCELJ A. (1981), Preiskave odtisov lesa na limonitnem inkrustu železnih predmetov z Dlesca pri Bodeščah. – Arheološki vestnik 32, 524 s, Ljubljana.
- ŠKERLJ B. (1953), Srednjeveška okostja z Bleda, izkopana leta 1949. – Razprave 1. razreda SAZU 3, 331–335, Ljubljana.
- ŠMIT Ž. (1982), Analiza kovinskih predmetov s protonsko vzbujenimi rentgenskimi žarki. – Arheološki vestnik 33, 191–196, Ljubljana.
- ŠRIBAR V. (1967), Tisoč let slovenske arhitekture na Blejskem otoku. Ob arheoloških raziskovanjih na Blejskem otoku. – Sinteza 5–6, 60–64, Ljubljana.
- ŠRIBAR V. (1972), K dataciji zgodnjerednjeveške cerkvene arhitekture na Slovenskem. – Arheološki vestnik 23, 384–396.
- TOVORNIK V. (1980), Das Gräberfeld der Karantanisch-Köttlacher Kulturgruppe auf dem Georgenberg bei Micheldorf, Pol. Bez. Kirchdorf/Krems. – Bayern und Slawen in Oberösterreich, Linz.
- VALIČ A. (1964), Staroslovansko grobišče na blejskem gradu. Izkopavanje 1960. – Situla 7, Ljubljana.
- VALIČ A. (1969), Staroslovansko grobišče »Na sedlu« pod blejskim gradom. Zaščitno izkopavanje leta 1968. – Arheološki vestnik 20, 218–234, Ljubljana.

- VALIČ A. (1978), La nécropole slave a Kranj. – *Inventaria archaeologica* 21, Y 199–208, Ljubljana.
- VALIČ A. (1989), Poznoantično najdišče sv. Jakob nad Potočami. – *Gorenjski glas*, 19. 1. 1989, 12 s (priloga Snovanja), Kranj.
- VINSKI Z. (1980), Ovrednotenje grobnih pridatkov. – V. Stare, Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, Katalogi in monografije 18, 17–32.
- VUGA D. (1982), Misli k vojaško-političnim dogajanjem v jugovzhodnih Alpah v 6. stoletju. – *Arheološki vestnik* 33, 173–175, Ljubljana.
- WERNER J. (1962), Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. – *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, N. F.* 55 A-B, München.

ZUSAMMENFASSUNG

Am Beispiel einer Musterart zeigt der Autor die Entwicklung der archäologischen Mikroregion auf mit Hilfe von 16 archäologischen Fundorten aus der Zeit der Völkerwanderung und altslawischen Epoche.

Dies ist von besonderer Bedeutung, da die 16 Fundorte eine geographische Einheit in der Region um Bled bilden. Der Autor beginnt mit einem geschichtlichen Überblick der Funde aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis heute.

Danach beschreibt er die Entwicklung der Besiedlung aus der Epoche der Spätantike in die altslawische Besiedlungsphase, die Beziehung zu dem Staat der Karolinger und endlich zu der feudal Kolonisation, die im grösseren Umfang Ende des 10. und 11. Jahrhunderts begann. Auf Grund der Ergebnisse der komplexen, systematischen Forschungen, die der Autor selbst die letzten 15 Jahre führte, gelang es ihm die materiellen und geistigen altslawischen Kulturen darzustellen. Man kennt die ältere Karantanische- und die jüngere Kottlacherphase (nach dem Fundort Kottlach in Österreich). Er beschreibt die Beziehung der Besiedlungskerne und Grabstätten in einzelnen Phasen und die Entwicklung des Kommunikationsnetzes in der »Blederecke«.

Auf Grund der neuentdeckten Fundorte in Gorje, Bodešče, Zasip und Bled, zeigt er auch die innere Entwicklung der altslawischen Kolonisation im abgeschlossenen Raum der Gegend von Bled. Die Abhandlung ist noch durch die sorgfältig und systematisch gesammelten Darstellungen der Fachliteratur belegt.

Benjamin Gracer

NAIVNA LASTOVKA

B. Miljkoviću

*O pesnik ...!
Kje naj si splete gnezdo
naivna lastovka –
kje naj vali ognjene sanje
ki te vodijo k sebi?*

*Pod napuščem sveta
prežijo
duhojede mačke
ki stražijo
skladišča zemlje...*

*Vsak let
zapredejo v krvave niti
vsako misel
zavozljajo v voz
vsak glas
zadrignejo do konca...*

*O pesnik ...!
Vsaka pesem
je njeno vračanje z juga-
dokler ti ne omahne
na tvojo belo krsto.*

KONSERVATORSKA IN PREZENTACIJSKA DELA NA AJDNI

Kulturna dediščina preteklih dob opredeljuje sodobnega človeka na številnih področjih njegovega življenja, ga ukoreninja v okolje in družbo, v kateri živi, ga osebno bogati in stimulira njegovo ustvarjalnost. Ni le potrebna in koristna kvaliteta v sistemu družbene reprodukcije, pač pa predstavlja tudi trajen vir estetskih užitkov in vsebinsko obogatitev življenjskega okolja. Je dokument človekovih vrednot in vrednota sama. Arheološki spomeniki v tem sklopu so pogosto sicer zaradi svoje fragmentarne ohranjenosti izgubili dobršen del nekdanje likovne vrednosti. Nadomeščajo jo z dodatnim čustvenim nabojem, ki ga vsebujejo, ker pač predstavljajo edino vez s časovno najbolj oddaljenimi obdobji človekove zgodovine.

Ohranjanje kulturnih spomenikov ima torej globoko human smoter, zato bi lahko po odnosu posamezne dobe do kulturne dediščine merili tudi njen odnos do posameznika. Varstvo kulturne dediščine namreč ni »izum« šele našega časa ali celo – kot je včasih zaslediti – izraz negotovosti neke dobe ali morda njene pomanjkljive ustvarjalne moči. Že v antiki so znani predpisi o varovanju starih zgradb in celo ambientov,¹ vendar je šlo pri tem predvsem za varstvo izrazitih likovnih vrednot, medtem ko je bila današnja »spomeniška vrednost« vsebovana le v religioznem odnosu do ostankov starih sakralnih objektov. Nesporno je, da se v zgodovini doslej še nikoli ni posvečalo varstvu kulturne dediščine toliko pozornosti kot danes. To je seveda razumljivo, kajti tudi posegi vanjo še nikoli niso bili tako številni, predvsem pa ne tako radikalni kot sedaj. Sodobna gradbena tehnologija namreč omogoča, pogosto pa tudi zahteva njeno hitro in popolno odstranitev.

Prezentacija na mestu najdbe kot ena od oblik varstva oziroma ohranjanja, značilna zlasti za arheološke spomenike, se pri nas pričinja v 19. stoletju. Dekret dvorne pisarne iz leta 1828 je namreč zahteval, da se rimske spolijske vgrajujejo v cerkve in druge trajnejše stavbe v bližini, kjer so bile najdene. V tem smislu je delo nadaljevala tudi prva spomeniškovarstvena ustanova za Slovenijo – Centralna komisija na Dunaju. Tako je bil že konec 19. stoletja s posebno zaščitno lopo na mestu odkritja prezentiran mitrej na Hajdini pri Ptuj.² Medtem ko si je 19. stoletje še privoščilo številne romantične rekonstrukcije antičnih spomenikov, je bilo osnovno izhodišče dunajske Centralne komisije: konservirati in ne restavrirati. To pravilo v nekoliko manj ostri obliki v bistvu velja še danes, vsebovano pa je tudi v nekaterih mednarodnih priporočilih oziroma normah, npr. UNESCO-vo priporočilo zavarovanja kulturnih spomenikov³ ali Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij, tj. Beneška karta.⁴ Gre preprosto za to, da se arheološkemu spomeniku v vsebinskem smislu ne sme vsiljevati

¹ P. Petru, Upravičenost rekonstrukcije posameznih arheoloških spomenikov, Varstvo spomenikov (dalje: VS) 9, 1962/ 64, 3 s.

² I. Mikl-Curk, Kako varovanje arheoloških spomenikov v preteklosti usmerja sedanja prizadevanja, VS 20, 1976, 108 s.

³ VS 13/14, 1968/69, 275 ss.

⁴ VS 12, 1969, 153 ss.

⁵ I. Mikl-Curk, K prezentaciji arheoloških spomenikov – rimskih stavbnih ostalin, VS 15, (1970) 1972, 49 s.

drugačne kot spomeniško funkcijo, v formalnem smislu pa se mora vsak poseg ustaviti tam, kjer se začne domneva. Za vzpostavitev v prvotno stanje je sprejemljiva le anastiloza, tj. rekonstrukcija z uporabo izključno originalnih elementov, ki morajo biti seveda temu primerno ohranjeni.

Upošteva je ta osnovna izhodišča je bilo v Sloveniji prezentiranih že več arheoloških spomenikov. Poleg ptujskega mitreja npr. še rimsko obzidje na Mirju v Ljubljani (kjer je kljub nekoliko preveč izrazitemu avtorskemu pečatu arhitekta Plečnika vendarle original še v celoti ohranjen), rimsko obzidje Ajdovščine,⁶ deli rimskih zapornih zidov in trdnjave na Hrušici pri Colu ter več stolpov in trdnjav v sklopu teh zapornih zidov.⁷ Z metodo anastiloze so bili rekonstruirani rimski nagrobni spomeniki v Šempetru pri Celju⁸ in Heraklejevo svetišče v Celju.⁹ Poseben konservatorski problem predstavlja prezentacija ostankov rimske Emone znotraj gosto pozidanega središča Ljubljane.¹⁰ V zadnjih letih pa se ob pospešenem odkrivanju poznoantičnih višinskih postojank v jugovzhodnih Alpah vse pogostejše zastavljajo tudi problemi njihove prezentacije.¹¹ Ti so deloma različni od problemov, ki jih predstavlja prezentacija v urbanem okolju. Če imamo npr. v Emoni težave predvsem s tem, kako spomeniku zagotoviti prostor v prenatrpanem mestnem središču, pa je na odročnih lokacijah poznoantičnih višinskih naselij poglavito vprašanje, kako spomenik po opravljeni prezentaciji oživiti. Če namreč spomenik ne zaživi kot kulturna ponudba kraja, če nima obiskovalcev, potem ne le da ni opravičil sredstev, vloženih v prezentacijo, pač pa predstavlja trajno breme za vzdrževanje. Ta plat problema prezentacije je v večjih naseljih vsekakor lažje rešljiva, ob tem da nam tehnična plat naloge v odročnejših krajih tudi povzroča večje težave.

Vsa ta in še številna druga vprašanja smo imeli pred očmi, ko smo se odločali za prezentacijo starokrščanske cerkve v sklopu poznoantične naselbine na Ajdni. Že po prvih letih raziskav Gorenjskega muzeja na naselbini je bilo jasno ne le to, za kakšno naselbino gre, pač pa tudi, da je izrazito dobro ohranjena. Pri strokovni valorizaciji arheoloških lokacij v Sloveniji, kar je osnova vseh odločitev v zvezi z njimi, imajo poznoantične višinske naselbine že dolgo posebno, privilegirano mesto. So namreč dokaj tipične za jugovzhodne Alpe, poleg tega pa specifičen izraz in dokument razpada rimskega imperija.¹² Dobra ohranjenost in izredno okolje, ki je tudi naravni spomenik, le še stopnjujeta vrednost naselbine na Ajdni.

⁶ P. Petru, *Obnovljena antika v Ajdovščini*, VS 10, 1965, 131 ss.

⁷ M. Slabe, *Nova podoba arheološkega območja Turnovše nad Vrhniko*, VS 22, 1979, 123 ss; D. Vuga, *Konserviranje stolpa XXXIV v zaporu nad Vrhniko*, VS 24, 1982, 47 ss.

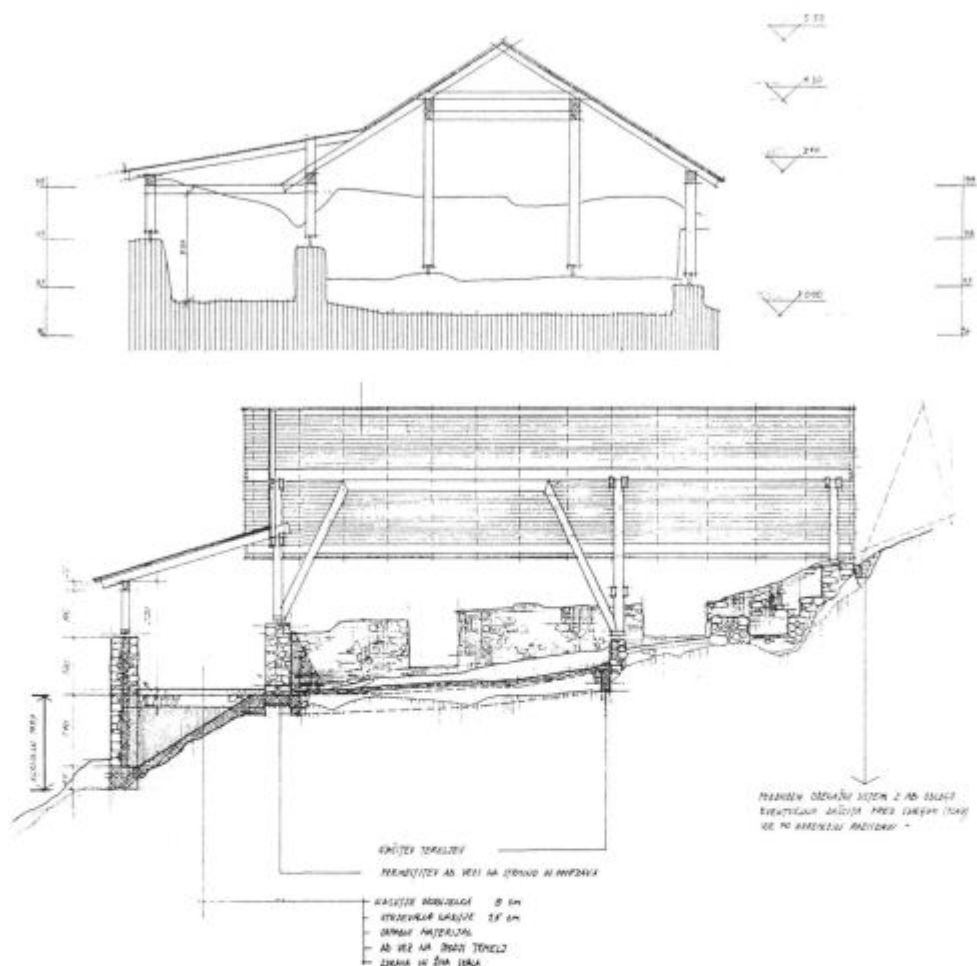
⁸ J. Klemenc, *Zakaj smo obnovili šempeterske spomenike?* VS 10, 1965, 145 s; isti, *Rimsko grobišče v Šempetru v Savinjski dolini*, VS 4, 1951/52, 69 ss; isti, *Konserviranje temelja rimske grobnice v Šempetru v Savinjski dolini*, VS 5, 1953/54, 89 s.

⁹ P. Petru, *Celje – Sadnikov vrt*, VS 8, 1960/61, 201 ss.

¹⁰ L. Plesničar – Gec, *Arheološki rezervat na Mirju*, VS 10, 1965, 150 ss; ista, *Arheološki spomeniki Ljubljane*, VS 29, 1987, 45 ss; M. Slabe, *Iz izkušenj pri prezentiranju arheološke dediščine*, VS 30, 1988, 13 ss.

¹¹ F. Glasser, *Konservacija zgodnjekršćanskih cerkva na Gradišču nad Globasnico – Hemma-berg, Koroška*, VS 24, 1982, 17 ss; pri nas npr. Rifnik, Vranje – I. Mikl-Curk, *Vrednost časa pri valorizaciji arheoloških spomenikov*, VS 27, 1985, 85 ss; ali Sv. Pavel nad Vrtovinom – N. Osmuk, *Konservacija rimskega vodnega stolpa Sv. Pavel nad Vrtovinom*, VS 24, 1982, 31 ss.

¹² I. Mikl-Curk, VS 20, 1976, 111 s.

Vzdolžni in prečni prerez končne prezentacije in sistem sanacije zidov

Kljub temu smo imeli pomisleke: ostra klima na tej višini bo močno pospeševala razpadanje zidov, odročna lega pa bo oteževala vključevanje spomenika v turistično ponudbo. Dileme je nekako razrešilo odločno stališče Kulturne skupnosti Jesenice, ki je 1981. leta zahtevala, da je spomenik zaradi velikega zanimanja javnosti v kar največji meri treba prezentirati. Zato je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, ki je bil zadolžen za izvedbo akcije, sklical stokovno komisijo.¹³ Ta se je odločila, da ponovno zasipavanje zidov, tudi delno, ne pride v poštev. Zabrisalo bi namreč zanimivo notranjo organiziranost starokrščanske cerkvene arhitekture, ki je ravno tu izredno dobro ohranjena. Poleg tega bi z zasipavanjem

¹³ Člani komisije so bili: dr. Nace Šumi, dr. Marjan Slabe, dr. Cene Avguštin, dr. Iva Miki-Curk, dr. Ljudmila Plesničar-Gec, † dr. Peter Petru, † Rado Smerdu, Ivan Bogovčič, Andrej Valič, Olga Zupan, Milan Sagadin.

omogočili ponovno zaraščanje, ki močno poškoduje zidove, če pa ga hočemo preprečiti, si pa nakoplremo pogosta vzdrževalna dela. V poštev je torej prišla le konservacija zidov ter prekritje celotnega objekta. Streha je namreč nujna, če hočemo čim bolj zmanjšati razpadanje zidov v ostrem podnebju, poleg tega pa omogoča tudi postavitve informativnih panojev ter daje zavetje obiskovalcem. Že od vsega začetka pa so bile postavljene stroge zahteve za oblikovanje strehe – ta naj bi se čim skladneje vključevala v okolje in naj ne bi predstavljala rekonstrukcije prvotnega stanja, ker o tem nimamo zadosti podatkov. Vsa projektantska dela, uporabo metodologije in materialov je – po odobritvi komisije – prevzel Restavratorski center SRS (d.i.a. Franc Vardijan), izvajalec pa je bil Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju (dela je vodil podpisani).

Prvo fazo prezentacije predstavlja konservacija in sanacija objekta. Doslej so bili postopki v zvezi s tem dokaj enotni, tako pri nas kot v tujini.¹⁴ Navadno se je zidovje najprej le očistilo in »krpalo« z novim vezivom. Ta sanacija je bila kratkotrajna, zato je slej ko prej sledilo rušenje originalnih zidov ter pozidavanje novih. Vendar so se na ta način reševali le tlorisi oziroma osnovna informacija, originalna substanca pa je bila izgubljena. V nekaj primerih je bilo moč zidove ohraniti tudi s pomočjo injektiranja novih veziv v star zid ter tako zagotoviti kar največjo trdnost in trajnost pa tudi nespremenjen zunanji videz.¹⁵ Žal je ta metoda

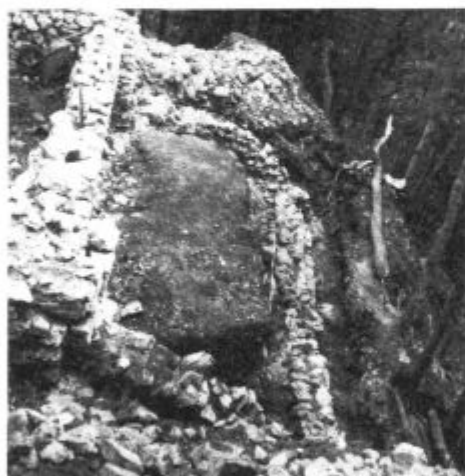
Notranja stran zahodnega zidu – prerisovanje na folijo

uporabna le tam, kjer v zidovih nekdanjega veziva ni nadomestil humus. To pa se dogaja v večini primerov, v veliki meri tudi na Ajdnu. Na Ajdnu različni načini zidave označujejo tudi različne faze gradnje, zato je bilo toliko bolj pomembno, da zidov ne rušimo in da ohranjamo prvotno strukturo. Glede na te zahteve je Restavratorski center za sanacijo zidov predlagal novo metodo: tista stran zidu, ki bo ob končni prezentaciji bolj vidna, se z vodnimi curki v režah med kamenjem

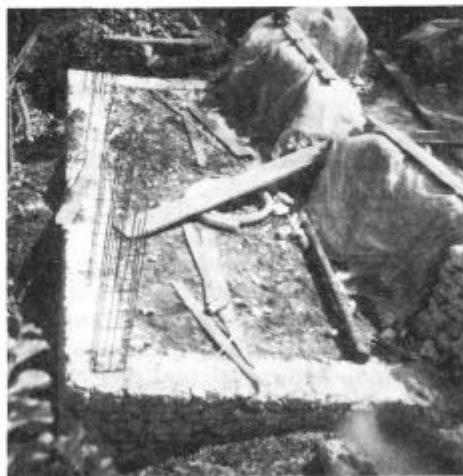
¹⁴ F. Glasser, VS 24, 1982, 17 ss; I. Mikl-Curk, VS 27, 1985, 85 ss.

¹⁵ M. Slabe, Nekaj pripomb k prezentaciji nepremičnih arheoloških spomenikov, VS 17 -19/1, 1974, 61 ss.

čim globlje očisti in na novo fugira. Nasprotna stran, ki bo manj vidna (ali je slabše in niže ohranjena), pa se zriše na folijo v merilu 1:1, nakar se razstavi, vsak kamen pa položi na njegovo risbo. Tako pridemo do sredice zidu, ki je navadno povsem razpadla, polna humusa in korenin. Ko to odstranimo, pridemo s hrbtni strani do kamnov, ki sestavljajo ohranjeno fronto zidu. Vse se temeljito očisti in spere, nato pa se natanko po risbi prične sestavljati razstavljena fronta, sproti pa se z betonom zapolnjuje tudi sredina zidu. Ker bo v zadnji fazi zid moral nositi tudi nosilec za streho, mora biti trden. Zato se v sredico zidu vgrajujejo tudi železne vezi, temelji pa se z obeh strani izpodkopljejo do trdne osnove in podbetonirajo. Na obeh straneh zidov smo izdelali tudi drenažo, ki naj čim bolj odstranjuje talno vlago in s tem zmrzal v temeljih. Za vezivo smo na vidnih delih uporabljali podaljšano malto, v sredini zidu pa beton. Poizkusni zid, ki je bil na lokaciji zgrajen pred pričetkom konservatorskih del, je namreč pokazal, da samo apnena malta ne zdrži podnebja. Tudi pesek je bil izbran tako, da po barvi in granulaciji najbolj ustreza prvotnemu. Na ta način smo sanirali vse zidove starokrščanske cerkve. Tako smo pravzaprav združili nekdanjo 1. in 2. etapo sanacije zidu, poleg tega pa ohranili za obiskovalce kar največje število informacij, tako o gradnji kot o stavbnih fazah – kar je med drugim tudi priporočilo Beneške karte. Zavedamo se seveda, da bodo taki detajli brez posebnih opozoril za marsikaterega obiskovalca neopazni, zato bodo dodatno komentirani na informativnih tablah, ki

Odkriti ostanki vzhodne cerkvene lope

Ponovno pozidani temelji cerkvene lope

bodo v ta namen postavljene. Zaradi relativno dobre ohranjenosti objekta ne bo treba dodajati nobenih pojasnjevalnih arhitekturnih elementov.

Ob konservatorskih delih je bil razrešen tudi problem vhoda v cerkev. Dolgo se je namreč vhod skozi severni stranski prostor interpretiralo kot glavni in edini vhod v cerkev. Ko pa smo obkopavali temelje zidu, ki se priključuje ob severozahodni vogal cerkvene ladje,¹⁶ smo opazili, da se zid nadaljuje in zalamlja proti

¹⁶ A. V(alič), Ajdna nad Potoki, VS 27, 1985, 265 ss, sl. 93.

jugu. Tako smo izkopali temelje vhodne lope (narteksa), ki je obsegala celotno širino zahodne fasade. Tako je bilo tudi potrjeno, da je bil prvotni vhod v cerkev v osi cerkvene ladje, kjer se je v strukturi zidu kazal nekdanji prag, na notranji strani pa tudi liniji obeh podbojev. Seveda sta se vhodna lopa in vhod iz nje v cerkev lahko uporabljala le istočasno. Ko je bil zazidan vhod, narteks ni bil več v rabi. To se je moralo zgoditi po neki večji katastrofi, v kateri je bila cerkev porušena domala do tal. Pozidana je bila ponovno z nekoliko tanjšim zidom, prehod med obema fazama se jasno vidi kot stopnica v zahodni steni. S tem drugim zidom je bil zazidan tudi vhod. Razstavljanje zidov je poleg tega pokazalo, da so bili

Sanacija vzhodne stene – izpodkopavanje, podbetoniranje z drenažo, razstavljena zunanja fronta z vertikalnimi in horizontalnimi vezmi

severni stranski prostori prizidani naknadno, obenem z obnovo severne stene. Tudi pri tej (v severovzhodnem vogalu) se vidi, da je bila prvotno debelejša. Prečna stena med obema severnima stranskima prostoroma (prostor C in D po A. Valiču, VS 27, 266 s, sl. 93) je bila postavljena že ob tej obnovi, le da je bil takrat v njej še prehod. Tega so zazidali verjetno šele v neki tretji fazi. Datacije posameznih gradbenih faz bi se dalo določiti glede na grobove 1 (vkopan tik za zazidanim glavnim vhodom) ter 7 in 8 (tik za zazidanim prehodom med prostoroma C in D), vendar je to stvar poglobljene strokovne obdelave celotne arhitekture, ki jo bo prispeval njen raziskovalec.

Najdba narteksa je dopolnila podobo razvoja cerkvene arhitekture, pomagala pa je rešiti tudi problem v zvezi z oblikovanjem strehe. Zaradi predvidenega visokega snega in hudih vetrov na tej lokaciji je strokovna komisija sklenila, da mora biti celotna streha čim nižja (ob tem da seveda ohrani potrebne nagibe). Na severni strani se mora praktično izteči v pobočje. Ker pa mora sleme potekati v osi cerkvene ladje, bi bila ob severnem stranskem vhodu strešina že tako nizka, da ne bi bilo mogoče vzravnano vstopiti. S ponovnim odprtjem glavnega vhoda v sredini zahodne fasade, v osi strešnega slemena, pridobimo potrebno višino. Poleg tega obnovljen narteks rešuje še nekaj drugih problemov. Njegova zahodna stena služi kot škarpa. V spodnjem delu, ki je zasut, smo jo močno razširili in oprli na

Sanirano obodno zidovje cerkve pred montažo strehe

polico, vklesano v živo skalo. S tem smo dobili spodnje sidrišče za celotno cerkveno stavbo, ki je z železnimi vezmi v notranjosti zidov povezana v enoten okvir. Narteks nudi tudi dodaten prostor za obiskovalce, njegova zahodna stena in obnovljena pultna streha, prislonjena ob zahodno fasado, pa v veliki meri prestrezata udarce vetra v najbolj izpostavljen zahodni zatrep. Zgornje sidrišče zidov smo vgradili v živo skalo za vzhodno cerkveno steno. Tu smo namreč iz železobetonske sredice zidu speljali dve horizontalni povezavi v pobočje za cerkvijo in ju vsidrali v skalno osnovo. Tako smo zagotovili dovolj trdno podlago za streho, ki je projektirana za 5 m snega in veter hitrosti 150 km/h. Leseni vertikalni nosilci strehe stojijo na posebnih železnih sidrih, vgrajenih v zidove. Manjša diletacija med zidom in nosilcem poudarja ločenost obeh elementov – prvotnega in dodanega. Streha je izključno iz lesa, ker se ta material najboljše vklaplja v naravno okolje. Tudi kritina je iz istega razloga lesena (skodle), zaradi zanesljivosti pa je pod njo še dodatna hidroizolacija.

Konservacije prezbiterijskega dela se nismo mogli lotiti, dokler ni bila postavljena streha. Tu so namreč izredno dobro ohranjeni tudi občutljivejši detajli arhitekture – oltar, duhovniška klop, »škofov« sedež,¹⁷ sledovi oltarne pregrade,

¹⁷ O upravičenosti naziva »duhovniška klop« in »škofov« sedež glej: R. Bratož, Evgipij – Življenje svetega Severina, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Ljubljana, 1982, 97 s. – op. 185 in 186, 133 s. – op. 124. zelo pogosto se izraz »škofov« sedež uporablja površno, brez strokovne argumentacije, na podlagi takih opredelitev pa se celo delajo obsežni zaključki o obstoju škofij.

Montaža cerkvene strehe

vse z dobro ohranjenimi ometi. Doslej smo jih puščali pod zaščito kamnite groblje, s katero so bili obloženi. Konservacija obsega le utrjevanje in sanacijo obstoječega, brez razstavljanja in dodajanja novih materialov. Razumljivo je, da bo ta del tudi v končni obliki prezentacije najbolj občutljiv na poškodbe, zato bo ločen od cerkvene ladje z ustrezno leseno ograjo, postavljeno na predelni zidec, kjer je tudi prvotno stala oltarna pregraja (ki pa seveda ni več ohranjena). S tem bomo skušali preprečiti, da bi neodgovorni obiskovalci uničevali spomenik, obenem pa bo prostor pridobil nekaj prvotnih razmerij. Seveda najbolj vztrajnih vandalov tudi ta ograja ne bo ustavila, menimo pa, da bo dokaj naporen dostop do lokacije selekcioniral publiko.

Tu se vračamo na že uvodoma načet problem o oživitvi prezentiranega spomenika. Znano je, da je relativno lahko izkopavati, dosti težje prezentirati, najtežje pa vrniti življenje odkritemu objektu. Odročna lega nam to nalogo vsekakor otežuje. Vendar pa je po drugi plati ta izjemen naravni ambient z bogato floro in favno, z najdišči fosilov ter enkratnim razgledom dodatna kvaliteta, ki bistveno bogati kulturni spomenik. Lokacija je že sedaj privlačna ne le za ljubitelje arheologije. Turistična dejavnost v dolini je dovolj razvita, da bi v svojo ponudbo lahko vključila tudi obisk Ajdne. Že pred leti je bilo ugotovljeno,¹⁸ da na tem območju tako obstoječi stacionarni kot izletniški turizem že vključujeta v svojo ponudbo arheološko dediščino, obstajajo pa tudi vse možnosti za nadaljnji razvoj izletniškega turizma, ki bo ob predhodnih prezentacijskih delih lahko to ponudbo še razširil. Naselbina na Ajdni se logično navezuje na blejski arheološki kompleks, ki je v veliki meri že vključen v turistično ponudbo. Če temu prištejemo še močan turistični center na Šobcu ter dobro obiskano pot kulturne dediščine v vaseh ob vznožju Ajdne, potem je osnova, na kateri bi morali graditi ponudbo, dovolj močna. Na vsak način bi bilo treba z organizacijo izletov in ogledov iztržiti vsaj toliko, da bodoča vzdrževalna dela ne bi bremenila občinskega denarja, namenjenega za kulturo. Seveda pa ob tem manjka še nekaj tistega »eksistenčnega minimuma«, ki

¹⁸ I. Mikl-Curk, Arheološka dediščina na Slovenskem in turizem, VS 26, 1984, 101 ss.

Notranjost cerkve

je nujen za vsak kulturni spomenik v spomeniški funkciji – komentar, vodnik, kvalitetna risana rekonstrukcija ipd.¹⁹ To je naloga, ki še čaka tako raziskovalca kot konservatorja in ki jo je na vsak način in čim prej treba opraviti, da celotno delo ne bi ostalo na pol poti.

Ob zaključku dosedanjih del, ki pomenijo tudi zaključek 1. faze predstavitve Ajdne javnosti, se seveda zastavlja vprašanje, kako naprej. Že na svojih prvih sestankih je strokovna komisija za konservatorske probleme Ajdne sprejela stališče, da mora vsaki nadaljnji raziskavi slediti prezentacija – takšna ali drugačna. Za pomembnejše ali izjemno dobro ohranjene objekte bo verjetno treba uporabiti dosedanje metodo, za skromnejše pa bi zadoščalo morda le prikazati njihov položaj in tloris (podobno kot je to rešeno pri rimski vili v Ključeh pri Rodinah). Tako bi z leti lahko dobili celotno podobo naselbine. Seveda pa je odločitev v prvi vrsti prepuščena raziskovalcu.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Behandlung der Konservator- und Präsentationsarbeiten an der altchristlichen Kirche auf dem Berg Ajdna gibt der Autor zuerst einen kurzen Überblick über die Entwicklung der Konservatorzutritten an den archäologischen Denkmälern in Slowenien und theoretische Ausgangspunkte des Konservatorsfaches. Er erwähnt auch Dilemmas über die Berechtigungen und spezifischen Probleme der Präsentationen in der urbanen und so genannten Naturumwelt. Dann schildert er die Entwicklung des Konservatorproblems auf dem Berg Ajdna und

¹⁹ Ibid., 105 s.

fundamentale Ausgangs- und Standpunkte, aufgrund dessen die Konservierung durchgeführt wurde. Er stellt auch die neue Methode des Mauerabhärtens mit Halbausstellen vor, so wie auch die neuen Architekturelemente, die bei den Abhärtenarbeiten an der altchristlichen Kirche entdeckt wurden. Er begründet die Ursachen für die einzelnen Entscheidungen im Zusammenhang mit der Gestaltung der neuen Deckarbeit der Kirche. Zum Schluß begründet er die Darstellung des Kulturdenkmals durch den starkentwickelten Tourismus im Tal. Außerdem schildert er kurz den möglichen Ablauf der zukünftigen Arbeiten auf dem Berg Ajdna.

PREDSTAVITEV OSNUTKA PROJEKTA »PRIKAZ ŽIVLJENJA
V PRAZGODOVINI« – IDEJA ALI REALIZACIJA?

Projekt »Prikaz življenja v prazgodovini« ali natančneje njegova ideja je zamisel skupine ljudi: je odgovor na ustaljene koncepte razstavne pedagoške dejavnosti v muzejih. Razstave v našem prostoru večidel ne sledijo sodobnejšim smerem, pogrešamo tudi novih idej ter atraktivnosti. S projektom, ki ga bomo v nadaljevanju predstavili, bi se utegnili približati zastavljenemu cilju: predstaviti določeno obdobje osnovnošolski mladini na razumljiv, konkreten in privlačen način. Zato bomo skušali v tem članku razviti osnutek ideje, ki bi ob ugodnih okoliščinah lahko prerasla v celovito realizacijo tega projekta.

Razstava

Smisel vsake razstave je informiranje obiskovalcev in komuniciranje z njimi. Tako njeni cilji ne morejo mimo treh pglavitnih predpostavk. Te so: privabljanje širokega kroga obiskovalcev, izobraževanje posameznika in skupine ter, predvsem pri šoloobvezni mladini, spodbujanje k lastni ustvarjalnosti. Vendar pa muzejska prezentacija izbrane teme ali obdobja ne more sloneti le na razstavljenih predmetih. Upoštevati moramo tudi prilagoditve sodobnim konceptom, komunikacijski teoriji in strategijo širšega kulturnega razvoja ter vodenja. Tako se bomo približali spoznavanju naravne in kulturne dediščine, hkrati pa obiskovalcu omogočili nazorno razumevanje zgodovinskih obdobj ter primerjavo z lastnimi življenjskimi situacijami oziroma osebnostnimi izkušnjami. Osnovno vodilo razstavnega prikaza izbranega obdobja je bilo vzpostaviti drugačne pristope, kot smo jih pri nas sicer vajeni. Eden od mogočih je lahko audiovizualizacija, ki je kot nadgradnja teorije dostopnejša obiskovalcu, še posebej šolajoči se mladini. Bistven element vizualizacije so rekonstrukcije, ki ne služijo le preverjanju znanstvenih teorij, ampak kot elementarno gradivo kličejo k ponovni vzpostavitvi neke realitete. In ne navsezadnje – resnično dostopen muzej je le tisti, ki vodi dialog s publiko.

Izhodišča

Pglavitni namen projekta, ki ga želimo nadaljevati, je spodbuditi v otroku ustvarjalnost in sodelovanje, kar je obenem tudi najkrajša pot do védenja. Če bi ga v celoti izpeljali, bi zaželeni učinek lahko tudi dosegli. Vzpostavili bi modernejše pristope k načinom posredovanja človeške zgodovine na našem prostoru. Takšni prijemi bi lahko postali del vsakdanjega razmišljanja vseh načrtovalcev in snovalcev vzgoje in izobraževanja v muzejih. S tem bi uveljavili pot kontinuiranega kvalitativnega dojemanja človeške zgodovine in kulture.

Projekt bi v dobršni meri odgovoril na vprašanja »kaj«, »kako« in »zakaj« pri ponazarjanju prazgodovinskega obdobja za šolsko mladino. Razstava »Prikaz življenja v prazgodovini« bi tako uspešno predstavila prazgodovinsko obdobje, to je čas pred približno dva tisoč petsto leti. Zakaj prav to?

Prazgodovinsko zato, ker je razmeroma lahko predstavljivo in obenem prav zaradi svoje elementarnosti tudi dovolj privlačno. V starejši železni dobi je bil

prostor sedanje Slovenije aktivno soudeležen pri ustvarjanju halštatske kulture. Ker pa so materialni ostanki iz celotnega prazgodovinskega obdobja našega prostora skromni, smo se pri prikazu opirali na ugotovitve celotne prazgodovine. Navadno se predstave o bivanju prazgodovinskega človeka nanašajo na tekstualne predloge, kakor le-te izhajajo iz sporočil najdenih predmetov. Žal pa za celovit vtis o tej preteklosti to ni dovolj, še posebno, kadar gre za predstavitev šolarjem. Želeli bi narediti razstavo, ki o obdobju nekaj pove in ne insistira zgolj na eksaktni resnici, čeprav iz nje izhaja. Temu cilju bi se skušali kolikor mogoče približati.

Koncept

Predvideli smo, da bi razstava gostovala v prostorih slovenskih osnovnih šol. Izbira šolskega prostora ni naključna, saj je ta otrokom bolj domač kot muzej. Zaradi te specifičnosti bi morali pri oblikovanju razstave računati tako z možnostjo hitre postavitve kot tudi z omejeno prostornino kombija. Razstava naj bi bila zasnovana tako, da bi spodbujala predstavne zmožnosti osnovnošolskih otrok od 5. do 8. razreda. Prav zato bi jo želeli oblikovati iz naslednjih elementov: – rekonstrukcij (predstava), – kopij (otip), – video spotov (sprejemanje in dojemanje snovi prek televizije kot sodobnega medija), – pripovedi na panojih in zloženke (v obliki stripa, pri šolarjih priljubljene zvrsti umetnosti).

Osnova razstavne postavitve je ambient. Tega naj bi dopolnjevali video spoti s strokovnimi komentarji (izhodišča so rezultati dela na terenu), panoji v obliki igralne skulpture, spremna publikacija (smiselno oblikovana pripoved o vsakdanjem življenju v pradavnini v obliki stripa) ter za učitelje informacijski list o razstavi in o predstavljenem obdobju.

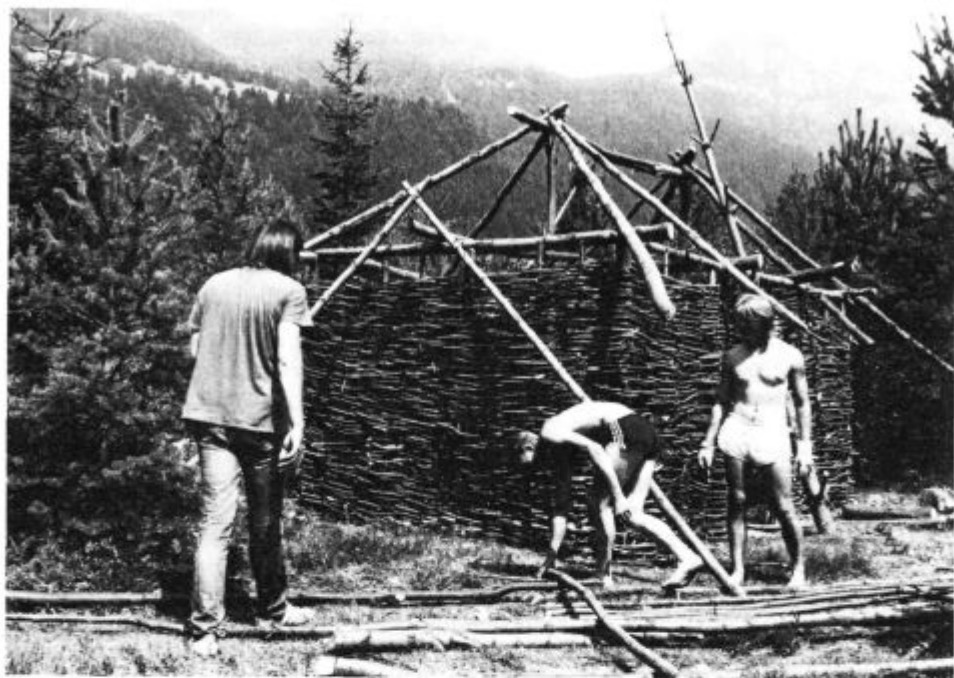
Konceptualno smo si razstavo zamislili v petih sklopih. Njihova realizacija je izvedljiva po fazah: 1. postavitve ambienta, ki naj bi vključeval rekonstrukcijo hišnega vogala s ponazoritvijo gospodinjstva, lončarstva, železarstva in poljedelstva, 2. postavitve panojev v obliki igralne skulpture, 3. izdelava video spotov na določene teme s strokovnimi komentarji ter glasbeno opremo, 4. izbor diapozitivov v okviru šaržerja, 5. oblikovanje spremne publikacije – zloženke.

Realizacija

Postavitev scenskih objektov – rekonstrukcije:

Pri snemanju video spotov je treba predvideti izvedbo različnih scenskih objektov, tj. postavitve rekonstrukcij. Prikaze potrebnih rekonstrukcij je seveda možno realizirati le na terenu. Za nazoren prikaz tehnologije in načina postavitve je namreč nujna rekonstrukcija tako detajlov kot tudi celote.

Tu moramo poudariti, da smo s projektom že začeli. V letu 1989 smo že realizirali postavitve »prazgodovinske hiše« in dela ograje iz prepleta, kar smo posneli na video film in fotodokumentirali. Na podlagi tega smo naredili manjšo razstavo z video filmom, ki bo na ogled čez letošnje poletje v avli Narodnega muzeja v Ljubljani. Naslovili smo jo »Pripoved o prazgodovinski hiši s prezgodnjim koncem«. Razstavo smo jeseni ponudili slovenskim osnovnim šolam, od koder pričakujemo spodbude in pomoč zainteresiranih, da bi začeto delo lahko nadaljevali. Vsaj načelno smo s postavitvijo »prazgodovinske hiše« tudi že locirali teren za postavitve celotne scene. Okoliščine so nas pripeljale na savski breg v Mojstrano.

Prepletanje sten iz vejevja in postavitve strešnega ogrodja

Rekonstrukcijo hiše smo prilagodili potrebam scenarija, seveda v okvirih, ki jih začrtujejo odkriti arheološki materialni dokazi. Gradnja hiše (3 m v širino, 5 m v dolžino in 3,75 m v višino) je potekala po fazah: – izbira in čiščenje terena, – postavitve nosilnih in vmesnih kolov, – preplet sten iz vejevja, – postavitve strešnega ogrodja, – preplet in kritina strešnega ogrodja, – delno ometanje sten z glineno maso.

Razen hiše smo predvideli rekonstruirati še keramične peči z različnimi postopki tehnologije žganja keramičnih posod, prazgodovinsko talilno peč železove rude, kovačnico ter statve.

Dokumentacija:

Vse scenske objekte je treba od začetka pa do konca opravljanja rekonstrukcije posneti, vse postopke izdelave in njihove funkcionalnosti pa dokumentirati. Iz posnetega gradiva je za končni produkt – video spote – treba izdelati t. i. master kopije. Urejanje in klasificiranje posnetega gradiva ter preostale fotodokumentacije morajo potekati sproti. Celotna fotodokumentacija bo služila tudi kot osnova pripovedi o prazgodovini v stripu. To nas pripelje do naslednje faze realizacije, to je do izdelave stripa za *zloženko* in *panoje*.

Razstavni ambient:

Je osrednji del projekta, čigar postavitve pa je sicer pogojena s terensko verifikacijo. Ambient postavitve tvori vogal prazgodovinske hiše s tlemi iz sestavljivih plošč, kamor bodo pritrjeni razstavni eksponati. Znotraj nakazanega prostora bomo predstavili: – gospodinjstvo s figuro ob ognjišču in žrmljah ter figuro s preslico, – lončarstvo bo prikazovala sedeča figura z lesenim šiljastim vretenom

ter razstavljene različne oblike glinenih posod, narejene v lončarskih pečeh na terenu, – kovaštvo bo predstavljeno s pretalilno pečjo za železo, – poljedelstvo pa bo nakazovala figura za lesenim ralom. Vse figure – lutke – bodo krasili značilni predmeti nošnje predstavljenega obdobja.

Razvojne možnosti

Projekt sam nosi več razvojnih možnosti. Razvija in dopolnjuje se lahko v smeri šolskih in znanstveno raziskovalnih dejavnosti ter v smeri »muzeja na prostem« in turizma.

Najpomembnejši cilj zasnovanega projekta je spodbujanje ustvarjalnosti šooloobveznih otrok. Sodobna šola posreduje otrokom v glavnem teoretsko znanje, s takšno razstavo pa bi šolarjem lahko posredovali veliko znanja brez pisane besede. Razstavo bi spremljali programi, ki bi učenca vpeljavali v nov svet, v pridobivanje novih izkušenj in vedenja o določenem obdobju. Pomemben dejavnik je učitelj, vmesni člen med razstavo in šolarji. To pa zato, ker pri podajanju predstavljene snovi prihajajo v poštev njegove človeške kvalitete. Tisto, kar bi razstava šolarju še lahko nudila, je namreč prepuščeno domiselnosti in osebni zavzetosti posameznih učiteljev. Ti lahko vpeljejo na primer oblikovanje gline, risanje, razne igre, spodbujajo k logičnem mišljenju itd. Za učitelje je zato treba pripraviti informativne liste z navedeno primerno literaturo. Razstavo lahko z novimi elementi – razne teme iz prazgodovine – stalno dopolnjujemo: torej ni enkratnega značaja, saj jo je moč nadgrajevati. Zanimanje za projekt bi morali spodbuditi že v njegovi pripravljalni fazi, kar lahko dosežemo s privlačnimi članki, ugankami itd. v mladinskem časopisju.

Prazgodovinska hiša po prekritju strehe

Že ob scenskem postavljanju objektov pričakujemo obisk šolskih skupin, za katere bi organizirali tudi predavanja na različne teme iz prazgodovine. Prav tovrstni ogledi pa nas napeljujejo na misel, da bi ob ugodnih pogojih scenska postavitev lahko prerasla v t. i. »muzej na prostem«. Takšen objekt bi lahko postal središče stalnih mladinskih raziskovalnih taborov, obenem pa ne bi izključeval sodelovanja znanstvenih institucij pri preverjanju raznih teorij z različnih področij, kot so arheologija, metalurgija, gozdarstvo, biologija, kemija, agronomija itd. Želeli bi si sodelovanja tako širših kot tudi ožjih strokovnih krogov, še zlasti iz jeseniške občine. V primeru realizacije »muzeja na prostem« pa je treba seveda že računati na najprimernejšo vključitev v prostor. Na tej točki pa tako ne moremo mimo povezav s turizmom, še zlasti, ker takšen projekt lahko dopolni turistično ponudbo kraja, konkretno Mojstrane.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autorin stellt in ihrem Aufsatz das Projekt »Das Leben in der Urgeschichte« dar. Es wird im Rahmen der pädagogischen Tätigkeit des Nationalmuseums in Ljubljana durchgeführt. Der Zweck dieses Projekts liegt in der Veränderung der veralteten Konzepte der pädagogischen Ausstellungstätigkeit in Museen. Es wird versucht mit neuen, modernen und attraktiveren Zutritten die urgeschichtliche (Hallstatt) Epoche auf eine verständliche, konkrete und attraktive Weise darzustellen. Dabei geht es um die Darstellung (Rekonstruktion) des urgeschichtlichen Hauses mit der typischen Einrichtung, mit der Veranschaulichung des Haushalts, Töpferhandwerks, Eisenwerks und Ackerbaus. Dazu gehört auch die Ausstellung von Erklärungstafeln, die Ausarbeitung von Videospots zu bestimmten Themen mit Fachkommentaren, die Auswahl von Dias und die Gestaltung der Geleitpublikationen.

Zu diesem Zweck begann man im Jahre 1989 am Saveufer bei Mojstrana mit dem Projekt der Rekonstruktion des urgeschichtlichen Hauses mit Schutzzaun und Brunnen. Man hat vor, dort auch noch einen rekonstruierten Töpferofen, Schmelzofen für Eisen, eine Schmiede und einen Webstuhl aufzustellen. Alle technologischen Verfahren bei der Rekonstruktion der einzelnen Objekte werden mit der Videokamera gefilmt, die Bauprozesse werden registriert. So entsteht auch das Material für die Videospots. Mit diesem Projekt entsteht heute bei Mojstrana das einmalige Szenenobjekt auf slowenischem Boden.

Benjamin Gracer

BASEN

Igrajmo volčiči

volčji otročiči

Igrajmo se:

*gobec ob gobec
z gobcem za gobec,
da zavohaš kri-
kri, ki vzkipi...*

in tulimo

tulimo

tulimo

klic k razdejanju

nas naelektri

(Najslajše je duh

ločiti od snovi):

Daviš

udaviš

izdaviš:

ena dva tri-

danes jaz-jutri ti

(V igri tudi

močnejšim spodleti)

Igrajmo volčiči

volčji otročiči

Igrajmo se:

*zemlja molči
kakor zakleta
s skrivnostjo spi...*

in tulimo

tulimo

tulimo

morda jo zbudimo

morda ji odpremo oči

Njen ogenj je kri

naša slepa kri...

čas pa zori

in ločiti bo treba:

človeka – od zveri

NUMIZMATIKA, FALERISTIKA

Dušan Prešern*

KELTSKE, RIMSKE IN KASNOANTIČNE NAJDBE NA VISOKEM GORENJSKEM¹

Prvotni denar (kos kovine določene teže in vrednosti, bolj ali manj okrogle oblike, z enostranskim oziroma dvostranskim pečatom izdajalca) se je pojavil okoli leta 600 pred našim štetjem v Mali Aziji. V republikanskem Rimu so začeli z denarništvom okoli leta 300 pr. n. š. Ti primerki so bili sprva uliti iz brona, precej težki in okorni. Kmalu jih je nadomestil bronast kovan denar, sredi 2. stoletja pr. n. š. pa so se pojavili tudi srebrni kovanci.

Območje vzhodnoalpskega prostora (današnja Slovenija, Koroška) je prišlo prvič v stik z denarništvom nekje sredi 2. stoletja pr. n. š., ko se je začelo trgovanje med rimskimi trgovci iz severne Italije (Aquileia) in domačimi keltskimi plemeni (*Regnum Noricum*). Precej rimskega republikanskega denarja je bilo v 1. stoletju pr. n. š. v obtoku na področju današnjega Celja, ki je bilo tedaj važno trgovsko središče noriških Kelto.

Prav stiki z rimskim ekonomskim svetom so keltske vladajoče sloje najverjetneje vzpodbudili, da so na začetku 1. stoletja pr. n. š. v okviru svojega noriškega kraljestva začeli kovati lasten srebrn denar. Njihov denarni zaklad je vseboval velike srebrnike (*tetradrahme*) in kot njihov drobiž male srebrne novčiče.²

Na novčičem področju glede na tipologijo in razprostranjenost ločimo dve skupini keltskih novcev. Na današnjem severnem Koroškem so bili v obtoku t.i. *zahodnonoriški srebrniki*, za katere je bila značilna upodobitev Apolonove glave z diademom na prednji strani (*avers*), na zadnji strani (*revers*) pa sta bila konjenik in ime noriškega kneza, v imenu katerega so bili novci kovani. Drugo skupino so predstavljali *vzhodnonoriški srebrniki*, ki so imeli na prednji strani Apolonovo glavo ter upodobitev konja na zadnji strani.

Glede širjenja teh dveh vrst velikih noriških srebrnikov je značilno, da so bili zahodnonoriški primerki v obtoku na ozemlju severno od Karavank, vzhodnonoriški pa so se širili južno od njih. V okviru obeh skupin je bil kovan tudi ustrezen drobiž, ki je imel rozeto, konjička ali moško glavo največkrat upodobljeno le na eni strani.

Na osnovi dosedanjih dognanj je mogoče s precejšno verjetnostjo trditi, da so

* Na začetku članka se moram zahvaliti vsem prijateljem in znancem, ki so mi kakorkoli pomagali pri nastajanju tega članka. Zelo sem hvaležen dr. Petru Kosu, kustosu Numizmatičnega kabineta pri Narodnem muzeju Ljubljana, za nesebično posredovanje vseh podatkov, višjemu strokovnemu sodelavcu muzeja Kranj arheologu Andreju Valiču in župniku Francu Oražnu iz Zasipa, ki so mi omogočili obdelavo enkratnih najdb.

Posebno se zahvaljujem g. Janezu Metercu, ki mi je z znanjem in podatki odločilno pomagal pri oblikovanju tega članka.

¹ Pod pojmom visoke Gorenjske obravnavamo severozahodni del Gorenjske (radovljiško Deželo, Bled z okolico, Bohinj in Gornjesavsko dolino), ki se razprostira severozahodno od Tržiške Bistrice.

² P. Kos 1977.

novce zahodnonoriške zvrsti kovali na Štalenskem vrhu (*Magdalensberg*) na Koroškem, primerke vzhodnonoriških novcev pa na območju Celja (*Miklavški hrib*). O tem nam pričajo tudi pogoste najdbe t. i. *surovcev*, kovinskih kepic določene teže, iz katerih so kovali male srebrnike.

Noriška keltska plemena so kovala denar izključno za svoje potrebe, saj zunaj njihovega ozemlja denar, ki so ga kovali, ni krožil in se torej ni uporabljal v trgovskih stikih z drugimi keltskimi plemeni oziroma z Rimom.

V stikih z Rimom je imel glavno vlogo rimski republikanski srebrnik *denarius* in naravno menjalništvo.³ Ko so Rimljani v svoji ekspanziji proti severu in vzhodu priključili svoji državi noriško kraljestvo (*Regnum Noricum*), so noriški Kelti skupaj s svobodo izgubili tudi pravico kovanja svojega denarja. Le-ta se je sicer obdržal v obtoku vsaj še do vlade cesarja Tiberija (14–37 n. š.), kot nam pričajo nekatere zakladne najdbe (Celje), ki so vsebovale tako noriške kot rimske srebrnike cesarja Tiberija. Od tedaj do začetka 5. stoletja je bil v obtoku na našem ozemlju le rimski imperialni denar.

V rimskem denarništvu je bil najvrednejši novce v 1. in 2. stoletju n. š. zlatnik (*aureus*), ki je bil po vrednosti enak 25 srebrnim denarijem (*denariusi*). V vsakodnevem življenju in prometu pa so prevladovali bronasti kovanci treh različnih vrednosti. Najvišjo je dosegel t.i. sesterec (*sestertius*), ki se je delil na dva dupondija (*dupondius*) oziroma na 4 ase (*as*), ki so bili najbolj razširjeni v denarnem obtoku na naših tleh. Denar iz tega obdobja je bil večinoma kovan v kovnicah v Rimu.

V začetku 3. stoletja so poleg srebrnih denarijev začeli kovati srebrnike dvojne vrednosti, ki so se od denarijev razlikovali po žarkasti kroni na vladarjevi glavi ter so se imenovali antonijani (*antonianus*). Ta tip kovanca je že sredi 3. stoletja spodrinil iz obtoka srebrni denar, vendar je bil podvržen nagli inflaciji, ki se je nazvven kazala v hitrem upadanju kakovosti kovine, iz katere so bili kovani.

Zaradi negotovega položaja rimske države v 3. stoletju in zaradi velikih potreb po denarju za plačevanje in vzdrževanje vojske je po vsem tedanjem imperiju nastala vrsta kovnic denarja, med drugimi tudi kovnica v Sisku (*Sisicia*), ki je bila najpomembnejša na tedanjem Balkanu. Šele cesar Dioklecian (284–305) je utemeljil kovanje antonijanov v vsej razsežnosti in z denarno reformo leta 294 uvedel kovanje bronastega novca, ki se je imenoval *folis*. Uvedel je tudi srebrni kovanec z imenom *argentus*, vendar pa je v vsakodnevem denarnem obtoku in pri plačilu vojske osnovno vlogo imel *folis*. Le-ta je bil v obtoku vso prvo polovico 4. stoletja, vendar ob vsaki novi emisiji bolj reducirana, razvrednotena v vrednosti. Tako so imeli *folisi*, kovani sredi 4. stoletja, manj kot tretjino teže onih iz začetka stoletja.

V drugi polovici 4. stoletja so kovali poleg zlatih novcev (osnovni nominal je bil *solidus*) in srebrnikov (*miliarensis*, *sestertius*) tudi bronaste novce različnih vrednosti, ki so prevladovali v obtoku.

Redkeje so pri nas zastopani bizantinski zlatniki in bronasti novci. V Sloveniji je bilo najdenih nekaj zlatnikov in srebrnikov Vzhodnih Gotov in Langobardov, vendar je bilo v času preseljevanja ljudstev in zgodnjega srednjega veka (5.–10. stoletje) v vsakdanjem življenju denar brez večjega pomena. Zaradi posebnih razmer se je na splošno prebivalstvo zatekalo k naravnemu gospodarstvu, ki je na slovenskih tleh prevladovalo vse do 12. stoletja, ko se je ponovno začel razvoj trgovine.

³ P. Kos, Denarništvu na Slovenskem, 1990–1991.

I. Keltske novčne najdbe

Keltske novce s področja današnje visoke Gorenjske dandanes poznamo le še s štirih najdišč in to v treh primerih (Kropa, Radovljica, Bled) kot velike noriške srebrnike (tetradrahme) in v enem primeru (Dunaj pri Jereki v Bohinju) kot mali noriški srebrnik. V vseh primerih gre za slučajne najdbe. Le za najdbi z Bleda in Bohinja poznamo natančnejšo najdiščno lokacijo in le v primeru bohinjske najdbe lahko z gotovostjo govorimo o naselbinski najdbi. Njihove značilnosti so naslednje:

KROPA

POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA					1
tip	žig	teža	položaj pečata		
1. Veliki noriški srebrnik E/ADNAMATI	9a-50	7,58 g	3	NMLJ	(Sl. 1)

Lit.: P. Kos 1977, 122, karta 5, T. 28, 8.

RADOVLJICA

POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA					2
1. Veliki noriški srebrnik E/ADNAMATI	9c-51b	8,48 g	5	NMLJ	(Sl. 2)

Lit.: P. Kos 1977, 122, karta 5, T. 28, 9.

BLED-REČICA

POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA					3
Novec je slučajno našel Metod Luzar z Bleda-Rečice na njivi pod blejsko železniško postajo okoli l. 1962. Kje se danes novec nahaja, ni znano.					
1. Veliki podonavski srebrnik	(paralela: R. Göbl) 1973, Taf. 4, 14/1, K 362/294 o. G.)				(Sl. 3)

Vir: J. Meterc, Topografski dnevnik III, 76. AV: Apolonova glava. RV: jezdec.

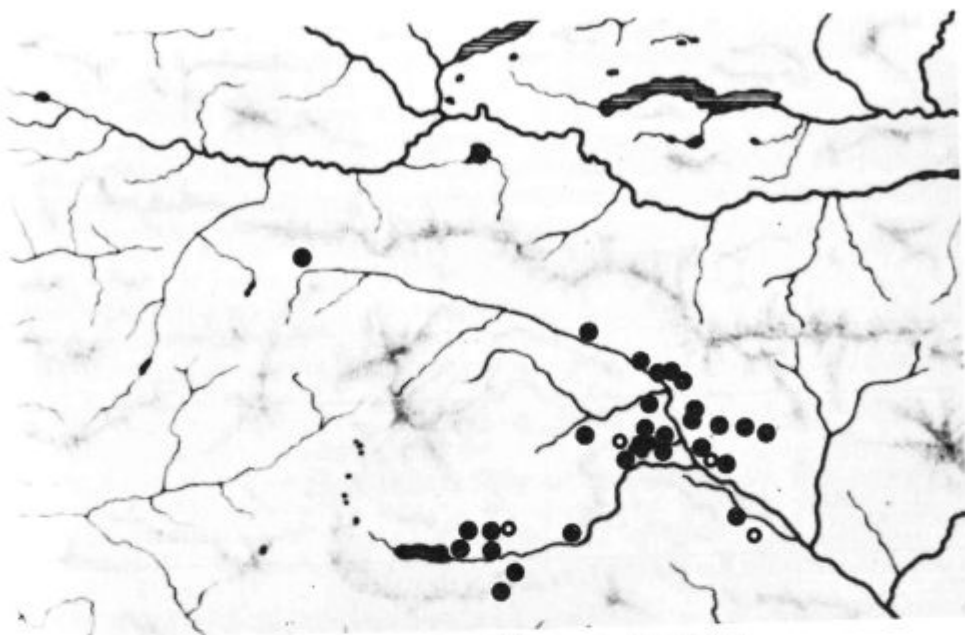
DUNAJ PRI JEREKI

NASELBINSKA NAJDBA					4
Mali zahodnonoriški srebrnik je bil slučajno najden l. 1984 in je danes izgubljen.					
1. Mali noriški srebrnik	tip Eis IIa	0,53 g			(Sl. 4)
	po Kosu				

Vir: J. Meterc, Topografski dnevnik III, 89 ss.

Področje današnje Slovenije je od 3. do 1. stoletja pr. n. š. spadalo v sklop noriškega kraljestva, v okvir katerega je bilo združeno več keltskih plemen. Ker so se le-ta ukvarjala tudi s pridobivanjem železa, so bila pomemben trgovski partner rimskim trgovcem in so s tem prišla v stik z rimskim denarnim gospodarstvom. V 1. stoletju pr. n. š. so kot izraz svoje politične suverenosti začela tudi sama kovati svoj denar. Osnovni nominal v njihovem denarnem sistemu je bil veliki noriški srebrnik (posnetek grške tetradrahme Filipa II.) in njihov drobiž (približno dvajsetinski del tetradrahme), ki je v tedanjem denarnem obtoku igral najvidnejšo vlogo. Redkeje se je v keltskem denarnem sistemu uporabljal srebrnik, ki je veljal pol drahme (*didrahma*) in zlati denar (*stater*), ki je tudi poznal manjše vrednosti (osminka statara).

V glavnem keltsko noriško denarništvo delimo v dve skupini: zahodnonoriško (današnja avstrijska Koroška) in vzhodnonoriško (današnja Slovenija in zahodna Hrvaška).

Karta 1 (○ – keltske najdbe, ● – rimske najdbe)

Z našega obravnavanega področja poznamo dva velika zahodnonoriška srebrnika tipa ADNAMATI (Kropa, Radovljica), en primerek podonavskega velikega srebrnika (Bled-Rečica) in mali zahodnonoriški srebrnik (tip *Eis*) z Dunaja pri Jereki (karta 1).

Na splošno velja, da so zahodnonoriški tip keltskega denarja kovali na Magdalenski gori na današnjem avstrijskem Koroškem, medtem ko je bil center vzhodnonoriškega denarništva na področju današnjega Celja.

S področja današnje Gorenjske poznamo poleg naših primerkov le še en vzhodnonoriški mali srebrnik iz Kranja.⁴

Vse naše primerke keltskih novcev moramo nedvomno povezati z obstojem t. i. noriškega kraljestva, oziroma z znamenitim noriškim železom (*ferrum noricum*), ki ga je opeval tudi rimski pesnik Livij. Glede na poznavanje te problematike (sledovi rudarstva in železarstva) je treba ugotoviti, da je bil center le-tega na področju današnjega Triglavskega pogorja in njegovega nižinskega vznožja (Bohinj, Bled), kjer so se nahajala bogata ležišča železove rude – bobovca, iz katere je bilo edino možno na tedanji stopnji poznavanja železarske tehnologije pridobivati železo oziroma jeklo. Med železarske centre tega področja sodita na področju današnjega Bohinja predvsem Ajdovski gradec pri Bohinjski Bistrici in Dunaj pri Jereki. Sami novci nam kažejo tudi na obstoj trgovskih zvez, ki so potekala v smeri današnje Koroške (čez prelaz Medji dol), Posočja in Posavja.

V kronološkem smislu se po P. Kosu⁵ začne kovanje velikih in malih noriških srebrnikov okoli l. 60 pr. n. š. in preneha z l. 15 pr. n. š., ko so Rimljani noriško

⁴ A. Valič, VS 13–14, 1970, 193.

⁵ P. Kos 1977, 33 ss.

kraljestvo priključili k svoji državi. Za primerek z Bleda-Rečice pa velja, da sodi v sklop velikih srebrnikov, posnetek grških tetradrahm, ki so se širili v današnji Srbiji in Vojvodini (srednje Podonavje, spodnje Posavje) v 2. stoletju pr. n. š. Pri tem je treba računati, da pojav tega tipa velikega srebrnika na našem področju moramo razumeti kot rezultat trgovine na daljavo vzdolž reke Save, pri čemer je verjetno, da je tudi v tem primeru odigralo svoje slavno noriško železo. Novce torej sodi v čas pred pojavom samostojnega noriškega denarnega kovanja.

II. Rimskodobne novčne najdbe

Na področju visoke Gorenjske nam je danes znanih glede na stanje raziskanosti in stopnje našega vedenja preko petdeset najdišč oziroma posameznih lokalitet, od koder izvirajo rimskodobne novčne najdbe. Njihov značaj je različen tako glede na čas in način odkritja kot na izpovednost posameznih najdb. Ker gre za najdbe, ki jih skušamo registrirati v določenem času in okolju in ker nas pri tem zanimajo tudi okoliščine, v katerih so bile najdene, moramo poudariti, da gre v večini primerov za arheološko slabo izpovedne najdbe, ki pa nam vseeno nudijo marsikak historično in kulturno dragocen podatek.

Po načinu pridobitve posameznih novcev ali zaključnih enot le-teh ločimo slučajne ali naključne najdbe, ki so običajno manj izpovedne od sistematično s pomočjo arheoloških raziskovanj odkritih najdb. Te nam v sklopu celotne arheološke dokumentacije nudijo potrebne podatke, na osnovi katerih moremo oblikovati kronološko-zgodovinske zaključke.

Značaj najdb oziroma njihov prvotni izvor in pomen nam le-te opredeljuje kot naselbinske, zakladne (založene) in grobne najdbe. V našem primeru lahko glede na te značilnosti govorimo o desetih naselbinskih, desetih zakladnih in dveh grobnih najdbah. To seveda velja le za slabo polovico vseh znanih najdb, saj še vedno dobra polovica le-teh velja po izvoru za slučajne najdbe.

Poznamo pa tudi primere (Bled), ko so bili rimski novci sekundarno uporabljeni v kasnejših obdobjih v drugačne namene (npr. novci kot okrasni členi ovratnice v staroslovanskem grobu).

Kataloška obdelava rimskodobnih novčnih najdb z našega obravnavanega področja nam nudi naslednjo podobo:⁶

SV. JANEZ OB BOHINJSKEM JEZERU					
POSAMIČNI SLUČAJNI NAJDBI					
		Antoninus Pius (za M. Aurela)			1
1.	As	140-161	Rim	RIC?	Pr. 1.
		Valentinianus I.			
2.	Cen	364-375	?	RIC?	?
					Pr. 1.

Oba sta bila najdena ob cerkvi. 2. ima tip RV: *Secturitas Reipublicae*.

⁶ Horizontalna ureditev kataloga: pri vsakem novcu je najprej navedena tekoča številka, nato njegov nominal, leto kovanja, kovnica, literatura, po kateri je opredeljen (RIC= Roman Imperial Coins), priznak kovnice v mastnem tisku in današnje nahajališče oziroma shramba, kjer se novci nahajajo (NMLJ=Narodni muzej Ljubljana.).

AJDOVSKI GRADEC PRI BOHINJSKI BISTRICI
POSAMIČNE NASELBINSKE NAJDBE

2

1.	N	Augustus 27 pr. Kr. – 14 po Kr.	Rim	RIC?	NMLj
2.	N	Vespasianus 69–79	Rim	RIC?	NMLj
3.–		Titus			
4.	N	79–81	Rim	RIC?	NMLj
5.	AE	Traianus 98–117	Rim	RIC?	NMLj
6.–		Hadrianus			
8.	N	117–138	Rim	RIC?	NMLj
9.	N	Marcus Aurelius (za Faustino II.) 161–180	Rim	RIC?	NMLj
10.–		Septimius Severus			
12.	D	196–211	Rim	RIC?	NMLj
13.	Ant	Gallienus 259–268	?	RIC?	NMLj
14.	Ant	Probus 276–282	?	RIC?	NMLj
15.	Fol	Constantinus I. 307–337	?	RIC?	NMLj
16.	N	Constans 333–350	?	RIC/LRBC?	NMLj
17.	N	Constantius II. 324–361	?	RIC/LRBC?	NMLj
18.	N	Valens 364–378	?	RIC?	NMLj
19.	N	Gratianus 367–383	?	RIC?	NMLj

Slučajne naselbinske najdbe iz 19. stol. Lit.: P. Kos 1988, 129.

BOHINJSKA BISTRICA

POSAMIČNI SLUČAJNI NAJDBI

3

1.	D	Republika 1. st. pr. Kr.	Rim	Craw.?	NMLj
2.	D	Caracalla 209	Rim	RIC 109–113	NMLj

Slučajni najdbi iz srede 19. stol. Lit.: P. Kos 1988, 130.

AJDOVSKA LUKNJA PRI BOHINJSKI BISTRICI
ZAKLADNA NAJDBA

4

1.	Ant	Claudius II 268–270	Rim	RIC?	(Sl. 5)
2.	PCen	Valentinian II. 383–388	?	RIC?	Pr. 1. (Sl. 6)

Lit.: A. Valič, Varstvo spomenikov 27, 1985, 272.

RAVNE NAD BOHINJSKO BISTRICO
POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA

5

1.	Dp	Traianus 98–117	Rim	RIC?	Pr. 1.
----	----	--------------------	-----	------	--------

Lit.: A. Valič, Varstvo spomenikov 30, 1988, 272.

AJDOVSKA JAMA POD ŠAVNICO PRI JEREKI⁷
ZAKLADNA NAJDBA

6

		Constatius II.				
1.	Cen	350	Sis	LRBC 1179	ASIS	NMLj
2.	Sil	324–361	?	C.?		NMLj
		Valens				
3.	Cen	364–367	Sis	RIC 5(b)ii	FSISC	NMLj
4.	Sil	364–378	?	RIC?		NMLj
		Valentinianus I., Valens, Gratianus, Valentinianus II., Theodosius I. ali Arcadius				
5.	Cen	364–388	Sis?	RIC?	ASISC ?	NMLj

5. ima tip RV: Gloria Romanorum. Lit.: P. Kos 1988, 135.

DUNAJ PRI JEREKI

POSAMIČNE SLUČAJNE NAJDBE

7

		Tiberius (za Livio)				
1.	AE	14–21	Rim	RIC?		NMLj
		Aurelianus				
2.	Ant	270–275	?	RIC?		NMLj
		Valentinianus II.				
3.	AE	375–392		RIC?		NMLj

2.–3. imata tip reverza nedoločljiv. Lit.: P. Kos 1988, 134.

ZAKLADNA NAJDBA

Avgusta l. 1959 je bila najdena med sistematičnimi arheološkimi raziskovanji pod skalnim previsom nad Kocijančičevim travnikom zakladna najdba osmih novcev, ki jo hrani GMKR.

		Valentinianus I.				
1.	Cen	364–375	?RIC?			
		Gratianus				
2.	Mai	379–383	Aq	RIC 30(a)3	SMAQS	(Sl. 7)
3.	Cen	367	Sis	RIC 14(c) xxxiii	ΔSISCE F A/R	(Sl. 8)
		Theodosius I.				
4.	Mai	379–383	Rim	RIC 43(d)2	SMRB	(Sl. 9)
		Valentinianus I., Valens, Gratianus ali Valentinianus II.				
5.–						
6.	Cen	364–378	?	RIC?		
		Gratianus, Valentinianus II. ali Theodosius I.				
7.	Mai	379–383	?	RIC?		(Sl. 10)
		Honorius				
8.	PCen	393–402	Aq	RIC 58(d)2	AQS	(Sl. 11)

1. ima tip RV: Gloria romanorum. Lit.: P. Kos 1988, 134.

ZAKLADNA NAJDBA

Julija 1982 je dipl. ing. T. Butkovič iz Bohinja v Spodmolu nad Kocijančičevim travnikom s pomočjo iskalca kovin našel zakladno najdbo petintridesetih kasnorimskih novcev, ki jih tudi hrani.

		Valentinianus I.				
1.	Cen	367–375	Sis	RIC 14(a)xii	BSISC G C/P	

⁷ V arheološki literaturi se najdišče omenja kot Babna gora ali Ajdovska jama pod Babno goro. Zemljepisno to ni pravilno, kajti v resnici najdišče leži na desnem bregu potoka Jereke, pod skrajnim vzhodnim delom Rudnice, ki se imenuje Šavnica, sama Babna gora pa se dviguje na nasprotni strani soteske, na levem bregu.

2.	Cen	367-375	Tes	RIC 27(a)xxxii	TES */ P?
3.	Cen	364-375 Valens	?	RIC?	?
4.	Cen	367-375	Rim	RIC 24(b) xii(b)	R. QVARTA
5.	Cen	Valentinianus I. ali Valens 367-375 Valentinianus I., Valens VIII Gratianus ali Valentinianus II.	Tes	RIC 26(a/b)	TES B
6.-					
14.	Cen	364-378	?	RIC?	?
15.	Cen	364-378	?	RIC?	?
16.	Cen	Valentinianus II. 383-388	Aq	RIC 45(a) ₁	SMAQP
17.	PCen	Magnus Maximus 387/388	Aq	RIC 55(a)?	SMAQ?
18.	PCen	387/388	?	RIC?	?
19.	Cen	Theodosius I. 383-388	?	RIC?	?
20.-					
21.	PCen	388-395	?	RIC?	?
22.	Mai	Gratianus, Valentinianus II., Theodosius I. ali Arcadius	Rim	RIC 43(a-d) ₁	SMRP
23.	Mai	378-383	?	RIC?	?
24.	PCen	378-383	?	RIC?	?
25.	Cen	Valentinianus II., Theodosius I. ali Arcadius 383-388	Tes	RIC 61(a-c)	?
26.-					
30.	PCen	388-402	?	?	?
31.-		Poblje nedoločljivi			
35.	PCen	2. pol. 4. st.	?	RIC?	?

3. ima tip RV: Gloria Romanorum, 6.-14 RV: Securitas Reipublicae, 15. RV: Gloria Romanorum, 19 RV: Concordia Augg., 23 RV: Reparatio Reipublicae, 24. RV: Vot V Mult X., 26.-30: Salus Reipublicae.

Lit.: P. Kos-A. Pogačnik, Numizmatični vestnik 11/XI, 1983, 9 ss.

NASELBINSKE NAJDBE

10

Novci so bili slučajno odkriti leta 1987 in so danes v privatni lastnini.

1.	Dp	Vespasian 69-79	Rim	RIC?	?	(Sl. 12)
2.	As	M. Aurelius za Faustino II. 175	?	RIC1690	?	(Sl. 13)
3.	Ant	Claudius II. 268-270	?	RIC 104	?	(Sl. 14)

3. ima RV: Victoria Avg.

STARA FUŽINA

POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA

11

1.	D	Republika 116/115	Rim	Craw. 286/1	Pr. I.
----	---	----------------------	-----	-------------	--------

Lit.: P. Kos 1988, 135.

BOHINJ

Brez natančnejših najdiščnih podatkov naj bi iz Bohinja izviralo ca. 125 asov in bronc iz časa od Avgusta (27. pr. Kr.–14. po Kr.) do Gratiana (367–383).

Lit.: Janez Meterc, Numizmatični vestnik 10/X, 1982, 300, op. 4.

BLED

POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA

13

1.	D	Traianus 114–117	Rim	RIC 317		NMLj
----	---	---------------------	-----	---------	--	------

Natančnejše najdišče neznano. Lit.: P. Kos 1988, 128 ss.

BLED-PRISTAVA

NASELBINSKE NAJDBE

14

1.	As	Hadrianus 125–128	Rim	RIC 669(c)		FF
2.	As	125–128	Rim	RIC 278		NMLj
3.	Fol	Constans 337–340	Are	RIC 6 ali 7	PCON? 0	NMLj
4.	Cen	348–350	?	RIC?	?	NMLj

1. Novec odkrit v času arheol. razisk. 1976–1981. Lit.: P. Kos 1987, 126, 2–4. odkriti l. 1982. Določil jih je dr. P. Kos. 3.Tp RV: Fel Temp Reparatio, galeja.

BLED-PRISTAVA

GROB 95

15

V staroslovanskem grobu 95 se je nahajala ovratnica z 22 rimskimi novci. Po J. Kastelicu je bila položena v grob kot pridatek in ne kot del noše. Ogrlica se nahaja v Narodnem muzeju v Ljubljani.

1.	As	Augustus 3/2 pr. Kr. Claudius II.	Rim	RIC 189	? polovičar
2.–					
3.	Ant	268–270	?	RIC?	?
4.	Fol	Constantinus I. 313–317	?	RIC?	?
5.	Fol	(za Constantiusa II.) 330–335	?	RIC?	?
6.	Fol	(Constantinopolis) 330–337	?	RIC?	?
7.	Fol	Constantinus in sinovi 313–337	?	RIC?	?
8.	Fol	330–348	?	RIC?	?
9.	Fol	Constantius II. 337–340	Sis	RIC 86	εSIS P
10.	Cen	351–361	Ss	RIC?	BSIS
11.	Cen	351–361	?	RIC?	?
12.	Cen	(za Iulianusa) 355–361	Sis	RIC 373	ASISD M
13.	Cen	(za Constantiusa Galla ali Iulianusa) 351–361	?	RIC?	?
14.	Cen	Valentinianus I. ali Valens 364–378	?RIC?	?	
15.–		Valens			
16.	Cen	364–378	?	RIC?	?
17.	As	Nedoločljivi 1./2. st.	Rim	RIC?	

18.	As	2./3. st.	Rim	RIC?
19.	AE	1./3. st.	?	RIC?
20.	Fol/Ant	2. pol. 3.- 1. pol. 4. st.	?	RIC?
21.-				
22.	Cen	2. pol. 4. st.	?	RIC?

4. tip RV: Soli Invicto Comiti. 5. tip RV: Gloria Exercitus. 10, 11 tip RV: Fel Temp Reparatio. 13. tip RV: Fel Temp Reparatio. 14, 15 tip RV: Securitas Reipublicae. 16 tip RV: Gloria Romanorum.

BLED-PRISTAVA (GROB 281)

14

V okviru grobišča iz obdobja preseljevanja ljudstev je bil v grobu 281 najden skupaj z uhanom s košarico rimski novce.

1.	Cen	Valentinianus I. 364-375	?	RIC	?	NMLj
----	-----	-----------------------------	---	-----	---	------

Lit.: J. Kastelic, Dela SAZU 13/9, 1960, Priloga 1. Tip RV: Gloria Romanorum. Določil dr. P. Kos.

BLED

POSAMIČNI SLUČAJNI NAJDBI

15

1.	Ant	Gordianus III. 241-243	Rim	RIC 297(a)		NMLj
2.	Ant	Volusianus 253	Rim	RIC 140		NMLj

Najdišči podrobneje neznani. Lit.: P. Kos 1987, 127 ss.

BLED-GRAJSKO SEDLO (»PEČI«)

NASELBINSKI NAJDBI

16

1.	Fol	Constantinus I. 313-315	Sis	RIC 3	SIS A	GMKR
2.	Fol	Constantius II. 341-346	?	LRBC ?		GMKR

2. ima RV: Victoriae DD Augg Q NN. 1. je bil v zasipu groba 47, 2. pa v humusu med grobovoma 2 in 4. Lit.: A. Valič, Situla 7, 1964, 14 (T. I, 11), 21, (T. XI, 6). P. Kos 1987, 127.

BLED-GRAJSKO SEDLO (»PEČI«)

POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA (NASELBINSKA ?)

17

1.	Sol	Theodosius II. 402-450	Con	Sab. 5	CO(?)OB	Pr. I.
----	-----	---------------------------	-----	--------	----------------	--------

Zlatnik je bil odkrit l. 1935 ob gradnji vodovodnega zbiralnika na vzhodni strani grajskega hriba. Lit.: P. Kos 1987, 128 ss.

BLED-BRDA (ŽALE)

GROBNA NAJDBA

18

1.	Cen	Valens 364-378	?	RIC?		NMLj
----	-----	-------------------	---	------	--	------

Tip RV: Gloria Romanorum. Lit.: P. Kos 1987, 128.

BLED-ŽELEČE

19

Najdba nepreciziranih rimskih novcev

Lit.: P. Kos 1988, 128.

BLED-BLEJSKI GRAD						20
Najdbe nepreciziranih rimskih novcev						
Lit.: P. Kos 1988, 128.						
BLED-ZAKA						20
Pri gradnji železnice proti Trstu l. 1904 so našli rimski novce						
Lit.: P. Kos 1988, 128. J. Meterc, Numiz. vest. 10/X, 1982, 300.						
ZASIP-STAGNE						21
SLUČAJNA OSAMELA NAJDBA						
1.	Dp	Traianus 98-117	?	RIC?	Pr. l.	(Sl. 15)
Lit.: J. Meterc, Pregled rimskodobnih numizmatičnih najdb na Visokem Gorenjskem, Numiz. Vest. 10/X, 1983 300, 303.						
ZASIP						22
SLUČAJNA OSAMELA NAJDBA						
1.	Pfol	Constantinus II. 324-361	L	RIC 145	Pr. l.	(Sl. 16)
Novce je bil odkrit l. 1989 pri gradnji kozolca. Lit.: J. Meterc, Topografski dnevnik III, 150. Tip RV: SOL INVICTO COMITI.						
ZASIP-MUŽJE						23
SLUČAJNA OSAMELA NAJDBA						
1.	Pfol	Constantinus II. 337-340	SMTS	RIC 456	Pr. l.	(Sl. 17)
Lit.: J. Metrc, Topografski dnevnik I, 108. Tip RV: PROVIDENTIA CAES.						
GORJE-POLJŠICA						24
ZAKLADNA NAJDBA						
1.	Cen	Valentinianus I. 367-375	Sis	RIC 15(a)	(?)SISCS R/A S/-	GMKR (Sl. 18)
Lit.: P. Kos 1988, 130.						
LESCE						25
ZAKLADNA NAJDBA						
Slučajno najdeni depo 800 bronastih novcev in petdeset srebrnikov. V tedanjih glasilih so bili omenjeni novci Diocletiana, Maximiana in Constantina I. Najdba je bila že tedaj uničena (najditelj jo je uporabil kot modro galico).						
1.	Arg	Diocletianus 295	Sis	RIC 52(a)	SIS	NMLj
Lit.: P. Kos 1988, 133.						
RADOVLJICA						26
POSAMIČNE SLUČAJNE NAJDBE						
1.	D	Domitianus 88/89	Rim	RIC 137	Pr. l.	
2.	AE	Gordianus III. 241-243	Rim	RIC?	NMLj	

3.	Fol	Constantinus I. 335-337	?	RIC?		NMLj
----	-----	----------------------------	---	------	--	------

Lit.: P. Kos 1988, 133.

KAMNA GORICA

POSAMIČNE OSAMELE NAJDBE

27

1.	D	Republika 42 pr. Kr.	Rim	Craw. 494/ 16-19		NMLj
2.	Ant	Probus 276-282	Lug	RIC 31	III	NMLj
3.	Ant	276-282	Sis	RIC 644	KA VI	NMLj
4.	Ant	276-282	?	RIC?		NMLj
5.-		Diocletianus				
6.	N	284-305	?	RIC?		NMLj
7.	Fol	Constantinus I 307-337	?	RIC?		NMLj
8.	Pfol	(za Divus Maximianus) 317/318	Sis	RIC 41	SIS	NMLj
9.	Mai/Cen	Constantinus II. 346-361	Aq	LRBC?	AQ(?)	NMLj
10.	Cen	Valens 364-367	Sis	RIC 7(b)i	ASISC	NMLj
11.	Cen	Gratianus 367-378	?	RIC?		NMLj
12.	Cen	Gratianus 378-383	Sis	RIC 27(a)?	(?)SISC	NMLj
13.	PCen	Valentinianus II. 388-392	Tre	RIC 97(a)l	TRP	NMLj

Lit.: P. Kos 1988, 132.

SLATNA PRI BEGUNJAH

ZAKLADNA NAJDBA

28

Najdba je bila odkrita s še nekaterimi, danes neznanimi arheološkimi predmeti, slučajno leta 1858 na travniku kmeta Blaža Smoleja. Novci so danes pogrešani.

1.	Ant	Aurelianus 270-275	Sis	RIC215	*T	
2.	Ant	Tacitus 275/276	Gal	RIC 55(c)	BA	
3.	Ant	Florianus 275/276	Rim	RIC 27(A)	XXIZ	
4.	Ant	275/276	Rim	RIC 116(A/C)	?	
5.-		Probus				
6.	Ant	276-282	Lug	RIC 23		
7.	Ant	276-282	Rim	RIC 191(F)	RA	
8.	Ant	276-282	Rim	RIC 204(H)	RB	
9.	Ant	276-282	Rim	RIC 207	R*B	
10.	Ant	276-282	Rim	RIC 222	R*A	
11.-						
12.	Ant	276-282	Tic	RIC 364(F)	VIXXT	
13.	Ant	276-282	Tic	RIC 376(G)	SXXT	
14.-						
15.	Ant	276-282	Tic	RIC 561	AXXI	
16.	Ant	276-282	Tic	RIC 565	AXXI	
17.-						
18.	Ant	276-282	Trp	RIC 927(C)	XXI	
		Diocletianus				

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

19.					
20.	Ant	285	Rim	RIC 161(F)	XXIA
21.	FOL	295/296	Tic	RIC 29(a)	ST
22.-					
23.	Fol	297/298	Car	RIC 23(a)	PKP H
24.-					
28.	Fol	298-303	Car	RIC?	?
29.	Fol	296	Aq	RIC 22(a)	AQP
30.-					
33.	Fol	300-305	Aq	RIC 29(a)	AQP
34.	Fol	295	Sis	RIC 85(a)	*SIS
35.	Fol	298/299	Tes	RIC 19(a)	TSA
36.-					
66.	Fol	294-305	?	RIC?	?
67.-					
124.	Fol	294-305 Maximianus	?	RIC?	?
125.-					
126.	Fol	297/198	Car	RIC 23(b)	PKS H
127.-					
134.	Fol	294-305	Car	RIC?	?
135.	Arg	294/295	?	RIC?	?
136.-					
160.	Fol	294-305	?	RIC?	?
161.-					
255.	Fol	300-305 Constantius I.	?	RIC?	?
256.	Fol	302/303	Rim	RIC 108(a)	RT *
257.	ARG	300	Tic	RIC 21(a)	T
258.	Fol	306	Tic	RIC 59(a)	TT
259.-					
260.	Fol	296	Car	RIC 18(a)	PKI
261.-					
263.	Fol	294-305	Car	RIC?	?
264.	Fol	305/306	Sis	RIC 156(a)	SISA u VI
265.-					
284.	Fol	294-305	?	RIC?	?
285.-					
328.	Fol	294-305	?	RIC?	?
329.-					
330.	Fol	305/306 Galerius	?	RIC?	?
331.	Fol	297	Car	RIC 22(b)	PKO I
332.-					
363.	Fol	294-305	?	RIC?	?
364.-					
434.	Fol	294-305	?	RIC?	?
435.-					
437.	Fol	308-310 Constantinus I.	?	RIC?	?
438.	Fol	310-312	Lon	RIC 144	?
439.	Fol	320/321 (za Constantinus-a II.)	Aq	RIC 64	AQP
440.	Fol	320/321	Tic	RIC 152	TT

Lit.: P. Kos 1988, 124 ss.

BEGUNJE-ZIJALKA (»JAMA«) POD JAMARSKIH VRHOM
ZAKLADNA NAJDBA

29

Slučajna nadba osmih rimskih novcev, ki jih je našel domačin iz Begunj v Zijalki pod

Jamarskim vrhom. Zastopani so rimski cesarji Gordianus (238–244), Philippus Arabs (244–249), Constantinus I (306–337), Constans (337–350) in Valens (364–378). Novce hrani najditelj.

Lit.: J. Meterc, Topografski dnevnik III, 116.

RODINE

POSAMIČNE SLUČAJNE NAJDBE

30

1.	N	Otho 69	Rim	RIC ?	Pr. I.	
2.	Ant	Philippus I. 244–247	Rim	RIC 27(b)	Pr. I.	(Sl. 19)
3.	Ant	Probus 267–282	?	?	Pr. I.	

Lit.: J. Meterc, Numizmatični vestnik 10/X, 1982, 302. P. Kos 1988, 136, D. Prešern, NV 7, 1979

VRBA

ZAKLADNA NAJDBA

31

Pri širjenju lokalne ceste Vrba–Breznica so l. 1953 slučajno našli pri odstranjevanju zemeljske groblje poleg električnega transformatorja na severni strani vasi keramični lonec, v katerem so bili kasnoantični rimski novci. Njihovo natančnejše število je neznano. Le nekaj se jih je ohranilo v privatni zbirki.

1.	Cen	Valentinianus I. 364–367	Sis	RIC 5(a)	DIISC <u>*/A</u>
2.	Cen	Valens 364–367	Sis	vii RIC 5(b)i	BSISC
3.	Cen	367–375	Sis	RIC 15(b)x	ASISC R
4.	Cen	367–375	Sis	RIC 15(b)	ASISCRK/E-Q
5.	Cen	367–375	Tes	xxix RIC 15(b)	TES V
				xxxvi	

Lit.: P. Kos 1988, 136.

ZABREZNICA

POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA

32

Pri gradnji vodovoda l. 1936 je bil sredi vasi slučajno najden kasnorimski novc, ki je danes v privatni lasti.

1.	Fol	Licinius I. 308–324	?	RIC?
----	-----	------------------------	---	------

Lit.: P. Kos 1988, 137.

AJDNA NAD POTOKI

NASELBINSKE NAJDBE

33

Po J. V. Valvasorju naj bi pastirji večkrat na Ajdni »... našli srebrne in bronaste ajdovske medaljone...« Dva rimska novca pa sta nam znana iz sistematičnih raziskav GM iz Kranja (objekt XIV):

1.	AE	Sept. Severus (za Iulio Domno) 196–211	Samos Syll v Aulock Nr. 2307		GMKR (Sl. 20)
2.	Cen	Valens (367–375)	Aq	RIC 12(b) xvi (b)	SMAQS GMKR (Sl. 21)

Lit.: P. Kos 1988, 135 ss. A. Valič, VS 25, 1983, 256.

KOROŠKA BELA

POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA

34

Nad nekdanjim pokopališčem je bil pred 2. svetovno vojno slučajno najden novec cesarja Probusa. Danes je v privatni lasti.

1.	Ant	Probus 276-282	?	RIC ?	
----	-----	-------------------	---	-------	--

Lit.: J. Meterc, NV 10/X, 1982, 302.

SLOVENSKI JAVORNIK-BOROVlje

POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA

35

1.	Fol	(nedoločljiv) ok. 310	?	RIC ?	NMLJ
----	-----	--------------------------	---	-------	------

Lit.: A. Rjazancev, Železar 5-6/IX, 1960, 91. P. Kos 1988, 130.

JESENICE - ŽELEZARSKI IZOBRAŽEVALNI CENTER
NASELBINSKA NAJDBA

36

1.-		Hadrianus			
2.	Dp	117-138	Rim	RIC ?	Pr. I. (Sl. 22) (Sl. 23)

Lit.: D. Prešeren, NV 7, 1979, 221. P. Kos 1988, 131.

JESENICE - ŠAHOVSKI DOM

NASELBINSKA NAJDBA

37

1.	S	Severus Alexander 222-231	Rim	RIC 616	Pr. I. (Sl. 24)
2.	S	Maximianus I 235/236	Rim	RIC 61	Pr. I. (Sl. 25)
3.	S	Gordianus III. 241-243	Rim	RIC 318(a)	Pr. I. (Sl. 26)

Lit.: D. Prešern, NV, 7, 1979, 221. P. Kos 1988, 131.

JESENICE - MARTINARNA

NASELBINSKA NAJDBA

38

1.	Ant	Probus 267-282	?	RIC ?	Pr. I.
----	-----	-------------------	---	-------	--------

Lit.: D. Prešern, NV 7, 1979, 222. P. Kos 1988, 131.

JESENICE - ŠKOFENCA

NASELBINSKA NAJDBA

39

Ob sotočju Ukove in Save, na njenem levem bregu, je bilo po 1. svetovni vojni na področju železarne najdenih več neopredeljenih rimskih novcev.

Lit.: S. Tušar, Železar - Muzejsko zgodovinski vestnik 20, 1973, 10.

HRUŠICA

POSAMIČNA SLUČAJNA NAJDBA

40

1.	Fol	Constantinus I. 305-337	?	RIC ?	
----	-----	----------------------------	---	-------	--

Lit.: J. Meterc, NV 10, 1982, 301.

Novec je bil najden pri regulaciji potoka Kravjeka.

(nedoločljiv)

1. As 1.-2. st. Rim RIC ?

NMLJ

Lit.: P. Kos 1988, 131.

Predstavljene rimskodobne novčene najdbe nam s svojo izpovednostjo, ki zavisi predvsem od ustrezne dokumentacije in nekaterih drugih okoliščin, nudijo več ali manj možnosti za sklepanje zgodovinskih zaključkov. Pri vseh smo skušali podati tudi opredelitev glede na značaj najdbe (naselbinska, zakladna, grobna, slučajna). Le-ta je v nekaterih primerih podrobneje še nedorečena, vendar v večini oprta na druge sporadične arheološke dokaze in dejstva.

Seznam najdb nam kaže, da so bili najstarejši – republikanski novci najdeni predvsem v Bohinju (Boh. Bistrica, Stara Fužina). tudi najstarejše naselbinske najdbe so nam znane z bohinjskega področja (Ajdovski gradec, Dunaj pri Jereki), vendar se na istem najdišču nadaljujejo še v obdobje kasne antike, kar nam nedvomno dokumentira trajanje življenja teh naselbin v rimskem obdobju. Te zgodnje novčene najdbe moremo in moramo povezati s trgovanjem keltskih prebivalcev današnjega Bohinja, ki so se sčasoma, po rimski zasedbi l. 15 pr. n. š. vedno bolj romanizirali z italjskimi pokrajinami. Glavna osnova tej nedvomno precej živahni trgovini je bilo železarstvo, ki je to imelo že bogato in močno prazgodovinsko tradicijo.

Skozi Bohinj je potekala tudi pomembna komunikacija, ki je tedanjemu Italijo povezovala z notranjealpskim prostorom. Poleg znanih poti in cest po Kanalski dolini in skozi Posočje je bila skozi srednje Posočje, v dolino Bače, čez južne bohinjske gore, skozi Bohinj, čez Pokljuko, Bled in čez karavanški prelaz Medji dol najkrajša povezava (karavanška pot) s področjem današnje avstrijske Koroške (Noricum).

Najdbe iz Slatne, Begunj, Rodin, Vrbe, Bleda, Boh. Bistrice nam dokumentirajo rimsko cesto, ki je bila odcep znane magistralne ljubeljske ceste Emona–Virunum na Gosposvetskem polju. Podobno je tudi z drugimi novčnimi najdbami (npr. Jesenice, Hrušica, Rateče). Pomembne so predvsem za ugotavljanje poteka nekaterih lokalnih potov in povezav.⁸

V sklopu z ostalimi arheološkimi spomeniki in najdbami nam navedene novčene najdbe izpričujejo, poleg že omenjenih, tudi obstoj nekaterih drugih rimskih naselbin na našem obravnavanem področju (na Rodinah, na Bledu, v Zasipu, na Jesenicah in dr.). glede na stanje splošne raziskanosti tega področja v antiki so to nedvomno dragoceni podatki, posebno če imamo v mislih znano sporočilo t.i. ravenskega kozmografa, ki nam za področje gornjega Posavja (kasnoantična Carneola) severno od današnjega Kranja (Carnium) sporoča v svojem opisu deželà kar 24 krajevnih imen, ki so dandanes še nelocirana.⁹

Na splošno lahko ugotovimo, da so novci, ki jih pripisujemo naselbinam, kronološko starejši. Pri tem prednjači, kot smo že omenili in pojasnili razloge, Bohinj pred ostalo visoko Gorenjsko, kar je tudi sicer povezano s splošno problematiko rimske nadvlade, predvsem s potekom in napredovanjem kolonizacije¹⁰ na našem področju in tudi v širšem zemljepisnem okviru.

⁸ J. Meterc, *Jeklo in ljudje* (Jeseniški zbornik) 5, 1985, 374.

⁹ J. Šašel, *Arheološki vestnik* 21–22, 1970–71, 36.

¹⁰ J. Meterc, *Listi* 50/XI, 1981, 29 (priloga *Železarja*).

Zakladne oziroma založene najdbe pa so, kot je znano, znanilec nemirnih, vojnih časov. V večjem obsegu so se začele pojavljati šele ob vpadu Kvadov in Markomanov od severa in vzhoda v rimski imperij v drugi polovici 2. stol. po n. š., in so prevladale v 4. in 5. stoletju, ko so bile v rimskem javnem notranjem življenju razne politične homatije (državlanske vojne), ki so ob navalu preseljujočih se ljudstev nazadnje privedle do propada rimske države leta 476. Večina na našem prostoru na tem mestu registriranih zakladnih najdb izvira iz 4. stoletja in pri nakaterih lahko z veliko gotovostjo tudi domnevamo čas in vzrok za zakop. Tako lahko za zakladni najdbi z Dunaja pri Jereki kot vzrok za zakop in smrt obeh lastnikov denarnic domnevamo vdor Zahodnih Gotov, ki so pod vodstvom Alarika 18. novembra 401 prodrli preko kraških prelazov iz Panonije v Italijo. Denarnici sta bili skriti v drugi polovici leta 401 po n. š.¹¹

Najmlajši doslej znani rimski novc z našega področja je zlati solidus Theodosiusa II (402–450) z Bleda. Najdbi smo pripisali naselbinski značaj in jo po vsej verjetnosti moramo obravnavati kot kasnoantični refugij (pripežališče) na področju grajskega hriba. To pribežališče naj bi sodilo v sklop že znanih sorodnih utrjenih postojank, kot npr. Vranje pri Sevnici, Ajdna nad Potoki,¹² Ajdovski gradec v Bohinju, Lovrenc nad Bašljem in dr., ki so značilne za čas 5. in 6. stoletja in so v nekem smislu sodile tudi v sklop znanih kasnoantičnih strateških obrambnih zapor, ki so v predalpskem področju skušale braniti barbarskim ljudstvom vstop v Italijo (Claustra Alpium Iuliarum).

V isti čas sodijo tudi nekatere zakladne najdbe, ki so nam znane iz jam (Ajdovska jama, Ajdovska luknja, Poljšiška cerkev, Zijalka pod Jamarskim vrhom), ki so tudi sicer služile za občasna pribežališča v času nevarnosti.

KOVNICE: Sis=Siscia, Gal=Galia, Cyz=Kyzicus, Lug=Lugdunum, Tic=Ticinum, Trp=Tripolis, Car=Carnuntum, Aq=Aquileia, Tes=Thessalonica, Lon=Londinium, Con=Constantinopolis, Tre=Treviri, Nem=Nenaeus.

NOMINALI: Ant=antonianus, Fol=folis, PFol=polfolis, Arg=argentus, D=denarius, As=as, Sol=solidus, AE=aes (bronca), Cen=centenalis, PCen=polcentenalis, Dp=dupondij, S=sestertius, Mai=maiorina, Sil=siliqua, N=neopredeljen novc.

KRATICE: AV=averz, RV=reverz, P.l.=privatna last, FF=Filozofska fakulteta, GMKR=Gorenjski muzej Kranj, NMLj=Narodni muzej Ljubljana, NV=Numizmatični vestnik, VS=Varstvo spomenikov.

LITERATURA

R. Göbl 1973 = R. Göbl, Ostkeltischer Typen-Atlas, 1973

P. Kos 1977 = P. Kos, Keltski novci Slovenije, 1977

P. Kos 1988 = P. Kos, Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien I–II, 1988

ZUSAMMENFASSUNG

Mit dieser Abhandlung versucht der Autor eine Übersicht über die 4 keltischen und 41 römischen und spätantiken bis heute bekannten und registrierten Münzfunden im nordwestlichen Teil Oberkrains zu geben. Er teilt die Funde in Siedlungs-, Depots- und Grabfunde

¹¹ P. Kos–A. Pogačnik, NV 11, 1983, 11.

¹² Na Ajdni je bil pred časom slučajno najden tudi srebrni novc (pol siliške) vzhodnogotskega vladarja Theodata (534–536), ki se danes nahaja v Narodnem muzeju v Ljubljani.

ein. Weiter stellt er fest, dass die ältesten Münzen aus dem Bereich von Bohinj (Wochein) stammen und ohne Zweifel Siedlungscharakter haben. Diese Münzen beweisen die regen Handelsbeziehungen (Eisenerzförderung und Vertrieb) der keltischen Bevölkerung mit Italien. Andere Funde wie Slatna, Begunje (Vigaun), Rodine (Rodain) und Vrba (Velden) dokumentieren die Abzweigung der römischen Strasse Emona-Virunum. Die Funde Rodine (Rodain), Bled (Veldes), Zasip (Asp), Jesenice (Asling) usw. deuten an die Existenz unbekannter antiken Siedlungen auf diesem Gebiet in der Römerzeit. Es ist bekannt, dass der ravene Cosmograph in seiner Landesbeschreibung des Ober-Savetals (Spätantike Carneola) nördlich von Kranj (Carnium) 24 Ortsnamen angegeben hat, die bis heute noch nicht loziert sind.

ZNAČKE JESENIŠKE ŽELEZARNE

UVOD

Del zgodovine Železarne Jesenice so tudi značke, čeprav nekateri z omalovaževanjem gledajo na to. Z značkami se ukvarja donosen hobi, ki se s tujko imenuje faleristika. Vsaka značka – posebno jubilejna – opomni na to, kdaj je obrat pričel z delom. Ne more se ravno vsakdo pohvaliti s tem, da obstaja že sto let ali več!

Do sedaj še nihče ni poskušal zbrati vseh značk Železarne Jesenice, zato obstajajo možnosti napak: hvaležen bi bil za kakršenkoli popravek. Pri zbiranju osnovnih podatkov sem si pomagal tako, da sem se najprej pogovarjal z ljudmi, ki so sodelovali pri nastanku značk. To so bili predvsem tisti, ki so v okviru Železarne Jesenice (najprej v okviru oddelka raziskave tržišča, kasneje pa v marketingu) naročali značke: Djordje Tautovič, Jože Gračnar in Janez Vilman. Nekaj podatkov sem dobil od izdelovalcev značk, nekaj pa od zbiralcev značk in od sodelavcev v železarni. Vsem se za pomoč zahvaljujem. V pomoč so mi bile tudi knjižice, izdane kot literatura, včasih pa sem si pomagal tudi s članki ali govori, objavljenimi ob jubilejih.

PREGLED PODATKOV

Vsaka značka je opisana z nekaj podatki:

1. leto izdaje značke
2. material, iz katerega je značka izdelana
3. dimenzija
4. barva
5. napis na znački
6. izdelovalec
7. opombe

Pri določanju letnic izdaje je bilo največ težav in nesporazumov, ker praktično ni bilo podatkov (v pomoč bi bila naročila za značke, ki pa so izgubljena), zato bo verjetno tu največ napak.

Material, uporabljen za značke, je zelo značilen: od bakra, medenine, novega srebra, ponikljanih in pozlačenih osnov, barvanih, lakiranih, emajliranih in plastificiranih značk do najnovejše tehnike sitotiska. Z veseljem lahko ugotovim, da nisem našel nobenega falsifikata. Opis barv je potreben, ker ni možnosti za barvni tisk, s katerim bi ta opis lahko odpadel.

Pri določanju, kdo je značko izdelal, je nastalo tudi nekaj nejasnosti: običajno se proizvajalec »podpiše« na zadnji strani značke. Menim pa, da ta podatek ni tako bistven. Pomembno je mogoče samo to, da so nekaj časa – ko še ni bilo finančnih težav – nabavljali značke celo iz uvoza (Bertoni iz Milana), kar smo kasneje nadomestili z domačimi proizvajalci, od katerih so nekateri zelo kvalitetni. Včasih mi je uspelo dobiti tudi podatek o nakladi: ta je pomemben predvsem za zbiralce, da vedo, ali je značka redka. Pomemben je tudi podatek, kako in kdo je značko likovno ali oblikovno pripravil. To so bili običajno jeseniški umetniki in oblikovalci (Ignac in Marjan Dolinšek, Jaka Torkar, Miloš Magolič, Damjan Jensterle).

I. Stare značke

V literaturi (1) obstajajo podatki, da so imele gorenjske fužine vpeljane posebne žige za svoje izdelke, ki so jih leta 1859 registrirale pri trgovski in obrtni zbornici v Ljubljani. Ti žigi so pri odjemalcih veljali kot neke vrste poroštvo za kvaliteto proizvodov, obenem pa so bili tudi poskus zavarovanja proizvodov pred potvorbami. Eden od značilnih znakov je bil okrogel, v njem pa je šesterokotna zvezda in v njej kratica KIG, okoli zvezde pa napis SAVA. Uporabljali so ga kot žig za vžig oznak v leseno embalažo (zaboji in zunanja embalaža). Nikakor nismo mogli ugotoviti, ali je KID take znake uporabljala tudi kot značke.

Obstaja pa nekaj športnih značk pred l. 1940, ki imajo poleg ostalih oznak tudi oznako KID.

• K I Z O I S
• 1354
• III

R

Svoje izdelke so pri Kranjski industrijski družbi označevali s posebnimi registriranimi znaki

II. Značke KID

Tone Konobelj iz Tehniškega muzeja Železarne Jesenice je v Tovarniškem vestniku (predhodnik Železarja) iz leta 1939 odkril celo stran registriranih znakov, ki so se uporabljali v obratih KID leta 1939 (2). »Znaki so bili izdelani za večino obratov z enotno obliko in so se po številkah delili na posamezne manjše skupine. Znaki so bili izdelani v barvah, tako da imajo rdečo barvo znaki vroče delujočih obratov, modro barvo znaki hladno delujočih obratov ter rumeno, zeleno in belo,

pomožni obrati Kranjske industrijske družbe (dalje KID). Ponazoritev del je bila označena že na samem znaku.»

Ugotovi smo tudi, kdo je značke izdelal, kako so emajlirane in izdelane iz novega srebra, kar ni bilo objavljeno.

Rdečo/belo barvo so imeli obrati: plavž, martinarna, valjarne (Javornik I., Javornik II., žična valjarna) in cevarna; modro: žičarna in sorodni obrati, črno: železniški oddelek in zeleno oz. temno zeleno/svetlozeleno: opekarna in ekonomat. Za vse ostale obrate oz. oddelke so bile značke rumene z rdečimi znaki za posamezno dejavnost (klešče/kladivo – kovačnica, laboratorij – terilnica itd.). Zelo so bile zanimive posamezne skupine pri vsakem posebnem obratu: tako je imela martinarna oddelek generatorjev, škarje, stiskalnico, razbijalnico grodlja, zidarje in apnenico. Pri nekaterih obratih (železniški oddelek, opekarna) smo našli še značke z dodatnimi številkami, za katere ni bilo napisano, kaj naj bi predstavljale, vendar bi bile to lahko vodstvo obrata. Iz razgovorov s starejšimi delavci železarne lahko povzamemo, da so morali značke nositi vsi delavci železarne zaradi razpoznavanja. V predvojnem času so namreč zahtevali, da delavci iz enega obrata ne smejo hoditi v druge obrate ali po celi tovarni; za tak primer so bile predvidene menda celo ostre kazni (priloga iz Tovarniškega vestnika 1939).

III. Medvojne značke (1940 – 1945)

Po informacijah (ing. Viktor Kotnik, Bogomil Homovec) vemo, da sta med drugo svetovno vojno v tovarni dva obrata izdelovala pancirne plošče za Messerschmitove avione. Ker je bila to vojna proizvodnja, so smeli prihajati v ta dva obrata samo tisti ljudje, ki so imeli posebno značko. Ta značka naj bi imela napis »WW«, ne vemo pa, kako je izgledala in iz česa je bila narejena.

IV. Povojne značke železarne Jesenice (od 1945 dalje)

Kmalu po vojni (1947/48) je konstrukcijski biro v železarni pripravil osnutke značk za posamezne obrate. Ti osnutki so zelo podobni predvojnim značkam, ki so bile verjetno predloga za te osnutke. Žal pa značke niso bile nikoli izdelane. Odras pomanjkanja v povojnem času je material, iz katerega so značke izdelane. Iz tega razloga je prva značka železarne – otvoritev valjarne 2400 – izdelana iz bakrene pločevine. Šele kasnejše značke so izdelane iz boljšega materiala in z boljšo tehnologijo izdelave.

Železarna je kmalu spoznala, da mora imeti svoj zaščitni znak. Zato je v Železarju razpisala nagradni tečaj za izdelavo tovarniškega zaščitnega znaka. Natečaja so se udeležili avtorji iz vseh republik. Prispelo je preko 240 osnutkov. Od teh je komisija izbrala šest najboljših osnutkov, ki so jih objavili v Železarju (3). Izmed njih so izbrali znak, ki ga Železarna Jesenice uporablja od 1953 dalje in je takole opisan v Statutu Železarne (4):

»Za zavarovanje svojih izdelkov ima Železarna posebni zaščitni znak. Zaščitni znak je registriran pri Zvezni upravi za patente dne 20. 11. 1953 pod številko 12851.

Zaščitni znak Železarne je sestavljen iz zobatega kolesa in obrisa metalurškega delavca, predvsem glave in obeh ramen. Na desni rami v polkrogu zobatega kolesa drži delavec na rami kladivo tako, da se vidijo tudi štirje njegovi prsti, palec pa ne. Zobato kolo sega do vrha glave in spodaj do roke. Zobato kolo ima 11 zob, delavec pa ima na glavi zaščitni metalurški klobuk in metalurška očala.»

Obstaja en sam primerek osnutka, izdelanega ročno iz tanke pločevine. Značka se razlikuje od kasnejših značk z zaščitnim znakom v tem, da ima napis »Železarna Jesenice« med obrisom delavca in zobatim kolesom. Verjetno je nastala pred razpisom v Železarju kot poskusna značka in ni bila izdana v večji seriji, zato tudi ni uvrščena v seznam značk železarne.

OPIS ZNAČK

Predvojne značke KID

A1 PLAVŽ

1. Leto izdaje: 1939
2. Material: novo srebro
3. Dimenzija: 17 × 35 mm (oblika plavža)
4. Barva: sredina rdeča, vmes bela, okvir srebrn
5. Napis: številke 1–4
6. Izdelal: Josip Štirn Ljubljana ali Griesbach-Knaus Zagreb
7. Opomba: 1 visoka peč
2 pražarna
3 rudarna
4 skladišče Hrenovica

A2 JAVORNIK I

1. Leto izdaje: 1939
2. Material: novo srebro
3. Dimenzija: 35 × 32 × 32 mm trikotna
4. Barva: valj bel, številka in rob srebrn, osnova rdeča
5. Napis: številke
6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
7. Opomba: 1 težka in groba pločevinska proga
2 lahke proge
3 adjustaža
4 nakladanje, skladišče
5 plano, tehnica, magnetni žerjav
6 brusilci valjev

A3 MARTINARNA

1. Leto izdaje: 1939
2. Material: novo srebro
3. Dimenzija: 24 × 38 mm ovalna
4. Barva: oznaka M bela, številka in rob srebrna, osnova rdeča
5. Napis: številke
6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
7. Opomba: 1 martinarna

- 2 generatorji
- 3 škarje, stiskalnica
- 4 razbijalnica
- 5 zidarji
- 6 apnenica

A4 ŽIČARNA in sorodni obrati

1. Leto izdaje: 1939
2. Material: novo srebro
3. Dimenzija: 27 mm šestoglata
4. Barva: številka, navoj žice in rob srebrn, osnova modra
5. Napis: številke
6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
7. Opomba: 1 žičarna
2 pocinkovalnica
3 žarilnica
4 lužilnica vitriol
5 skladišče, adjustaža
6 hladna valjarna
7 žebeljarna
8 zavijalnica

A5 ŽIČNA VALJARNA

1. Leto izdaje: 1939
2. Material: novo srebro
3. Dimenzija: 40 × 20 mm šestoglata
4. Barva: valji beli, žica in rob srebrn, osnova rdeča
5. Napis: –
6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
7. Opomba: –

A6 JAVORNIK II

1. Leto izdaje: 1939
2. Material: novo srebro
3. Dimenzija: 29 × 30 mm peterokotna
4. Barva: valja bela, številka in rob srebrna, osnova rdeča
5. Napis: številke
6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
7. Opomba: 1 valjarna

- 2 pocinkovalnica, lužilnica
- 3 adjužtaža debele pločevine

A7 ŽELEZNIŠKI ODDELEK

- 1. Leto izdaje: 1939
- 2. Material: novo srebro
- 3. Dimenzija: 33 × 30 mm trikotno-polokrogla
- 4. Barva: lokomotiva, številka in rob srebrni, osnova črna
- 5. Napis: številke
- 6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
- 7. Opomba: 1 kurilnica
 - 2 promet
 - 3 vozovna delavnica
 - 4 proga Jesenice
 - 5 proga Javornik
 - 6 prometno osebje

A8 OPEKARNA

- 1. Leto izdaje: 1939
- 2. Material: novo srebro
- 3. Dimenzija: 28 × 30 mm oblika zaobljenega trikotnika
- 4. Barva: opeka siva, številka in rob srebrni, osnova temno zelena
- 5. Napis: številke
- 6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
- 7. Opomba: 1 mlini
 - 2 peči
 - 3 oblikovalnica

A9 EKONOMAT

- 1. Leto izdaje: 1939
- 2. Material: novo srebro
- 3. Dimenzija: 28 × 35 mm oblika lopate
- 4. Barva: drevo temno zeleno, številka in rob srebrni, osnova svetlo zelena
- 5. Napis: številke
- 6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
- 7. Opomba: 1 nepremična služba
 - 2 premična služba
 - 3 kamnolom

A10 KOTLARNA II

- 1. Leto izdaje: 1939
- 2. Material: novo srebro
- 3. Dimenzija: okrogla ϕ 30 mm
- 4. Barva: most rdeč, številka in rob srebrni, osnova rumena
- 5. Napis: most in številka 2
- 6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
- 7. Opomba: –

A11 POSEBNA SKUPINA

- 1. Leto izdaje: 1939
- 2. Material: novo srebro
- 3. Dimenzija: okrogla ϕ 30 mm
- 4. Barva: napis rdeč, rob napisa in rob značke srebrni, osnova rumena
- 5. Napis: K 2 (kontrola?)
- 6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
- 7. Opomba: značka uporabna verjetno za obisk vseh obratov

A12 LIVARNE

- 1. Leto izdaje: 1939
- 2. Material: novo srebro
- 3. Dimenzija: okrogla ϕ 30 mm
- 4. Barva: lonec in tla črna, curek rdeč, osnova rumena
- 5. Napis: brez
- 6. Izdelal: Josip Štirn ali Griesbach-Knaus
- 7. Opomba: –

A13 Cevarna: dimenzija neznana
pokončna peterokotna značka, ki ima v sredi vrisano cev, ki na vrhu gleda iz značke, verjetno rdeče barve

A16 Mehanična delavnica: prekržana starinski ključ in vijak rdeče barve, (osnova rumena, premer 30 mm)

A15 Kotlarna I: most rdeče barve, številka srebrna

A16 Vajeniška šola: v rdečem trikotniku vtaknjena pila

A17 Kovačnica: prekržana kladivo in klešče rdeče barve

A18 Elektro-oddelek: električarska strela (blisk) rdeče barve

A19 Laboratorij: terilnica s terilom rdeče barve

A20 Parna centrala: zobato kolo s 17 zobmi rdeče barve

A21 Mizarna: oblič rdeče barve

A22 Centralno skladišče: rdeča tehnična

A23 Inštalateriji: vodovodna pipa rdeče barve

A24 **Tesarna:** sekira (brez ročaja) rdeče barve

Povojne značke ŽJ

B1 VALJARNA 2400

1. Leto izdaje: 1949
2. Material: baker
3. Dimenzija: okrogla 25 mm
4. Barva: baker – patiniran
5. Napis: 29. 11. 1949
6. Izdelal: –
7. Opomba: otvoritev valjarne 2400, prva povojna značka železarne

B2 TEHNIŠKI MUZEJ

1. Leto izdaje: 1954
2. Material: baker, posrebren, pozlačen
3. Dimenzija: 15 × 10 mm
4. Barva: a, b) bakrena, c) srebrna, d) zlata
5. Napis: –
6. Izdelal: a) izdelal ročno Ignac Dolinšek, b, c, d) Bertoni, Milano
7. Opomba: uporabljen je Zoisov grb: lev, ki drži skodelo, polno draguljev

B3 ŽELEZARNA JESENICE

1. Leto izdaje: 1959
2. Material: kovinska, modro emajlirana
3. Dimenzija: okrogla 12 mm
4. Barva: temno modra
5. Napis: 90 – Železarna Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: IKOM Zagreb
7. Opomba: prva značka z zaščitnim znakom ŽJ

B4 30. obletnica stavke, samoupravljanja in osvoboditve

1. Leto izdaje: 1965
2. Material: baker
3. Dimenzija: 14 × 10 mm
4. Barva: patiniran baker
5. Napis: 1965 Jesenice
6. Izdelal: ni podatka
7. Opomba: Izdana za 30-letnico stavke, 15-letnico samoupravljanja, 20-letnico osvoboditve

B5 BLUMING-ŠTEKEL

1. Leto izdaje: 1966
2. Material: aluminij
3. Dimenzija: 14 × 14

4. Barva: rdeča
5. Napis: november 1966
6. Izdelal: Pretnar, Radovljica
7. Opomba: bluming je pričel obratovati 28. 4. 1966, štekel pa poskusno decembra 1966

B6 BLUMING-ŠTEKEL

1. Leto izdaje: 1967
2. Material: aluminij
3. Dimenzija: 14 × 14 mm
4. Barva: rdeča
5. Napis: Železarna Jesenice
6. Izdelal: Pretnar Radovljica
7. Opomba: –

B7 ŽELEZARNA JESENICE

1. Leto izdaje: 1969
2. Material: novo srebro, plastificirano
3. Dimenzija: okrogla 13 mm
4. Barva: a) srebrna b) rdeča c) modra d) rumena
5. Napis: Železarna Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: Bertoni, Milano
7. Opomba: prva reklamna značka v večji nakladi

B8 Jubilejna: 100 let železarne

1. Leto izdaje: 1969
2. Material: novo srebro
3. Dimenzija: 15 × 16 mm
4. Barva: osnovna srebrna, napis 100 rdeč
5. Napis: Železarna Jesenice, 100-letnica 1969–1869–1538
6. Izdelal: Bertoni, Milano
7. Opomba: isti znak je bil uporabljen tudi za plakete, le da je precej večji (35 × 32 mm)

B9 Železarna Jesenice

1. Leto izdaje: 1970
2. Material: medenina, plastificirana
3. Dimenzija: okrogla, premera 13 mm
4. Barva: a) rdeča b) modra c) črna
5. Napis: Železarna Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: češki proizvajalec, posrednik »Pavliha«
7. Opomba: za značke je krožila anekdota: rdeča je naša revolucionarna preteklost, modra sedanost, črna pa bodočnost

B10 Elektroadni obrat

1. Leto izdaje: 1970 in dalje

2. Material: nikljana značka, aluminij, baker, medenina, plastificirana
3. Dimenzija: trikotna, 15 × 15 × 15 mm
4. Barva: srebrna / črna / plamen rdeč
5. Napis: Železarna Jesenice, elektroda, plamen
6. Izdelal: Aurea, Celje, Brce, Kranj in drugi
7. Opomba: prve značke so imele plamene zaobljene, na kasnejših pa so plameni ostri

B11 Železarna Jesenice

1. Leto izdaje: 1972
2. Material: ponikljana, plastificirana
3. Dimenzija: okrogla 14 mm
4. Barva: a) bela b) rdeča? c) črna, prozorna plastika
5. Napis: Železarna Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: Aurea, Celje
7. Opomba: reklamna značka

B12 Jubilejne značke

1. Leto izdaje: 1972 in dalje
2. Material: novo srebro, srebreno, zlateno
3. Dimenzija: 18 × 12 mm
4. Barva: a) bakrena b) srebrna c) zlata
5. Napis: Železarna Jesenice, v krogu stiliziran znak ŽJ
6. Izdelal: najprej Bertoni, Milano, kasneje IKOM Zagreb
7. Opomba: jubilejno značko dobijo železarji za 10, 20 in 30 let službovanja

B13 Železarna Jesenice

1. Leto izdaje: 1973
2. Material: nikljana, emajlirana
3. Dimenzija: okrogla 13 mm
4. Barva: rdeča
5. Napis: Železarna Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: Aurea, Celje
7. Opomba: reklamna značka

B14 Železarna Jesenice

1. Leto izdaje: 1974 in dalje
2. Material: nikljana, barvana
3. Dimenzija: okrogla 13 mm
4. Barva: rdeča
5. Napis: Železarna Jesenice
6. Izdelal: Aurea, Celje, Brce, Kranj in drugi
7. Opomba: reklamna značka

B15 Obletnica štrajka, osvoboditve in samoupravljanja

1. Leto izdaje: 1975
2. Material: nikljano, barvano
3. Dimenzija: 25 × 16 mm
4. Barva: srebrna/črna
5. Napis: Delu čast in oblast, Železarna Jesenice 1935–1945, 1950–1975
6. Izdelal: ni podatka
7. Opomba: oblikovalec Miloš Magolič

B16 PIV

1. Leto izdaje: 1976
2. Material: aluminij – eloksiran, barvan
3. Dimenzija: 16 × 20 mm
4. Barva: a) bakrena b) srebrna c) zlata d) rdeča e) modra f) zelena g) rdeča plastific.
5. Napis: 30 let PIV ENERG., Železarne Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: Pretnar, Radovljica
7. Opomba: jubilejna značka za 30-letnico obrata PIV (plinska in vodna energija)

B17 Kovinski podboji

1. Leto izdaje: 1976? in dalje
2. Material: baker
3. Dimenzija: 22 × 15 mm
4. Barva: a) patiniran baker b) rjava/srebrna c) siva/srebrna
5. Napis: Železarna Jesenice, kovinski podboji, zaščitni znak
6. Izdelal: ni podatkov
7. Opomba: reklamna značka za kovinske podboje

B18 Železarski izobraževalni center (ŽIC)

1. Leto izdaje: 1976
2. Material: eloksiran aluminij
3. Dimenzija: 17 × 15 mm
4. Barva: zlata
5. Napis: 40 let ŽIC, Jesenice, zaščitni znak, knjiga
6. Izdelal: Pretnar, Radovljica
7. Opomba: jubilejna značka

B19 Časopis »Železar«

1. Leto izdaje: 1976
2. Material: nikljana
3. Dimenzija: 14 × 14 mm
4. Barva: srebrna, plamen rdeč
5. Napis: Železar, 25 plamen
6. Izdelal: Aurea, Celje
7. Opomba: oblikovalec Miloš Magolič

B20 Hladna valjarna Bela

1. Leto izdaje: 1976
2. Material: nikljana, barvana
3. Dimenzija: 21×8 mm
4. Barva: črna/srebrna
5. Napis: Hladna valjarna 1976, Železarna Jesenice
6. Izdelal: Aurea, Celje
7. Opomba: pričetek obratovanja HVB

B21 40 let plavžev

1. Leto izdaje: 1977
2. Material: pozlačena značka
3. Dimenzija: 26×13 mm
4. Barva: zlata, plavžar in napisi rdeči
5. Napis: 40 let plavžev Jesenice, 1937–1977
6. Izdelal: Aurea, Celje
7. Opomba: oblikovalec Jaka Torkar

B22 Vratarska služba

1. Leto izdaje: 1977/78
2. Material: pozlačena značka
3. Dimenzija: okrogla 35 mm
4. Barva: zlata
5. Napis: Železarna Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: Rozman, Jesenice
7. Opomba: značko nosijo vratarji ŽJ, naklada 200 kom.

B23 30 let Jeklovleka

1. Leto izdaje: 1979
2. Material: pozlačena, pobarvana značka
3. Dimenzija: 16×13 mm
4. Barva: osnova zlata, napisi na rdeči osnovi, vlečenec siv
5. Napis: Železarna Jesenice, Jeklovlek, 30, 1949–1979
6. Izdelal: Graverstvo Šiška
7. Opomba: 30-obljetnica obrata, naklada 500 kom.

B24 90 let Livarne

1. Leto izdaje: 1979
2. Material: nikljana, barvana
3. Dimenzija: okrogla 16 mm
4. Barva: srebrna/rjava
5. Napis: 90 let livarne Železarne Jesenice
6. Izdelal: Peršič, Ljubljana
7. Opomba: naklada 300 kom.

B25 10 let Slovenskih železarn

1. Leto izdaje: 1979
2. Material: baker, nikljano, zlateno

3. Dimenzija: 15×15
4. Barva: a) bakrena b) srebrna c) zlata
5. Napis: Slovenske železarne 10 let, trije povezani krogi
6. Izdelal: ljubljanski obrtnik
7. Opomba: 10. obljetnica SZ Ljubljana, značke so bile izdelane v nakladi 5000 kom. za vse tri slovenske železarne

B26 30 let Valjarne debele pločevine

1. Leto izdaje: 1979
2. Material: pozlačena značka
3. Dimenzija: 25×12 mm
4. Barva: zlata
5. Napis: 30 let valjarne debele pločevine
6. Izdelal: Jure Peršič, Ljubljana
7. Opomba: naklada 1000 kom., oblikoval Jaka Dakskofler

B27 40 let Elektrodnega obrata

1. Leto izdaje: 1979
2. Material: pozlačena, barvana značka
3. Dimenzija: okrogla 17 mm, v njej trikotna značka
4. Barva: zlata/črna/rdeča
5. Napis: Železarna Jesenice, 40
6. Izdelal: ni podatka
7. Opomba: jubilejna značka

B28 Elektrodni obrat

1. Leto izdaje: 1970 in dalje
2. Material: niklajna značka
3. Dimenzija: trikotna $15 \times 15 \times 15$ mm
4. Barva: srebrna/črna/plamen rdeč
5. Napis: Železarna Jesenice, elektrode, plamen
6. Izdelal: Delo, TOZD Globus, Brce, Kranj in drugi
7. Opomba: redna reklamna značka, ponovljena izdaja

B29 Vratni podboji

1. Leto izdaje: 1980 ?
2. Material: nikljana, barvana značka
3. Dimenzija: 19×13 mm
4. Barva: a) srebrna/siva b) srebrna/rdeča
5. Napis: Železarna Jesenice, kovinski podboji, zaščitni znak
6. Izdelal: Jure Peršič, Ljubljana
7. Opomba: nove, manjše reklamne značke

B30 90 let Mehanične delavnice

1. Leto izdaje: 1980

2. Material: baker
3. Dimenzija: 26 × 21 mm
4. Barva: bakrena
5. Napis: 90 let mehanične delavnice 1890–1990, zaščitni znak
6. Izdelal: Peršič, Ljubljana
7. Opomba: naklada 800 kom., jubilejna značka

B31 100 let gasilne čete v ŽJ

1. Leto izdaje: 1982
2. Material: pozlačena, barvana značka
3. Dimenzija: okrogla 18 mm
4. Barva: a) rob črn/plamen rumen b) rob rumen/plamen oranžen c) rob črn/plamen oranžen
5. Napis: 100, 1882–1982, zaščitni znak
6. Izdelal: Rozman, Jesenice
7. Opomba: naklada 1500 kom.

B32 35 let Jeklovleka

1. Leto izdaje: 1984
2. Material: pozlačena, pobarvana značka
3. Dimenzija: 16 × 13 mm
4. Barva: osnova zlata, napisi na rdeči osnovi, material siv
5. Napis: Železarna Jesenice, Jeklovlek, 35, 1949–1984
6. Izdelal: Graverstvo Šiška
7. Opomba: 35-letnica obrata, naklada 500 kom.

B33 40. obletnica stavke

1. Leto izdaje: 1985
2. Material: a) bakrena b) nikljana, barvana
3. Dimenzija: 25 × 18 mm
4. Barva: a) bakrena b) rdeča
5. Napis: Jesenice 1935–1985, obris Mežakle, dimniki
6. Izdelal: Rozman, Jesenice
7. Opomba: 40-letnica stavke, oblikovalec Damjan Jensterle

B34 95 let Mehanične delavnice

1. Leto izdaje: 1985
2. Material: ponikljana značka
3. Dimenzija: 26 × 21 mm
4. Barva: nikljana, patinirana
5. Napis: 95 let mehanične delavnice 1890–1985, zaščitni znak
6. Izdelal: Peršič, Ljubljana
7. Opomba: naklada 800 kom.

B35 Pričetek del Jeklarn 2

1. Leto izdaje: 1985
2. Material: aluminij – sitotisk
3. Dimenzija: 35 × 28 mm
4. Barva: talina v peči oranžna, elektoda bela/modra/rdeča
5. Napis: SZ Železarna Jesenice, Jeklarna 2, stilizirana elektropeč
6. Izdelal: Remec, Radovljica
7. Opomba: naklada 200 kom. (oštevilčene do 120)

B36 10 let HVB

1. Leto izdaje: 1986
2. Material: nikljana, barvana značka
3. Dimenzija: 20 × 10 mm
4. Barva: srebrna/siva
5. Napis: Hladna valjarna Bela 1976–1986
6. Izdelal: Jure Peršič, Ljubljana
7. Opomba: naklada 500 kom., jubilejna značka

B37 80 let HE Gorje

1. Leto izdaje: 1986
2. Material: nikljana, barvana značka
3. Dimenzija: okrogla 20 mm
4. Barva: generator in napisi kovinski, obod oranžen, osnova rjava
5. Napis: Železarna Jesenice, 1906–1986 HE Gorje
6. Izdelal: Švajger, Ljubljana
7. Opomba: naklada 500 kom., jubilejna značka

B38 20 let Bluming-štekla

1. Leto izdaje: 1986
2. Material: baker, pozlačeno, nikljano, barvano
3. Dimenzija: 14 × 14 mm
4. Barva: a) bakrena, b) srebrna c) zlata d) rdeča e) črna f) siva
5. Napis: bluming-štekla, Železarna Jesenice, 1966–1986
6. Izdelal: ni podatka
7. Opomba: 20-letnica obratovanja bluming-štekla, oblikovalec Jaka Torkar

B39 Železarna Jesenice

1. Leto izdaje: 1986 in dalje
2. Material: nikljana, barvana
3. Dimenzija: 15 × 13 mm
4. Barva: a) rdeča b) siva

5. Napis: Železarna Jesenice
6. Izdelal: Brce, Kranj
7. Opomba: reklamna značka

B40 Obletnica Kisikarne in PIV

1. Leto izdaje: 1986
2. Material: baker, nikljan in pozlačen
3. Dimenzija: 26×15 mm
4. Barva: a) bakrena b) srebrna c) zlata
5. Napis: Kisikarna 1965–1985, PIV energija 1946–1986
6. Izdelal: Jure Peršič, Ljubljana
7. Opomba: izdano za 40-letnico PIV energije in 20-letnico kisikarne

B41 Jeklarna 2

1. Leto izdaje: 1986
2. Material: aluminij – sitotisk
3. Dimenzija: 38×28 mm
4. Barva: talina oranžna, elektrode bela/modra/rdeča
5. Napis: SZ Železarna Jesenice, Jeklarna 2, MDH – ŽJ 4. 9. 1986
6. Izdelal: Remec, Radovljica
7. Opomba: naklada 160 kom. (oštevilčene do št. 120), MDH pomeni Mannesmann-De-mag Hüttentechnik

B42 Železarna Jesenice

1. Leto izdaje: 1987 in dalje
2. Material: nikljana, barvana značka
3. Dimenzija: 16×14 mm
4. Barva: a) rdeča b) rjavordeča
5. Napis: Železarna Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: Delo Ljubljana, DVZ Ponikve in drugi
7. Opomba: redna reklamna značka

B43 Valjarna debele pločevine

1. Leto izdaje: 1987
2. Material: pozlačena značka
3. Dimenzija: okrogla 18 mm
4. Barva: zlata
5. Napis: Železarna Jesenice, trije valji
6. Izdelal: Jure Peršič, Ljubljana
7. Opomba: naklada 1500 kom.

B44 Železarna Jesenice

1. Leto izdaje: 1987
2. Material: aluminij – sitotisk
3. Dimenzija: 46×23 mm
4. Barva: modra, napisi črni in beli

5. Napis: Železarna Jesenice, pojem kvalitete, zaščitni znak
6. Izdelal: Remec, Radovljica
7. Opomba:

B45 Vlečni stroj

1. Leto izdaje: 1987
2. Material: ponikljana, barvana značka
3. Dimenzija: 20×14 mm
4. Barva: srebrna, votlica rdeča
5. Napis: VS 1, 1987, Železarna Jesenice
6. Izdelal: Švajger, Ljubljana
7. Opomba: novi vlečni stroj je nastal v sodelovanju s TIDN, žičarno, inženiringom ŽJ in proizvajalcem Gomilskom Ptuj, oblikovalec Damjan Jensterle

B46 Otvoritev Jeklarn 2

1. Leto izdaje: 1987
2. Material: nikljana, barvana značka
3. Dimenzija: 25×8 mm
4. Barva: srebrna/siva
5. Napis: Jeklarna 2, Železarna Jesenice 1987
6. Izdelal: Pretnar, Radovljica
7. Opomba: naklada 10.000 kom., oblikovalec Damjan Jensterle, slavnostna otvoritev jeklarn 2 bila 1. maja 1987

B47 Jeklarna 2

1. Leto izdaje: 1987
2. Material: aluminij – sitotisk
3. Dimenzija: 16×12 mm
4. Barva: osnovna rumena, talina oranžna, elektrode bela/modra/ rdeča
5. Napis: Jeklarna 2, 1984–1987
6. Izdelal: Remec, Radovljica
7. Opomba: naklada 350 kom.

B48 Valjarna debele pločevine

1. Leto izdaje: 1987
2. Material: nikljana ploščica, značka pozlačena in barvana
3. Dimenzija: ploščica 70×30 , značka okrogla 27 mm
4. Barva: ploščica srebrna, značka zlata a) rdeča b) modra c) bela
5. Napis: TOZD Valjarna debele pločevine OTOP, Žel. Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: Jure Peršič, Ljubljana
7. Opomba: Službena značka pri obisku OTOP: rdečo oznako so nosili delavci obrata, modro vzdrž-

valci in belo gosti. Značke so oštevilčene in je moral za njih ob prevzemu vsakdo podpisati prejem. Niso več v uporabi.

B49 Industrijsko gasilsko društvo ŽJ

1. Leto izdaje: 1987
2. Material: pozlačena barvana značka
3. Dimenzija: okrogla 21 mm
4. Barva: rob bel, osnova zlata, plamen rdeč
5. Napis: ind. gas. društvo Železarna Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: NOVA Ljubljana
7. Opomba: naklada 1500 kom.

B50 Poklicna gasilska in reševalna služba Jesenice

1. Leto izdaje: 1987
2. Material: nikljana barvana značka
3. Dimenzija: okrogla 21 mm
4. Barva: bela osnova, napisi in znak srebrni, plamen in številka rdeča
5. Napis: Poklicna gas. in reš. služba Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: NOVA Ljubljana
7. Opomba: naklada 1500 kom., jubilejna značka

B51 Železarna Jesenice

1. Leto izdaje: 1987
2. Material: aluminij – sitotisk
3. Dimenzija: 70 × 30 mm
4. Barva: modra, napis črn
5. Napis: Železarna Jesenice, zaščitni znak
6. Izdelal: Remec, Radovljica
7. Opomba: značka ima okvir 60 × 8 mm za vstavitev napisa (imena)

B52 Valjarna debele pločevine

1. Leto izdaje: 1988
2. Material: pozlačena značka
3. Dimenzija: okrogla 18 mm
4. Barva: zlata
5. Napis: Železarna Jesenice, VDP
6. Izdelal: Jure Peršič, Ljubljana
7. Opomba: naklada 1500 kom.

B53 Valjarna debele pločevine

1. Leto izdaje: 1988
2. Material: pozlačena
3. Dimenzija: okrogla 20 mm
4. Barva: zlata

5. Napis: Železarna Jesenice, VDP, Valjarna debele pločevine
6. Izdelal: Jure Peršič, Ljubljana
7. Opomba: naklada 1000 kom.

B54 Valjarna žice in profilov

1. Leto izdaje: 1988
2. Material: nikljana, barvana značka
3. Dimenzija: 18 × 17 mm
4. Barva: osnova modra/srebrna/rdeča
5. Napis: Železarna Jesenice, Valjarna žice in profilov, 1968–1988
6. Izdelal: Švajger, Ljubljana
7. Opomba: 20 let valjarne žice in profilov

B55 Inženiring

1. Leto izdaje: 1988
2. Material: aluminij – sitotisk
3. Dimenzija: 20 × 8 mm
4. Barva: siva osnova, napisi črni in rdeči
5. Napis: Železarna Jesenice, inženiring, zaščitni znak, mali »i« v rdeče obrobjenem kvadratu
6. Izdelal: Remec, Radovljica
7. Opomba: naklada 2000 kom., oblikovalec Damjan Jensterle

B56 30 let Valjarne debele pločevine

1. Leto izdaje: 1989
2. Material: pozlačena značka
3. Dimenzija: okrogla 20 mm
4. Barva: srebrna
5. Napis: Železarna Jesenice, VDP 1949–1989, Valjarna debele pločevine
6. Izdelal: Jure Peršič, Ljubljana
7. Opomba: naklada 3000 kom., jubilejna značka

B57 50 let Elektrodnega obrata

1. Leto izdaje: 1989
2. Material: pozlačena, barvana značka
3. Dimenzija: trikotna 18 × 18 × 18 mm
4. Barva: osnove in napisi zlati/črna/plamen rdeč
5. Napis: Železarna Jesenice, 1939–1989, go-reča elektroda
6. Izdelal: Delo, Ljubljana
7. Opomba: naklada 2000 kom., oblikovalec Damjan Jensterle, jubilejna značka

KOMENTAR K JUBILEJNIM ZNAČKAM

B18 40 let ŽIC (1936–1976)

19. november je datum na uradni listini KID, ko so ustanovili šolo, v kateri so se šolali samo učenci KID (5). Zanimivo je, da so imeli teoretični del v prostorih Kazine, pozneje pa v prostorih bivše Kašte, praktični del pa v stranskih prostorih konstrukcijske delavnice. Šola je delovala tudi med drugo svetovno vojno, predavanja pa so bila v slovenščini! Po drugi svetovni vojni se je pouk pričel šele leta 1946. Po letu 1950 je šola dobila nove stroje in inventar, 1955 pa je bil odprt redni oddelek štiriletna metalurške tehniške šole. Novo šolo so dogradili 1949, dom učencev pa 1963. leta. 1960. leta je delavski svet Železarne Jesenice sprejel sklep o ustanovitvi centra ŽIC, v katerem so se združili metalurška, industrijska in tehniška šola, dom učencev in oddelek za izobraževanje odraslih. 1975 je šola dobila novo telovadnico, 1977 pa so adaptirali zgornje nadstropje šole in dozidali še eno nadstropje, da je šola dobila današnji izgled. V štiridesetletnem obdobju je šola izšolala 3.828 delavcev za različne poklice.

B19 25 let Železarja (1951–1976)

Od leta 1937 do 1940 je KID izdajala glasilo »Naš Kovinar«. Naslednik je Železar, ki je od 1. decembra 1951 izhajal mesečno, od 15. aprila 1959 kot štirinajstdnevnik, od 1. januarja 1962 pa kot tednik. Jubilejno značko so prejeli sodelavci »Železarja«, večletni dopisniki, člani uredniških odborov, oblikovalci »Železarja« v Gorenjskem tisku Kranj in sodelavci na različnih jubilejnih srečanjih. (vir Joža Varl)

B21 40 let plavžev (1937–1977)

Že leta 1933 je KID pričela razmišljati o gradnji plavža, vendar so bili načrti pripravljeni šele leta 1937. Od začetka del do prvega preboda 20. oktobra 1937 je minilo samo 368 dni! Leta 1940 je pričel obratovati drugi plavž, ki pa je delal samo nekaj mesecev, nato pa so ga med vojno ustavili. Po vojni je prva peč pričela obratovati 30. junija 1946, druga pa 21. avgusta istega leta. Kasneje so bili zgrajeni še novi kavperji, 1971 pa so zgradili aglomeracijo za pripravo aglomerata. V štiridesetih letih plavžev so plavžarji proizvedli 4.161.184 ton grodlja in za to porabili 5.079.159 ton rude, 3.890.865 ton koksa, 3.169.107 ton aglomerata in 1.422.200 ton apnenca.(6)

Zaradi spremembe tehnologije izdelave jekla so v Železarni ustavili oba plavža: 19. 5. 1987 ob 5.45, 26. 11. 1987 ob 19.45. V petdesetletnem obratovanju sta oba plavža proizvedla 5.872.686 ton grodlja in za to porabila 5.079.315 ton koksa. (vir Vlado Šketa)

B23 in B32 30 in 35 let Jeklovleka (1949–1979–1984)

Jeklovlek je najprej obratoval v sklopu cevarne, 1949. pa se je odcepil in se organiziral kot samostojen obrat (7). V tem času so razširili proizvodnjo na luščena in brušena jekla, kar so dosegli v žarilnici in kalilnici. 1956. so zgradili novo brusilnico in z njo dosegli leta 1964 (še v starem obratu na Jesenicah) proizvodnjo 6.267 ton. Leta 1965 so obrat začeli seliti v nove prostore na Beli, kar je bilo končano leta 1967. Začela je obratovati nova žarilna peč Surface z zaščitno atmosfero, dobili pa so Blaw-Knox linijo s peskarskim strojem. V letih 1970/71 je začela obratovati Schumag linija za vlečenje kolobarjev in Förster linija za površinsko kontrolo palic. Luženje materiala so nadomestili s peskanjem, proizvodnjo pa so povečali z obratovanjem moderne žarilne peči. Leta 1976 so izdelali investicijski program za modernizacijo jeklovleka; nabavili so nove stroje za povečanje proizvodnje jekel na 30.000 ton.

B24 90 let Livarne (1889–1979)

Leta 1889 se je livarna preselila iz jeklarskih obratov v Bohinju na Jesenice. Ulitke so kalupili in ulivali kar v livni jami in v grapi martinarne. Zaradi zahtev železarne se je livarna razvila v tri smeri: v livarno jekla in livarno sive litine, kasneje pa še v livarno

barvnih kovin. Delavnice livarne so bile sprva ob kovačnici, po požaru leta 1932 pa v spodnjem delu mehanične delavnice; kasneje pa so jih prestavili na mesto, kjer so še danes. Leta 1956 je livarna spremenila tehnologijo, ko je dobila mehanizacijo za pripravo peska. Ob predvideni integraciji slovenskih železarn leta 1968 je bila livarna že predvidena za ukinitve, saj bi naj proizvodnjo prevzela Železarna Ravne, kar pa se ni zgodilo. 26. 9. 1970 so ustavili sivo livarno, saj je proizvodnjo kokil in kokilnih plošč prevzela Železarna Štore. Po tem obdobju je močno zrasla proizvodnja jeklene litine (l. 1986 2.171 ton). Tako se livarji lahko pohvalijo, da so za HE Zlatoličje na Dravi vili dve glavi za Kaplanove turbine težki 45 ton, telo cilindra za I. L. Ribarja leta 1985 pa je tehtalo celo 55 ton. Livarna je trenutno zaradi pomanjkanja naročil v težavah, vendar pa zaradi tega ne bi smeli pozabiti njenih stoletnih izkušenj. (vir Milan Gartner)

B27 in B57 40 let elektrodnega oddelka

Začetki proizvodnje prvih dodatnih materialov za varjenje segajo že v leto 1939 (dve strženski elektrodi Savica in Triglav), vendar je bila proizvodnja ob koncu vojne ukinjena (10). Po osvoboditvi so ponovno začeli izdelovati te elektrode. Leta 1946 je bila izdelana prva oplaščena elektroda (Bled), leta 1948 pa je Železarna dobila dve elektrodni stiskalnici EP-5 (Oerlikon) in leta 1950 je bila izdelana še ena mineralno kislja elektroda (Planica). Do leta 1953 so ves dodatni material izdelovali na obrtniški način in šele po tem letu so prešli na industrijski način. Do leta 1960 so izdelovali elektrode Jadran, Drava, Galeb 50, Galeb 70, Istra, Vena, Vana in Val. V letu 1958 so postavili novo elektrodno stiskalnico EP 11 in naslednje leto je bila kapaciteta obrata že 5000 ton oplaščenih elektrod in 1.000 ton golih elektrod. Leta 1960 so pričeli izdelovati prve žice za avtomatsko varjenje pod praškom (EPP1, EPP2), v letu 1963 se je pojavil nov proizvod za varjenje (taljeni prašek EP10). Leta 1964 so začeli proizvajati tudi žice za varjenje v zaščitni atmosferi (VAC 60). V letu 1966 je začela delati avtomatizirana linija za proizvodnjo oplaščenih elektrod s kontinuiranim postopkom sušenja elektrod. Leta 1973 so sklenili licenčno pogodbo s firmo Oerlikon, s čimer se je izpopolnil seznam proizvodov. Po licenci so začeli izdelovati elektrode INOX, bazične elektrode EVB, elektorde za navarjanje, za varjenje sive litine, brona, aluminija. Istega leta je bila podpisana tudi kooperacijska pogodba za dobavo polnjene žice in aglomeriranih praškov. Decembra 1978 je pričela s proizvodnjo nova moderna oplaščevalna linija EP 10, kasneje pa še ena za bazične in posebej rutilske elektrode. Leta 1985 so dobili novo opremo za proizvodnjo aglomeriranih praškov. Ob raziskovalnem sodelovanju Oerlikona in razvojnega oddelka Železarne Jesenice je zagotovljen stalen napredek pri uvajanju novih dodatnih materialov. Železarna Jesenice s svojimi proizvodi zadovoljuje več kot polovico potreb jugoslovanskega trga za dodatne materiale za varjenje.

B31 in B50 100 let Industrijskega gasilskega društva Železarne Jesenice in 50 let PGRČ ŽJ (1882–1982 in 1937–1987)

»Požarna bramba« je bila ustanovljena 1882. leta v železarskem Bohinju, povod za to pa je bil požar v lopi za oglje v Stari Fužini (11). Po velikem požaru 7. oktobra 1890 so se železarski obrati preselili na Jesenice, prišli pa so tudi gasilci. V začetku jih je bilo samo triindvajset, kar kmalu pa je »gasilska straža« štela že štirideset članov z dvema brizgalnoma. Opolnoči 22. januarja 1906 je v žičarni izbruhnil velik požar, ki se je razširil še na hladno valjarno, žebljarno, čistilnico, lužilnico, žarilnico, pocinkovalnico in zavijalnico. KID je po tem požaru še bolj okrepila gasilsko dejavnost, saj je gasilska četa dobila novo motorno brizgalno in drugo moderno gasilsko orodje.

Tudi med vojnoma je bila gasilska dejavnost v železarni razmeroma dobro organizirana, saj so 1934 imeli že dve motorni brizgalni. V tem času sta bila dva velika požara: 1924 je pogorela električna centrala in 1934. leta modelna mizarna. Leta 1937 se je gasilska enota v železarni organizirala v Poklicno gasilsko in reševalno četo in v ta namen so postavili tudi nekaj reševalnih postaj. Po vojni je IGČ 1947 dobila prvi gasilski avto

(preurejen tovarnjak), od leta 1949 pa so močno izboljšali preventivno in spremljevalno službo (zastropitve s plini). V tem letu je bilo v železarni 17 večjih požarov, gasilci pa so pomagali tudi pri poplavih v Mojstrani in na Belci. Leta 1953 so gasilci začeli udarniško graditi nov gasilski dom na Senožetih in se naslednje leto vanj vselili. Leta 1959 so dobili nov gasilski avto, naslednje leto pa že nov orodni gasilski avto s trodelno raztezno lestvijo ter gasilski laboratorij. Iz leta v leto se je število požarov zmanjševalo (leta 1962 – 31, 1963 in 1964 pa le 13). 1. januarja 1963 so se združili poklicni gasilci pri gasilskem društvu Jesenice s poklicnimi gasilci v železarni. Zanimivo je poročilo gasilcev iz leta 1967, ko so zapisali, da »v železarni nič več ne gori«, pač pa so se požari preselili v mesto. Leta 1971 so gasilci dobili novo opremo (kombi, rešilni avto in gasilski avto za gašenje s prahom), zadnja pomembna pridobitev pa je bila leta 1979 nabavljena Magirusova lestev. Jubilej je potrdilo, da se je gasilska dejavnost v Železarni Jesenice razvijala neprekinjeno in zato tudi dosegla visoko stopnjo učinkovitosti.

B36 10 let HVB (1976–1986)

Izgradnja Hladne valjarne Bela (HVB) sega z idejnimi začetki že v čas izgradnje vročih valjarn na Beli, saj je bilo jasno, da bo treba proizvodnjo teh valjarn finalizirati. Jasno je bilo, da bodo jugoslovanski predelovalci nerjavno in dinamo pločevino morali uvažati in zaradi tega je bila zgrajena HVB (12). Leta 1976 so začeli s proizvodnjo, vendar prvi rezultati niso bili zadovoljivi. Leto 1979 je bilo spodbudnejše, saj so od planiranih 95.000 ton izdelali 92.937 ton skupne proizvodnje. Leta 1980 pa so doživeli hud padec, saj so izdelali samo 77.200 ton. Od leta 1981 do 1983 je proizvodnja stalno naraščala in je v letu 1984 dosegla 110.000 ton in tako je HVB opravičila svoj obstoj. Valjarna se bo v prihodnosti tehnološko prenovila in postala hladna valjarna specializiranih jekel vrhunske kvalitete.

B37 80 let hidroelektrarne Gorje (1906–1986)

Leta 1906 je KID na opučenih železarskih obratih v Radovni na potoku Radovna zgradila HE Gorje (13). Vgrajena sta bila dva agregata s turbinami Ganz and Comp. iz Budimpešte po 270 KW, ki sta bila neposredno vezana z generatorjem AEG UNION po 300 KVA 500 V. Prek teh enofaznih transformatorjev od 500 na 10.000 V se je električna energija prenašala po 7 km dolgem daljnovodu do jeseniških obratov. Zanimivo je, da so turbine in generatorji danes še vedno skoraj takšni, kot so bili ob otvoritvi in da še vedno proizvajajo elektriko.

B16 in B40 30 in 40 let PIV-energije (1946–1976–1986)

V letu 1945 je bil ustanovljen obrat PIV (plinska in vodna energija), ki je skrbel za črpalne postaje za hladilno vodo, kompresorske postaje, energetske postaje za mazut, kurilno olje, butan-propan in zemeljski plin, oskrboval Železarno Jesenice s tehničnimi plini, ki so jih proizvajali v kisikarni (kisik, dušik, argon, vodik, zrak, ogljikov dioksid, mešanice plinov). V času KID so leta 1930 postavili kisikarno firme Messer s kapaciteto 22 m³/h in leta 1938 moderno napravo s kapaciteto 53 m³/h. Po vojni so razvili kolono s kapaciteto 34 m³/h, kasneje pa celo 70 m³/h. Od leta 1951 dalje so kolone tipa Gorenjka prodajali po celi Jugoslaviji. Leta 1965 je bila postavljena nova moderna naprava firme Air Products iz ZDA za pridobivanje kisika, dušika in argona za proizvodnjo jekel. Leta 1967 so postavili na Jesenicah vodikarno; novo vodikarno so zgradili leta 1975 na Beli. Istega leta je bil postavljen tudi rezervoar za 1200 m³ butan-propana. Ob 40-letnici PIV in 20-letnici kisikarne so izdali »Plinski priročnik«. (8) (vir Franc Bassaneze)

B26 in B56 30 in 40 let Valjarne debele pločevine (1949–1979–1989)

Valjarna debele pločevine (VDP), »Valjarna 2400« (beseda izhaja iz dolžine valjev) je pričela obratovati 29. novembra 1949. V prvem desetletju obstoja VDP so bile začetne težave. To je obdobje uvažanja proizvodnje. 6. septembra 1953 je pričela obratovati nova peč »IGNIS«. V tem času je bilo mnogo okvar in težav, kar so poskušali urediti z različnimi

ukrepi, uvedli pa so tudi nekaj novitet (odbrizg škaje, Sack škarje, »flemanje«). 31. julija 1957 sta se zlomila valj in valjčno stojalo. Zaradi tega je VDP začela obratovati šele 6. septembra 1957. V drugem obdobju razvoja se je pojavil projekt UTOP in finalizacija debele pločevine (žal se je zaradi podaljšanja proizvodne hale morala podreti stara Zoisova graščina). Tretje obdobje pa je tisto, v katerem se je valjarna modernizirala, saj je prevzel proizvodne in poslovne funkcije računalnik. Nove naprave so omogočile finalizacijo najzahtevnejšega programa toplotne obdelave pločevine. Leta 1978 je obrat dosegel skupno največjo proizvodnjo 100.000 ton. Leta 1981 so postavili novo žarilno peč (vođeno z računalnikom) in numerično krmiljeni sekator. V drugi fazi modernizacije so zamenjali napravo za odbrizg škaje, nabavili nov merilec debeline in nov ravnalni stroj, po letu 1985 pa so dobili novo stiskalnico in nov ravnalni stroj Sack. Leta 1987 pa je pričela obratovati nova kalilna peč Drever s kalilno linijo. V načrtu so še novi programi (zamenjava potisne peči in krožne ogrevne peči, nov kvarto – valjavski stroj, nove čelne in krožne škarje linije za peskanje in zaščito), s katerimi bi VDP postala moderna enota za termično obdelavo, razrez in adjustiranje debele pločevine.

VDP je v štiridesetih letih dela izdelala 3 milijone ton debele pločevine, ki se je prodajala daleč po svetu (9).

B46 *Otvoritev Jeklarne 2 (1987)*

a) *Martinarna (Jeklarna 1)*

Marca 1890 je pričela obratovati SM (Siemens-Martinova) peč št. 1 (10 ton vložka, zakladanje ročno). Nato so po vrsti pričele delati: leta 1891 druga peč (10 ton), leta 1896 tretja peč (15 ton), leta 1902 četrta peč (15 ton) in leta 1906 peta peč (20 ton, zakladalni stroj). Leta 1900 je dobila martinarna 25 generatorjev na premog (iz Anglije, Češke, Štajerske). Leta 1907 so martinarno elektrificirali, leta 1928 povečali drugo peč na 20 ton (po načrtu ing. Konstantina Rebeka), leta 1933 so prvi na svetu uporabili bazični – krommagnezitni obok (Radex in ing. Ciril Rekar). Po vojni so začele obratovati leta 1953 šesta SM peč za 80 ton, naslednje leto pa še sedma peč za 80 ton. Leta 1965 je začela obratovati elektropeč ASEA (60 ton) in leta 1968 še druga elektropeč LECTROMELT (70 ton). Leta 1965 so ustavili generatorje za SM in proizvodnja preide na mazut. Leta 1974 je železarna prvič proizvedla preko 500.000 ton jekla. Leta 1988 so ustavili zadnjo, tretjo SM peč. To je bil konec stare martinarne, ki je skoraj v sto letih proizvedla 14,1 milijona ton surovega jekla (14).

b) *Jeklarna 2*

V železarni so se leta 1969 odločili, da bodo zgradili novo jeklarno, ki bo na moderen in ekonomičen način proizvajala jeklo. Z novo Jeklarno so prenehali izdelovati belo surovo železo, izdelava plemenitih jekel pa naj bi se povečala od 45 na 70 %. Prodajna cena naj bi se povečala za 23 %, dohodek na zaposlenega delavca pa bi se povečal za 70 %. Nova jeklarna pomeni predvsem znatno racionalizacijo v porabi energije, saj naj bi se količina primarne energije (najprej generatorski plin, nato mazut oziroma zemeljski plin) z uporabo električne energije znižala za polovico. Z uporabo naprave za kontinuirano vlivanje bi se znižali proizvodni stroški za 9 %, ker bi odpadlo vlivanje v kokile. S sodobno tehnologijo (VOD, TN) bo mogoča konkurenčna proizvodnja visokovrednih jekel. Posebno uspešno je rešena ekološka problematika, ker je urejeno odprševanje, čiščenje plinov in odpadnih voda, občutno pa je zmanjšano tudi zračno onesnaževanje (hrup se zmanjšuje od 130 dB na 80–85 dB). Zanimiva je tudi trditev, da naj bi se produktivnost dela v Jeklarni 2 povečala za 45 %. Dela so se pričela v avgustu 1984 in so trajala 16 mesecev; prva šarža pa je bila izdelana 13. marca 1987. Poskusna proizvodnja se je pričela v maju 1987. Nova jeklarna ima elektroobložno peč zmogljivosti 85 ton tekočega jekla, ki je računalniško vođena in zvočno izolirana, napravo za kontinuirano vlivanje slabov in VOD/TN napravo zmogljivosti 85 ton. Letna proizvodnja je 210.000 ton (15).

B54 20 let Valjarne žice in profilov (1968–1988)

Podatki o gradnji in začetkih proizvodnje so zelo skopi. V letu 1990 je Žičarna na Jesenicah praznovala stoletnico. Tehnologija valjanja žice je bila zastarela že na samem začetku, zato so 1971 začeli pripravljati rekonstrukcijo, ki je bila končana 1973. Kljub temu pa se s tehnološko opremljenostjo ne morejo pohvaliti in je modernizacija potrebna (16).

B38 20 let Bluming – štekla (1966–1986)

28. aprila 1966 je bila na dopoldanski izmeni izvaljana prva devettonska brama na blumingu. Tako se je končalo petletno obdobje priprav, montaže, gradnje in hladnega testiranja valjarne bluming. Splošen napredek tehnike pa tudi ekonomičnost sta narekovala potrebo po izgradnji novih valjarn kot nadomestilo za valjarno gredic in plošč ter valjarno tanke pločevine. Z novim obratom naj bi se znižali predvsem proizvodni stroški, izboljšala kvaliteta izdelkov in povečala proizvodnja. Valjavcem je že kmalu na začetku uspelo izvaljati trak iz bloka v »eni vročini« (tj. brez dodatnega vmesnega dogrevanja), kar je eden redkih, če ne edinstven postopek na svetu. V dvajsetih letih je bluming izvaljal 7.859 ton, štekel pa 2.970 ton; do konca leta 1989 so se količine povečale na 8.781 ton na blumingu in 3.620 ton na šteklju. (vir Aleksander Mandeljc)

ZAKLJUČKI

Po dosedanjih podatkih je:

značk KID (A)	55 kom
medvojnih	1 kom
povojnih (B)	95 kom
SKUPAJ	151 kom

Pri tem nismo upoštevali različnih variant (barvni odtenki, majhne razlike pri znaku ali napisih, okrogle in štirioglate značke Železarne Jesenice, trikotne značke elektrod itd.), sicer bi bilo skupno število značk še precej večje.

Vsaka značka Železarne Jesenice bi morala imeti zaščitni znak, da ne bi prišlo kasneje do nejasnosti. Prav zato faleristi nismo vedeli, kam uvrstiti predvojne značke KID, saj so bile brez napisa in letnice. V železarni je v letih 1983 do 1988 značke oblikoval izšolan oblikovalec Damjan Jensterle. Večino teh značk je oddelek marketinga nato naročil pri priznanih in kvalitetnih izdelovalcih značk. Tak sistem nabave značk bi moral ostati tudi za naprej.

Kljub finančnim težavam bi morali izdati vsaj jubilejne značke vseh obratov Železarne Jesenice. V letu 1989 sta proslavljali stoletnico livarna in mehanična delavnica, v letu 1990 pa žičarna, hladna valjarna in žebljarna.

LITERATURA

1. Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem I. del (Mladinska knjiga Ljubljana 1969), str. 425.
2. Tovarniški vestnik KID, številka 2, stran 7, 1. 11. 1939
3. Železar, 1952 junij, št. 6 (posebna priloga)
4. Predlog Statuta Železarne Jesenice, 21. september 1989
5. Brošura 40 let Železarski izobraževalni center Jesenice 1938–1978

6. Brošura 40 let KPS in 40 let sodobnih plavžev na Jesenicah
7. Brošura Temeljna organizacija Jeklovlek 1949–1979
8. »Plinski priročnik« ob 40-letnici PIV (1945–1985), 20-letnici kisikarne (1965–1985)
9. Železar št. 45 (16. november 1989) in št. 46–47 (23. november 1989)
10. Brošura za 40-letnico obrata (1979) in članek »50 let proizvodnje elektrod v Železarni Jesenice«, dr. Janez Begeš – Varilna tehnika št. 4, 1989
11. Tone Konobelj: Sto let industrijskega gasilskega društva Železarne Jesenice (1982)
12. Železar, št. 17, 18 (28. april 1988)
Slavnostna seja delavskega sveta TOZD HVB
13. Brošura »80 let elektrarne Gorje« 1986
14. Priloga Železarja št. 5, 4. februar 1988 (Ogenj v martinovkah ugasnil, Konec nekega obdobja, martinarna 1890–1988)
15. Brošura Jeklarna 2, 1987
16. 20 let Valjarne žice in profilov
Železar 17–18, 28. april 1988

TABELA A (od 1 do 12)
TABELA A (od 13 do 24)
TABELA B (od 1 do 36)
TABELA B (od 37 do 57)

A1

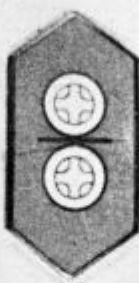
A2

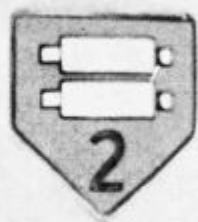
A3

A4

A5

A6

A7

A8

A9

A10

A11

A12

Plavč

1. visoka peč
2. pražarna
3. rudarna
4. skl. Hrenovica

Javornik I.

1. težka in groba ploščev, proga
2. lahke proge
3. adjustata
4. naklad., skladišče
5. plano, tehnična
6. magnetni žerjav
7. brusilci valjev

Zičarna in sor. obrati

1. žičarna
2. pocinkovalnica
3. žarnica
4. lužilnica vtr.
5. sklad. in adjustata
6. hladnovaljarna
7. žebjarna
8. zavijalnica

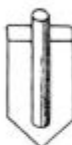
Železniški oddelek

1. kurilnica
2. posmet
3. osnovna delavn.
4. proga železnice
5. proga Javornik
6. geom. inštrij. šk.

Martinarna

1. martinarna
2. generatorji
3. škarije, stiskaln.
4. razbijalnica
5. zidarji
6. apnarnica

Cevarna

A13

Zična valjarna

Javornik II.

1. valjarna
2. pocink. lužilnica
3. adj. debele plošč.

Opjekarna

1. mlini
2. peči
3. oblikovalnica

Ekonomat

1. nepremična st.
2. prečnična st.
3. kamnolom

Mehanične delavnice

A14

Kotlarna I.

A15

Vaješka šola

A16

Posedna skupina

Kotlarna II.

A15

Kovarnice

A17

Elektr. odd. šk.

A18

Livarno

Laboratorij

A19

Panov. obrata

A20

Mizarna

A21

Centr. skladišče

A22

Instalaterji

A23

Tiskarna

A24

O P O M B A :
Osnovna barva
teh. značk je
rumena

B

B

37

38

39

40

41

42

43

44 45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

GEOLOGIJA, PALEONTOLOGIJA, BOTANIKA

Anton Ramovš

GEOLOŠKE IN PALEONTOLOŠKE RAZISKAVE V SEVERNIH JULIJSKIH ALPAH V LETIH 1985 DO 1990

V peti knjigi jeseniškega zbornika Jeklo in ljudje (1985, 391–428) je bil objavljen pregled geoloških dognanj do leta 1984. Odtlej so se vršile sistematične poglobljene raziskave nerešenih stratigrafskih problemov po geoloških dobah triasne in jurske periode, ki so se odpirali po zaključku geoloških terenskih raziskav med jugoslovansko-italijansko mejo in Radovno. Istočasno so tekale sistematične obdelave nabranega fosilnega materiala in zbiranje še novega. Rezultati raziskav so bili v istem zaporedju večidel že objavljeni v domači in tuji znanstveni in strokovni literaturi, kar zajema tudi popis vsega do sedaj objavljenega v literaturi na koncu članka.

Mezozoik

Triasna perioda

Spodnjetriasna skitska serija

V novejših raziskavah sem želel čim bolj podrobno razčleniti spodnjetriasne plasti v severnih Julijskih Alpah na podlagi novejših rezultatov italijanskih geologov na ozemlju Južnih Tirol. Tam so v odprtih sklenjenih profilih ločili s pomočjo okamnin kar devet členov oziroma horizontov. V severnih Julijskih Alpah nam narava pri spodnjetriasnih plasteh ni bila tako radodarna. Danes je tamkaj sicer na površju okoli 20 manjših krp, v katerih pa ni nikjer ohranjena celotna nekdanja skladovnica (Ramovš, 1989). Zakaj se je tako zgodilo? Samo te majhne krpe so se ohranile pri različnih gorotvornih procesih med mlajšepaleozojskimi in različnimi triasnimi ali samo med odpornimi triasnimi karbonatnimi kamninami. V spodnjem triasu pa so bile večinoma le manj odporne kamnine in gorotvorne sile so jih v svoji delavnici po mili volji gnetle, lomile in izrivale iz prvotne skladovnice. V Julijcih se tako ni ničesar ohranilo od najstarejših spodnjetriasnih plasti in nikjer ni kamnin z značilnimi takratnimi okamninami. V obstoječih 20 ostankih, raztrošenih križem po severnih Julijskih Alpah od dolinice Poaplenk južno od Rateč pa do Mežakle in Pokljuke je največ sivi in rjavkastih apnencev, sljudnih apnenčevih peščenjakov ter peščenih laporjev in lapornih apnencev, ki se menjavajo med seboj. Nekaj malega je tudi dolomitov. V dolinici Poaplenk bo vsakdo posebej pozoren na opekasto rdeči dolomit, dolomitni lapor in glinovec, v katerih, kot vse kaže, ni nobenih okamnelih ostankov davnega življenja. Takšne, zaradi železovih primesi živo rdeče obarvane kamnine se pokažejo tudi južno od Podkorena in nekaj malega še pri Kranjski Gori. Posebnost med kamninami je na teh krajih tudi iz drobcenih zrn – ooidov sestavljeni apnenčev oolit.

Značilna rjavkasta barva bo opozorila na spodnjetriasne kamnine tudi v okolici Bedančevega doma nad Kranjsko Goro, še bolj pa med Mavrincem, prevalom zahodno od Špice v Sedelcih in Širokim Rovtom. Z vršiške ceste in Vršiča tamkajšnja rjavina med zelenim gozdom ne more uiti očem. Prav tam se je ohranilo

tudi vse polno različnih okamnin, največ školjk rodu »*Pleuromya*«, *Bakevella* in *Costatoria costata* in polžev *Natiria costata*, »*Turbo rectecostatus*«. Na površinah plasti se te okamnine dostikrat drenjajo druga pri drugi. V vsej tej družini pa niso redki tudi okamnili glavonožci, predvsem iz rodu *Tirolites*. Površja lapornih plasti so navadno polna rovov anelidov, ki so iskajoč hrano preorali laporno blato. U-jasti, tudi do mezinec debeli rovi po razbrazdani površini so ostanki njihovega delovanja, delavci teh oblik pa so dobili ime *Rhizocorallium striatum*.

Spodnjetriasni rdeči skrilavi glinovci in sivi modrikasti apnenci in vmes še apnenčev oolit so na ogled ob Veliki Pišnici v Kranjski Gori in v Rogarjevem grabnu nad Veliko Pišnico. Kar na poti v Krnico nam hudourniški graben venomer postavlja na ogled večje in manjše skale pestre zbirke različnih sivih, rdečkastih in zelenkastih kamnin z redkimi fosilnimi ostanki in zapolnitvami U-jastih rovov.

Južno od Finžgarjeve kapelice v zgornjem koncu Martuljka je prav tako pogledala na površje majhna krpa zelenkasto sivih in kloritno zelenih sljudnih laporjev, ki prehajajo v skrilavi glinovec ali apnenčev peščenjak. Vmes se prepletajo bele ali rožnate sadrine žile in nepravilne leče. Polži in školjke tudi tu pa še v Belem potoku v bližini spodnjega slapa, v stranski grapi Rogarjevega potoka in še na nekaj krajih pričajo o resničnih spodnjetriasnih plasteh.

Na severnem koncu Mežakle so zahodno in južno od Hribja prav tako značilni rjavkasti laporni apnenec, poskrilovljeni sljudni lapor in različni sivi apnenci, ki v nekaterih delih presenečajo vsi posuti z drobnimi peterostraničnimi členki pecljev morskih lilij.

Nad Kovinarsko stezo v Dolgih plazih se je hotel našemu rodu še enkrat pokazati spodnjetriasni ploščati apnenec – plošče so debele le od enega do tri centimetre – in tudi v njem so se nagnetli členki pecljev morskih lilij. Tudi tu in še marsikje drugod je mikroskop odkril zelo majhno luknjičarko vrste *Meandrospira pusilla*, anelidi so pustili svaljkaste površine lapornih plasti, kot okras pa so tudi tod tanki gomoljasti vključki blede rožnate sadre. Ne daleč stran leži ob novi markirni stezi od Lipanjskih vrat na Lipanjski vrh med ukleščenimi tršimi apnenci še en majhen ostanek podobnih spodnjetriasnih plasti.

Ozek pas lapornih apnenec s slabo ohranjenimi školjčnimi lupinami in redkimi polžjimi hišicami ter izdelki črvov lahko spremljamo po Studorskem in Srenjskem prevalu, kjer so jih tektonske sile potisnile ob zgornjetriasni dachstein-ski apnenec.

Malo več spodnjetriasnih lapornoapnenčevih plasti je na severni in vzhodni strani Viševnika. Na njegovi severni strani bo tudi nešolani planinec zlahka dobil okamneno hišico glavonožca *Tirolites cassianus*, še prej pa školjko ali polža v rjavkasti kamnini.

Najbolj značilne okamnine spodnjetriasnih plasti: mala luknjičarka *Meandrospira pusilla*, glavonožec rodu *Tirolites* in polža *Natiria costata* in *Turbo rectecostatus* so upodobljeni na str. 400 (Jeklo in ljudje V).

Obiskovalec omenjenih krajev bo kar hitro spoznal, da je pri malo večjih spodnjetriasnih izdankih studenec ali vsaj solzaji, kajti te kamnine zadržujejo vodo, ki tudi ob narivnih in prelomnih ploskvah sili na površje.

Srednjetriasna serija

Anizijska stopnja

Natančneje je bil že obdelan in v posebnem delu (Ramovš, 1987) objavljen neskladnati grebenski apnenec, v katerega je Martuljek izdolbel v svojem spodnjem delu vsaj 100 m globoko sotesko. Kamnino so ustvarjale pri nenehnem pogrezanju zemeljske skorje na robu plitvega morja proti bolj nemirnemu globljemu delu morske spužve, apnenčeve alge, luknjičarke, pomagale pa so jim modrozeleni cepljivke, ki so posredovale vegaste apnenčeve oboje in povezovale organizme med seboj ali pa kar kupčke apnenčevega blata. To so počenjale brez prestanka, dokler niso prišli časi burnih dogodkov v ladinjski dobi. Zanimivo pa je, da v tem grebenu še ni bilo koral, ki so v kasnejših časih tako pomembno posegle v razvoj dogodkov in nastajanje kamnin.

Približno enako kamnino, kot je na začetku Martuljka, najdemo tudi vzhodno od Mojstrane v Veliki in Mali Črniči peči, Hribju in po spodnjem delu Mežaklinega pobočja. Tudi značilna Baba severno od Kočne je nastajala tako kot apnenec Martuljkove soteske.

Ladinijska stopnja

Nesrečno pot skozi milijonletja so doživljale tudi ladinjske plasti. Tektonske sile so se z njimi poigravale in večini ni bilo usojeno preživeti dolgih časov. Bile so izrinjene iz prvotne zibelke, razpadle so in njihovi ostanki so bili odneseni. Njihove majhne odrinjene krpe so danes marsikje v težje dostopnem in brezpotnem ozemlju. Najbolj zahodno jih najdemo vzhodno od Planinskega doma v Planici nasproti smuških skakalnic. Od tam se vlečejo čez Veliko dolino po južnem vznožju Vitranca v Veliko Pišnico. Tu so črni apnenci, temno sivi in zelenkasto sivi glinovci, laporci, kremenovi peščenjaki in značilne čokoladno rjave predornine in njihovi tufi kot sprijet vulkanski pepel.

Prvo zelo bogato najdišče okamnin v ladinjskih plasteh leži pod Ajdovsko deklico v severozahodni steni Prisojnika, vendar najlaže nabiramo okamnele ostanke apnenčevih alg (*Teutloporella triasina*), številnih luknjičark rodov *Involuntina* in *Trocholina*, nešteti, posebno pektenidnih in trigonodusnih školjk in manj pogostnih polžev v temnih kosih med gruščem pod Prisojnikovo steno. Tudi majhne kamnite kopice sestavljajoče koralke rodu »*Isastraea*« najdemo že kar tu.

Takšna so še tri doslej znana najdišča z istimi okamnelimi ostanki. Prvo je zahodno od 1600 m visokega vrha Martuljka. Ni ravno lahko dostopno, vendar z vsemi prej omenjenimi okamninami postrežejo kar temni kosi med gruščem pod steno, kamor se vali precej razkosana kamnina.

Drugo najdišče je na koncu Belega potoka. Narava ponuja vsega naštetega na pretek, posebno školjk je vse polno v spodnjem delu skladovnice, nekaj manj pa majhnih polžjih hišic. Precej školjk je že določenih, druge pa še kličejo strokovnjaki, ki bi premogel čim popolnejšo literaturo o tej ladinjski skupini, kajti precej je vmes oblik, ki v alpskem svetu še niso znane. Enake plasti kot blizu izvira Belega potoka so lepo odkrite in povrh še lahko dostopne na lovski stezi blizu Smrajke. Skoraj črna kamnina z belimi školjčnimi lupinami nas bo opozorila nanje.

Okamnine vseh štirih najdišč so večinoma nekaj prav posebnega, skoraj gotovo z novimi vrstami ali celo novimi rodovi. Skladovnico na povirju Belega potoka

Apnenčeva alga rodu *Teutloporella* iz ladinijskega algeinega apnenca v severnem ostenju Prisojnika. Zgoraj je poševni vzdolžni presek, spodaj prečna preseka. Foto M. Grm

ponazarja geološki profil, v katerem leže nad predornino različne apnenčeve in laporne plasti z mnogoterimi okamninami (Ramovš, 1990). V spodnjem delu so predvsem školjke, posebej zanimive kar velike pektenidne in trigonodusne, ki jih spremljajo prostim očem nevidne luknjičarke rodov *Involutina* in *Trocholina* (gl. Jeklo in ljudje V, str. 406). Nad njimi so nekoliko više plasti z apnenčevimi algami, še više pa gomoljasti apnenec s koralnimi kopučami vrste »*Isastraea*« *esinensis* in vrh vsega še pokremenjeni plastnati apnenec s pogostnimi roženčevimi gomoljčki in gomolji. Enako zaporedje plasti je tudi v drugih treh najdiščih.

Posebnost med kamninami ladinijske stopnje so kar pogostne večje in manjše golice čokoladno rjavih predornin različne sestave in imen in njihovih tufov. Najlaže pridemo do njih nad hotelom Erika v Kranjski Gori ali ob kolovozu na začetku hribovitega dela v Belem potoku. Vse polno velikih blokov čokoladno rjave kamnine leži tudi po melišču pod Prisojnikom.

Zelo zanimiv in pomemben je brečast konglomerat na Vršiču, ki je bil že podrobno obdelan (Ramovš & Kochansky-Devidé, 1979b).

Zgornjetriasna perioda

Karnijska stopnja *Cordevolska podstopnja*

Ko se je srednetriasna epoha prevesila v zgornjetriasno, se je že umirilo vulkansko delovanje in pričela se je enolična karbonatna sedimentacija karnijske dobe (cordevolska podstopnja). Na nastajajoči julijski karbonatni plošči so v

robnem, bolj nemirnem morju bujno rasle korale in morske spužve, nanje so se pritrdjale sesilne luknjičarke, vse polno pa je bilo tam še modro zelenih cepljivk, ki so posredovale apnenčeve skorje in z njimi ovijale koralite in morske spužve in še pospeševale hitrejšo rast grebenov. Grebenski apnenec iz tedanje dobe se nam je ohranil na Grančišu nad Mojstrano, kjer sameva neplastnati apnenec kot obsežna senena kopica. Takšen apnenec sledimo nato vseskozi od tam do vrha Vrtaškega vrha. Iz apnenca iste starosti so mogočne stene in vrhovi Špika z okolico, ves Prisojnik, Črna in Srednja gora, pa še precejšen del Debele peči in Mežakle.

Skalna kopica iz cordevolskega grebenskega koralnega in spongijskega apnenca Grančiša nad Mojstrano. Iz cordevolskega apnenca je tudi pobočje nad Grančišem tja proti Vrtaški planini in Črna gora levo od njega. V ozadju Luknja, Cmir ter Triglav in levo od njih Rjavina; slednja dva vrhova sta prav tako iz cordevolskega apnenca. Foto A. Ramovš

Podroben popis kamnin in okamnelih ostankov najdete v delu: Ramovš & Turnšek, 1984. V bolj zatišnem lagunskem delu plitvega cordevolskega morja pa so rasle buje algine trate, ki jih je poseljevala samo vrsta *Diplopore annulata*. Tudi ta apnenec je brez vrzeli ali lezik in je zato neplastnat. Apnenčeve alge so pač rasle vseskozi tako hitro, kot se je pogrezala apnenčeva plošča. Vse polno alginih apnencev je na Mežakli, iz njih je Rjavina, prav v Lipanjskih vratih se razkazujejo diplopore kot drobne cevčice, so pa še druge.

Julska in tuvalska podstopnja

Novo je odkritje srednje- in zgornjekarnijskega (julska in tuvalska podstopnja) sivega apnenca, ki sem ga po Razorju imenoval razorski apnenec (Ramovš, 1988), to pa zato, ker je iz njega pretežen del Razorja in še rame proti Pogačnikovemu domu, pa večina Planje in Glave pod Planjo, in se v navpičnih stenah spušča proti

Okno med Veliko in Malo Rjavino. Na sečišču treh prelomnih ploskev, ob katerih je bil razkosan in deloma tudi zdrobljen grebenski cordevolski apnenec, je povzročilo krušenje nastanek okna v tanjši steni. Okno meri približno $2,5 \times 2$ m. Foto A. Ramovš

Čez razkosano cordevolsko apnenčevo steno pada tudi spodnji slap na Belem potoku.
Foto A. Ramovš

Mlinarici. Ni pa še znano, kako je z njim v Mlinarici. Razorski apnenec je večinoma skladnat in skladi leže skoraj vodoravno ali so zelo malo nagnjeni. Kamnina je lahko gosta (mikrit), pogosto pa so v skladih celo do dva centimetra debeli onkoidi, nepravilni gomoljčki, ki sestojijo iz vegastih apnenčevih ovojev, kamnina je onkolit. Posebno lepi so onkolitni pasovi v velikem apnenčevem bloku nad stezo malo naprej od prevala med Razorjem in Planjo v smeri proti Razorju. Tam se menjava v 1,5 m debelem skladu osem onkolitnih pasov, ki so debeli po okoli pet centimetrov. Drugje so onkolitni pasovi oziroma leče debeli tudi do 15 cm. Apnenec je večkrat zgrajen tudi iz nepravilnih kroglastih gomoljčkov, ki jim pravimo tromboliti, apnencu pa trombolitni apnenec.

Razorski apnenec pa je deloma tudi neskladnat, grebenski. Od časa do časa so bolj izpostavljene robne dele karbonatne plošče poselile korale in morske spužve, ki so jih obdajale spongioromatne skorje. Včasih so se namnožili tudi morski ježki z debelimi kijastimi bodicami (*Cidaris*). Na skorjicah so čepele sesilne foraminifere in problematični organizmi še neznanega porekla. Skorje so trdno povezovalle organizme, ki so gradili greben in utrjevali celotno zgradbo.

Čez nekdanje koralno-spongijske grebene, ki niso bili posebno obsežni, pelje tudi steza od Pogačnikovega doma proti prevalu med Razorom in Planjo. Prvi koralni greben z vrsto *Margarosmilium* je že tam, kjer je pot v višini 2060 m zavarovana s klini in z vrvjo, to je v prvi strmini nad Pogačnikovim domom. Više so koralno-spongijski apnenci, ki jih deloma pokriva grušč, še 2180 m, 2220 m, 2230 m, 2250 m in 2310 m visoko. Korale rodov *Margarosmilium*, *Elyastraea* in *Retiophyllia* spremljajo morske spužve *Ceotinella mirunae*, *Uvanella*, kar dolge členkaste spongije in apnenčeve alge verjetno rodu *Andrusoporella* in *Phaumato-coelia cassiana*.

Zgornjekarnijski ploščasti in skladnati apnenec (temnejše) pod Mojstrovko. Svetlejši del predstavlja plastnati norijski dachsteinski apnenec, iz katerega sta tudi Mojstrovka in Travnik.

Foto A. Ramovš

Plastnati mlajšekarnijski apnenec s konodonti nasproti razgledišču Šupca ob cesti Vršič-Trenta.
Foto A. Ramovš

Najmlajše karnijske plasti

Posebno pozornost raziskovalcev v alpskem prostoru Avstrije, Nemčije, Italije in Švice so pritegnili amonitni apnenci, ki so v severnih Julijskih Alpah podobno razviti in imajo enake amonitne vrste kot apnenci v okolici Hallstatta v Severnih Apneniških Alpah (hallstattski apnenci). Najprej sem jih odkril pod stenami. Poseben pomen mu dajejo glavonožci; najpogostnejši je *Projuvavites jaworskii* in več vrst rodu *Arcestes*, so pa še *Discotropites plinii*, *Barrandeites turbina*, *Gonionotites* cf. *noricus*, *Hypocladiscites* cf. *subornatus*, *Proclydonautilus* in še nekaj drugih redkih oblik. Te okamnine potrjujejo vrhnji del karnijske stopnje, podcono *Discotropites plinii* in verjetno podcono *Gonionotites italicus* in s tem mejo med karnijsko in norijsko stopnjo zgornjega triasa. Glavonožce spremljajo kar pogostni terebratulidni in rinhoneidni ramenonožci in redkeje školjke, med majhnimi fosili pa so najimenitnejši konodonti vrst *Neogondolella polygnathiformis* in *Epigondolella nodosa*, ki sta živeli prav tako le do kraja karnijske dobe. V zbruskih in spirkih ostankov raztopljenih konodontnih vzorcev je vse polno malih luknjičark, ki so skupaj z drobcenimi telesci morskih kumar in lebdečih morskih lilij zelo pisana in zanimiva družina takratnega morskega življenja. Kaj se je potemtakem spremenilo na koncu odlaganja razorskega apnenca? Morsko dno se je v tem pasu današnjih Julijskih Alp v smeri od zahoda proti vzhodu poglobilo, nastala je podolžna brazda čez apnenčevo ploščo in v njej je nastal razvoj hallstattskega Požgane Mlinarice nad Kotom, zatem na Kukovi špici in v blokih pod njenimi stenami Za Akom, najlepše pa so razgaljeni na tratnih zaplatah pod Razorjem in vrh rame proti Pogačnikovemu domu. Travnata ruša, okrašena z gorskim cvetjem, razkriva horizont tudi pod vrhom Planje in nazadnje je bil tisti horizont ugotovljen še pod Macenovcem (Ramovš, 1986b). Apnenec je večinoma ploščast, v spodnjem delu kakih 10 m debele skladovnice je temno siv, rjavkast, rumenkast ali blede rožnat in po površju plošč neravno gomoljast. V vrhnjem delu postaja svetlejši. apnenca s svojim značilnim življenjem. Zveza med današnjim hallstattskim apnenecem v Salzkammergut v Severnih Apneniških Alpah in v Julijskih Alpah je še neznana.

Srednje- in zgornjekarnijski razorski apnenec. Lahko je skladnat mikriten, onkoliten ali tremoliten, deloma pa je vmes grebenski s koralami, morskimi spužvami, morskimi ježki, zelenimi algami in spongiostromatnimi skorjami (spodaj levo). Sam vrh Razorja je iz razkosanega neplastatega spodnjenorijskega grebenskega apnenca. Foto A. Ramovš

Enako stare so tudi plasti v Rjavčevem grabnu (prej sem pisal v Kozji dnini) s številnimi školjkami vrste *Hallobia fallax*, redkimi glavonožci in imenitnim 84 cm dolgim okostjem ribe rodu *Birgeria* in z enakimi konodonti kot na Razorju (Jeklo in ljudje V, str. 412–417).

Norijska in retijska stopnja

Na meji med karnijsko in norijsko dobo se je brazda z globljim morjem zravnala, julijska karbonatna plošča je bila spet cela in preplavljala jo je plitvo in toplo morje. V njem so nastajali večinoma skladnati, po Dachsteinu v Severnih Apneniških Alpah imenovani skladnati dachsteinski apnenci. Iz njih so mogočne stene osrednjih Julijskih Alp, od 1200 m visoke Triglavske severne stene in Cmira preko Stenarja in Križa ter Kriška stena in severno od tam Dolkova špica, Dovški Gamsovec in Škrlatica. Ločeno od tega mogočnega kamnitega skladovja pa so še vzhodno do Triglava ležeča Pršivca ter Draška vrhova s sosednim Tošcem in v zahodnih Julijskih Alpah v višave kipeči Mojstrovka, Travniki in Jalovec s sosednimi vršaki. Večinoma enolično kamnino poživljajo pasovi tankih, bolj ali manj ravnih ali pa nakodranih spongiostromatnih skorij, ki jim pravimo loferiti. Pri njihovem nastajanju so sodelovale modro zelene cepljivke. Te značilno norijsko-retijske oblike so nastajale v medplimskem področju in so zato tudi skoraj brez okamnin. V teh pasovih je kamnina tudi manj odporna in so tam zato plitve in globlje zajede. V podplimskem lagunskem področju nastajajoči gosti mikritni apnenci pa nimajo loferitov, pač pa njihovo enoličnost poživljajo kar precejšnje, običajno v nepravilnih pasovih in lečah razsute grudice, onkoidi. Na plitvinah stalnega morja so bujno

Skica Razorja in Planje s karnijskim skladnatim razorskim apnenecem (a), grebenskim razorskim apnenecem (b) in melišči (c). Nad razorskim apnenecem ležita konkordantno vrhnjetuvalski apnenec (anatropitno področje) in spodnjenorijški apnenec. Po Ramovšu, 1988. – Skizze des Razor- und der Planja-Berges mit gut gebanktem karnischen Razor-Kalk (a) und dem Razor-Riffkalk (b); der Gehängeschutt ist mit c dargestellt. Oberhalb des Razor-Kalkes folgen das oberste Tuval (*Anatropites*-Bereich) und der unternorische Kalk. Nach Ramovš, 1988

uspevale velike megalodontidne školjke, ki jih je vse polno na podih severno od Križa. Drugi okamneli ostanki so v tem apnencu v glavnem redki; poleg malih luknjičark so še najpogostejše majhne polžje hišice.

Na robnem pasu globljega morja in lagune z bolj razburkanim morjem pa so istočasno rasli bujni grebeni, ki so jih poseljevale predvsem korale več rodov in vrst ter v manjši meri morske spužve in trdoživnjaki (Turnšek & Ramovš, 1987). Okoli njihovih skeletnih ostankov so ovite spongiostromatne skorje. Vsi ti grebenotvorni organizmi so pustili za seboj tudi do 1000 m debelo masivno apnenčevo gmoto grebenskega dachsteinskega apnenca. Najbolj debela je na Dovškem križu, Šplevti in Kopici, kjer ni skladnatega dachsteinskega apnenca. V Vratih med Pragom in Tominškovo potjo, po pobočju Mlinaric, v Kotu in steni Macesnovca pa je okoli 300 m grebenskega masivnega apnenca med skladnatim dachsteinskim apnencem in leži v nižjem delu skladovnice. Tudi sama vrhova Razorja in Planje oblikuje takšen grebenski apnenec (Jeklo in Ljudje V, 417–422).

Grebenski dachsteinski apnenec z obiljem koral, morskih spužev, problematičnih fosilov in spongiostromatnih skorij v nižjem delu Mlinaric, debel okoli 300 m. Na njem leži vse do vrhov skladnati dachsteinski apnenec. Foto A. Ramovš

Skoraj vodoravno ležeči skladi zgornjetriasnega dachsteinskega apnenca Dolkove špice (levo), Rogljice (v sredini) in soseščine. Foto A. Ramovš

V zborniku Jeklo in Ljudje V (1985) so bile na strani 422 jurske plasti samo na kratko omenjene in šele v letu 1989 podrobneje raziskane. Doslej so ugotovljene samo kamnine iz spodnjega dela jurskega sistema, to je iz liasne dobe. Našel sem jih v Luknji, na poti iz Luknje na Bovški Gamsovec, na vzhodnem pobočju Vernarja in v Krnici pod Škrbino.

V Luknji je med dve prelomni ploskvi vkleščen mesnato rdeči apnenec, ki vsebuje deloma nepravilne rjavkaste lise manganovih spojin. Takšen apnenec se menjava z rumenkasto sivim ali blede rožnatim apnencem. V srednjem razu Luknje so v mesnato rdečem apnencu rjavi manganovi gomolji, veliki običajno od dveh do štirih centimetrov, največji pa je meril kar dobrih 20 cm. Iz tega velikega gomolja je bil mangan večinoma že odstranjen. Mikroskopske raziskave so pokazale v tem najdišču tri različke kamnin. V prvem je gosti rdečkasti apnenec z manganovimi gomolji in v njem vse polno hišic malih luknjičark in majhnih polžjih hišic ter ostankov iglokožcev. V drugem različku, sivem in blede rožnatem gostem apnencu mrgoli pelaških školjčnih lupinic in prekrystaljenih radiolarij. Tretji različek pa sestavlja apnenčeva breča s samimi sivimi drobci in zelo drobnim peščenim vezivom. Vsi trije različki so nastajali v vrhnjem liasu, toarcijski dobi.

Največ spodnjejurskih apnencev se je ohranilo med Luknjo in Bovškim Gamsovcem. Kaže, da je tam pod značilnim gostim rdečim apnencem z manganovimi gomolji tudi na turistični poti starejši skladnati sivi liasni apnenec. Nad rdečim gomoljastim apnencem z vse polno ostanki iglokožcev, luknjičark, polžev, radiolarij in pelaških školjk leži skladnati rdeči, rožnati ali sivi zgornjeliasni apnenec in okoli 2280 m visoko je ob poti v sivem apnencu, ki se tam vriva med rožnatega, vse polno ostankov iglokožcev, malo više pa so skupaj z njimi tudi ramenonožci. Drugje je gosti apnenec skoraj brez okamelih ostankov. Zanimivo je, da so manganovi gomolji samo spodaj, v najnižjem delu rdečih apnencev, ki jih v Italiji imenujejo *calcarei ammonitico rosso inferiore*.

Tretja krpa spodnjejurskih plasti pogleda na dan izpod pokrova ali nariva Vernarja severno od Bohinjskih vrat v višji kopasti čeri, ki ji pravijo Vrh glave pod Vernarjem. Tudi tu je največ rdečega ali rdeče rjavega zgornjeliasnega (toarcijskega) ploščatega in skladnatega apnenca. Tektonske sile so ga razkosale in deloma zdrobile ali pa le rahlo nagubale. Med okamninami prevladujejo drobni ostanki iglokožcev. V tem najdišču pa je nekaj posebnega biolititni apnenec z ostanki zelenih in rdečih alg, z vse križem razsutimi tubifiti, to je problematičnimi okamninami, in kar pogostnimi polži. Vse skupaj obraščajo spongiostromatne skorje. Prav tako je tam zanimiv gosti rdečkasti apnenec s kopico drobnih ostankov morskih spužev, ki jih obraščajo spongiostromatne skorje, vmes pa so še tubifiti in drugi problematični fosili. Prav tako nekaj posebnega je v tej skladovnici sivi apnenec z ostanki iglokožcev, ki jih obraščajo spongiostromatne skorje, vse križem razsejani tubifiti in drugi problematični fosili pa še polži in redke školjke, ki so jih prav tako obdale spongiostromatne skorje. Kaže, da so bili ostanki naneseeni skupaj v izvotlene prostore in tam so jih nato poselili sekundarni tvorci grebenov.

V rdečkastem apnencu so še štirje razločki z različnimi okamelimi ostanki, povsod pa je veliko različnih malih luknjičark.

Četrto najdišče liasnih plasti je v Krnici pod Škrbino. Veliko in najbrž globoko, v sivi grebenski dachsteinski apnenec izvotleno razpoko je zapolnila breča, sestojča iz kosov belega in svetlo sivega apnenca in rdečega veziva. Kosi so najbrž

Malo znani zgornji slap na Kotarici v dachsteinskem apnencu. Nastal je ob strmi vzdolžni in prečni prelomni ploskvi. Foto A. Ramovš

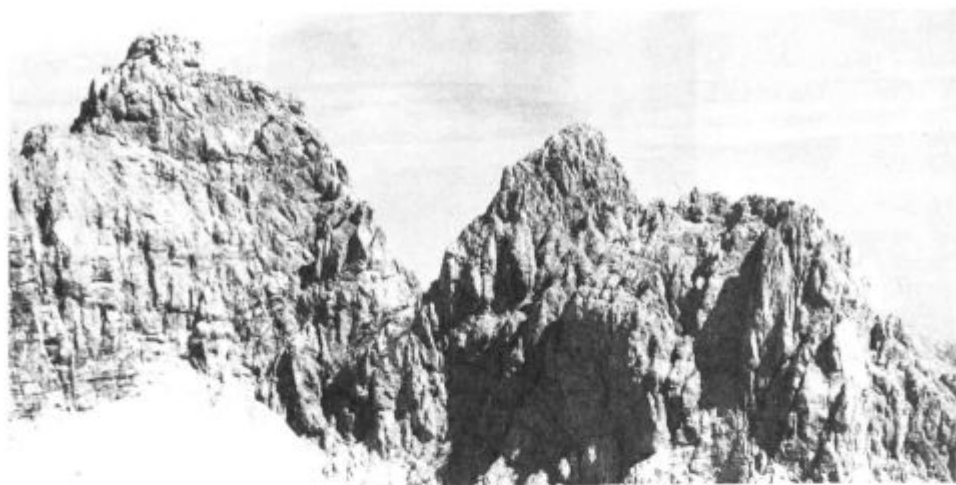
deloma spodnjeliasne starosti, deloma pa gotovo odlomki zgornjetriasnega dachsteinskega apnenca. V grebenskem dachsteinskem apnencu je na robu nekdanje votline vse polno koral in morskih spužev, med katerimi so posebno mikavne tiste z mnogimi členki (členkaste spongie). V rdečem vezivu breče so najrazličnejši fosilni ostanki, nanizani pa v različnih plasteh. V enem delu breče v vezivu kar mrgoli tankih pelaških školjčnih lupinic in prekrstaljenih radiolarij, v drugem pasu so številni ostanki iglokožcev, foraminifer in drugih organizmov, kakršne vsebujejo rdeči apnenci na drugih treh najdiščih. Spet malo drugačno je rdeče vezivo z majhnimi amonitnimi hišicami in drugimi ostanki. Vse to priča, da je bila razpoka globlja in da so jo zapolnjevale rdeče apnenčeve plasti veziva v več različnih razvojih. Zanimivo pa je, da v Krnici pod Škrbino ni rdečkastega apnenca z manganovimi gomolji.

Živo pisani ostanki spodnjeljurskih plasti poživljajo enolični sivi dachsteinski apnenec tega dela severnih Julijskih Alp. Na tem ozemlju pa nisem nikjer našel srednje- in zgornjejurskih kamnin; če so kje bile, jih je erozijsko delovanje že odstranilo. Mogoče pa je, da leže kje vkleščene ob prelomih med starejšimi plastmi.

Med besedilom navedena literatura je v popisu doslej objavljenih geoloških del o severnih Julijskih Alpah.

OBJAVLJENA GEOLOŠKA DELA Ó SEVERNIH JULIJSKIH ALPAH

- BUSER, S., RAMOVŠ, A. & TURNŠEK, D., 1982: Triassic reefs in Slovenia. – *Facies* 6, 15–23, Erlangen.
- RAMOVŠ, A., 1980: Biostratigrafski razvoj v severnem delu zahodnih Julijskih Alp. – Simpozijum iz regional. geol. i paleont. Zavod za regional. geol. i paleont. Rudarsko-geol. fak. univ. u Beogradu, 317–325, Beograd.
- RAMOVŠ, A., 1981: Nova spoznanja o razvoju julske in tuvalske plasti v severnih Julijskih Alpah. – *Rudar.-metal. zbornik* 28, 177–181, Ljubljana.

Grebenski dachsteinski apnenec Oltarjev (desno) in Visokega rokava (levo). Velika je razlika v površinskih oblikah med skladnatim dachsteinskim apnencem in grebenskim na tej sliki.

Foto A. Ramovš

- RAMOVŠ, A., 1983: Na Razor, geološko najzanimivejšo goro v Julijcih. – *Proteus* 45, 323–330 + zadnja stran ovitka, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1984: Nova spoznanja o karnijsko norijski meji v vzhodnih Julijskih Alpah. – *ANUBiH. Radovi* 75, Oddel. tehn. nauka 8, Zbornik radova povodom akademika Radoslava Jovanovića, 213–218, Sarajevo.
- RAMOVŠ, A., 1985a: Geološke raziskave severnih Julijskih Alp in njihov biostratigrafski razvoj. – *Jeklo in ljudje* V, 391–428, Jesenice, 1985.
- RAMOVŠ, A., 1985b: Stratigrafska sestava in tektonski položaj Triglava in okolice. – *Rudar.-metal. zbornik* 32, 163–171, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1986a: Razvoj zgornjega triasa (norijsko-retijsko) v severnih Julijskih Alpah. – 11. kongr. geologa Jugoslavije. 2 Stratigrafija, paleontologija, regionalna geologija, 99–112, Tara.
- RAMOVŠ, A., 1986b: Paläontologisch bewiesene Karn/Nor-Grenze in den Julischen Alpen. – *Newsl. Stratigr.* 16, 133–138, 3 Fig., Berlin-Stuttgart.
- RAMOVŠ, A., 1987: The Anisian reef development between Kranjska gora and Mojstrana (Slovenia, NW Yugoslavia). – *Razprave IV. razr. SAZU* 27, 3–13, 1 fig., 6 pls. Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1988: Razvoj karnijske stopnje v zahodnem delu severnih Julijskih Alp. – *Geologija* 30, 67–82, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1989: Razvoj skitskih plasti (spodnji trias) v severnih Julijskih Alpah. – *Rudar.-metal. zbornik* 36, 623–636, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1990: Razvoj ladinjskih plasti (srednji trias) v severnih Julijskih Alpah. – *Geologija* 31, 241–266, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1991: Razvoj spodnjejurjskih plasti v severnih Julijskih Alpah. – *Rudar.-metal. zbornik* 38, 121–128, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A., 1991: Še enkrat Triglav v geološki zgodovini. – *Proteus* 53, 169–172.
- RAMOVŠ, A. & JURKOVŠEK B., 1983: Razvoj ladinjskih plasti nad Šupco južno od Vršiča. – *Geološki zbornik* 4, 81–91, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A. & KOCHANSKY-DEVIDÉ, V., 1979a: Karbonske in permske plasti v severnih Julijskih Alpah. – *Geologija* 22, 21–54, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A. & KOCHANSKY-DEVIDÉ, V., 1979b: Ladinjske konglomeratne breče na Vršiču in njih permjski ter triasni mikrofosili. – *Rudar. metal. zbornik* 26, 155–165, Ljubljana.

- RAMOVŠ, A. & KOCHANSKY-DEVIDÉ, V., 1981: Karbonske in permjske plasti pri Logu v Julijskih Alpah. – *Geologija* 24, 91–107, Ljubljana.
- RAMOVŠ, A. & SREMAC, J., 1990: Permian reefs in Yugoslavia. – *News-letter* 7 (1987), IUGS IGCP Project No. 5: Correlation of Prevariscan and Variscan events of the Alpine-Mediterranean mountain belt, 240–242, Padova, Bordeaux.
- RAMOVŠ, A. & TURNŠEK, D., 1984: Lower Carnian reef buildups in the northern Julian Alps (Slovenia, NW Yugoslavia). – *Razprave IV. razr. SAZU* 25, 161–200, 7 figs., 15 pls., Ljubljana.
- TURNŠEK, D. & RAMOVŠ, A., 1987: Upper Triassic (Norian-Rhaetian) reef buildups in the northern Julian Alps (NW Yugoslavia). – *Razprave IV. razr. SAZU* 28, 27–67, 5 figs., 16 pls., Ljubljana.

ZUSAMMENFASSUNG

Seit 1978 laufende biostratigraphische Untersuchungen haben eine Anzahl von wichtigen und interessanten Ergebnissen mitgebracht. Neulich wurden Untertrias-Schichten eingehend studiert und beschrieben (Ramovš, 1989, 623–636). Sie sind nur in 20, meist kleineren Vorkommen nachgewiesen und liegen an der tektonischen Grenze mit verschiedenen jungpaläozoischen und triassischen oder nur triassischen Gesteinen. Die ältesten Skyth-Schichten mit *Claraia clari* und andere Schichtglieder des Griesbachium sind nicht aufgeschlossen. Der Oolith-Horizont mit zahlreichen Pecteniden entspricht wahrscheinlich dem Gastropoden-Oolith der Dolomiten. Paläontologisch wurden folgende Schichtgliedern festgestellt: Val Badia mit *Tirolites cassianus*, begleitet von *Natiria costata*, „*Turbo rectecostatus*“, *Costatoria costata*, Cencenighe mit *Meandrospira pusilla*, *Costatoria costata* und zahlreichen Crinoidenresten und S. Lucano Horizont mit dem Übergang in den Anis-Dolomit.

Anis-Stufe ist als gut gebankter oft stromatolithischer Dolomit oder massiger Riffkalk ausgebildet (Ramovš, 1987, 3–13, 6 Taf.).

Besonders interessant sind die Ladin-Schichten. Im unteren Abschnitt, besonders im westlichen Teil der nördlichen Julischen Alpen, besteht die fossilere Schichtfolge aus einer Wechsellagerung von dunkelgrauen, blaugrauen und grünlichgrauen Argilliten, dunkelgrauen Mergeln, tonigen Lagen, glimmerigen Quarzsandsteinen und seltenen schwarzen Kalklagen. Im oberen Teil dieser Folge sind kleine Vulkanit- und Tuff-Vorkommen charakteristisch. In den östlichen Julischen Alpen ist der obere Abschnitt des Ladins im wesentlichen durch dünngebankte dunkelgraue Kalke, Mergel und schiefrige Mergel mit zahlreichen Makro- und Mikrofossilien charakterisiert. An vier Fundorten konnte die gleiche Schichtfolge festgestellt werden (siehe die Schichtsäule, Fig. 2). Solche fossilreiche Ladinschichten waren bisher in Slowenien und in den Südalpen unbekannt. Auch ähnliche Vergesellschaftungen wurden bis jetzt nicht beschrieben. Vom besonderen Interesse sind auch die gesteinsbildenden Trocholinen und Involutinen (Ramovš, 1990, 241–266).

Im unteren Karn (Cordevol) sind auf der julischen karbonaten Plattform entstandene Korallen/Spongien/Spongiostromata/Riffkalke und Algenkalke (*Diplopora annulata*) charakteristisch (Ramovš & Turnšek, 1984, 161–200, Taf. 1–15).

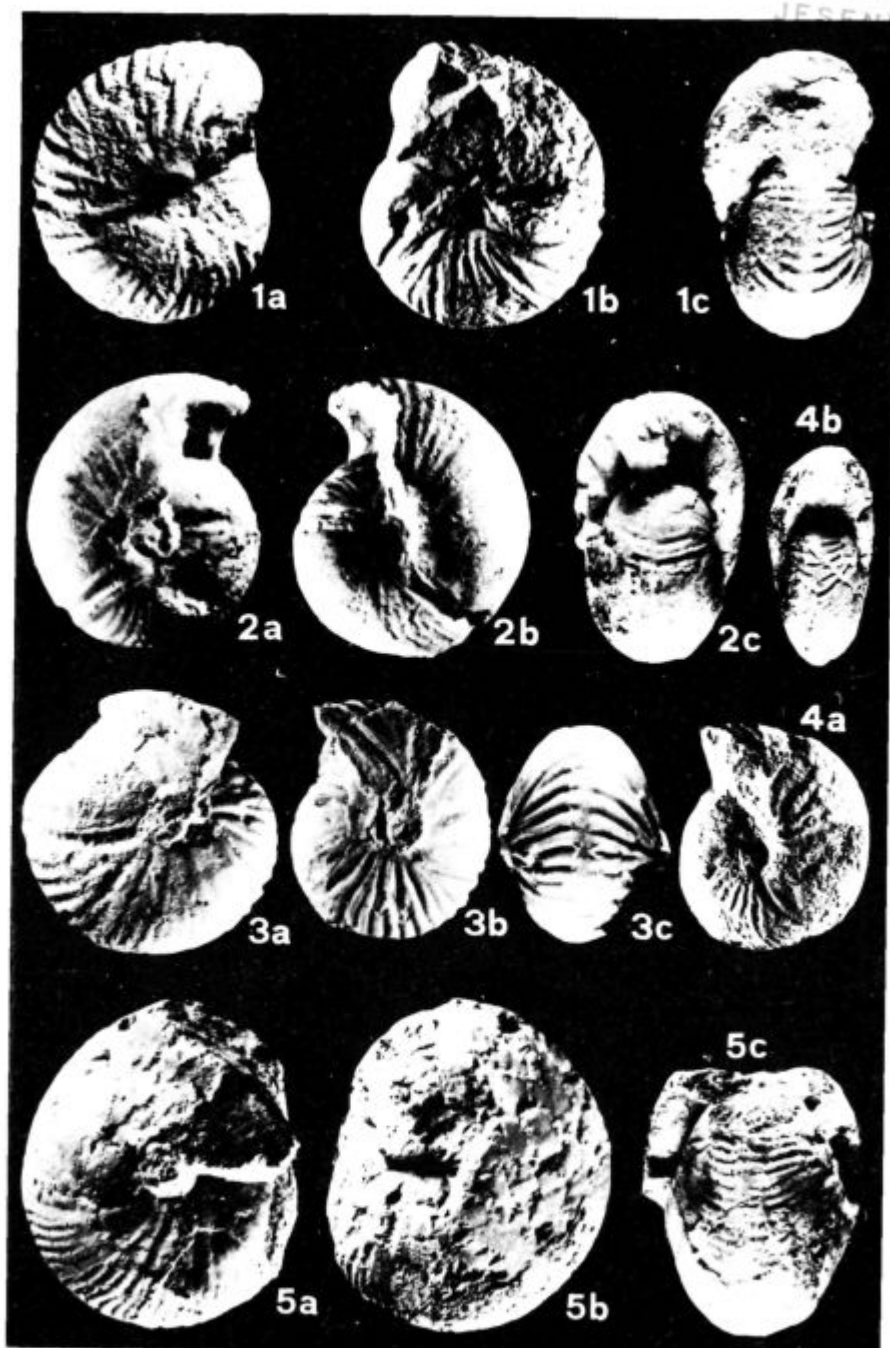
Das Mittel- und Oberkarn (Jul und Tuval) bauen die neu aufgestellten Razor-Kalke auf. In der bis etwa 500 m mächtigen Abfolge überwiegen dick gebankte Mikrit-, Onkolith- und Trombolit-Kalke, die besonders im unteren und mittleren Abschnitt durch grössere und kleinere Korallen/Spongien-patch reefs unterbrochen sind. Weiterhin sind auch *Cidaridites*-Kalke charakteristisch (Ramovš, 1988, 67–82).

Das höchste Tuval bezeichnen die Cephalopoden-reichen gut gebankten Kalke der Hallstätter Fazies auf dem Berg Razor. Ähnliche Kalke kommen noch anderswo vor (Ramovš, 1986, 133–138).

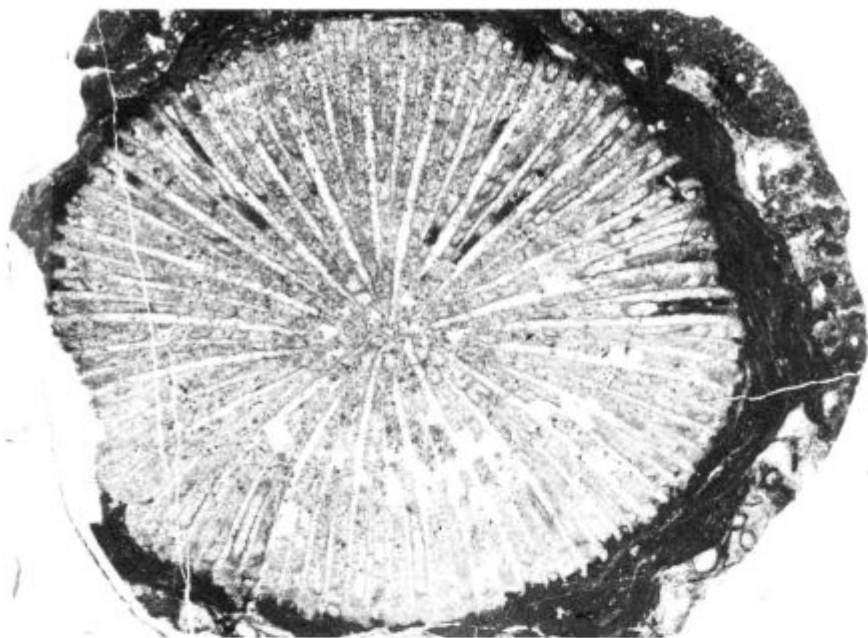
Das Nor und Rhaet sind in dem westlichen Abschnitt der nördlichen Julischen Alpen nur als gut gebankte Stromatolithen- und Onkoiden reiche Dachsteinkalke der Loforit-Fazies

ausgebildet. Im östlichen Teil dagegen sind besonders Korallen/Spongien/Spongiostromata Dachstein-Riffkalke bezeichnend, die meist von den gut gebankten Dachsteinkalken überlagert sind. Der Berg Dovški križ und seine Umgebung sind nur aus Riffkalken aufgebaut (Turnšek & Ramovš, 1987, 27-67, 16 Taf.).

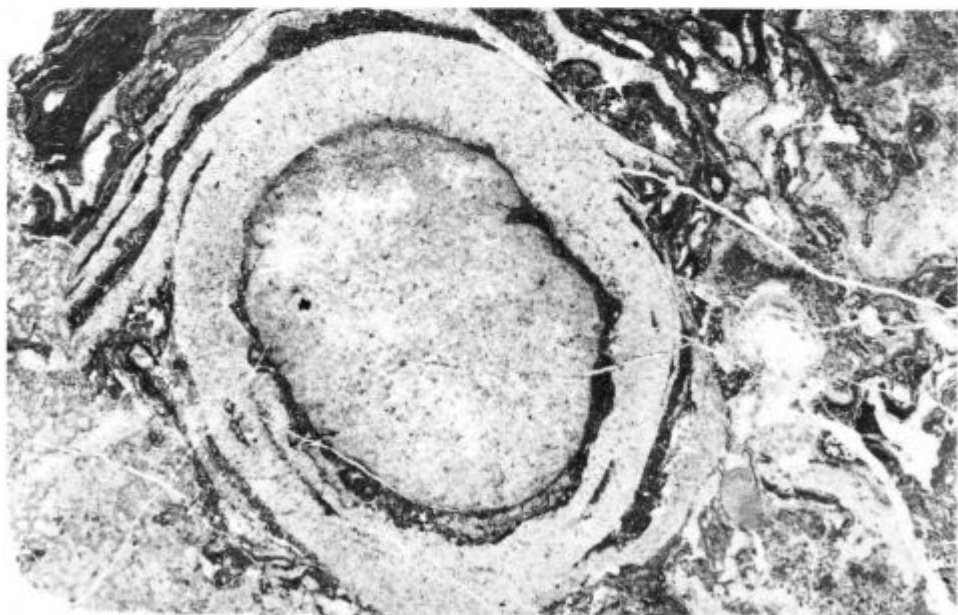
Jura- (nur Lias) Schichten konnten in kleineren Vorkommen an der Luknja, am Weg von der Luknja zum Bovški Gamsovec, an der Nordseite des Berges Vernar und in der Krnica unter der Škrbina gefunden werden. Sie sind überwiegend als rötliche Kalke mit zahlreichen Foraminiferen und Mangan-Knollen im untersten Abschnitt ausgebildet. In der Krnica füllen verschiedene oberliassische Mikrofazies-Typen eine beträchtliche Spalte im Dachstein-Riffkalk.

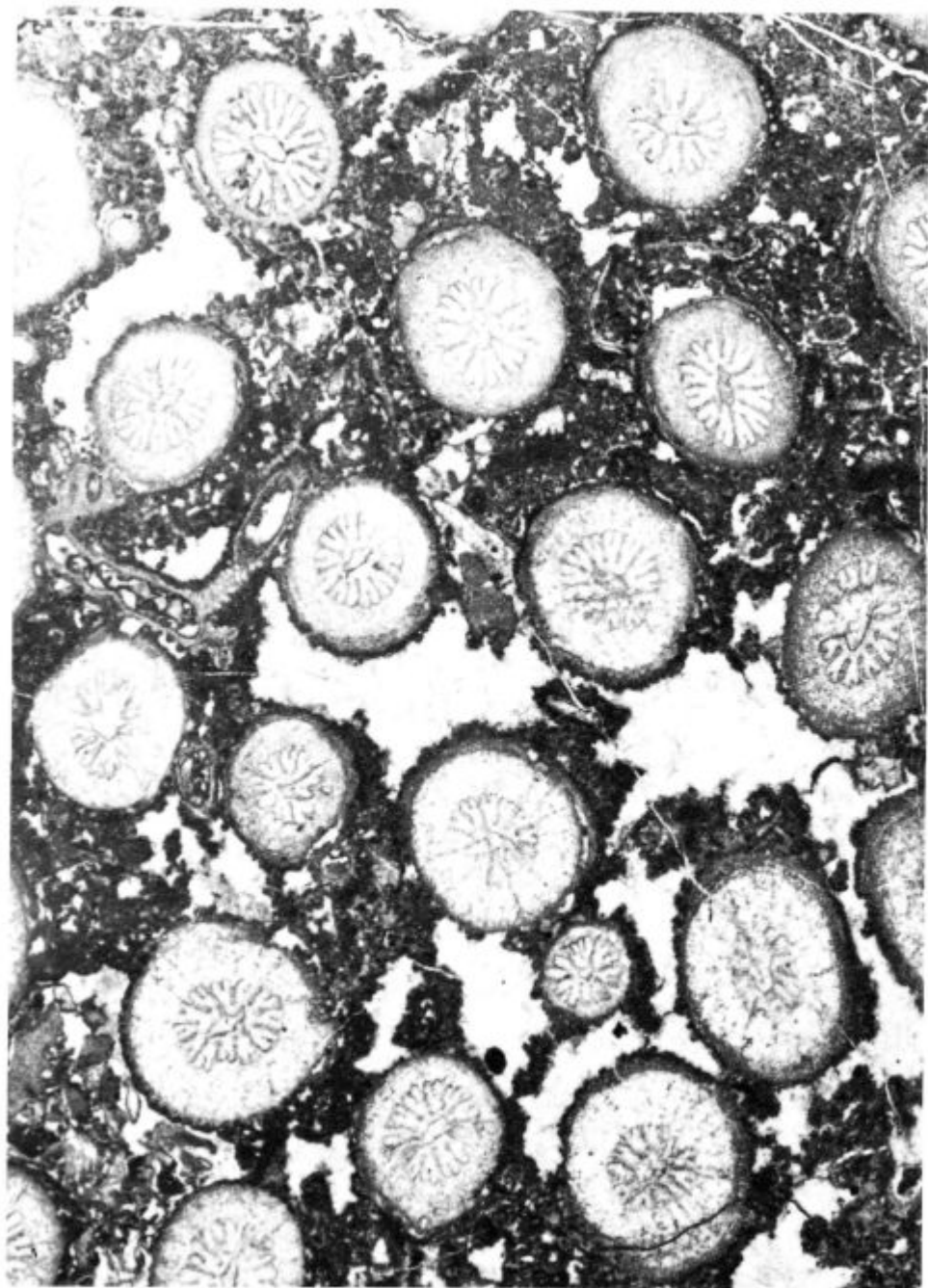
Zgornjekarnijski glavonožci iz ploščatega apnenca pod vrhom Razorja. 1 *Projuvavites* sp., 2 *Discotropites plinii*, 3 *Proclidonautilus* sp., 4 *Arcestes* sp. Naravna velikost. Foto M. Grm

Korala »*Retiophyllia defilippi*«, obdana s spongiostromatnimi skorjami (črno) iz spodnjepaleozojskega grebenskega dachsteinskega apnenca na vrhu Planje. 5 ×. Foto C. Narobe

Morska spužva *Paradeningeria alpina*, obdana s spongiostromatnimi skorjami in drugimi fosilnimi ostanki (na poti v Pogačnikov dom – Razor). 5 ×. Foto M. Grm

Koralni apnenec z novo vrsto rodu *Protoheterastraea* iz spodnjepaleozojskega grebenskega apnenca na Razorju. 6 ×. Foto M. Grm

Stratigrafska lestvica zgornjeladinijskih (langobardskih) plasti v povirju Belega potoka. (Po Ramovšu, 1990)

VELECVETNI DIMEK (*CREPIS CONYZIFOLIA* /GOUAN/ A. KERNER), NOVA
VRSTA ZA SLOVENIJO

Deskriptorji: flora, Karavanke, Slovenija

Izveček. Avtorica obravnava vrsto *Crepis conyzifolia*, ki jo je našla leta 1990 na Španovem vrhu v Karavankah in ki je nova za floro Slovenije. Na istem nahajališču raste redka vrsta *Hypochoeris uniflora* Vill., ki jo je avtorica našla tudi na doslej nezapisanih nahajališčih na Rožci in Kleku, potrdila pa nahajališče na Črnem vrhu.

Že od časov prvih botaničnih raziskovanj na našem ozemlju so bile Karavanke priljubljen cilj naravoslovcev in ljubiteljskih botanikov. O tej zgodovini je pisal v zborniku Jeklo in ljudje II T. Wraber (1969: 269–290).

Tako v literaturi kot v herbarijskih zbirkah (LJM in LJU) je ohranjenih veliko florističnih podatkov. Po prvi in drugi svetovni vojni pa so Karavanke postale meja in zato manj dostopne. V zadnjih desetletjih se je močno spremenil način gospodarjenja v rovtih in na planinah. Mnogih senožeti ne kosijo več, zato se zaraščajo. Travnike in planine so začeli gnojiti. Rastlinska odeja se nam pred očmi spreminja. To je eden od razlogov za ponovno preverjanje nekaterih nahajališč redkih in ogroženih rastlinskih vrst in njihovih združb, ki se zaradi človekovih posegov lahko močno spreminjajo.

V letu 1990 sem na eni od ekskurzij v Karavanke na Španovem vrhu odkrila velevetni dimek *Crepis conyzifolia*, novo vrsto za floro Slovenije, in nova nahajališča redke vrste *Hypochoeris uniflora* Vill. (Španov vrh, Rožca, Klek).

Dokazni herbarijski primerki so shranjeni v herbariju LJM, duplikati pa v herbariju LJU.

Prof. dr. Tone Wraber mi je ljubeznivo omogočil delo v herbariju LJU, mi svetoval in mi pomagal z literaturo. Prisrčno se mu zahvaljujem.

Crepis conyzifolia (Gouan) A. Kerner

Syn.: *Crepis grandiflora* (All.) Tausch

Hieracium conyzaefolium Gouan

Hieracium grandiflorum All.

Sell (1976: 349) za vrsto *Crepis conyzifolia* (Gouan) A. Kerner navaja evropsko razširjenost v gorovjih od Francije do Karpatov, na jugu do Pirenejev in na jugozahodu Bolgarije.

Hegi (1987: 1149–1151) navaja evropsko razširjenost (Pireneji, francosko sredogorje, Alpe, Sudeti, Karpati, severni Apenini, severni Balkan do Črne gore) in dodaja, da raste verjetno tudi na Kavkazu. Citira Koroško, Kranjska ga pa nima. V Apneniških Alpah je redek, raste le na zakisanih tleh, kjer je plast humusa bolj debela.

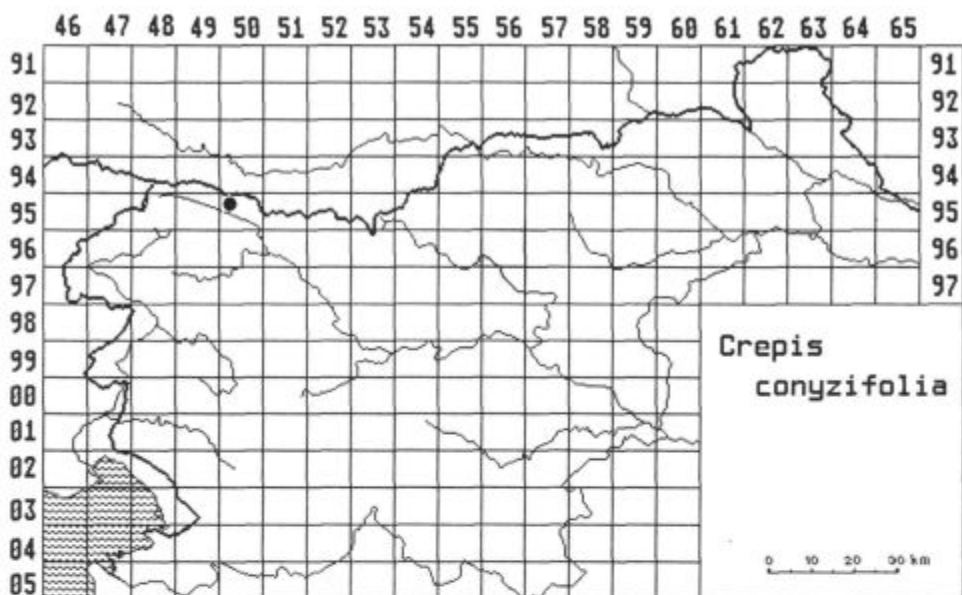
Pignatti (1983: 274) med nahajališči v Italiji navaja tudi Karnijske Alpe.

V prejšnjem stoletju je A. Fleischmann (1844: 55) zapisal, da vrsta *Crepis grandiflora* raste na Zaplati (Saplata) na Gorenjskem in na Velem polju (Belo polje) v Bohinju. Kot mnogi njegovi podatki je tudi ta navedba dvomljiva. V herbariju Franca Hladnika (LJM) se je sicer ohranila ena pola z vrsto *Hieracium grandiflorum* (*Crepis grandiflora*), ki pa jo je dobil v zamenjavo in je ni nabral na ozemlju Slovenije sam ali skupaj s Fleischmannom.

V herbariju Žige Grafa (LJM) pa sta se ohranili dve poli z vrsto *Hieracium grandiflorum*, od katerih je ena s Tirolske, druga s Češke.

A. Piskernikova (1941, 1951) velevetnega dimka ne navaja.

E. Mayer (1952: 286) v svojem Seznamu obravnava taksone, ki rastejo na slovenskem etničnem ozemlju in za vrsto *Crepis conyzifolia* navaja Koroško, kjer raste redko in raztreseno. Verjetno povzema podatek po Pacherju (1893: 91), ki navaja nahajališče v Karavankah južno od Brnce (torej na sedanji avstrijski strani pobočja Blekove).

Sl. 1: *Crepis conyzifolia* (Gouan) A. Kerner v Sloveniji

Vrste ne navajata Martinčič & Sušnik (1969, 1984).

V letu 1990 (8. 7. in 5. 8.) sem na Španovem vrhu (9550/1, 1220 m n. m.) na rovtu ob svislih našla vrsto *Crepis conyzifolia*. Senožet še kosijo, tla so zakisana, rahlo vlažna. Nekaj primerkov je raslo ob kolovozu, po katerem lahko vozijo tudi terenska vozila, ob robu gozda in v bližini počitniških hišic. Rastišče je majhno, naštel sem 10–15 rastlin. Drugje na Španovem vrhu je nisem opazila.

Združba, v kateri raste, je *Nardetum strictae*, v maju pa je rovt posut s ključavnicami.

Vrste, ki rastejo na rastišču velecvetnega dimka:

- Arnica montana* L.
- Calluna vulgaris* (L.) Hull
- Campanula barbata* L.
- Campanula rotundifolia* L.
- Chamaenerion angustifolium* (L.) Scop.
- Chamaespartium sagittale* (L.) P. Gibbs
- Cicerbita alpina* (L.) Wallr.
- Crepis incarnata* (Jacq.) Tausch
- Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó
- Gentianella anisodonta* (Borbás) Löve et Löve
- Hypochoeris maculata* L.
- Hypochoeris uniflora* Vill.
- Narcissus exsertus* Haw.
- Nardus stricta* L.
- Phyteuma zahlbruckneri* Vest
- Pulsatilla alpina* (L.) Delarb.

Ranunculus platanifolius L.
Scorzonera rosea Waldst. et Kit.
Vaccinium gaultherioides Bigelow
Vaccinium myrtillus L.
Vaccinium vitis-idaea L.

Nekoliko niže od rastišča volecvetnega dimka je povirje (1200 m n. m.), kjer rastejo:

Cardaminopsis ovirens (Wulf.) O. Schwarz
Equisetum hyemale L.
Pinguicula vulgaris L.
Primula farinosa L.

C. conyzifolia lahko po merilih IUCN uvrstimo v kategorijo ranljivih vrst (V – Vulnerable), njihovo ekološko ravnotežje je občutljivo že na manjše človekove vplive. Z neprimernim poseganjem v biotop lahko posredno uničimo te rastline.

Rovt, na katerem raste dimek, še kosijo. Po možnem prenehanju košnje se bo počasi zarasel; obstaja pa nevarnost zidave počitniške hiše iz svisli; ker leži ob kolovozu, na rastišču parkirajo tudi terenska vozila. Vrsta je potencialno ogrožena.

Ni pa izključeno, da bi našli dimek tudi na podobnih zakisanih rastiščih drugje v Karavankah, saj ga Pacher navaja za avstrijsko stran Blekove.

HYPOCHOERIS UNIFLORA VILL.

Enoglavi svinjak je po merilih IUCN uvrščen v kategorijo redkih vrst (Wraber & Skoberne, 1989: 188). V Sloveniji raste na Pohorju. Iz Karavank sta znani dve nahajališči izpred 2. svetovne vojne: na Golici (LJU, Juvan, 1933) in Begunjščici (LJU, Juvan, 1934), po vojni pa ga je Martinčič nabral na Črnem vrhu (LJU, 1957). Na zadnjem nahajališču sem ga nabrala 8. 7. 1990 (9550/1, 1300 m n. m.).

Nova nahajališča vrste *Hypochoeris uniflora*:

Španov vrh (9550/1, 8. 7. 1990, 1200–1220 m n. m.)

Rožca (9550/1, 25. 8. 1990, 1600 m n. m.)

Klek (9550/1, 25. 8. 1990, 1650 m n. m.)

LITERATURA IN VIRI

- Fleischmann, A., 1844: Übersicht der Flora Krain's. Str. 50. Ljubljana.
Hegi, G., 1987: Illustrierte Flora von Mittel-Europa. VI/ 4. Str. 1149–1151. München.
Herbarium LJM. Prirodoslovni muzej Slovenije.
Herbarium LJU. Biološki inštitut Univerze v Ljubljani.
Martinčič, A. & F. Sušnik, 1969: Mala flora Slovenije. Cankarjeva založba v Ljubljani.
Martinčič, A. & F. Sušnik, 1984: Mala flora Slovenije. Praprotnice in semenke. Državna založba Slovenije.
Mayer, E., 1952: Seznam praprotnic in cvetnic slovenskega ozemlja. SAZU. Razred za prirodoslovne in medicinske vede. Dela 5. Inštitut za biologijo 3. Str. 286. Ljubljana.
Piskernik, A., 1941: Ključ za določanje cvetnic in praprotnic. Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani.
Piskernik, A., 1951: Ključ za določanje cvetnic in praprotnic. 2. predelana in pomnožena izdaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana.

- Pacher, D., 1893: Systematische Aufzählung der in Kärnten wildwachsenden Gefäßpflanzen. II. Nachtrag (*Polypodiaceae* – *Hypopityaceae*). Jahrb. naturhist. Landes-Mus. Kärnten 22: 91. Celovec.
- Pignatti, S., 1982: Flora d'Italia. 3: 274. Bologna.
- Sell, P. D., 1976: *Crepis*. In: Tutin & all.: Flora Europaea 4. Str. 349. Cambridge.
- Wraber, T., 1969: Iz zgodovine o botaničnih raziskovanjih v Julijskih Alpah in Karavankah. Jeklo in ljudje. 2: 269–290. Jesenice.
- Wraber, T. & P. Skoberne, 1989: Rdeči seznam ogroženih praprotnic in semenk SR Slovenije. Varstvo narave. 14–15. Ljubljana.

ZUSAMMENFASSUNG

Außer einer zweifelhaften Angabe Fleischmanns (1844: 50), war Großköpfiger Pippau für Slowenien noch unbekannt.

Der erste bekannte Standort dieser Art in Slowenien wurde im Jahre 1990 entdeckt. Er befindet sich in den Karawanken auf dem Španov vrh (9550/1). Großköpfiger Pippau wächst in der Gesellschaft *Nardetum strictae* auf der Heuwiese, am Waldrand und am Fahrweg. Wegen der möglichen menschlichen Eingriffe ist der Standort potenziell gefährdet. Nach den IUCN Maßstab wird diese Art in die Kategorie der gefährdeten Arten eingereiht.

Einblütiges Ferkelkraut (*Hypochoeris uniflora* Vill.) ist nach den IUCN Maßstab eine seltene Art (R). Im Jahre 1990 wurden drei neue Standorten in den Karawanken entdeckt.

Benjamin Gracer

ŽENE

*Po poti sem:
od mame – do žene
stopajo bose žene:
iztrgane iz pasti ničnosti...*

*Dotaknejo se me
z ledenimi sencami
z ostrimi pogledi
davno preseženih obupov
s stoično milino gibov:
ki so ritem zemlje...*

*Pokličem jih
z odmevom duše:
in pripovedujejo mi
velike zgodbe vstajenj.
V njih je pelod
nove človečnosti...*

ZAPISKI

Tadej Brate

INDUSTRIJSKA OZKOTIRNA ŽELEZNICA ŽELEZARNE JESENICE

Dne 14. 12. 1870 je bila dograjena gorenjska železnica kot del zasebne Rudolfove železnice. S tem so Jesenice dobile tirno povezavo s svetom, kar je železarski industriji, ki je bila v krizi zaradi tuje konkurence, odprlo bolj oddaljene trge in omogočilo boljšo prodajo izdelkov. Svoje izdelke so vozili na železniško postajo sprva z volovskimi vpregami, prav tako pa so dovažali v železarno surovine. Miniti sta morali skoraj dve desetletji, da je železarna dobila tirno zvezo s takrat že podržavljenimi cesarsko-kraljevimi železnicami. Ko so v letih 1889–90 zgradili novo železarno, so zgradili tudi tirni priključek. Sprva so na tej železnici obratovale lokomotive državnih železnic in opravljale vleko in premik za potrebe železarne. Ob prelomu stoletja pa si je železarna omislila svoje lastne normalnotirne lokomotive.

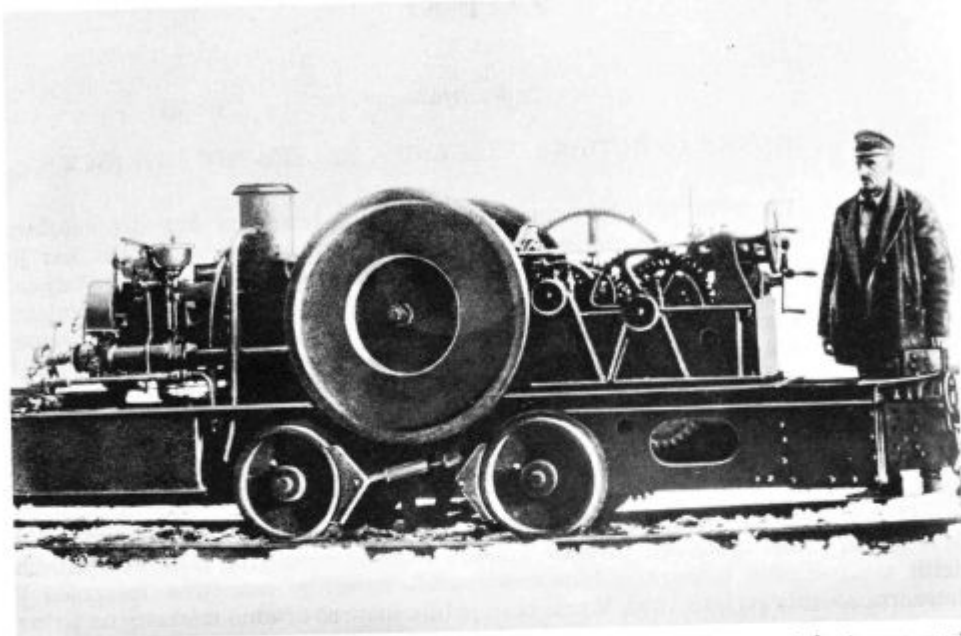
O nastanku ozkotirne železnice v železarni ne vemo mnogo, saj ni virov, ki bi osvetljevali ta del zgodovine tovarne. Glede na razvoj ozkotirnih železnic v drugih delih avstroogrske monarhije lahko sklepamo le, da je ozkotirna železnica v železarni nastala po letu 1890. V tem času je bila namreč uradno uzakonjena širina 76 cm kot širina tira, ki naj se uporablja za gradnjo ozkotirnih javnih in industrijskih železnic.

Tirno širino 76 cm so začeli na veliko uporabljati najprej v Bosni, ko je leta 1878 avstrijska vojska začela graditi provizorične »izvlačilne« železnice (Schleppbahnen). Do izbora te tirne širine je prišlo po naključju, tirna oprema gradbenega podjetja Hugel & Sager je imela to tirno širino. Vozila je podjetje uporabljalo pri gradnji proge Temišvar–Oršava, ki je bila takrat ravno dokončana, tako da so vagone in lokomotive lahko odstopili vojaški upravi. Raziskovanje te tirne širine bi nas pripeljalo predaleč, zato naj zapišemo le, da se je prvič pojavila menda pri gradnji sueškega kanala, kjer so za gradnjo potrebovali razvejano omrežje gradbinških prog.

Prav v tem času je v Bosni in Hercegovini odlično delovalo omrežje ozkotirnih prog, ki je po letu 1900 preseгло dolžino 1000 km z več sto lokomotivami. Omrežje se je razvilo iz že omenjenih vojaških železnic tako, da so tire ojačali in nanje postavili prave ozkotirne parne gigante, ki so bili edinstveni v svetovni železniški zgodovini.

Ozkotirne železnice so bile torej že do konca razvite, tirna širina 76 cm pa uzakonjena, ko je jeseniška železarna začela graditi svoje ozkotirno omrežje. Vozila v tistem času so bili iz lesa izdelani vagoni z nosilnostjo 1–1,5 Mp. Vagoni niso bili vzmeteni, kovinske so bile le osi s kolesi in z drsnimi ležaji, spenjalne naprave in spojke, sicer pa je bilo vse leseno. Vagone so na kratkih razdaljah potiskali ročno, sicer pa so za vleko uporabljali vole. Tak transport ni bil posebno hiter in učinkovit, deloval pa je le.

Iz knjige Ivana Mohoriča »Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem« povzemam sledeči citat, ki nazorno opisuje prevoz z volmi: »Na odval (pešngo op. p.) je ogorke in žlindro vozil z enim volom Janez Razinger, po domače Volar. Drugi vol je od leta 1902 vozil s Save ingote v valjarno na Javornik. Pri hruški pod Vodičarjevim

Ozko tirna enocilindrska bencinska lokomotiva (brez ohišja), ki je prevažala tovore med Jesenicami in Javornikom leta 1905. Imenovali so jo tudi »prašič«

klancem je čakal tretji vol, da so ga v klanec pripregli. Ta prometna idila je trajala do leta 1905, ko je železarna kupila bencinsko lokomotivo za ozki tir. Janezovega vola so tedaj prodali za visoko ceno 1000 gld.«

O prvi bencinski lokomotivi je znanega prav malo. Bila je enocilindrska dvoosna lokomotiva z mehanskim prenosom moči na kolesa. Imela je ležec vodno hlajen motor in velik vztrajnik ter odprto kabino za strojevodjo. Verjetno je bila izdelek nemške tovarne Deutz, ki je imela takrat že mnogo izkušenj pri gradnji lokomotiv z izgorevalnimi motorji. Vsekakor gre za enako vozilo, kot so jih uporabljali pri gradnji karavanškega predora. Železarna naj bi prav z delovišča predora odkupila to lokomotivo. Po nekaterih podatkih naj bi v železarni vozili dve taki lokomotivi. Natančnejših podatkov o teh lokomotivah, ki so jim rekli po domače »prašiči«, žal ni mogoče najti. Ni nam znano, ali so te lokomotive vozile še po prvi svetovni vojni. Znano pa je, da je dolžina vseh ozkotirnih prog bila leta 1901 3598 metrov.

Vse kaže, da se bencinske lokomotive niso obnesle posebno dobro. Leta 1907 je železarna kupila svojo prvo ozkotirno parno lokomotivo v tovarni Krauss v Linzu. Označena kot O-I je obratovala skoraj do konca uporabe parne vleke v železarni, danes pa stoji obnovljena kot tehniški spomenik pred upravno zgradbo internega transporta železarne. Pripet ima star lesen dvoosen vagon – ladjo. Lokomotive so v začetku petdesetih let predelali Stephensonovo krmilje v Heusingerjevo.

Prva lokomotiva je zadostovala vse do leta 1913, ko je bila nabavljena podobna lokomotiva, izdelek tovarne Orenstein & Koppel iz Berlina. Po tehničnih karakte-

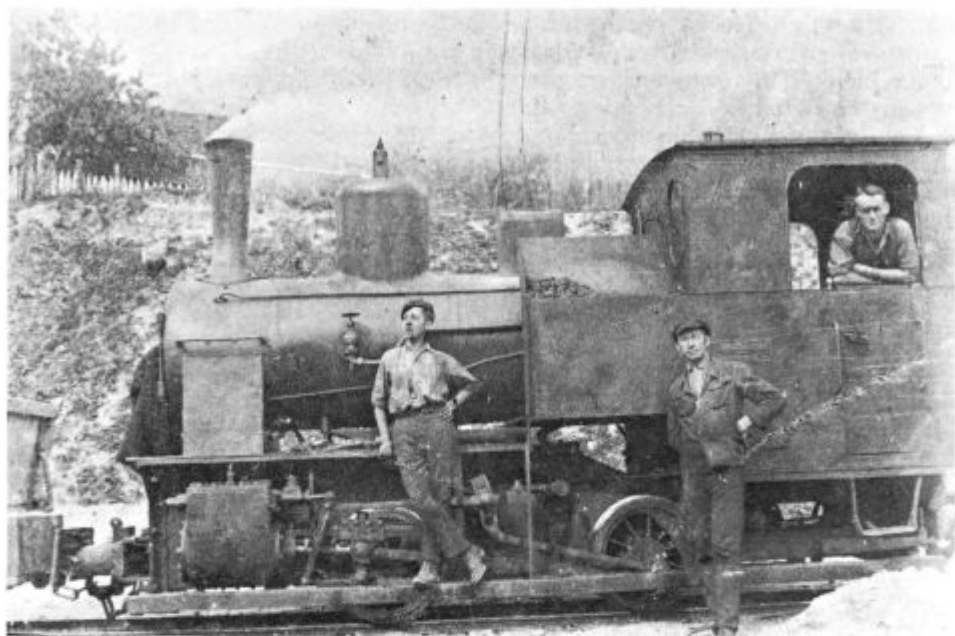
ristikah je bila podobna predhodnici, le da je bila nekoliko težja in da je imela vgrajeno Heusingerjevo krmilje. Označena je bila kot O-II.

Po koncu del v karavanskem predoru so za ozkotirno omrežje nabavili vrsto vagonov z gradbinske železnice predora. To so bile v glavnem že omenjene ladje in plato-vagoni, ki so jih uporabljali še po drugi svetovni vojni. Leta 1909 je železarna elektrificirala progo do Javornika. Po prvi svetovni vojni se situacija deset let ni spremenila. Šele leta 1930 je bila pri tovarni Borsig nabavljena triosna tendrovka O-III.

V začetku tridesetih let je bila iz prometa izločena lokomotiva K-3, prej označena kot lokomotiva »GONOBITZ« št. 3 štajerskih deželnih železnic. Bila je prvi tip lokomotive z lokalne proge Poljčane–Slovenske Konjice, kasneje podaljšane do Zreč. Lokomotivi je odpovedal kotel, saj je bila v prometu od leta 1892. V železarni so se odločili obnoviti jo in so naročili na Dunaju nov kotel. Kotel je bil dobavljen leta 1935 in lokomotivo z novo oznako O-IV so vključili v promet. Vozila je do leta 1968. Samo po srečnem naključju je niso razrezali v staro železo, ampak so jo odstopili ljubljanskemu železniškemu muzeju, kjer so jo obnovili in rekonstruirali. To je danes najstarejša slovenska ozkotirna lokomotiva in eden najlepših in najboljše obnovljenih eksponatov muzeja.

Nenavadna je tudi lokomotiva O-V. V tridesetih letih so jo kupili v železarni Witkovice, kjer je vozila z oznako XIII. Lokomotiva je bila prvotno grajena za tir širine 790 mm in so jo morali na Jesenicah predelati za svojo tirno širino. Po vojni

Ozkotirna parna lokomotiva O-II iz leta 1913

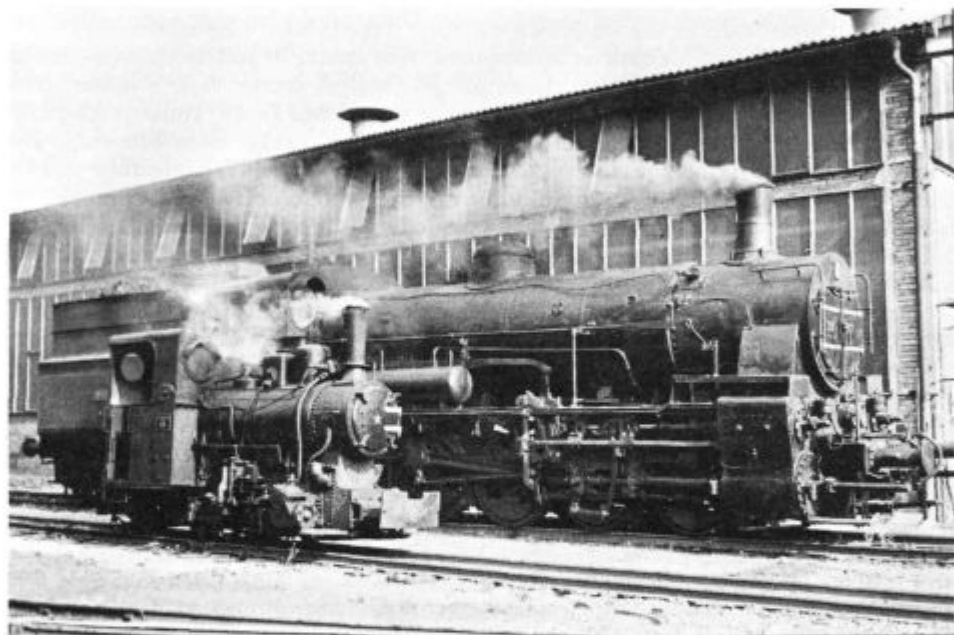
so ji zamenjali kotel in predelali Stephensonovo krmilje v Heusingerjevega. Sicer pa je lokomotivo izdelala tovarna Krauss v Linzu leta 1912.

Po drugi svetovni vojni je v železarno prišla vrsta lokomotiv, o katerih vemo le malo. Nekaj časa je tu vozila nova triosna lokomotiva, izdelana leta 1947 v tovarni Škoda na Češkem. Ker je bila pretežka, so jo prodali v Bosno. Pojavila se je tudi štiriosna lokomotiva z uničenim kotlom. V železarni so jo popravili in jo predelali tako, da je delovala kot parna akumulatorka. Kotel so morali po nekaj urah obratovanja polniti s svežo paro. Ker ni bila primerna za obratovanje v železarni, so jo prodali. Prav tako so v železarni popravljali lokomotive za naročnike iz vse Jugoslavije. Popravili oz. obnovili so vrsto ozkotirnih lokomotiv za železnice v Bosni in Srbiji. Železarna Jesenice je bila dolga leta tudi pokopališče lokomotiv. Sem so pošiljali na razrez stare lokomotive iz vse Jugoslavije. Tako je v železarno prišla tudi ena od lokomotiv vrste JDŽ 91, ki so jo uporabili za stacionarni kotel. Z njeno paro so izdelovali žlindrino volno. Lokomotiva je bila nadvse zanimiva, saj je bila šestosna nasičenoparna tendrovka sistema Mallet z višegrajske proge v vzhodni Bosni. Žal je tudi ta stroj bil razrezan v staro železo. Danes ni podatkov, katere lokomotive je vse popravila in obnovila železniška delavnica v železarni Jesenice, saj te evidence ni vodil nihče. Podatki izvirajo le iz pripovedovanja delavcev, ki so delali pri teh delih. Železarna pa je poskrbela tudi zase. Tako so iz starih lokomotiv, ki so nekoč po vsej verjetnosti vozile na gozdnih železnicah, naredili nove in jih vključili v svoj vozni park. To sta bili lokomotivi O-VI (proizvajalec Arn. Jung 1919) in O-VII (proizvajalec Krauss iz Linza 1930).

Tu se je kot edina nova lokomotiva pojavila v začetku petdesetih let mala

poljska lokomotiva O-X, izdelek tovarne Bobcock Zeleniewski iz Sosnowieca leta 1947.

Pečat zadnjih let obratovanja parne vleke na ozkem tiru na Jesenicah pa so dajale lokomotive O-VIII, O-IX in O-XI. To so bile triosne tendrovke na nasičeno paro, ki jih je izdelala berlinska tovarna lokomotiv Orenstein & Koppel leta 1922 kot večjo reparacijsko dobavo kraljevini SHS. Pri JDŽ so te lokomotive dobile oznako vrste 71. Železarna je lokomotive odkupila od raznih industrijskih prog v Bosni, ki so te lokomotive dobile od državnih železnic. Lokomotiva O-IX je prvotno imela oznako JŽ 71-012. Z lokomotivo O-VIII se je končal promet na ozkotirnih progah Železarne Jesenice.

Lokomotivi O-II in 28-017 ob koncu parne vleke v železarni

Potrebno je omeniti tudi električne lokomotive. Ko so se končala dela pri gradnji karavanškega predora, je začelo ostajati na pretek električne energije, ki so jo prej uporabljali za vrtanje. Zato je bila elektrificirana proga od železarne do valjarne na Javorniku z istosmernim tokom napetosti 500 V. Pri tovarni AEG na Dunaju je bila nabavljena leta 1909 dvoosna lokomotiva E-I.

Leta 1932 je bila nabavljena iz avstrijske tovarne Elin podobna električna lokomotiva E-II. Po vojni so v delavnicah v železarni izdelali kopijo te lokomotive in jo označili kot E-VI. V lokomotivo so vgradili tramvajске elektromotorje. Ko je bila v začetku sedemdesetih let ukinjena proga proti Javorniku, so obe lokomotivi predelali na akumulatorski pogon in sta obratovali pri plavžih.

V okviru pomoči Jugoslaviji je bila leta 1948 dobavljena vrsta malih dvoosnih električnih lokomotiv, ki jih je izdelala angleška tovarna Metropolitan Vickers iz

Sheffielda. Dve taki lokomotivi sta bili dobavljeni tudi na Jesenice, kjer sta imeli oznako E-IV in E-V, vendar so ju železničarji bolje poznali pod imenom »Čerčil«. Lokomotive sta bili izredno nizke konstrukcije, zato sta imeli na strehi posebne nastavke, na katerih je bil montiran tokovni odjemnik.

Dieselizacija ni obšla železarne. Kot na normalnem so se dieselske lokomotive pojavile tudi na ozkem tiru. Tako sta bili sprva nabavljeni dve dvoosni dieselski lokomotivi vrste DL 180 N tovarne Đuro Đaković iz Slavonskega Broda, izdelani leta 1960. Lokomotive so bile nabavljene z industrijske proge v Vitkovičih v Bosni, ko so v sredini sedemdesetih let ukinili progo Ustiprača-Foča. Ko so v železarni iskali še tretjo tako lokomotivo, so na nasvet avtorja teh vrstic našli odsluženo lokomotivo istega tipa v rudniku Bogovina v Srbiji. Ostanke lokomotive so prepeljali domov in stroj obnovili. Vse tri lokomotive so dobile oznake OD-I, OD-II in OD-III. Obratovala so vse do konca uporabe ozkega tira v železarni.

19. aprila 1988 se je ozkotirna železnica morala umakniti sodobnejšim načinom transporta v železarni. Tega dne dopoldne je zapeljal zadnji vlak z lokomotivo O-VIII in se ustavil na stranskem tiru. S tem je bilo konec skoraj stoletne tradicije največje slovenske industrijske železnice, ki je slovela preko meja Slovenije kot solidno podjetje v sklopu jeseniške železarne. Mojstri in delavci železnice so bili znani po svoji natančnosti in redoljubnosti. Svoje lokomotive so vzdrževali v nadvse vzornem stanju, tako da so bili za zgled železničarjem državnih železnic. Odlično znanje pa tudi ljubezen do dela in vozil je dajala jeseniškim železničarjem poseben pečat.

Avtor teh vrstic se je kot dijak, kasneje kot študent in še kasneje kot industrijski arheolog mnogokrat pojavil v železarni s svojo kamero in beležnico in proučeval delovanje in zgodovino industrijske železnice. Vedno je naletel na odprta vrata, prijazno besedo in pomoč. Zato naj za konec zapišem: »Fantje, hvala vam za vse!«

ZUSAMMENFASSUNG

Die Industriebahn des Eisenwerkes Jesenice war das grösste derartige Betrieb in Slowenien. Neben der Normalspurbahn gab es da auch ein umfangreiches Schmalspurnetz das von etwa 1890 bis 1988 im Betrieb war. Die Schmalspurbahn wurde in der Bosnischen Spur von 76 cm gebaut, und hatte an ihrem Höhenpunkt etwa 18 km Länge. Früher wurden Ochsen als Fördermittel verwendet, in Jahre 1907 wurden bereits Dampflokomotiven eingesetzt. Im Jahre 1909 wurde ein Teil der Strecken sogar mit Gleichstrom von 500 V Spannung elektrifiziert. In der Zeit zwischen den Kriegen, besonders aber nach dem Jahre 1945, konnte man eine bunte Serie von verschiedenen Lokomotiven sehen. Im Jahre 1970 wurden auch drei Dieselloks eingesetzt und einige Dampfloks ausgemustert. Im April 1988 war die Bahn endgültig eingestellt. Verschiedene Fahrzeuge sind heute als technische Denkmäler erhalten oder stehen im Eisenbahnmuseum.

UTRINKI IZ ZGODOVINE TELOVADBE NA JESENICAH DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Telovadba ima na Jesenicah osemdesetletno tradicijo. Njeni začetki so tesno povezani z ustanovitvijo in delovanjem Sokola. Narodnoobrambni Sokol je že sredi 19. stoletja nastopil proti nemškim krogom, ki so ustanavljali svoja »turnerska« telovadna društva. Slovensko sokolsko gibanje je doživelo preporod s prihodom dr. Viktorja Murnika v ljubljanski Sokol, ki je po vzoru Tyrševega telovadnega gibanja na Češkem začel uveljavljati načela sistematike v telovadbi.

Gorenjskemu Sokolu se je leta 1904 pridružil jeseniški Sokol kot protiutež nemškemu kapitalu in njegovemu »turnerskemu« telovadnemu društvu, katerega pobudnik je bila Kranjska industrijska družba (KID). Že kmalu po sokolskem zletu 16. in 17. julija 1904 v Ljubljani je imel v Ferjanovi gostilni na Savi ustanovni občni zbor tudi jeseniški Sokol (oktobra 1904). Kljub napadom jeseniških »turnerjev« je že konec oktobra štel 100 članov, od tega 70 telovadcev. Za prvega starosta so člani izvolili Franca Bokala, za načelnika pa Matevža Ravnika.

Med najbolj prizadevnimi pobudniki Sokola na Jesenicah je bil takratni študent Janko Pretnar, ki je »vzbudil pri mladih ljudeh zavest, da so telesne vaje temelj sokolskega dela, pri tem pa le sredstvo k vzgoji naroda, da bi bil telesno in duševno zdrav, npravstveno popoln in krepak« (Spomini Matija Sušnika iz leta 1954).

Kljub nasprotovanjem klerikalne stranke, že omenjenih nemških krogov in kapitala, se je pri Sokolu začel zbirati številni telovadni naraščaj. Svoje prostore je imel sprva v gostilni Nandeta Ferjana na Savi, vendar pa je telovadnica za vse številnejše telovadce postala premajhna, saj so bile vaje kar trikrat na teden. Telovadce je vodil Bojan Drenik iz Ljubljane, ki je kmalu izuril vrsto dobrih telovadcev. Že 5. avgusta so lahko svoje znanje pokazali na prvem telovadnem nastopu Sokola na Ferjanovem vrtu. Na programu so bile proste vaje in vaje na orodju. Po tem nastopu so se zvrstili nastopi in izleti od Mojstrane do Begunj in Bleda; s tem se je širila ideja Sokola in začela so se ustanavljati manjša društva.

Gorenjska sokolska župa je priredila sokolske zlete leta 1909 v Trziču, 1910 na Jesenicah, 1911 v Škofji Loki, 1912 na Bledu, 1913 v Radovljici in leta 1914 v Kranju. Na Jesenicah je bil prvi večji zlet že leta 1905. Na njem je nastopilo preko 300 nastopajočih. Prav ta zlet pa je zaostril odnose s katoliškim strokovnim društvom Kranjske industrijske družbe (KID), ki je imelo v času sokolskega zleta svoj občni zbor.

Ko je leta 1909 sokolsko telovadno društvo ostalo brez telovadnice, je posestnik in trgovec Anton Treven podaril društvu zemljišče, poštar in posestnik Anton Schrey pa veliko lopo, ki so jo telovadci preuredili v telovadnico. Iz te telovadne vrste je pred prvo svetovno vojno zraslo več odličnih tekmovalcev. Starosta in telovadni vaditelj Matija Sušnik je v svojem spominskem zapisku leta 1954 opisal nekatere najboljše.

Vinko Rabič je poleg Vinka Pristova sodeloval na mednarodnih tekmah v Luxemburgu, Torinu in Parizu. Miha Artelj, ki je bil eden od ustanoviteljev Sokola na Jesenicah, je »izgledal kot zvonik sredi vasi«. V pretepu s »turnerji« leta 1904 si je nakopal tako sovraštvo, da so se ga lotili v Podrožci, vendar je »on udrihal z dežnikom po njih in ga na enem izmed njih celo zlomil«. Karl Ažman je bil telovadni vaditelj in odličen »na konju na šir z ročaji, na bradlji in na krogih«.

Silvester Boštele je bil pet let načelnik, Vinko Pristov pa je bil med prvimi telovadci in se je »v nekaj letih razvil v enega najboljših, najbolj drznih in najlepše telesno izoblikovanih telovadcev v Sloveniji«. Nastopal je na mednarodnih tekmah tako doma kot v tujini (Luxemburg, Torino, Pariz, Praga itd.). Janko Pušelj, »žičar na finem vleku, je bil razmeroma majhen, a silno močan mladenič. Z lahkoto je ob vleknjenem križu in ob napetih rokah dvigal stoje na vseh orodjih, na drevesnih vejah in dimnikih...« Bil je odličen »borilec, ki je s svojimi jeklenimi rokami pritisnil na tla še tako težkega in močnega nasprotnika«.

Telovadni odsek katoliškega delavskega društva Orel na Jesenicah pred prvo svetovno vojno

Kot telovadci so izstopali še Janko Ravnik, Branko Stegu, Franjo Vulč in Šimen Žmitek, ki je bil tudi pevec in gledališki igralec. »Ko je bil novembra 1914. leta v Radovljici pregled vojaških obveznikov, je skočil v Kunstljevem salonu na mizo, dvignil prst in zakričal: Slava Prinčipu – slava njegovim kroglam!«

Ob desetletnici delovanja jeseniškega Sokola je bila 29. marca 1914 na Jesenicah velika akademija s telovadnim in pevskim nastopom ter spremljavo tamburašev. 7. junija istega leta so razvili tudi društveni prapor.

Prva svetovna vojna in mobilizacija sta prekinili delovanje jeseniškega Sokola, telovadno orodje pa so člani spravili na neki skedenj.

Ob Sokolu pa je že leta 1906 začel s telovadbo tudi Orel, ki je po enem letu imel v svojih vrstah 40 telovadcev in 30 naraščajnikov. Načelnik je bil Maks Žen, vaditelji pa N. Bernard, J. Bertoncelj, Fr. Bertoncelj, A. Brezan in J. Klinar. Vadili so predvsem proste vaje in vaje na orodju.

Po razpustu socialnodemokratskega kulturno-prosvetnega društva Vzajemnost je bilo leta 1913 ustanovljeno tudi telovadno-kulturno društvo Svoboda, katere dejavnost pa je prav zaživela šele po prvi svetovni vojni.

Po prvi svetovni vojni so svoja telovadna orodja ponovno postavili tako svobodaši kot sokoli pa tudi orli. Iz njihovega različnega svetovno-nazorskega in političnega prepričanja se je rodilo tudi rivalstvo v telovadbi.

Svoboda je začela z delovanjem že oktobra 1918, 26. januarja 1919 pa je že imela tudi svoj prvi občni zbor. Delavsko kulturno in telovadno društvo Svoboda je 24. julija 1920 ustanovilo telovadni odsek, ki je imel svoje prostore v Jelenovi stavbi, ki se je po odkupu leta 1920 preimenovala v Delavski dom. Vendar pa stavba v začetku še ni bila primerna za telovadbo, zato so telovadci vadili kar na prostem. Da vaj kljub slabim pogojem niso zanemarjali, pove podatek, da so imeli že v prvem letu člani 130 ur vaj, nekoliko manj pa tudi članice. Za prvega načelnika telovadnega odseka so izbrali odličnega predvojnega telovadca Janka Pušlja, vendar ga je že konec leta 1920 zamenjal Jože Vovk, ki je potem vrsto let uspešno vodil telovadni odsek.

Prvi javni telovadni nastop jeseniške Svobode je bil 21. avgusta 1921 na vrtu Delavskega doma »Pri Jelenu« na Savi. Nastop si je ogledalo veliko gledalcev, med gosti pa je bilo tudi več predstavnikov svobodaških društev iz drugih slovenskih krajev.

Že leta 1922 so marljivi svobodaši komaj po dobrem letu priredili prvo delavsko olimpiado v Sloveniji. Novinar takratnega glasila Svobode »Kres« je o tem dogodku zapisal: »Ko premišljujem o našem delavskem telovadnem gibanju, se mi vsiljuje živa primera s tisočglavo armado čehoslovaške delavske enote. Tudi tam je bilo v pričetku le malo število idealnih ljudi v pokrajinskem mestecu, ki so si naredili nalogo osamosvojiti delavsko telovadno stremljenje. Malo so našli razumevanja celo v lastnih vrstah in dolga leta so pretekla v pričakovanju idealnega gibanja. Toda prišel je čas, ko so ti početniki predrli s svojo iniciativo in danes lahko s ponosom gledajo na svoje delo. To smo hoteli povedati vrlim jeseniškim delavcem, ki so leta 1919 začeli z istim namenom in z istimi težkočami kakor čehoslovaški sodrugi leta 1894 v Julijanovem. Že danes lahko gledajo na uspehe svojega dela, ko se jim četa polagoma a gotovo večja in šteje že danes 35 članov, 26 članic, 65 obrtnega naraščaja, in sicer deškega in 30 dekliškega. Gotovo bo treba še dolgih bojev, preden dosežejo vse svoje namene in preden jim bodo sledili drugi delavski kraji, da se potem nekdaž zvežejo s silovito armado združenih slovenskih telovadnih delavskih enot«.

Telovadba je bila v prvem obdobju glavna športna dejavnost svobodašev. Junija 1923 so pripravili nov javni nastop na vrtu delavskega doma »Pri Jelenu«, ki je bil nasploh najbolj primeren za razne telovadne akademije, nastope, politične manifestacije in proslave.

Leta 1924 sta zaradi vse večjega razmaha delavskih organizacij oblast in vodstvo Kranjske industrijske družbe (KID) na Jesenicah začela pritiskati na delavske voditelje in organizacije nasploh. Prav zaradi tega je delovanje v telovadnem odseku (pa tudi v drugih odsekih Svobode) skoraj zamrlo, saj so bili odpuščeni z dela skoraj vsi voditelji telovadnega odseka. Tudi v letu 1925 je delovanje zamrlo, vendar pa so svobodaši kljub temu začeli preurejati veliko dvorano delavskega doma »Pri Jelenu«. Kljub naporom jim tega ni uspelo zaključiti, saj so veliko truda morali vložiti tudi v že kar tradicionalno telovadno akademijo.

Ker je bila v tem času telovadba že najbolj popularna športna panoga, so si

JESENIŠKI SOKOL

Ob dvajsetletnici društva in o priliki X. zleta Gorenjske
sokolske župe na Jesenicah dne 12. in 13. julija 1924. l.
izdalo Sokolsko društvo na Jesenicah.

1904-1924

Zdravo!

[illegible][illegible]

8. In quali di + cosa, e in quale + dove, preferiamo?

Schulzke drahtet na benesich.

Designed for nonbusiness fields in business.

Il più grande
bellevue, un po' più tardi, si è visto un altro spettacolo: un grosso aereo di linea, un Boeing 747, si è posato sulla pista di volo. Era un Boeing 747 della compagnia aerea americana Eastern Airlines, che si era posato sulla pista di volo per un breve periodo di tempo. Il Boeing 747 era un aereo di linea, e si era posato sulla pista di volo per un breve periodo di tempo. Il Boeing 747 era un aereo di linea, e si era posato sulla pista di volo per un breve periodo di tempo.

Ob dvajsetletnici jeseniškega Sokola je Matija Sušnik izdal kroniko JESENŠKI SOKOL
1904-1924

kmalu omislili tudi nove drese (beri uniforme!). Na vso nesrečo so s takimi dresi nastopili na telovadnih akademijah 7. marca in 25. avgusta 1926 na vrtu delavskega doma, številni gledalci pa se niso mogli znebiti občutka, da so dresi podobni sokolskim. Ko so svobodaši leta 1928 nastopili v Beljaku na Koroškem, so jih tamkajšnji gledalci enostavno zamenjali s češkimi sokoli. Kljub temu pa so imeli več uspešnih gostovanj v Mariboru, Trbovljah, Trzinu in že omenjenem Beljaku, kjer so jih gledalci navdušeno sprejeli. Drago Stepišnik je v svojem opisu delavske kulture priznal, da je bila delavska telovadna enota jeseniške Svobode najboljša v Sloveniji.

15. decembra 1929 je bila v delavskem domu na Savi zadnja telovadna akademija, saj je policijska direkcija 31. decembra istega leta prepovedala delovanje telovadnih odsekov v okviru Svobode. Centrala Svobod se je sicer pritožila na notranje ministrstvo, vendar brez uspeha.

Ni namen tega pisanja opisovati dejavnosti Svobode v celoti (saj je to storil že Franc Škrli v prvi knjigi *Jeklo in ljudje*), ampak bi rad opozoril na razsežnosti njenega delovanja, ki so širše in jih ni moč ocenjevati samo s športnimi dosežki. Res je, da se je po letu 1929 športna dejavnost prenesla v nogomet, smučanje, atletiko, kolesarjenje in »težko atletiko«, kasneje pa tudi šahovsko sekcijo, dekleta pa so igrala hazeno (veliki rokomet). Za delavce je bilo sodelovanje v Svobodi predvsem politično dejanje, razredna opredelitev delavskega razreda proti meščan-

skim društvom. V tekmovanjih s Sokolom in Orlom so dali svobodaši vse od sebe, da so jih premagali.

28. januarja 1929 je jeseniška žandarmerija aretirala in zaprla enajst članov jeseniške Svobode, ker so vadili simbolične telovadne vaje na melodijo Internacionalne. Vse so prepeljali v ljubljanske zapore in šele 20. februarja so bili izpuščeni. Med aretiranimi je bila vrsta znanih revolucionarjev in komunistov kot Jože Gregorčič, Polde Stražišar, Andrej Prešeren in drugi. Kmalu po aretaciji svobodašev je Tone Čufar napisal pesem »V januarju zaprtim sodrugom«.

Šestojanuarska diktatura je tako prepovedala telovadno dejavnost, ni pa mogla zavreti napredne in revolucionarne dejavnosti v športnih in kulturnih odsekih Svobode, ki je segla vse v leto 1933, ko je bila po sporu s centralo razpuščena tudi Svoboda. Svobodaši so ustanovili novo društvo Enakost, ki je nadaljevalo s športnim in kulturnim delovanjem vse do razpusta leta 1938. Tudi članstvo v Enakosti je bil izraz pripadnosti delavskemu razredu proti režimu. Zanimivo je, da se športniki Enakosti niso hoteli udeležiti zadušnice za »blagopokojnim viteškim kraljem Alaksandrom I. Zediniteljem« oktobra 1934 niti niso prišli na svečano zaprisego njegovemu nasledniku »ta smrkavemu Petru«, kot so ga imenovali. Zaradi tega so jim razpustili športni odsek in junija 1935 so bili primorani ustanoviti nov športni klub Kovinar, ki je vztrajal do leta 1939.

Naj prepustimo oceno delovanja športnih odsekov Svobode, Enakosti in Kovinarja kronistu in sopotniku Avgustu Jelenu, ki je v svojih spominih zapisal, da je bila Svoboda predvsem »za najrevnejše in predvsem za tiste, ki so bili delavskega porekla in ki so s svojim naprednim delovanjem dali društvu širše razsežnosti«. Za Sokola in Orla pravi, da je njuna dejavnost ostajala v okviru »meščanskih vrst«, pa čeprav sta dosegla večje športne rezultate.

V desetih letih delovanja športnega odseka Svobode so se zvrstili naslednji načelniki in vaditelji odseka: Janko Pušelj (od junija 1920 do konca 1920), Jože Vovk (od leta 1921 do leta 1927), Franc Franc (od 1927 do 1928), Andrej Pleš (od 1928 do 1929), Pavel Štravs (od konca 1929 do 1930, ko je oblast prepovedala delovanje telovadnega odseka Svobode).

V obdobju med obema vojnama sta seveda poleg Svobode nadaljevala s tradicijo telovadbe predvsem Sokol in Orel (pa tudi »slovenski fantje« kot mladinska organizacija Jugoslovanske radikalne zajednice JRZ). Med obema je vladalo veliko rivalstvo, ki ni izviralo samo iz političnih razlogov ampak tudi iz športnih uspehov. Pravzaprav je prav to rivalstvo popeljalo telovadbo na Jesenicah do dokajšnje kvalitete, ki je nekaj veljala tudi v slovenskem merilu.

Po prvi svetovni vojni so sokolski telovadci sprva gostovali v bivši »schulvereinski« šoli in kasneje v telovadnici osnovne šole, leta 1924 pa je bil že položen temeljni kamen za kasnejši sokolski dom. Po daljšem času in zavlačevanju je bil sokolski dom leta 1929 zgrajen, čeprav samo do pritličja. Telovadci Sokola so tako dobili svojo telovadnico in seveda dobre pogoje za vadbo. Orli pa so imeli svoje prostore v delavskem domu (»črnem konzumu«) na Savi (v bližini Kobalove gostilne).

Po zakonu o Sokolu Kraljevine Jugoslavije v začetku decembra 1929 je bil Sokol že »organizacija privatne iniciative, ki dela po načelu en narod, ena država, eno sokolstvo«. Sokol se je vključil v enotno režimsko organizacijo Jugoslovanske narodne stranke (JNS), ki je želela prostovoljno in telovadno organizacijo podrediti strankarskim ciljem. Del demokratičnega krila Sokola je prešel v spor predvsem zaradi približevanja Jugoslovanski radikalni zajednici (JRZ).

Razglednica ZVEZA ORLOV, ki jo je narisal slikar Maksim Gaspari

Najboljši sokolski telovadci so nastopali na velikih zletih in prireditvah v Ljubljani, Mariboru, Zagrebu, Osijeku, Novem Sadu, Sušaku, Skopju, Beogradu, Sofiji in na vseslovanskem zletu v Pragi. Kot izvrsten telovadec je izstopal Janez Pristov, ki je branil jugoslovanske barve v Pragi, Varšavi, Parizu in celo na olimpiadi v Berlinu.

Telovadno društvo Partizan, ki se je rodilo po vojni, je naslednik vseh generacij različnih telovadnih vrst od Sokola in Orla do Svobode, čeprav so bile v preteklosti večkrat želje, da bi dediščino pripisovali samo eni od njih (npr. Sokolu).

Ta prispevek je napisan z namenom, da bi vrednotenje in raziskovanje športne dejavnosti v preteklosti dobilo objektivnejšo podobo, pa čeprav se je porajala v različnih družbenih razmerah pa tudi pod vplivom različnih političnih ciljev. Seveda ostaja še dolg po raziskavi povojnega obdobja, ko je telovadba na Jesenicah dosegala velike uspehe predvsem v času Sonje Rozman Petačeve in Jožeta Oblaka pa tudi kasneje pod mentorstvom Leona Mesariča in drugih.

VIRI

Franc Škrlič: Zgodovinski razvoj delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku (Jeklo in ljudje I)

Majda Žontar: Društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo na Jesenicah do prve svetovne vojne (Jeklo in ljudje V)

Matija Sušnik: Ob 50-letnici TVD Partizana (rokopis), 1954; Arhiv Tehniškega muzeja Železarne Jesenice

D. Stepišnik: Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, Ljubljana, 1968

J. Liška: Delavska izobraževalna in kulturna društva na Slovenskem 1867-1977

Tone Konobelj: Telovadna dejavnost do druge svetovne vojne, Listi (priloga Železarja), št. 64/XV, 1. avgust 1985
Avgust Jelen: Spomini na Svobodo in Enakost (rokopis)

ZUSAMMENFASSUNG

Turnen hat in Jesenice eine achtzigjährige Tradition. Im Aufsatz findet man einige Fragmente der drei Turnvereine Sokol, Orel und Svoboda vom Anfang des 20. Jahrhunderts bis zum zweiten Weltkrieg. Der Aufsatz ist nur eine Ergänzung zu den schon geschriebenen Aufsätzen von Franc Škrlj, Majda Žontar, Jože Dežman und anderen. Als die bedeutenste Quelle dienten die Erinnerungen von Matija Sušnik aus dem Jahre 1954.

Magdalena M. Flander

SE SPOMNIŠ ŠE, MOJ OČE

*kako grozil si s kozo,
prignal pa mačko k hiši?
Pa dne, ko žena
šla je k maši,
sin v opero,
midva pa čez obronke
sva zavila v gostilno.
Pospravila sva svinjsko kračo
poličev nisva štela
tistega večera,
ki sva ga bogu vzela.
Se spomniš še, moj oče?*

RAZVOJ NAMIZNEGA TENISA NA JESENICAH

Uvod

Napisati na nekaj straneh vse o začetku, razvoju, dejavnosti in vseh uspehih, ki jih je namizni tenis doživeljal v petdesetih in več letih svojega obstoja na Jesenicah, ni mogoče, čeprav obstaja v vodstvu namiznoteniškega kluba obširna pisna in slikovna dokumentacija ter številna priznanja. Zato bo v naslednjem podan le bežen pregled o najvažnejših dogodkih in uspehih v tej več kot petdesetletni dejavnosti, od prvih začetkov do danes, pri čemer pa bo več poudarka na prvih letih obstoja ter manj na novejši dobi.

Kratka zgodovina namiznega tenisa

V primerjavi z ostalimi vrstami športa ja namizni tenis razmeroma mlad šport. Prvotno se je imenoval »ping-pong« po zvoku celuloidne žogice po udarcu z loparjem in odboju od mize. Prvotni loparji so bili različnih oblik, z dolgim ročajem, najprej leseni, pozneje pa tudi iz raznih drugih materialov, pa prepleteni s papirjem, plutvino ali z drugo snovjo.

Prva neslužbena pravila igre so bila sestavljena že ob koncu 19. stoletja. Igra se je naglo širila po Evropi, vendar je prva svetovna vojna prekinila razvoj, tako da je takratni ping-pong prišel skoro v pozabo. Leta 1926 je ta šport doživel vzpon. V mnogih državah so bile ustanovljene državne zveze za ping-pong, ki so ga kmalu preimenovali v namizni tenis. Ustanovljena je bila tudi mednarodna namiznoteniška federacija. Primat v kvaliteti so držali najprej Madžari, za njimi pa Čehi in Avstrijci.

Po drugi svetovni vojni so na svetovno sceno stopili Azijci, najprej Japonci, zatem pa še Kitajci, ki so mnogo pripomogli k popularizaciji in razvoju namiznoteniškega športa v svetu. Evropski namizni tenis je bil potem dolga leta v senci azijskega in se je izenačil šele okrog leta 1970.

Prvi začetki namiznega tenisa na Jesenicah

K nam je prišel namizni tenis, ki se je takrat še imenoval ping-pong, v letih 1924–1925 in to najprej v Mursko Soboto ter še v nekatere kraje ob madžarski meji. Kmalu zatem se je pojavil tudi v Ljubljani. Igrali so ga predvsem študentje za zabavo. S sprejetjem pravil igre se počasi začenja obdobje pravega, organiziranega namiznega tenisa namesto prejšnje družabne igre ping-pong. Po ustanovitvi slovenske namiznoteniške zveze leta 1926, ki se je uradno imenovala »Table-tennis zveza Slovenije«, se je naglo začel širiti in razvijati namizni tenis po Sloveniji, iz Murske Sobote v Ljubljano, Maribor, Celje, Kranj in tudi na Jesenice, kjer pa se je gojil še vedno neorganizirano kot ping-pong. Igralo se je po vrtovih, v kopališčih, na dvoriščih, torej v glavnem na prostem. Kasneje se je igranje delno preneslo tudi v dvorane. Najbolj znani prostori za igranje so bili na Jesenicah v takratnem »Sokolskem domu«, danes je to Dom TVD Partizan, pa v »Krekovem domu«, danes imenovanem Titov dom ter v Delavskem domu pri Jelenu. Na Koroški Beli so igrali tudi v Sokolskem domu in v Prosvetnem domu.

Znana imena igralcev iz te dobe so: Slavko Tuma, Emil Žnidar, Jože in Albin Bertoncelj, Jože Zupan itn. Igrali so v glavnem moški in to posamezne igre med seboj ali pa manjše medsebojne turnirje. Tudi kakšen ekipni dvoboj med sosedi je bil odigran, ne obstajajo pa o tem nikakršni zapiski.

Zelo veliko se je takrat igralo zabavno igro »tek okoli mize«, imenovan tudi »Tour de table«. To je igra, v kateri istočasno nastopa večje, poljubno število igralcev, ki pa se potem po določenem številu storjenih napak izločajo do končnega zmagovalca. Igra je bila tudi zato privlačna, ker je bila po večini povsod na razpolago le po ena miza, igralcev pa več.

Leta 1938 je prišlo na Jesenicah do preporoda, to je do obdobja pravega namiznega tenisa. V okviru takratnega športnega društva Bratstvo je bila na iniciativo Lojzeta Štrumbla registrirana prva namiznoteniška sekcija na Gorenjskem. V novoustanovljeni sekciji se je takoj spremenil način igranja in ping-pong je postal pravi namizni tenis. Igranje je bilo v celoti premeščeno v dvorane, igralo pa se je po pravilih, ki jih je predpisala slovenska namiznoteniška zveza oziroma mednarodna zveza. V njih so bile navedene točne mere miz, mrež in vsega ostalega.

V novo sekcijo je bilo vključenih več novih igralcev in tudi igralk. Ustvarjeni so bili osnovni pogoji za nadaljnji razvoj in začela se je doba naglega in kvalitetnega vzpona, kajti mladi igralci so v kratkem času tako napredovali, da so presegli starejše »ping-pongaše«, ki so postopoma drug za drugim prenehali aktivno igrati. Iz te dobe pa do pričetka druge svetovne vojne so znana imena igralcev: France Božič, Zvone Jeram, Berti Antoni, Miro Završnik, Nada Urbar, Sonja Mesar, Lojze, Tone in Zdravko Štrumbel, Marjan Ažman, Polde Pajer, Drago in Ivan Knific, Joža Sušnik, Ivan Knez in še nekateri. Vsi navedeni so bili vključeni v namiznoteniško sekcijo pri športnem društvu Bratstvo. Poleg teh pa so igrali namizni tenis tudi v Krekovem domu Leon in Marjan-Mičo Meceli, Albin Bertoncelj, na Koroški Beli brata Stanko in Tone Malej ter Jože Žabkar, na Javorniku pri Sokolu pa Franc Kučina, Ivko Saksida, Tone Dolenc, Slavko Likovič, Davorin Šest in Bogo Svetina. Na Blejski Dobravi so igrali brata Hani in Roman Stana ter Avaščenko in še nekateri. V letih 1938 in 1939 so v glavnem igrali društvene oziroma klubske turnirje pa tudi nekaj medsebojnih dvobojev v okviru Jesenic, tako med sekcijami Blejska Dobrava, Koroška Bela in Javornik. Sledili so manjši propagandni turnirji v okviru športnega kluba Bratstvo, SK Kovinar ali ŠK Gorenjc na njihov vsakoletni »športni dan«.

Prvi nastop jeseniških igralcev namiznega tenisa izven Jesenic je bil v Stražišču pri Kranju. SK Savica je organiziral prvenstvo Gorenjske za leto 1939. Na njem so nastopili številni igralci iz desetih klubov Gorenjske. Igrali so kar na prostem, na športnem igrišču SK Savice. Jeseniški igralci so bili uspešni. Lojze Štrumbel je osvojil naslov prvaka Gorenjske, Drago Knific pa je pristal na tretjem mestu. Zatem je sledilo prvo gostovanje jeseniških igralcev v Ljubljani, kjer pa ni bilo takega uspeha, saj je bil nivo namiznega tenisa v Ljubljani takrat že na precej višji kvalitetni stopnji. Vsekakor pa je mladim jeseniškim igralcem pomenil ta nastop spodbudo za nadaljnje delo in jim dal potrebne izkušnje.

Leta 1940 je bilo v Ljubljani organizirano prvo prvenstvo Slovenije, na katerem sta jeseniška igralca Drago Knific in Lojze Štrumbel že zabeležila prvi večji uspeh s tretjim mestom v članskih dvojicah, v igri posamezno pa je pri mladincih Drago Knific osvojil drugo mesto.

Za tem nastopom je namiznoteniška sekcija SK Bratstva na Jesenicah organizirala v okviru XI. športnega dne SK Bratstva prvo ekipno prvenstvo Jesenic. Na

tem tekmovanju je zmagala ekipa SK Bratstva. Zatem je bil na Jesenicah organiziran večji namiznoteniški turnir, na katerem so sodelovale številne ekipe in posamezniki iz raznih krajev Slovenije. V ekipi SK Hermesa iz Ljubljane je nastopil takratni državni prvak Maks Marinko in državni reprezentant Milan Lazar.

Da bi se namizni tenis na Jesenicah še bolje in hitreje razvil, je bil organiziran namiznoteniški tečaj pod vodstvom državnega prvaka Maksa Marinka. Tečaj je predvsem koristil mlademu jeseniškemu igralcu Dragu Knificu, kar je dokazal na naslednjem prvenstvu Slovenije tik pred pričetkom druge svetovne vojne leta 1941. V skupini mladincev je osvojil naslov prvaka Slovenije, kar je bil takrat eden največjih uspehov jeseniških igralcev namiznega tenisa.

Okupacija

Po izbruhu druge svetovne vojne je nekaj časa vladalo na Jesenicah za ves šport popolno zatišje. Ko pa je bilo formirano športno društvo, je začela med ostalimi športnimi sekcijami delovati tudi namiznoteniška, ki je imela svoje igralne prostore nekaj časa v delavskem domu pri Jelenu. Sodelovanje v športu je imelo takrat za Jeseničane predvsem namen izogniti se vpoklicem v okupatorjevo vojsko.

Namiznoteniška sekcija je bila v tem obdobju zelo delovna in uspešna. Priredila je več tekmovanj na Jesenicah, gostovala pa je tudi po Avstriji in Nemčiji, povsod z velikim uspehom. To pa je trajalo le malo časa. Skoro vsi pomembnejši igralci namiznega tenisa so odšli v vrste NOB, od koder pa se jih mnogo ni vrnilo.

Žrtve vojne iz vrst jeseniških namiznoteniških igralcev so: Polde Pajer, Drago Knific, Tone Štrumbl, Ivan Knez, Ivan Ropret, Zvonko Jeram, Marko Grčar, Alfred Lackner, Slavko Likovič in še nekateri.

Obdobje po osvoboditvi

Že nekaj mesecev po osvoboditvi je bilo na Jesenicah ustanovljeno Fizkulturno društvo z raznimi športnimi sekcijami. Med prvimi je bila ustanovljena tudi namiznoteniška. Njen prvi izvoljeni načelnik je bil Lojze Štrumbl. Igralne prostore je imela sekcija v Fizkulturnem domu, in to na odru, na dveh igralnih mizah. Leta 1950 pa so agilni člani kluba ob materialni pomoči Železarne in z lastnim prostovoljnim delom izdelali svoje lastne prostore nad odrom tega doma. V teh prostorih domujejo igralci namiznega tenisa še danes.

Fizkulturno društvo Jesenice se je kmalu preimenovalo v Fizkulturno društvo Jože Gregorčič po padlem jeseniškem športniku in narodnem heroju. Pod tem imenom je potem skoraj osem let nastopala tudi jeseniška namiznoteniška sekcija, nakar je postala samostojen namiznoteniški klub v okviru Športnega društva Jesenice. In prav v tem obdobju je dosegala številne pomembne športne uspehe, saj je bila izredno delovna.

Iz tega začetnega povojnega obdobja so znana imena igralcev in igralk: France Božič, Jože Novak, Franc Medja, Karel Klančnik, Marjana Vister, Lojze in Zdravko Štrumbl, Marjan Ažman, Aleš in Cirila Strojnik, Sonja Mesar, Draga Ažman, Milica Štrumbl, njim pa so sledili Alma in Lojze Jeram, Miro Završnik in mlajša generacija Srečko Korbar, Dolfe Kosmač, Poldi Šoberl, Bojan Kerne, Danica Federenko, Majda Korbar, Helena Božič itd.

Leta 1946 je bil v organizaciji jeseniške namiznoteniške sekcije organiziran edinstven namiznoteniški turnir pri Sv. Križu (Planina) nad Jesenicami v takratnem hotelu Belcijan. Na njem je sodelovalo večje število igralcev iz Ljubljane, Kranja, Radovljice, Trbovelj, Celja in celo iz Zagreba.

Jeseniški igralci so v naslednjih letih uspešno nastopali na številnih tekmovanjih po Sloveniji, prirejali pa so na Jesenicah tudi zanimive dvoboje z različnimi ekipami iz vse države. Med te uvrščamo predvsem nastop prvega ekipnega državnega prvaka RFD Spartaka iz Subotice, ki je v dvorani sedanjega Doma TVD Partizan navdušil več sto gledalcev. Po tej tekmi se je jeseniški ekipi pridružil odlični vojvodinski igralec Geza Vojnić, doma iz Subotice. Od tedaj je bila ekipa »Gregorčiča« znatno močnejša in je beležila vrsto vidnih uspehov.

Leta 1948 je bilo organizirano na Jesenicah prvo tekmovanje za prvenstvo jeseniške železarne. Nastopile so ekipe 18 obratov z nad 50 igralci, kar je bilo za takrat po številu rekord v Sloveniji. Tekmovanje med obrati Železarne je postalo nato tradicionalno in se odigrava vsako leto tudi še sedaj. Zmagovalne ekipe tega tekmovanja pa se skoraj vsako leto menjajo, tako da skoraj vedno zmagata druga ekipa, kar dela tekmovanje samo še bolj zanimivo.

Jeseniška ekipa je v letu 1947 začela nastopati v slovenski republiški ligi najprej z moško, nato pa še z žensko ekipo. Moško ekipo so sestavljali v glavnem Lojze Jeram, France Božič, Marjan Ažman in Lojze Štrumbl, žensko pa Sonja Mesar, Milica Štrumbl, Draga Kampič, pozneje pa še Majda Korbar. Formirana je bila tudi mladinska ekipa, ki je nastopala na prvenstvu Slovenije z naslednjimi igralci: Srečko Korbar, Dolfe Kosmač, Poldi Šoberl in Bojan Kerne.

Na Jesenicah je bil v tem času organiziran velik namiznoteniški turnir v spomin na padle borce NOV iz vrst namiznega tenisa. Imenovan je bil »Knifceev memorial«, po prvem prvaku Slovenije iz vrst jeseniških igralcev. To tekmovanje se je ponovilo tudi v naslednjem letu. Na obeh omenjenih prireditvah so nastopili številni igralci in igralkice iz vse Slovenije ter mnogi iz Hrvaške in celo iz Beograda. Med njimi je bilo tudi več državnih reprezentantov na čelu s takratnim državnim prvakom in tretjim igralcem na svetu Žarkom Dolinarjem.

V mladinske vrste namiznoteniške sekcije ŠD Jože Gregorčič so se vključili novi člani: Cena Valentar, Zdravko Frelj, Dobrica Dakič, Rajko Šabec, Jernej Korbar in še nekateri. Ta generacija je igrala v Sloveniji med mladinci vidno vlogo in je bila v samem vrhu.

Mladinec Srečko Korbar je osvojil prvi naslov državnega prvaka za Jesenice v mladinskih dvojicah. Enak naslov je za njim dosegel naslednje leto še Lojze Štrumbl v članskih dvojicah II. razreda.

Članska ekipa Gregorčiča je tri leta zaporedoma osvojila naslov prvaka Slovenije. S tem si je priborila pravico nastopa na kvalifikacijah za vstop v zvezno ligo, kar ji je kot edini slovenski ekipi tudi uspelo.

Tudi ženska ekipa Jesenic je bila v samem vrhu v Sloveniji, čeravno ne prva. Na prvenstvih Slovenije so osvojili naslove prvaka Lojze Jeram, članska dvojica Jeram-Štrumbl ter mladinska dvojica Valentar-Frelj. Enako uspešna je bila tudi mešana ekipa s peterico igralcev oziroma igralk, ki je osvojila Kup Slovenije. Na Jesenicah je bilo organiziranih več mednarodnih prireditev, med katere prištevamo predvsem nastop reprezentance Indije, ki je povzročila prvovrstno senzacijo in pravo atrakcijo. Sledili so še nastopi reprezentanc Izraela in Zapadne Nemčije ter ekip iz Švedske, Čehoslovaške, SSSR, Bolgarije, Avstrije, Francije, Italije in Madžarske.

Člani »Gregorčiča« okoli leta 1950. Z leve Rajko Šabec, Lojze Jeram, Lojze Štrumbl, Dolfe Kosmač in Cena Valentar. Foto Franc Torkar

Obdobje samostojnega kluba

Leta 1953 se je namiznoteniška sekcija ŠD Jožeta Gregorčiča osamosvojila in postala samostojen namiznoteniški klub v okviru Športnega društva Jesenice. Na ustanovnem občnem zboru so bili izvoljeni: dosedanji načelnik sekcije Lojze Štrumbl kot predsednik, Lojze Jeram kot podpredsednik, Alma Jeram kot tajnik-blagajnik in Rajko Šabec kot član.

Med prve pomembne uspehe samostojnega kluba je šteti osvojitve dveh naslovov prvaka Slovenije, ki sta jih osvojila Lojze Jeram pri članih ter Cena Valentar v moških dvojicah. Poleg tega je Lojze Jeram osvojil še naslov državnega prvaka v tolažilni skupini.

Za to obdobje je značilno, da je začela vse bolj stopati v ospredje mlajša generacija, katere vidni predstavniki in najuspešnejši igralci so bili: Vasko Stana, Milan Vidmar, Igor Logar, Peter Ličof, Janez Žlebir, Inge Sterle, za njimi pa še mlajši Milan Bergant, Stanko Žnidar, Dani Vovk, Vito Pikel, Igor Rebek, Lojzek Vidmar, Peter Filipovič in najmlajši Zdravko Kavčič, Mitja Bogataj, Janez Rebolj, Nace Šmid ter pionirke Judita Pavlič, Božena Krajzelj, Nuša Sedej in Mirjana Peternel.

Članska ekipa Jesenic je večkrat gostovala v zamejstvu, tako v Avstriji, Bolgariji, Italiji in Zapadni Nemčiji, kjer je bila skoraj vedno zelo uspešna. Sicer pa je na domačem tekmovanju kar štirikrat nastopila v I. zvezni ligi in to s starejšo generacijo. Ko pa je prišlo do zamenjave generacije, članska ekipa nekaj časa ni

imela več pomembnih uspehov. Zato pa je bilo toliko več uspehov v mladinskih in pionirskih disciplinah, katerim so v klubu posvečali vsi več pozornosti.

Pomemben uspeh je dosegla pionirska ekipa z osvojitvijo prvega mesta na odprtem prvenstvu Zagreba. Za ta uspeh je bil najzaslužnejši Janez Rebolj, ki je bil tudi zmagovalec med posamezniki in v dvojicah. Pionirska ekipa, ki so jo sestavljali Rudi Buh, Tomaž Vidmar, Lojzek Babič, Mitja Volčič, Vito Cih, Stane Babič in Joža Kordež, je na prvenstvu Slovenije osvojila drugo mesto, medtem ko je dvojica pionirk Božena Krajzelj, Mirjana Peternel osvojila naslov prvaka Slovenije. Leta 1964 je mešana jeseniška ekipa v sestavi Rudi Buh, Tomaž Vidmar, Joža Kordež, Božena Krajzelj in Judita Pavlič prav tako osvojila naslov prvaka Slovenije.

V naslednjih letih so se vrstili izredni uspehi v kategoriji mladink. Pomembno je doseženo prvo mesto na zveznem mladinskem turnirju, ki ga je dosegla ekipa mladink v sestavi Božena Krajzelj-Judita Pavlič. Prav ti dve igralki sta bili v samem vrhu ne le slovenskega, temveč tudi jugoslovanskega namiznega tenisa. Judita Pavlič je bila celo imenovana v člansko reprezentanco Jugoslavije, Božena Krajzelj pa je celo nastopila na svetovnem prvenstvu 1965 v Ljubljani. Na omenjeni prireditvi je tudi sodelovalo večje število jeseniških igralcev, ki so sodelovali v tehničnem vodstvu svetovnega prvenstva kot organizatorji ali sodniki.

Člani in mladinci leta 1963 v Badnu. Spredaj Božena Krajzelj in Judita Pavlič, zadaj Tomaž Vidmar, Janez Rebolj, Nace Šmid, Zdravko Kavčič in Rudi Buh

Krajzljeva in Pavličeva sta osvojili številna prva mesta, tako v republiki kot tudi izven nje. Preveč bi bilo naštevati vse uspehe, ki sta jih dosegli. Žal pa je Pavličeva kmalu prekinila svojo bogato kariero, ker jo je doletela prerana smrt. Izguba trikratne prvakinja Slovenije je bila za jeseniški namizni tenis hud udarec, ki ga dolgo vrsto let niso preboleli. V spomin na svojo najboljšo igralko vseh časov vsako leto organizirajo na Jesenicah posebno tekmovanje, imenovano Memorial Judite Pavlič-Novak. Na tem tekmovanju nastopijo vedno skoraj vsi najboljši igralci in igralka Slovenije.

V letu 1974 so se med najmlajšimi pojavila nova imena, ki so kmalu pomenila osvežitev za jeseniški namizni tenis. Med te prištevamo predvsem Milano Štrumbl, ki je bila med najboljšimi pionirkami Slovenije in je nekajkrat nastopila v reprezentanci Slovenije. Lep uspeh je dosegla tudi kot mlajša članica, ko je zmagala na tekmovanju za pokal Julijskih Alp v Italiji. Njeni takratni soigralki sta bili Bernarda Gašperčič in Nevenka Pazler, za njima pa so se takoj pojavile Zora Zalokar in sestra Iskra, pri fantih pa Robert Babič, Slavko Legat, Matjaž Korbar in za njimi še Jaka Veber. Od teh sta Jaka Weber in Zora Zalokar osvojila naslov prvaka Gorenjske, bila sta zmagovalca številnih turnirjev v Sloveniji. Med tem ko je Jaka Veber kmalu stagniral, je Zora Zalokar s svojo talentiranostjo in pridnostjo stopila na višjo stopničko. Dosegla je naslov prvaka Slovenije v mešanih dvojicah, bila je zmagovalka na tekmovanju treh dežel za pokal Julijskih Alp, z Milano Štrumbl sta v dvojicah osvojili prvo mesto na mednarodnem turnirju v Avstriji, ženska ekipa Zalokar-Štrumbl-Gazafi pa je v Avstriji osvojila pokal Julijskih Alp.

Clansko ekipo so leta 1981 sestavljali Jaka Veber, Robert Babič, Armando Podbregar in Slavko Legat. Nastopali so v I.B ligi Slovenije.

V letu 1983 se pojavijo med najmlajšimi Barbara Markež, Mojca Aupič, Nika Stražišar, Lenčka Šavor, Mojca Smolej, Urška Samar in Tina Zupančič ter fantje Robert Ferbežar, Goran Djukič, Željko Šmitran in Zmago Pem. Skoraj vsi so dosegli številne pomembne uspehe, vendar tu navajamo le najpomembnejše: ekipa pionirk Markež-Smolej je na državnem pionirskem prvenstvu osvojila četrto mesto, pionirka Urška Samar pa v dvojicah pionirk tretje mesto.

Sedanja generacija

Generacijo zadnjih let sestavljajo Vanja Klemenc, Tomi Vadjunec, Miha Oblak, Tomaž Buh, Tomaž Morič, Blaž Čop, Jana Cenček, Saša Lavtižar, Maša Sladič in še nekateri.

Ekipi članov in članic tekmujejo zadnja leta v I.A republiški ligi, kjer dosegata povprečne uspehe.

Posamezniki dosegajo dobre rezultate predvsem na Gorenjskem, kjer imajo več naslovov prvakov v raznih kategorijah.

Izvedba prireditev

Poleg številnih mednarodnih dvobojev je Namiznoteniški klub Jesenice organiziral tudi druge zelo kvalitetne prireditve. Med te sodi predvsem organizacija državnega članskega prvenstva 1988. leta. Ta tridnevna prireditev je bila izredno zahtevna, toda organizator je pokazal vse svoje organizacijske sposobnosti, tako

da je celotna prireditev uspela v vsakem pogledu. Zanimive borbe za naslov prvaka države bodo mnogim številnim gledalcem ostale v trajnem spominu.

Pomembna je nadalje organizacija evropske super-lige med reprezentanco Jugoslavije in reprezentanco Nizozemske na Jesenicah, pa dvakratno tekmovanje treh dežel: Koroške, Furlanije-Julijske Krajine in Slovenije za pokal Julijskih Alp, pa državni dvoboj Jugoslavija : Indija in tako dalje. Organiziranih je bilo več različnih prvenstev Slovenije, pozivnih republiških turnirjev, okrajnih prvenstev in še kaj. Vse prireditve so bile organizirane zelo dobro, tako da so igralci iz vseh krajev Slovenije in tudi od drugod vedno z veseljem prihajali na Jesenice.

Druge dejavnosti v klubu

Poleg številnih tekmovanj NT klub Jesenice že vrsto let organizira novoletno čajanko za najmlajše, za zaključek sezone pa še piknik v naravi za vse člane kluba. Poskrbljeno pa je bilo tudi za vzgojo sodniškega in trenerskega kadra. Klub je vseskozi brez profesionalnega trenerja, ima pa pet amaterskih trenerjev, ki jih je vzgo-

Na Jesenicah je bilo leta 1988 državno prvenstvo SFRJ. Foto Franci Črv

jil doma. Poleg tega je bilo vzgojenih nad dvajset zveznih sodnikov za namizni tenis.

Ob štirideseti in petdeseti obletnici delovanja namiznega tenisa na Jesenicah je klub organiziral vrsto prireditev ter jubilejno proslavo in razstavo svojih trofej, izdan pa je bil tudi poseben almanah (kronika) o delu in uspehih namiznega tenisa na Jesenicah.

Pionirji, mladinke in mladinci s trenerji Petrom Filipovičem, Robertom Babičem in Milano Krmelj leta 1988

Vodenje kluba

Vodstvo namiznega tenisa na Jesenicah je bilo triinštirideset let v rokah Lojzeta Štrumbala kot načelnika ali predsednika. Njemu sta stala ob strani kot najzvestejša sodelavca preko trideset let Alma in Lojze Jeram. Leta 1981 je vodstvo kluba prevzel Tomaž Vidmar, vendar le za kratek čas. Sledil mu je Jernej Korbar do leta 1985, ko je bil na krmilo kluba izvoljen sedanji predsednik Slavko Pem. Z novim vodstvom kluba se je začela nova doba za jeseniški namizni tenis. Konsolidiral se je odbor kluba, ki se je z vso resnostjo oprijel dela. Izboljšal in uredil je igralne prostore in garderobo, nabavil potrebne kvalitetne rekvizite, med njimi tudi mehaniziranega »robota«, to je avtomatičnega izmetalca žogic, ki služi za učenje igralcev, predvsem pa je ustvaril ekonomske pogoje za nadaljnje delo.

Sekcija Murova

Ko opisujemo delo in uspehe jeseniških igralcev namiznega tenisa, ne moremo mimo tega, da ne bi omenili tudi sekcije Murove. V predelu starih Jesenic, na Murovi, so pod okriljem NT kluba Jesenice v letu 1970 ustanovili namiznoteniško sekcijo. S prostovoljnim delom in lastnimi sredstvi so na pobočju hriba Mirce ob robu gozda izravnali teren, na katerega so postavili leseno barako, imenovali pa so jo »mini hala«. V njej je začela igrati namizni tenis mladina Murove in bližnje okolice. Kmalu so organizirali razna prijateljska srečanja z ekipami Gorenjske, nato pa tudi nastopati najprej po Gorenjskem, zatem pa še v drugorazredni

republiški ligi. V glavnem je obstajala le članska ekipa, ki so jo sestavljali Franc Ravnikar, Dušan Hafner, Joža Kordež, Peter Filipovič in Vito Lavtižar. Pogojev za večji napredek niso imeli, niti finančnih, še manj pa prostorskih, saj je bilo v mini-hali možno postaviti le eno mizo. V nekaj letih jim je uspelo igralni prostor povečati v toliko, da so lahko postavili dve igralni mizi.

Iniciatorji začetne in pozneje obnovitvene izgradnje mini-hale so naslednji entuziasti, ki so vložili v delo ogromno dela in dosti sredstev: Franc Ravnikar, Dušan Hafner, Drago Ravnikar, Franc Šranc, Anton Majcen in še nekateri.

V letu 1985 je vodstvo sekcije Murova za krajšo dobo prevzel Jože Nemanič. Po zaslugi trenerja Franca Šranci je bilo vzgojenih lepo število mladih igralcev, od katerih omenjamo le nekatere, ki so bili med uspešnimi. To so Sovinc, Olipic, Halilagič, Nemanič, Jokič, Rupnik, Sajger, Canjuga, Lahajnar in Dremelj. Po odstopu Nemaniča je dejavnost v sekciji znatno padla. Novega vodje niso uspeli dobiti in tako opravlja delo danes le še marljivi trener Franc Šranc.

Priznanja

Namiznoteniški klub Jesenice spada med najstarejše namiznoteniške klube v državi. Za vso svojo več kot pol stoletja trajajočo dejavnost je poleg mnogih priznanj, ki so jih prejeli številni posamezni člani kluba, prejel tudi pohvalo Namiznoteniške zveze zveze Jugoslavije, zlato plaketo in posebno priznanje Namiznoteniške zveze Slovenije ter plaketo Športnega društva Jesenice

Zaključek

Iz vsega navedenega je razvidno, da je klub v okviru možnosti s tem, da je z uspehi ponesel ime železarskih Jesenic ne le po Sloveniji in državi, temveč tudi daleč izven nje ter s tem, da je vzgojil preko tisoč igralcev in organiziral nad osemsto prireditev na Jesenicah, svoj obstoj v polni meri upravičil.

PETDESET LET NAMIZNOTENIŠKEGA KLUBA JESENICE

1938	Pri ŠK »BRATSTVO« se ustanovi namiznoteniška sekcija
1940	Prvi večji turnir za Slovenijo na Jesenicah ob obletnici ŠK »BRATSTVA«
1941	Prvi večji uspeh sekcije: osvojitve naslova prvaka Slovenije
1945	V okviru Fizkulturnega društva Jesenice se ustanovi namiznoteniška sekcija
1946	FD Jesenice si je nadelo ime »JOŽE GREGORČIČ«
1948–1950	Tri leta zaporedoma osvojen naslov ligaškega ekipnega članskega prvaka Slovenije
1949–1953	Osvojitve treh naslovov državnega prvaka
1951–1952	Članska ekipa nastopa v I. zvezni ligi
1953	(9. julija) Namiznoteniška sekcija postane samostojni Namiznoteniški klub v okviru matičnega športnega društva
1954–1957	Članska ekipa nastopa v I. zvezni ligi
1969–1970	Ženska ekipa dvakrat osvoji pokal FLRJ za Slovenijo
1960–1970	Obdobje največjih uspehov pionirk, mladink in članic.
1965	17 članov NTK sodeluje na svetovnem prvenstvu v Ljubljani
1970	(22. avgusta) Ustanovitev namiznoteniške sekcije MUROVA v okviru NTK Jesenice
1987	NTK Jesenice organizira tekmo evropske super lige SFRJ – Nizozemska
1988	NTK Jesenice organizira člansko državno prvenstvo

OSVOJENIH 26 NASLOVOV PRVAKA SLOVENIJE

VZGOJILI PREKO 1000 IGRALCEV, 10 TRENERJEV, 23 ZVEZNIH IN 40 REPUBLIŠKIH
SODNIKOV ZA NAMIZNI TENIS

IZDALI 13 TISKANIH BILTENOV

OD 1938 DO 1988 ORGANIZIRALI NA JESENICAH 1046 TEKEM, OD TEGA 94 MEDNA-
RODNIH.

ZUSAMMENFASSUNG

Tischtennis wurde nach dem Jahre 1926 in ganz Slowenien organisiert verbreitet. Bis dahin war es nur als unterhaltsames Spiel »ping-pong« in den Gärten, Bädern und auf den Höfen bekannt.

Der organisierte Tischtennisport begann sich erst als Wettkampfsport zu entwickeln, nachdem man in die Gebäude Sokolski dom und Delavski dom bei Jelen umgezogen war.

Im Jahre 1938 wurde die erste Tischtennissektion in Gorenjsko im Rahmen des Sportvereins »Bratstvo« registriert.

Schon im Jahre 1939 bekam Alojz Štrumbl den Titel des Champions in der Gorenjsko-Meisterschaft in Stražišče bei der Stadt Kranj. Einen starken Aufschwung erlebte die Tischtennissektion nach dem zweiten Weltkrieg, als Tischtennis in Jesenice Massensport wurde. Im Jahre 1947 begann die Mannschaft in der Republikliga anzutreten; schnell danach stiegen sie erfolgreich in die Bundesliga auf.

Im Jahre 1953 wurde die Tischtennissektion Sportverein Jože Gregorčič in »Tischtennisclub Sportverein Jesenice« umbenannt, wie sie auch noch heute heißt. In der Vereinschronik gibt es 26 Championtitel Sloweniens. Außer diesen großen Erfolgen ist es dem Club gelungen, mehrere große Wettkämpfe und Veranstaltungen erfolgreich organisieren. So ist er heute in Slowenien einer der fähigsten Clubs zur Durchführung von großen Sportveranstaltungen. Im Club spielen in dieser Zeit mehr als 1000 Spieler. Der Club besitzt eine Chronik von allen Veranstaltungen. Ihr Autor ist Alojz Štrumbl.

Marko Elsner Grošelj

TI, DRUGI

*Bitje od bitja, praznina,
do bitja izpraznjeno mesto
zraka in rok in še česa,
kar je bilo tega obdobja.*

*Zavrti miselni prečkevalci,
resnobno zleknjeni po vseh
obalah sveta.*

*Glejte visokorasle rože
Sahare, vi, ki ne potujete
in tudi psujete ne!*

*Dotaknil se bom prav tegale
kamna, tukaj! gospe in gospodje,
na meji dveh mej, ptice in reke,
in stopil k drevesu.*

*In nikar mi ne govorite
o norosti, vas prav lepo prosim,
ko boste odhajali k iskrivemu duhu.*

France Voga

JAKOB ALJAŽ NA DOVJEM

Pa ljubša mi je,
kot prazna čast,
če kdo k dobri stvari
kaj dejansko pripomore.
(Jakob Aljaž)

Štirinajstega decembra 1870 je zapeljal prvi vlak skozi Gornjesavsko dolino. Njegovi veseli piski so naznanjali, da je za dolino in njene prebivalce napočil nov čas.

Tega se vaščani obeh vasi pod Triglavom, ki so drli na novo železniško postajo, da bi si ogledali to hrupno, piskajočo in prhajočo, v oblake pare zavito železno čudo, gotovo niso še zavedali. Že res, da ne bo treba več peš v Kranjsko Goro na sodnijo, na glavarstvo v Radovljico ali z jerbasom na glavi, polnim jestvin za študenta, celo v Ljubljano. Pa se včasih niso preveč toževali, saj kdor se je tega posla lotil, je vsak kmetijo zatoževal; na glavarstvo niso dosti hodili, ker od tam še niso vsakodnevno položnic pošiljali, če pa je tja šel, je šel običajno župan, ki je bil vedno toliko premožen, da je imel tudi konja; in študentov v Ljubljani je bilo v sto letih manj od prstov ene roke.

Zato se je začetno čudenje in navdušenje kmalu poleglo in predirljivi piski niso več vznemirjali z lastnim delom zavzetih vaščanov. Še naprej so kmetovali,

redili živino in oglarili. Nekaj jih je res dobilo delo na železnici, tudi domača železniška postaja je bila prva od mnogih nekaterim, ki so odšli za večjim kosom kruha v daljno Ameriko, a tisočletna navezanost na zemljo večini ni dovoljevala spreminjati življenjskih kolesnic.

Pa so se vaščani ušтели, če so mislili, da se ne bo nič posebno spremenilo. Kmalu so začeli z vlakom prihajati čudni gospodje, ki so hoteli v gore, na Triglav, ki je vendar najlepši od daleč. Kaj bodo počeli tam? Gore so za pastirje, lovce in divje lovce, ki tam služijo svoj kruh. V nedeljah ali ob praznikih gre pošten človek po maši v gostilno ali štirikrat letno na Dovjem in enkrat v Mojstrani na semenj, okrog štantov, kjer visijo lectova srca, ki jih fantje kupujejo dekletom, najrajši tista, z ogledalcem v sredi, kjer otročaji lahko kupijo kakšen bonbon, ženska ruto in gospodar kaj potrebnega od opreme za dom in kmetijo. In tisti gospodje, ki kopljejo za vsakim bregom, zbirajo razne kamne in prgišča zemlje vseh sort, ti so šele čudni. To, da se sedaj lahko na debelo prodaja les v hlohah ali drveh in da ga odpelje železnica ter da so lesni trgovci začeli postavljati žage, je v redu, zasluži se in kmet se v gozdu počuti kot doma, tu je na svojem. Na vse drugo gledajo ljudje s čudenjem in nezaupanjem.

Čas pa teče naprej in do usodnih sprememb ni več daleč. V letu 1889 pripelje vlak na dovško postajo dva moža, ki vsak po svoje za vedno spremenita svet in življenje pod Triglavom.

Prvi se že spomladi pripelja ing. Amman, Dunajčan, genijalen in svetovno znan po svojih betonskih gradnjah. Pred tem je vodil dela betonskih stavb pri železnih tovarnah Jesenice-Sava. Tako zapiše drugi od obeh, Jakob Aljaž, potem ko že nastopi službo dušnega pastirja na Dovjem.

Ing. Amman začne s pripravami na gradnjo velike tovarne – cementarne. Odkupuje svet, na katerem bo postavil tovarno, pridobiva vodne in druge pravice. Kmalu za tem, ko je to urejeno, začne po železnici prihajati material in oprema za tovarno, skupaj z njo pa tudi prvi tuji delavci. Mojstrančanom pogled v dolino Vrat zaprejo visoki dimniki, vsa divja moč, do tedaj svobodno tekoče Bistrice, je ujeta in po mogočnih rakah speljana do turbin v tovarni. Industrijska revolucija v Evropi doseže vasici, ki sta se še pred dvema desetletjema zdeli za vedno izgubljeni in prepuščeni sami sebi in svojim hotenjem tam daleč med gorami.

Bolj kot porajanje nove tovarne pa vaščane vznemirja drugo vprašanje. Kakšen bodo novi gospod? Bodo prav tako strogi kot prejšnji, ki so odšli službovat v Gorje? Bodo tudi oni oklice prestavili, če bodo ugotovili, da je v ženinovi glavi več fantovskih neumnosti kot verskih resnic? Nikoli se ne ve! Nihče ni tako strog, da kdo ne bi mogel biti še bolj.

Toda Jakobu Aljažu, ki se vročega poznoavgustovskega dne pripelje z vlakom na dovško postajo, rojijo po glavi druge misli. Mudi se mu prtljago naložiti na voz, da bi bil čimprej na Dovjem. Ob cerkvi veli ustaviti. Od tu je najlepši pogled – na Triglav.

Delovanje Aljaža na Dovjem

Aljaž je na Dovjem bival 38 let. Ves ta čas je, tudi ko je imel največ dela s postavljanjem postojank v triglavskem pogorju, živel in dihal z vasjo in njenimi prebivalci.

Aljaž je bil univerzalen človek. Zanimalo ga je vse od glasbe do visoke tehnike. Ob tem ni pozabljal na svoje osnovno poslanstvo, dušno pastirstvo. Ob taki širini

duha je seveda moral imeti tudi vse človeške kvalitete, saj bi drugače ne mogel dobiti somišljenikov za svoje ideje. In teh je imel mnogo. Na Dovjem se je praktično ukvarjal z vso široko paleto dejavnosti, ki je potrebna neki skupnosti.

Ustanovil je izobraževalno (kulturno) društvo, uredil društveni dom, vodil pevski zbor, delal načrte za vodovod, hidrantno omrežje in elektrifikacijo, spodbujal protipožarne ukrepe in zavarovanje, bil nadzornik Posojilnice in hranilnice za Gornjesavsko dolino, deloval kot občinski odbornik, pomagal urediti nekatere ključne zadeve in še kaj bi lahko našeli.

Že ob prihodu na novo službeno mesto je ugotovil, da je vodovod, zgrajen za župnišče in okoliške sosedo (Govoč, Jenc, Zrna), dotrajan. Takoj naslednje leto se je lotil obnove. Cevi so naredili po starem sistemu – prevrtali so macesnove hlode. Ko so segnile tudi te cevi, je Aljaž (letnica ni znana) kupil za 500 kron železne. Te so zdržale praktično do leta 1985, ko je bil tudi zadnji objekt na tem vodovodu, Žnidarčkova kašta, preklapljen na obstoječi skupni vodovod.

Dovje je strnjeno naselje in je bilo zaradi lesenih streh vedno zelo ogroženo v primeru požara. V letu 1900 so pogorele tri kmetije: Guzelj, Klančnik, Mithar, leto pozneje je gorelo še pri Matiču. Najboljša obramba pred požarom bi bilo učinkovito hidrantno omrežje. Zato bi morali zgraditi vodovod velikih kapacitet. Aljaž si je to zamislil skupaj s pogonom turbin za proizvodnjo električnega toka za potrebe vasi.

Leta 1913 je začel meriti količino vode in možen vodni padec na vodnih virih okrog vasi. Za Sedučnikov potok je ugotovil, da je preveč hudourniškega značaja. Na potoku Mlinca je ugotovil 1075 m uporabnega padca. To je njegovim zahtevam več kot ustrezalo. Delati je začel načrte za vodovod in elektrifikacijo. Da bi videl, kako to izgleda drugje, si je ogledal podobne objekte v Homcu in Šentvidu pri Ljubljani. Večkrat se je zaradi uresničitve načrtov odpeljal tudi v Ljubljano na deželni odbor in doma sprejel deželne inženirje. Dobil je načelno podporo, do realizacije projektov pa ni prišlo zaradi priprav na prvo svetovno vojno in pozneje zaradi njenega začetka.

Ideja o zgraditvi vodovoda pa je ostala in bila uresničena leta 1924, ko je hidrantno in vodovodno omrežje postalo operativno. Slavnostno otvoritev – žegnanje je opravil Aljaž naslednje leto. Prve električne žarnice pa Aljaž ni dočakal. Zasvetila je 15. septembra 1928, dobro leto po njegovi smrti.

Aljaž je bil dolgoletni občinski odbornik občine Dovje. V občinskem odboru je predstavil mnoge svojih idej, ki niso vedno našle dovolj zagovornikov. Občina je bila pač majhna in finančno ni mogla slediti vsem Aljaževim pobudam. Tako je bilo tudi pri izgradnji kulturnega doma, kar bo opisano pozneje. Nanj se je občina obrnila, kadar je bilo treba urediti kakšne zadeve na okrajnem glavarstvu v Radovljici ali pa na deželnem nivoju v Ljubljani. Aljaž je imel vsepovsod znanje, prijatelje in planinske somišljenike in so bile zato prošnje ali zadeve, v katerih je posredoval, gotovo kmalu rešene.

Leta 1909 in 1910 je na prošnjo občinskega odbora posredoval pri deželnem odboru in sodniji. Leta 1885 so bile skupne parcele 137 upravičencev (srenjski pašniki in gozdovi) prepisane na občino Dovje. To seveda ni predstavljalo problemov, dokler v Mojstrani ni bila zgrajena cementarna (1893). Tedaj se je priselilo precej tujih delavcev, ki so si takoj začeli lastiti srenjske pravice. Staroselci se s tem niso strinjali. Zato so ustanovili gospodarski odsek, ki naj bi zastopal njihove koristi. Aljaž je pooblastil odvetnika dr. Pegana, ki je dosegel prepis v zemljiški knjigi na stare upravičence.

Načelno se Aljaž ni vtikal v razne vaške ali dovško-mojstranske razprtije. Vmešal se je takrat, kadar je ocenil, da se mora zadeva v splošno korist in pravico rešiti.

Na občinskih volitvah leta 1910 je zmagal Franc Jakelj – Klančnikov z Dovjega. Na seji občinskega odbora pa je Pavleš iz Mojstrane udaril ob mizo in ob pomoči starega župana Jenca zahteval, da se volitve ponovijo, ker da niso bile pravilno izpeljane. Zapisnik s seje so poslali na glavarstvo v Radovljico, ki naj bi zadevo rešilo. Poslov stari župan ni hotel predati in nastalo je dvovladje. Tudi na glavarstvu se jim z rešitvijo zadeve ni mudilo in vse se je vleкло celo leto. Ko je bilo Aljažu tega dovolj, je poslal na glavarstvo dopis z zahtevo, da se pač župane zamenja, kot je bilo na volitvah rešeno. Okrajni glavar je takoj prišel na Dovje, ugotovil dejansko stanje in zadevo rešil v korist novega župana.

Vsi, ki se še spominjajo obeh svetovnih vojn, trdijo, da je bilo življenje med prvo bistveno težje. Živila so bila strogo racionalizirana in distribuirala se niso preko trgovcev ampak preko načelstva aprovizacije. To je vodil od začetka vojne do leta 1917 župan Klančnik. Potreb je bilo bistveno več od količin hrane, ki je bila na voljo. Bilo je mnogo pritožb in nejevolje med ljudmi. Zato je leta 1917 Aljaž preko okrajnega glavarstva prevzel zadevo v svoje roke. Odredil je dve delilni mesti: na Dovjem pri Pehtutu in v Mojstrani pri Ambrožiču – Mrušču. Toda tudi Aljaž je kmalu ugotovil, da je to težko in nevhvaležno delo. Sam je zapisal, da je ob tem delu doživel tudi veliko neprijetnosti. V začetku leta 1918 je zato prepustil načelstvo aprovizacije Francu Kocijančiču – Kočanču, dovškemu kmetu. Za svoje delo in prizadevanja pri aprovizaciji je Aljaž 16. avgusta 1917 dobil križec za civilne zasluge III. stopnje.

Zaradi stalne ogroženosti vasi pred požari je Aljaž tudi preventivno deloval, saj se je dobro zavedal, da je požare lažje preprečevati kot gasiti. Sestavil je 15 točk dolgo navodilo, kako naj ljudje ravnajo predvsem pri gradnji in čiščenju dimnikov ter pri razsvetljavi, da ne bi prišlo do nesreče. To navodilo je »oznanil« s prižnice septembra 1913 in novembra 1914. Istočasno je kupil štiri majhne ročne brizgalne. Eno je poklonil šoli, drugo je prodal naprej, dve je zadržal za farovž.

Kljub vsem ukrepom je do požara še vedno prišlo. Na Dovjem se je to zgodilo večkrat. Največji je bil že opisani požar leta 1900. Takrat je bilo treba pogorelcem učinkovito in hitro pomagati. Samopomoč sosedov in vaške skupnosti ni bila zadostna, zato je Aljaž »oznanil in svetoval po resnem preudarku in dogovoru z možmi, da se gospodarji zavarujejo zoper ogenj za večje vsote«.

V Kranjski Gori je za občine: Rateče, Kranjska Gora in Dovje poslovala Posojilnica in hranilnica. Aljaž je bil njen dolgoletni nadzornik. Hkrati z nadzorništvom pa je kar doma opravljal tudi vse posle, ki so jih imeli domačini s Posojilnico in hranilnico. Tako jim je prihranil čas in denar za pot v Kranjsko Goro.

Aljaž je zelo rad potoval. Na razne shode ali romanja je vodil tudi večje ali manjše skupine sovaščanov. Prvo tako potovanje je znano iz aprila leta 1900. Bili so v Rimu, ki si ga je Aljaž temeljito ogledal. O tem je zapisal: »Znamenitosti sem po Baedekerju posebej ogledoval.« Po ogledu kupole cerkve sv. Petra pa še: »Potem je zunaj pri stolpu župnik Aljaž s par humorističnimi, pa podučnimi opazkami množico spravil v dobro voljo in pozval pevske zборе, da so zapeli več lepih pesmi, katere je občinstvo pazljivo in z odobravanjem poslušalo. Slavnosti brez lepega petja so to, kar žganci brez zabele in ocirkov«.

Najbolj znano potovanje je opravil Aljaž s svojimi sovaščani leta 1908 na Dunaj na tradicionalni slavnostni sprejeto pred cesarjem. S skupino tridesetih

fantov in deklet so prikazali »svatbo iz Zlatoroga«. Očitno so poželi splošno priznanje, saj je Aljaž zadovoljen napisal, da so ga Dunajčani v Pratru imeli za »Burgermeistra von Oberkrain« (dejansko je predstavljal starešino pri svatbi). Zadovoljen je bil tudi s svojimi sovaščani. »Nobena dekle iz gorenjskega vlaka se ni izgubila na Dunaju, iz dolenskega pa tri, katere so dijaki šele k sklepu nazaj dali«.

V spomin na to potovanje sta ostali dve najbolj znani Aljaževi fotografiji. Na prvi je v krogu svojih »svatovalcev iz Zlatoroga«, ki je marsikje napačno predstavljena kot dunajska. Dejansko so se slikali na vrtu Šmercove gostilne v Mojstrani. Vrtno uto, pred katero stojijo, si še danes lahko ogledate pri Šmercu. Po drugi fotografiji, na kateri stoji sam, je akademski kipar Nebojša Mitrić izdelal za stoletnico Aljaževega prihoda na Dovje njegov kip.

Znamenita gostilna Šmerc v Mojstrani

Novembra leta 1914 je bil Aljaž ponovno na Dunaju. Tokrat z Vahico (tisto, ki je v cokolah bila na Stenarju), Jero Peterman. Vahica je vse življenje pasla in planšarila v Vratih. Aljažu je bila zelo naklonjena in mu je vedno pomagala z nasveti glede gradenj okrog Triglava, kjer je boljše od vseh poznala svet in tamkajšnje razmere. Aljaž je iz hvaležnosti poravnal vse stroške prevoza in bivanja tudi zanjo in njeno hčer. Na Dunaj so šli po umrlega Vahičinega sina, ki je bil v Galiciji ranjen in je na Dunaju po amputaciji noge umrl. Prepeljali so ga na Dovje in slavnostno pokopali (grob na vzhodni strani zakristije). Hvaležnost je izkazala tudi Vahica Aljažu. Podarila je veliko vsoto za orgle v cerkvi, postavljene leta 1916.

K širini Aljaževega duha je spadala tudi stalna skrb za pomoči potrebne. Ves čas je organiziral ali vodil razne nabiralne akcije za revne dijake, visokošolce, pogorelce, vojne sirote, ranjence v raznih vojnah, vojne begunce, stradajoče v vojni ali po njej. Naštevanje vseh takšnih akcij bi bilo dolgo branje. Omenili jih bomo samo nekaj:

- leta 1912 zbrano za ranjence v balkanskih vojnah 300 kron
- oktobra 1915 zbrano za Poljake 84 kron
- 3. 9. 1916 so dovški učenci uprizorili igro za goriške begunce – 150 kron
- septembra 1917 zbrano za pogorele na Koroški Beli 300 kron
- 16. 2. 1919 priredi Aljaž koncert v šoli za revne učence – zbrano 341 kron
- leta 1920 za pogorele v Radovljici zbrano 200 kron; istega leta za vojne sirote zbrano 460 kron
- leta 1922 za stradajoče Ruse zbrano 3000 kron.

Ker je bil Aljaž nadzornik kranjskogorske Posojilnice in hranilnice, je bilo nekako samoumevno, da je zadeve z denarjem urejal on.

Leta 1919 je general Maister zbiral vojsko za obrambo naše severne meje. Aljaž se je takoj priključil agitaciji za to, za slovenski narod tako pomembno akcijo. S prižnice je rotli žene in matere, naj ne branijo svojim možem in sinovom iti pod Maistrovo zastavo. »Ker je pretila nevarnost od nemških Korošcev, smo pozivali starejše vojake, naj se prostovoljno oglase.« Njegov poziv je dal osemdeset borcev za severno mejo iz obeh vasi.

Z idejami in akcijami Aljaž ni pomagal samo vaški ali širši skupnosti. Rad je priskočil na pomoč tudi posamezniku. Lesenemu trgovcu Jakobu Janši z Dovjega je že leta 1897 konstruiral žago venecijanko. Za pogon žage je uporabil vodno moč (600 litrov na sekundo in 1,4 m vodnega padca) na koncu slavne mojstranske Roje. Ta umetna vodna pot skozi Mojstrano je bila v ponos in okras Mojstrani. Gnala je več mlinov in žag ter pozneje Zupanovo elektrarno. Nespametno je bila uničena po drugi svetovni vojni. Turbino za žago je konstruiral Sušnik in je imela sedem konjskih moči. Obrnjena je bila narobe, da je voda pritekala vanjo od spodaj in s tem ni bilo treba dodatnih jermenov na pogonu žage.

Edino področje, na katerem je Aljaž manj deloval, je bilo gasilsko. Toda tudi tu ni popolnoma brez zaslug. V letu 1889, ki je tudi leto Aljaževega prihoda na Dovje, je bila na Dovjem ustanovljena Požarna bramba. Obласти so zahtevale, da se za poveljevanje uporablja nemščina, ker da bodo gasilci po večini bivši vojaki, ki tako ali tako razumejo nemška povelja. Aljaž je uporabil ves svoj vpliv in zveze, da so dosegli pravico do poveljevanja v slovenščini.

Zavedal se je tudi pomena zaščitnih ukrepov. Zato je s prižnice oznanjal, kako požar preprečiti in kupil je štiri ročne brizgalne.

Kulturno-prosvetno delo

Aljaževo kulturno delo na Dovjem je tako veliko, da ga je treba obdelati posebej. Bil je v pravem pomenu besede kulturni buditelj. To delo bi lahko že pred njim opravili vaški učitelji (začetek redne šole v letu 1854, stavba šole zgrajena 1882), a so se do prihoda učitelja Jegliča (Aljaževega sodobnika) vsako leto menjavali. Zaradi Jegličevega delovanja v Sokolskem društvu v Mojstrani z Aljažem nista sodelovala na tem področju, bila pa sta skupaj v občinskem odboru in seveda v šoli.

Katoliško slovensko izobraževalno društvo je Aljaž ustanovil 14. junija 1914. Nekako v tem času je bilo ustanovljeno tudi Sokolsko društvo v Mojstrani. Prvo je zajelo kmečko prebivalstvo obeh vasi, drugo delavsko. Pri tem je treba pripomniti, da je bila Mojstrana v tem času že pretežno delavska, medtem ko bi delavce na Dovjem lahko prešeli na prste ene roke. Aljaž je Izobraževalnemu društvu dodal telovadni odsek »Orli«. Društvo je bilo včlanjeno v Prosvetno zvezo. Obe društvi niti dobro nista začeli delati, ko je bila 2. avgusta 1914 objavljena mobilizacija.

Takoj po vojni je Izobraževalno društvo (seveda tudi sokoli) nadaljevalo delo. V programu delovanja so imeli: predavanja, dramsko, pevsko in telovadno dejavnost. Za svoje delo so seveda potrebovali društveni dom, zato je Aljaž začel agitirati zanj. Postaviti ga je hotel na koncu farovškega vrta ob gasilnem domu (lokacija sedanjega kulturnega doma). Zahteval je sklic občinskega odbora, kjer je razložil svoje načrte. Predlagal je, da polovico stroškov krije občina Dovje, polovico pa jih bo sam. Nastalo je burno vzdušje, v katerem sta se izoblikovali dve zahtevi: da se dom postavi ob glavni cesti med obema vasema in da dom služi tudi za dejavnost sokolov. Občinski odborniki so se dobro zavedali, da bo občina morala pomagati tudi pri postavitvi sokolskega doma, kar bo občinske izdatke podvojilo. S tem se seveda ni strinjal Aljaž, krepke jim je napel in se odločil, da bo dom zgradil sam s pomočjo somišljenikov. Že kar na seji so mu morali vsi odborniki obljubiti po tri smreke.

Ob tem je bila zanimiva lokacija ob glavni cesti. Prvič je bila zahteva po tej lokaciji izražena po letu 1900, ko je dovška šola postala pretesna. Odborniki iz Mojstrane so zahtevali, da se tu gradi nova. Pozneje so zaradi manjših stroškov (že dovška je stala 5000 goldinarjev – vrednost ene kmetije) v letih 1904–1906 nadzidali staro. Drugič naj bi na tej lokaciji gradili skupni društveni dom, za kar so se zavzemali tako dovški kot mojstranški odborniki. Tretjič so to lokacijo zahtevali Dovžani v začetku šestdesetih let, ko je bila v Mojstrani leta 1963 zgrajena nova osnovna šola in je bil pouk v dovški ukinjen. Sedaj na tej lokaciji stoji Aljažev spomenik in mnenja so zopet deljena.

Nedvomno bi Aljaž društveni dom v kratkem času zgradil. Imel je dovolj somišljenikov in še več organizacijskih izkušenj. Dovažati so začeli pesek in gradbeni les iz podrlih vojaških barak v Kranjski Gori. Reševal je preko okrajnega glavarstva v Radovljici samo še spor zaradi stavbnega dovoljenja, ki mu ga pa občina Dovje ni hotela izdati.

Naenkrat se je pokazala nova možnost. Pri sosedu, Govoču, je vdova razprodala kmetijo. Ostal je velik nov hlev dolg 24 metrov.

Aljaž ga je takoj zakupil za letno najemnino 330 kron (pozneje 800 kron) in sklenil sodno pogodbo do 2. 5. 1927. S tem je nevede sklenil z lastnico dosmrtno pogodbo (umrl 4. 5. 1927).

Aljaž je hlev s stroški 20.000 kron predelal v društveni dom. »Pa veliko breme sem si naložil: iz štale (hleva) narediti eleganten društveni dom«. S tem je postal lastnik vsega inventarja (klopi, zavese, kulise, oder) v domu. Zanimiva je njegova nadaljnja usoda. Po Aljaževi smrti ga je 13. aprila 1931 prevzelo Sokolsko društvo iz Mojstrane. Sokolom je novembra 1926 narasla Bistrica odnesla leta 1920 zgrajeni dom, postavljen na slabi lokaciji, tik ob strugi Bistrice – za gasilskim domom v Mojstrani. Aljažev naslednik Pečarič, ki mu je Aljaž zapustil inventar, je le-tega iz doma odstranil. Nastal je hud spor, ki se je poglobil šele, ko je Pečarič inventar

prenesel v novi društveni dom Izobraževalnega društva. Tega so začeli »prosvetarji« graditi 31. septembra 1931 in dokončali so ga 6. novembra 1932 na Aljaževi lokaciji. Še danes služi svojemu namenu in potrebam obeh vasi.

Delo Izobraževalnega društva se je v društvenem domu (pri Govoču) hitro razmahnilo. Prirejali so predavanja, koncerte, igre, akademije, telovadne nastope in politične shode Kmečke zveze in SLS (Slovenske ljudske stranke).

Prvo igro v novem domu so igrali Jeseničani. To je bila »Mala pevka«. Nastopilo je dvajset igralcev in prav toliko glasbenikov. Dovžanom so se igre takoj silno priljubile. Vsi mladi, ki so kaj dali nase, so hoteli postati igralci. Nastala je močna dramska skupina, ki se kmalu ni več hodila na Jesenice na predstave učit igranja (to je bila Aljaževa zamisel), ampak so sami v enem letu naštudirali po deset predstav. Igralskega kadra je bilo toliko, da so študirali po dve do tri igre naenkrat. Začeli so tudi sami gostovati od Rateč do Zabreznice. O stvaritvah te igralske generacije je še danes zelo živ spomin na Dovjem.

V začetku je režiral Aljaž, a je zaradi starosti prepustil delo Pečariču in sam obdržal le še učenje deklamacij. Kmalu pa je režiserstvo prevzel Viktor Janša-Potokar.

Velik igralski elan se je nadaljeval tudi po Aljaževi smrti in po 6. januarju 1929, ko je bilo poleg političnih strank prepovedano tudi delo Prosvetne zveze. Dovžani so igrali naprej. Če niso smeli pod društvenim imenom, so igrali kot gasilci ali člani Rdečega križa. V času prepovedi delovanja so zgradili nov društveni dom in leta 1934 dočakali dovoljenje (4. maja), da ustanovijo »Aljažovo pevsko in dramsko društvo«. 15. maja 1934 je bil ustanovni zbor novega društva. Veselje do igrilstva je na Dovjem prenehalo šele z nastopom televizije.

Jakob Aljaž med svojimi pevci na dvorišču pred župniščem na Dovjem. Druga z desne sedi njegova nečakinja Marija Žagar-Micka

Telovadni odsek je začel skromno. Dolgo časa je bil edino telovadno orodje drog domače izdelave. Pozneje je Aljaž kupil še bradljo in kroge. Vendar telovadni odsek ni nikoli prav zaživel. »V začetku so bili naši Orli navdušeni, pozneje so pa opešali, neradi hodili in prepozno k društvenim večerom... Mislim sem že pododsek Orle razpustiti in le izobraževalno društvo, igre in deklamacije etc. gojiti, pa še čakam... Pa kmečki fantje so od dela utrujeni in se jim ne ljubi telovaditi.«

Največ je Aljaž imel veselja s pevci in posvečal jim je največ svojega časa. V mešanem zboru je bilo vedno dvajset do petindvajset pevcev in pevk. Dvakrat tedensko, ob torkih in petkih, so vadili po uro in pol. Posamezne glasove je učila Aljaževa nečakinja, njegova kuharica Micka – Marija Žagar. Skupne vaje je imel Aljaž. Včasih je na vaje, kjer je bil zelo strog, pripeljal tudi Sattnerja iz Ljubljane. V začetku je bil to samo cerkveni zbor, pozneje vedno bolj prosvetni. Peli so seveda tudi Aljaževe skladbe.

Prvi nastop izven cerkvenih zidov je zbor imel 12. avgusta 1897 ob blagoslovitvi Aljaževe kapelice na Kredarici. Po vojni je prvič nastopil v dovški šoli na koncertu, ki ga je Aljaž organiziral v korist revnih učencev (26. februarja 1919). V društvenem domu je zbor redno nastopal. Ni bilo prireditve, kjer ne bi sodeloval z eno ali dvema pesmima. V tem času so bile zelo v modi operete (tudi »Pri belem konjičku« so igrali) in pevci in pevke so imeli veliko dela.

Zbor, kolikor je znano, ni nastopal po drugih krajih. So pa radi zapeli tudi izven uradnih nastopov, podoknice nevestam iz zbora in seveda na večerih, kadar je Aljaž svoje pevce pogostil. To je bilo dvakrat letno in tedaj so ob petju in veselem razpoloženju, za katerega je v veliki meri poskrbel kar Aljaž sam, počakali jutranji svit.

Aljaž v spominih in anekdotah

Jakoba Aljaža se vsa najstarejša generacija na Dovjem, na Belci in v Mojstrani še živo spominja, čeprav je od njegove smrti preteklo že več kot šestdeset let.

Minka Legat je pela v njegovem zboru, Janez Smolej – Kajžnekov je bil njegov ministrant, Minca Rabič, vseznana kot Hotelova Minca, je z njim skupaj učila v dovški šoli, Stanka Skumavc je igrala v dramskem odseku, Janez Kosmač-Orlov je igral in telovadil od začetka Izobraževalnega društva, Anica Berce-Kodrmacova je »gor rasla« v domu njegovega mežnarja Alojza Pezdirnika.

Ostali se ga spominjajo iz šole, s prižnice in predvsem kot človeka, ki je bil vedno s svojo nepogrešljivo palico na poti. Če ne po širnem svetu, vsaj po vasi in ob nedeljah seveda do Šmerca v Mojstrani, kjer je rad posedel z domačimi in tujimi planinci v prijetnem pogovoru.

Zaradi zdravja Aljaž po letu 1905 ni bil več na Triglavu in tudi tresočo vožnjo v dolino Vrat je le s težavo prenašal. S starostjo se je odpovedal tudi daljšim potovanjem in njegov stik s svetom so postali obiski tujcev pri njem. V hotelu Triglav v Mojstrani se je zbirala vsa smetana tedanjega časa. Mojstrana je bila znana po lovskem, planinskem in klimatskem turizmu. Močno razvit je bil tudi kmečki turizem v obeh vaseh. Vsi turisti iz hotela so hoteli videti tudi Aljaža, živo krajevno znamenitost. Obiski pri njem so bili višek počitnikovanja.

Aljaž je bil praktičen človek. Nikoli ni delal nepotrebnih zaprek in težav. Hotelova Minca se spominja, da se je nek planinec ponesrečil v Severni triglavski steni in ga niso takoj našli. Aljaž je šel v Vrata in v prisotnosti velikega števila

domačinov in planincev opravil pogrebne obrede kar pod Steno. V govoru (Aljaž je rad govoril ob odprtem grobu. Znal je izvabiti solze prisotnim in biti tudi patetičen.) je nato dejal: »Nihče na tem svetu nima tako lepega in mogočnega spomenika nad svojim grobom.«

Na prižnici je Aljaž božjo besedo rad zamenjal s slavonspevom Triglavu in spodbujal ljudi, naj začno hoditi v gore. Ni se ogibal tudi drugih tem: zgodovine, zdravstvenih, higienskih in protipožarnih nasvetov. Miha Ancelj-Tilešov je v svoji Kroniki zapisal, da je besedo »bacil« prvič slišal prav z Aljaževe prižnice. Po maši se je rad ustavil pred cerkvijo, ljudem kazal gore in govoril o njih.

Do ljudi je bil človeški, razumevajoč in strpen. Rad je imel vsako stvar na svojem mestu, zato je takoj stopil k vsakemu, ki je »hodil v sosedovo zelje« in ga dal v red, a še rajši je posredoval, kadar starši komu od mladih niso pustili, da bi se poročil. »Mladi so za vkup,« je vedno govoril in če sta bila fant in dekle že polnoletna, kar na svojo roko opravil oklice in s tem »prepričal« starše.

Aljaž je na Dovjem in v Mojstrani hitro postal zelo priljubljen. Ta priljubljenost je ostala enaka vseh osemintridaset let njegovega bivanja na Dovjem in je očitna še danes. Mnogi pravijo: »Aljaž je bil bolj posveten kot sveteni.« S tem ne mislijo zmanjševati vrednosti njegovega osnovnega dela, zaradi katerega je tudi prišel na Dovje in ki ga je vsekakor korektno opravljal, ampak poudariti, da je bil do ljudi in njihovih problemov kot enak z enakimi.

Aljaž ni z ljudmi kontaktiral samo z »višine«, s prižnice, bil je med njimi na cesti, v gostilni, v društvenem domu, v Vratih, na Triglavu, vedno in povsod se je gibal med ljudmi. Prav zato so ga ljudje »vzeli za svojega« in mu ob vsaki novi zamisli stali trdno ob strani in mu po svojih močeh pomagali k uresničitvi njegovih idej. Še malo ni bil kakšen svetnik, brez vsakih človeških napak, a so ga nekako tudi te delale še bolj sprejemljivega ljudem. O njem danes govorijo tisti, ki so ga poznali, kakor o vsakem drugem človeku; bil je takšen in drugačen in to povedo tako, da čutiš, da govorijo s simpatijo do njega.

Priljubljenost med sovaščani se je najbolj pokazala leta 1912, ko je Aljaž izpolnil pogoje za upokožitev in je imel že vse dogovorjeno, da se po upokožitvi preseli na Primskovo pri Kranju. Tega leta je škof Jeglič na Dovjem opravil birmo in po slavnostnem obedu so ga nagovorili predstavniki občine Dovje z županom na čelu, da bi Aljaž še naprej ostal na Dovjem. Škof je svojo odločitev o premestitvi na kraju samem spremenil. Menda je celo naredil za tiste čase zelo nevsakdanjo potezo. Prišel je v kuhinjo in presenečeni Micki zadovoljno naznanil: »Odločil sem se, da z gospodom Aljažem ostaneta na Dovjem«. Zadovoljen je bil tudi Aljaž in je ostal na Dovjem do svoje smrti.

Zanimivo je, da so vsi, ki se ga še spominjajo (isto trdi tudi Miha Ancelj v Kroniki) prepričani, da je Aljaž pred bogoslovjem študiral medicino. Dejstvo je namreč, da je Aljaž na Dunaju eno leto do očetove smrti, študiral jezike na Filozofski fakulteti. To je menda (Minka Legat) sam večkrat rekel na pevskih vajah. Prav možno je, da je šel Aljaž včasih, zaradi hobija, tudi na medicinska predavanja. Njegovo zanimanje za zdravilstvo dokazujejo prevod Kneippove knjige o zdravljenju z vodo in njegova agitacija za te metode, ki so splošno znane. Na Dovjem je rad prihitel k vsakemu, za katerega je zvedel, da je bolan in dajal nasvete in priporočila za zdravljenje. Ljudje so mu v teh stvareh zaupali kot pravemu zdravniku. Ti so bili za tiste čase, posebej revnim, težko dosegljivi in so zato vsak nasvet s hvaležnostjo sprejeli.

Dovžani so se dobro zavedali, da imajo med sabo izjemnega moža. Leta 1905 so mu 25. avgusta, ko se je vrnil z operacije žolčnih kamnov, ki jo je skoraj čudežno preživel, pripravili na železniški postaji slavnostni sprejem. Pričakali so ga postrojeni dovški in mojstranški gasilci, šolska mladina in ostali vaščani. Častni član dovškega gasilskega društva je postal leta 1904, leta 1910 častni član občine Dovje, bil pa je tudi častni član Pevske zveze občine Dovje.

In kaj o Dovžanih pravi Aljaž? »Vesel sem pa, da na Dovjem ni tiste podivjanosti, vpitja in pretepov, kakor večkrat okrog Kranja, Radovljice itd... Slabeji so tuji tovarniški delavci, ki so prinesli v faro marsikaj slabega (grde italijanske kletvine, žganjepitje)«; in ob drugi priložnosti: »Vendar se mora reči, da večina dovških župljanov je dobra...«

Aljaževa manjša postava je bila pravo nasprotje njegove velike in trdne volje; lahko bi rekli prave gorenjske trme. Kadar je on »imel svoj prav«, so morali popustiti od tistih, s katerimi se je pravdal glede gradenj na Triglavu do vaških občinskih odbornikov, ki jim je večkrat »levitve pel«. Za slednje je napisal: »Velikokrat smo se sporekli, pa smo bili kmalu zopet dobri in so mi večkrat kaj sveta prodali od Triglava za Slovensko planinsko društvo«.

Prevoz v livarni Kranjske industrijske družbe ulitih zvonov za dovško cerkev leta 1921

Opolnoči 5. maja 1919 je napisal:

»Spanja potrebujem le 4–5 ur. Par noči sem tudi lahko brez spanja, pa nisem nič utrujen. Pred 6 leti sem tehtal 98 kil, sedaj 80 kil, pa sem zdrav, kakor nikdar poprej in vesel in zadovoljen, posebno, če nasprotnike zmagam ali če lepo petje in godbo slišim.«

Toda Aljaž svoje nasprotnike ni zmagoval samo z močjo argumentov in paragrafov. Največkrat jih je s svojo premetenostjo in smislom za humor. Anekdota o Aljažu je brez števila. Najbolj znana in slavna je gotovo tista, kako je Aljaž zagotavljal načelniku kranjske sekcije DOAV pri Šmercu v Mojstrani, da stolpa na vrhu Triglava nima smisla podirati, ker da ga bo tako kmalu požrla rja in podrli viharji. Prav v anekdotah je spomin na Aljaža najbolj živ med ljudmi, ki so ga še poznali. Vsakdo med njimi se spominja kakšnega dogodka in ga nosi v sebi. Žal je teh zaradi zakonov narave vsak dan manj, nekaj pa se jih bo le ohranilo. Te anekdote najboljše, same po sebi, prikazujejo Aljaževo bit in duha.

• • •

Predhodnik Aljaža na Dovjem je bil župnik Ažman. Ta je kmalu po odhodu na novo delovno mesto, v Gorje, Aljažu potožil:

»Na Dovjem mi je bilo težko ovce pasti, tu moram pa kozle.«

•

Aljaž pri mašah ni bil nikoli preveč točen. Zamujal je tudi do pol ure. Tega so se kmalu privadili tudi ljudje in začeli zamujati tudi sami. Vendar je včasih naneslo, da je bil Aljaž točen. Takrat so ljudje hodili v cerkev sredi maše. In ker je bil Aljaž znan po tem, da je obrede hitro opravil, so se skoraj srečevali tisti, ki so k maši še hiteli, s tistimi, katerim se je že mudilo tja, kjer »Bog roko ven moli«.

•

Pokojni Čebulov Jože je pri Potokarju večkrat povedal, kako je kot petnajstletni fant s strahom šel k Aljažu k spovedi. Namesto k nedeljski maši je, ker je bil tako lep dan, zavil proti Rožci in se ves dan predajal lepotam planine in razgledov z nje. Pa se je Aljaž samo nasmehnil in dejal:

»Je že v redu! Ko boš večji, pa še na Triglav pojdi. Tudi tam je lepo,« in mu je dal odvezo.

•

Šmercova Jera – Koncbahica je ostala vdova s tremi otroki. Pri delu in z denarjem ji je pomagal pokojnega moža polbrat Fric s Koroškega. Aljaž ji je svetoval, naj se poroči. Jera se je izmikala z zatrdili, da bi se že, pa da Fric ne more dobiti dokumentov s Koroškega, da sam, ker je gluha, ne more na pot itd. Čez nekaj tednov je Aljaž s prižnice oznanil Jerine oklice. Vse za poroko je v tem času sam uredil. Najbolj presenečena v cerkvi je bila Jera, ki se ji je po maši zelo mudilo domov.

•

Oskrba prebivalstva med vojno je potekala preko načelstva aprovizacije. To je vodil od začetka vojne župan Klančnik. Ker je bilo hrane premalo za vse potrebe, je prihajalo do mnogih pritožb in nejevolj. Aljaž se je odločil, da naredi konec tem »nepravilnostim«. V začetku leta 1917 je okrajno glavarstvo Aljaža imenovalo za načelnika aprovizacije.

Naslednjo nedeljo je Aljaž oznanil s prižnice:
»Prihaja nova metla, ki bo bolje pometala.«

Leta 1918 je načelstvo aprovizacije prevzel dovški kmet Franc Kocijančič-Kočanč. To je bil velik mož z obilno mero okrog pasu. Kadar so delili živila, je običajno stal med vrati v hišo in ženske eno po eno spuščal noter. Šlo je počasi in zunaj je vedno stala velika truma žensk.

Nekoč je Gabesovi Mini zmanjkalo potrpljenja in ji je prekipelo. Udarila je silaka s pestjo v trebuh, da se je zložil po tleh. Žensk nihče ni mogel več ustaviti. Navalile so na shrambo in jo v četrto ure popolnoma spraznile.

Naslednji dan v gostilni pri Zupanu postajenačelnik Rebolj vpraša Aljaža, kaj je na Dovjem bilo. Aljaž ves razburjen odgovori samo: »Bbbbbbbabe« in odmahne z roko.

Aljaž je, dokler je bil v občinskem odboru, vsakodnevno prihajal k županu Klančniku, da sta urejala občinske zadeve. Ob neki taki priložnosti Aljaž potreplja desetletnega Gregorja (poznejšega živinozdravnika v Ljutomeru) in ga pobara, kaj bo postal, ko bo velik. Pa se mali izprsi in pravi:

»Jaz bom pa fajmošter, da bom vedno dobro jedel in pil.«

Aljaž se je fantovemu korajžnemu odgovoru nasmejal, ata župan pa so zardeli do vrha ušes.

Občinski odbornik Matič, uradni cenilec in predsednik gospodarskega odseka, je bil iz enakega testa kakor Aljaž. Kadar sta se onadva »udarila« na občinskih sejah, je bil prepir dolg, vsestranski in temeljit. Običajno se je končal nekako takole:

Aljaž: »Še pokopal te ne bom!«

Matič: »Me pa zunaj pustite!«

Sledila je naslednja točka dnevnega reda.

Običajni Aljažev večerni sprehod je bil od župnišča, mimo cerkve do Sedučnikovega potoka in nazaj. Družbo mu je delal kaplan Pečarič. Med sprehodom sta se razgledovala in pomenkovala. Kadar je sprehod že predolgo trajal, je Aljaž kar s ceste zavpil proti farovžu:

»Micka, kdaj bo pa večerja?«

Janez Smolej-Kajžnekov je bil Aljažev ministrant. Spominja se, da jih je Aljaž, ministrante, vedno pustil na farovške češnje, ki so med prvimi dozorele in so bile zato še toliko boljše. Kadar so v društvenem domu »dajali« igro in je bila ministrantska skupnost brez denarja in možnosti, da bi si igro ogledala, je šel

najbolj korajžen med njimi kar k Aljažu in ga poprosil za prispevek. Aljaž se je namrščil, odkrhal in povprašal:

»Koliko pa vas je?« in dal denar za vso osmerico.

Če znani pregovor: »Kakršen gospodar, takšno orodje«, malo bolj premislimo, hitro ugotovimo, da je moral Aljaževega denarja biti vreden tudi njegov mežnar.

Razjezil se je Aljaž, in da bi mežnarju dal vedeti, kako stvari stojijo, udaril ob mizo:

»Tu sem jaz fajmošter!«

Sedaj je moral ob mizo udariti mežnar:

»Jaz pa mežnar!«

Pa sta se zopet odlično razumela.

Mežnarjeva hčerka, Kodrmacova Anica, se spominja, da je kot otrok pobirala orehe ob farovski njivi v Repšu. Mimo je prineslo Aljaža, ki si je rad ogledoval svoje nasade orehov, jablan in hrušk, ki jih je sam zasadil.

Predlagal je Anici:

»Takole se zmeniva: kar je okrog in v sredi orehov, naj bo tvoje, kar je znotraj, naj bo pa moje.«

Pustil je zbegano Anico in veselo muzajoč odšel.

Aljaž je bil vnet častilec Kneippovih zdravilnih metod. Včasih pa jih je uporabljal čisto nehote.

Na dvorišču je imel v hidroterapijske namene narejeno večje korito, sam mu je pravil: bazen.

Neko poletje je, da bi laže prenašal vročino, pogruntal zanimivo novost. Na vodo je položil leseno banjo za kopanje, se spravil kar oblečen vanjo in zadovoljno puhajoč viržinko užival v guganju. Ni dolgo užival. Kad se je prevrnila in Aljaž se je dodobra namočil. Da nesreča ne pride nikoli sama, potrjuje dejstvo, da je vse to videl mežnar Lojzek. O dogodivščini je takoj poročal učitelju Jegliču, ki se je ob tem zelo nasmejal. Toda Jegliču žilica ni dala, da »barčice« ne bi preizkusil tudi sam. Seveda se je okopal tudi on.

Sedaj je bila vrsta na mežnarju, da obema dokaže, kdo od njih je najboljši pri plovbi. Zahrbtna kad je prevrnila tudi njega. O nadaljnjih žrtvah zgodovina molči.

Aljažu se je nekega zimskega dne zelo mudilo v Mojstrano. Naročil je mežnarju, naj pripravi samotežne sani. Z njimi naj bi ga zapeljal po obeh zasneženih klancih.

Mežnar je bil hitro pripravljen in odpeljala sta se. Pod dovško globeljo je Lojzek opazil, da na saneh ni več gospoda. Odšel ga je iskat in ga našel v kupu snega, iz katerega je pravkar lezel.

»Mislil sem, da se držim za sani, sem se pa za svojo palico,« je Aljaž pojasnil zadevo.

•

Hotelova Minca je imela karto za ljubljansko Opero. Aljaž je bil velik ljubitelj glasbe in je bil ves na trnih, ko je zvedel, da gre Minca v Ljubljano. Že popoldne jo je šel sam opozorit, naj že vendar konča s poukom, da ne bo zamudila vlaka.

Drugo jutro je že zarana poslal kuharico v šolo, da mora Minca takoj poročati, kako je bilo v Operi. Toda še preden je Minca začela s poročilom, jo je povprašal:

»Ali je kdo zame vprašal?«

•

Nepogrešljiva vzgojno-učna pripomočka v tedanji šoli sta bila šiba in palica. Učitelji so se ju v obilni meri posluževali. Aljaž je imel tudi v šoli revolucionarne prijeme. Učencem, ki niso z znanjem dohajali ostalih, je obljubljal:

»Če boste znali, vam bom krajcarje dal.«

•

Aljaž je še v pozni starosti včasih moral nadomestiti kaplana pri verouku. Zgodilo se je večkrat, da je pri pouku zadremal. Takrat je nastala v razredu takšna tišina, da so učiteljice iz drugih razredov pritekale pogledat, kaj se je zgodilo.

Ko se je prebudil, je dejal:

»Sem fejest mož, nisem iz slame!«

•

France Dolžan-Režunov je bil eden najboljših dovških igralcev. Pozneje se je ukvarjal tudi z režijo, pisanjem in priredbami iger.

Na avdiciji, ki jo je pripravil Aljaž za mlade igralske talente in ki naj bi dala glavnega igralca za sledečo igro, je stal Francek za Kajžnekovim Kristelnom. Ta je moral Aljažu zapeti pesmico: »Ovčka moja bela«.

»Saj si fejest fant,« ga je po odpeti pesmici Aljaž potrepljal po ramenu.

»Samo posluha nimaš.«

In pred Aljaža (in slavi naproti) je stopil Režunov Francek.

•

Jerca je hodila v prvi razred, ko je bila pri Aljažu pri spovedi.

»Čigava pa si, punčka?«

»Mrakova.«

»Ojej, brz steci domov in povej atu in staremu atu, da so zvečer pevske vaje.«

»Ampak, gospod, jaz imam še greh. Sladkorček sem ukradla.«

Aljaž ji da hitro odvezo in jo še enkrat napoti domov.

»Tako j teci domov in da se ne boš kje ustavljala. Zvečer morata priti na pevske vaje.«

• • •

Aljažu je pozno pozimi leta 1927 spodrsnilo na poti v cerkev. Zlomil si je levi kolk. Zaradi nepremičnega ležanja so nastopile komplikacije in v noči na četrti maj je umrl.

Ob tem, da je imel veličasten pogreb, se vaščani spominjajo še dveh podrobnosti. Najlepša med rožami sta bila dva šopka gozdnih cvetlic, ki ju je mežnar Lojzek nabral spotoma s Staničeve koče. Tu ga je med opravljanjem mizarskih del dohitela vest o Aljaževi smrti. To cvetje je vsakogar nemo opominjalo na Aljažovo delo v naših gorah.

Med pogrebom je nastal silen naliv in skoraj onemogočil pogrebne slovesnosti. Ljudje so se pred dežjem in vetrom zatekli vsepovsod, še zvonik jih je bil poln.

Matiča, občinskega odbornika, Aljaž res ni pokopal. S Klančnikom, ki je na Dovjem županoval dobro desetletje, tudi po Aljaževi zaslugi, sta ga preživela za mesec dni. S temi možmi se je na Dovjem in v Mojstrani tudi zaključilo obdobje, v katerem je kruh in možnost preživetja dajalo samo delo rok na zemlji in v gozdu. Obe vasi sta še danes takšni kot v njihovih časih, samo ljudi njihovega kova bi moralo biti več.

Na koncu bi rad v Aljaževem stilu zapisal:

V stavbi tega, o Aljaževem delu na Dovjem pričujočega zapisa, je njegova kronika za trden fundament, opeke za visoko gradnjo pa so darovali še živi in nekateri že pri sv. Mihaelu počivajoči krajani:

Pogreb župnika Jakoba Aljaža na Dovjem leta 1927

Minka Legat
Anica Berce
Minca Rabič
Minka Zupančič
Angela Voga
Marica Dolžan
Stanka Skumavec
Minka Smolej
Matilda Krapež

Kristelj Smolej
Janez Smolej
Janez Brojan, st.
Maks Rabič
Janez Kosmač
† Joža Čebulj
† Miha Ancelj
Alojz Pezdarnik
Jerca Ražen

ZUSAMMENFASSUNG

Jakob Aljaž, geb. 6. 7. 1845 in Zavrh unter Berg Šmarna gora, von Beruf Priester, bleibt nach dem Bau von Hütten und Wegen in dem Triglavgebirge in der slowenischen Geschichte besonders bekannt. Er sammelte auch Volkslieder, war Chorkomponist und Förder des Heimatbewußtseins. Ende August 1889 kam er nach Dovje. Dort blieb er 38 Jahre bis zu seinem Tod am 4. Mai 1927.

So wie im ganzen slowenischen Raum findet man auch in Dovje zahlreiche Spuren seiner Arbeit. In der Pfarrkirche erinnern an ihn die Orgel (1916), die Glocken (1921) und der Altar der Mutter Gottes aus Lourdes. Er machte Pläne für Wasserleitung, Hydrantnetz und Elektrifizierung. Er ermunterte zu Feuerschutzmaßnahmen und Versicherungen; er war Inspektor

der Darlehnskasse und Sparkasse für das Ober-Save Tal. Er war als Ausschußmitglied der Gemeinde tätig und führte die Einheimischen auf Versammlungen und Reisen (z. B. Rom 1900, Wien 1908). Außerdem führte er die Agitation der freiwillig Versammelten zur Verteidigung der Nordgrenze unter der Führung von General Maister. Am wichtigsten in Dovje war seine Kultur—Bildungsarbeit. Am 14. Juni 1914 gründete er den katholischen slowenischen Ausbildungsverein. Sein Programm umfaßte Vorlesungen, verschiedene Gesprächsabende (auch politische). Auch wurden Gruppen für Singen, Schauspielen und Turnen eingeleitet. Er richtete die Vereinshalle ein und kaufte das ganze Inventar für die Arbeit des Vereins. Die ganze Zeit seines Aufenthalts in Dovje führte er einen großen und erfolgreichen Sängerkhor, der auch seine Werke sang.

Jakob Aljaž war ein praktischer Mensch mit einer außerordentlichen Fähigkeit zur Organisation. Er war menschlich, tolerant und verständnisvoll. In Dovje wurde er deswegen sehr schnell beliebt und es war ihm nicht schwierig, die Gesinnungsgenossen für seine Projekte zu gewinnen. Er war auch wegen seines Humors bekannt. Davon sprechen zahlreiche Anekdoten.

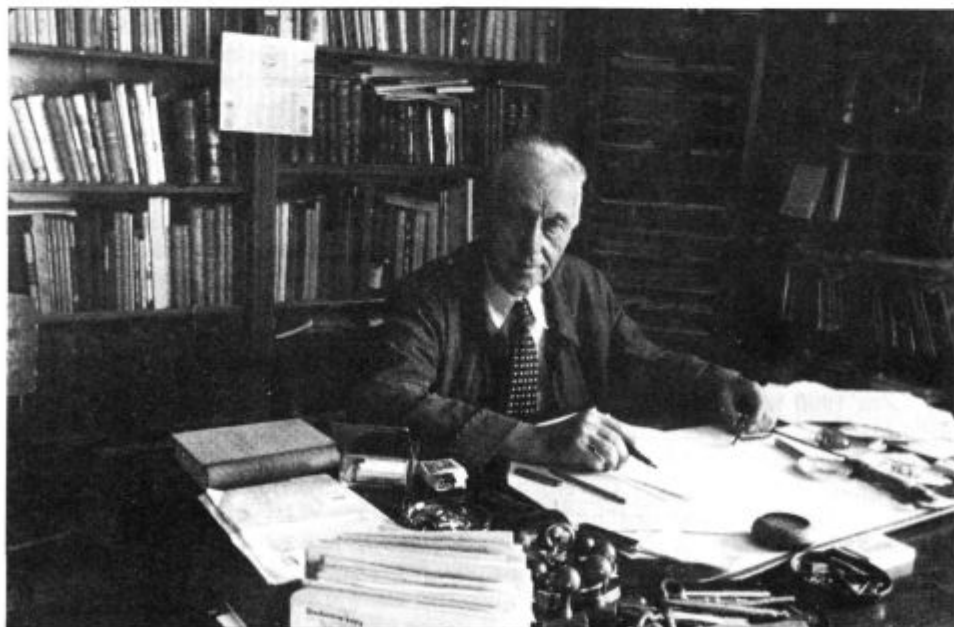
FRANC SALEŠKI FINŽGAR O SVOJI DOMAČIJI

Ob 120-letnici Finžgarjevega rojstva

Finžgarjeva rojstna hiša kot muzej slovenskega naroda že dve desetletji privablja mnoge ljubitelje lepe slovenske besede, da si tam ogledujejo našo preprosto starodavnost in se še posebej spominjajo na življenje in delo našega popularnega pisatelja.

Ko razmišljamo o zgodnjih letih, ki jih je preživel v tej hiši, moramo reči, da je bilo njegovo otroštvo srečno. Rasel je v urejeni družini, kjer so domovale medsebojna ljubezen, pridnost in ganljiva skrb za oba otroka. V Finžgarjevi hiši v Doslovčah – po domače se je reklo pri Dolenčevih – so tedaj živeli stari oče Jože Ažman (1795–1885), ki je kot mladenič videl Napoleonove vojake in preživel veliko lakoto leta 1817, o čemer je njegov vnuk France tudi pisal, nadalje njegova hči Neža Ažman (1826–1905), ki je neporočena ostala pri hiši, druga hči in pisateljeva mati Terezija (1831–1918), ki je leta 1868 na svoj dom pripeljala moža Franceta Finžgarja iz Žirovnice (1830–1918) in se poslej seveda tudi tako pisala, ter otroka Janez (1868–1943) in poznejši pisatelj Franc (1871–1962).

Četudi je bila Finžgarjeva domačija samo kajža, njeni prebivalci niso živeli slabo. Pisatelj v spominih piše, da »jim res nikoli ni manjkalo kruha«. Kajti oče France je bil skrben, delaven in varčen gospodar. Ko mu je bilo šestnajst let, je, kot poroča pisatelj na več mestih v svojih delih, z očetovim prijateljem odšel na

Franc Saleški Finžgar

Zgornje Štajersko ter se tam izučil za imenitnega krojača in tkalca. Ko se je po slabih dveh desetletjih vrnil v svojo ljubo domačo vas pod Karavanke, je tu imel vedno dosti šivanja. Že skoraj štirideset let mu je bilo, ko se je priženil k Dolencu v Doslovče, poplačal dolgove, ki so viseli nad kajžo, in kot dober gospodar celo dokupil nekaj njivic.

Te domače razmere, borna kajža v bregu nad vasjo in Doslovče z značilnim koritom na sredini, so v pisatelju živele kot prelep spomin do konca življenja. V mnogih delih to opisuje, zlasti v začetku, ko se še ni dobro vživel v tujem svetu in ko so ga na domači vrt vezale še zelo sveže korenine.

S pisateljevanjem je začel že v gimnazijskem času in marsikatero od teh prvih del se dogaja prav v njegovem rojstnem kraju. Tedaj je marljivo sodeloval v alojzijeviškem rokopisnem listu *Domače vaje* in kot sedmošolec tam objavil tudi pripoved z naslovom *Pri Brencetu za pečjo*. Piše, kako se je na zimski večer podričnil po strmi stezi do Brenceta, kjer so se zbirali doslovški možje, da bi v gorki izbi pokramljali o vsem mogočem. Francelj je zlezal za peč in poslušal napeto zgodbo o strastnem lovcu Bukejni, o nekdanjem imenitnem doslovškem rojaku Luki Knaflju, ki »so umrli tam nekje za Dunajem« in ki je ustanovil štipendijski sklad, iz katerega so potem mnogi gorenjski dijaki dobivali štipendije, pa še o dobrem in poštenem Ribičevem dohtarju iz Vrbe, ki je bil pesnik in »nenavadno hudo učen človek«. In o vsem tem govorijo sami bližnji pisateljevi znanci, katerih domača imena v Doslovčah še danes živijo: Brencce, Rožič, Koren, Knafelj, Kralj in kot veljaven in modri kajžar seveda tudi Dolenčev France.

Tudi prva daljša Finžgarjeva povest z naslovom *Gozdarjev sin* se godi v domači vasi, ki jo pisatelj nekoliko spremenjeno imenuje Doselje. In tudi tu nastopajo sami domačini: Novin, Kralj, Brencce, Kokrčan, Knafelj, Mihelj, Rožič, glavna oseba Gozdarjev Janez pa je doma prav v Dolenčevi hiši, ki jo pisatelj v tem delu takole označuje: »Gozdarjeva hiša je stala toliko v bregu nad Doseljem, da se je iz nje videlo prijazno čez ostale hiše tja v skalnati Klek in strmi Babji zob.« Ta Janez je hodil po Zgornjem Štajerskem, kakor je hodil tudi Finžgarjev oče, tam je spoznal dekle Reziko, tako se je imenovala tudi pisateljeva mati, dolga leta se je skrival pred biriči, da mu ne bi bilo treba v vojake; tudi pisatelj ded po očetovi strani, kot beremo v spominih *Leta mojega popotovanja*, se je dvajset let »odtezal biričem, ki so lovili gostaške in bajtarske sinove, da jih vtaknejo v vojaške suknje«. A tega nesrečnega Janeza končno vendarle ujamejo. Z vojsko mora v severno Italijo, kjer se nemirnega leta 1848 bori pod slavnim avstrijskim vojskovodjem Radetzkyem. Tam je tudi ranjen, a končno se vsa zadeva srečno konča: Janez se poroči s štajersko Reziko, ki pa je slovenskega rodu, in ta na koncu povesti že pestuje ljubkega sinčka. Prav tako kot Franica v Jurčičevi povesti *Sosedov sin*.

Leta 1900 je Koledar Mohorjeve družbe prinesel Finžgarjevo povest *Stara in nova hiša*. Zgodba se dogaja v domačem okolju in je še posebej točno posneta po resničnih razmerah Dolenčeve hiše, le Doslovče so tu spet spremenjene v Doselje, ime domače hiše pa v »pri Gorenjcu«. V povesti se Ravnikov France priženi v Doselje h Gorenjcu, njegova žena se spet imenuje Reza, stari oče, ki ima na začetku povesti sedemdeset let in je še »trden kot jeklo«, pa je od štirih hčera že prej dve »primožil k poštenim hišam.« Novi gospodar France je dober krojač in seveda delaven ter varčen mož, pri njem se mnogokrat zbirajo vaški možje in tu spet tako kot prej pri Brencetu obravnavajo razne vaške zadeve. Vas sámo in domačo hišo pa Finžgar v tej povesti opisuje takole:

»Doselje je majhna vasica, menda ima kakih dvajset števil. Stoji lepo v zatišju pod goro. Sredi vasi je veliko korito. Zelo dober in močen studenec ga polni. Iz korita se odteka voda po vrteh, ki obkrožajo vas na južni strani. Gorenjčeva hiša stoji nekoliko v bregu nad koritom. Na koritu ni zlepa brez ljudi: hlapci, dekle, gospodarji z živino, čez dan perice in ko drugega ni, delajo otroci mline ali brodiijo po vodi za raki.«

Ta prizadevni Gorenjčev France si potem v Zabrezju zgradi novo hišo; njegov mladostni prijatelj Skočirjev Matevž pa se je slabo poročil, skušal s trgovino na hitro obogateti, živel na veliki nogi, a še posebej zapravljiva je bila njegova žena, zato na koncu vse izgubi. Na Breznici – to je namreč Zabrezje iz povesti – še danes stoji spomin na to Finžgarjevo zgodbo. Novo hišo so Dolenčevi zares postavili leta 1892, po drugi vojni so jo novi lastniki podrli in na tem mestu postavili bolj sodobno, a stari podboj so ponovno vzdali, tako da je zarisana letnica 1892 ostala. Pa tudi sebi je pisatelj v tej povesti postavil določen spomin: France in Reza iz povesti imata dva otroka, Francka in Tončka, ki sta »skrb in veselje Gorenjčeve hiše«, in ni težko uginiti, da mladi Francek ni nihče drug kot poznejši pisatelj.

To pa še daleč niso vsa dela, s katerimi se je Finžgar v svojem prvem pisateljskem obdobju vračal v svojo rojstno hišo in v domače Doslovče; preveč jih je, da bi v tem zapisu vsako od njih moglo najti svoje mesto. Treba pa je povedati, da se je pisatelj vsaj od *Stare in nove hiše* dalje loteval še mnogih drugih snovi: pisal je osebnoizpovedno obarvane novele in črtice, leta 1904 je nastal njegov socialni roman *Iz modernega sveta*, kmalu zatem je že snoval znameniti roman *Pod svobodnim soncem*, ki je v letih 1906 in 1907 izhajal v reviji *Dom in svet*; snov za svoja dela je sicer še vedno zajemal tudi iz kmečkega življenja, vendar jo je dobival še drugod, kamor ga je pač zanašala življenjska pot, in ne samo v Doslovčah. Predvsem v Sori, kjer je celih deset let služboval kot župnik. Toda čimbolj se je bližal življenjskemu in pisateljskemu zatonu, tembolj so pred njegovimi očmi spet oživljale podobe nekdanjih dni. Tako se je po drugi svetovni vojni (leta 1951 je praznoval osemdesetletnico) s svojimi deli spet pogosteje vračal v domačo vas.

Eno najbolj tipičnih takšnih del je povest *Gostač Matevž*, ki je kot Slovenske večernice Mohorjeve družbe izšla leta 1954. Dogaja se v drugi polovici 19. stoletja. Z zvrhano mero nostalgije Finžgar tu prikazuje nekdanje idilično življenje pod Karavankami. Tu zdaj spet srečamo njegove stare sovaščane Ještina, Rožiča, Triplata, Knaflja, Španca, Reva, Zaborštnika, Groša in seveda tudi kajzarja Dolenca. Glavni junak povesti je revni gostač Matevž, delaven in bister gostaški sin, ki si po nekaterih pripetljajih pridobi za ženo bogatejšo Novakovo Vido (domače ime Novak si je pisatelj sposodil iz sosrednega Smokuča). Domačo vas, ki jo to pot imenuje Vidoslavci, pa v tej povesti opisuje tudi z zgodovinskega vidika. Tako le piše:

»Vidoslavci se je pred sedmimi stoletji imenovala vas, spravljen v zatišju med gorami, ki jim kraljuje gospodar Karavank, zajetni Stol. Krog stalnega živega studenca, ki vre izpod skale pod strmim bregom, so se naselili davni pradedje ob svojem starešini Vidoslavu. (...) Vas je odmaknjena od ceste po gorenjski dolini in že oddavnaj ni velika. Pred sto leti je imela krog devet trdnih kmetij, ki so bile njih hiše in mogočna gospodarska poslopja sezidana vsa na ravnem v bližini studenca. V bregu za vasjo, proti Rebru, so pa zrasle na srenjskem svetu revne koče in bajte priseljencev, ki so se tja naleteli od vseh vetrov. Kmetje jim niso branili, da so si stavili hišice na srenjskem svetu. Preveč so potrebovali delavcev

Na praznik sv. Ane 26. julija 1937 so sorodniki obiskali F. S. Finžgarja pred pisateljevo kočo »Murko« pod Zabreško planino

za pomoč pri poljskem in gozdnem delu in tudi raznih rokodelcev. Mnogi od teh so se tudi kot gostači stisnili po revnih izbicah. Taka je bila vas nekdanjih Vidoslavičev in še do danes ni prida narasla.

Spominov na to vas Vidoslavičev, katere ime se je v teku stoletij obrusilo v Doslovče, je polno tudi v dveh Finžgarjevih zadnjih knjižicah: v zgodbah o živalih z naslovom *Iz mladih dni*, izšle so pri Mohorjevi družbi leta 1953, in zlasti v zbirki spominskih črtic *Iveri*, ki jo je leta 1959, torej tri leta pred pisateljevo smrtjo, izdala Mladinska knjiga. Iz slednje naj omenimo samo zgodbo z naslovom *Lipa vabi*, v kateri pisatelj spet takole opisuje svojo domačijo:

»Za našo kajžo je bil s plotom ograjen vrt, potegnjen od hiše v dokaj strm breg. Tik ob plotu je rasla visoka stara lipa. Njena spodnja veja je molela vodoravno od debla. Čisto gladka je bila.« Nadalje pisatelj piše o tem, kako so se otroci gugal na tej veji; mladi Francelj je skočil na tla in si pri tem zlomil levo roko. Odpeljali so ga v Lesce k stari Prežlji. Dva hlapca sta mu roko naravnala. Prežlja mu jo je povila in obložila z deščicami, a Francelj kljub hudim bolečinam ni zajokal. Prežlja pa je preroško napovedala: »Mnogo zlomov sem že uravnala. Kajkrat so tudi močni fantje zajokali, vaš pa nič. Če zavije na pravo pot, ga boste veseli vi, oče, in še drugi ljudje.«

Še posebej zanimiva je v tem pogledu črtica *Na dopustu*, eno zadnjih Finžgarjevih del. Objavljena je bila v Koledarju Mohorjeve družbe za leto 1959. Svojo osebo je pisatelj tu skril v osebo višjega davčnega svétnika Luke Kotarja. Ta

ostareli svetnik v času svojega dopusta potuje po Gorenjskem, obišče Bohinj in Bled, končno pa se nastani pri Kralju v Vrbi. Odtod se potem razgleduje po bližnjih vaseh, govori z ljudmi, obuja spomine in razmišlja. Ko se na primer v Žirovnici pogovarja s starim Poharjem, ta tu spet pokaže na izjemno posebnost vasi od Žirovnice do Rodin (o čemer je Finžgar sicer že pisal v svoji spominski knjigi *Leta mojega popotovanja*): da je namreč Novakov gospod (Tomo Zupan) nekoč s prižnice naštel sto dvajset študiranih ljudi iz brezniške fare od leta Prešernovega rojstva 1800 do leta 1900. Zatem se možaka pogovarjata še o Janezu Krstniku Prešernu iz Hraš, ki je v 17. stoletju ustanovil prvo slovensko akademijo znanosti in umetnosti, o čebelarjih in slikarjih Janših z Breznice ter o učenjaku Matiji Čopu in o Muhovčevem gospodu Ivanu Svetini iz Žirovnice.

Kotar si seveda natančno ogleda tudi Prešernovo rojstno hišo in je ves ponosen na slovensko mladino, ki je zbrala denar za njen odkup in ureditev; napoti se na Breznico, opisuje cerkev in pri tem ne pozabi povedati, kako so na začetku 19. stoletja vaščani z verigami merili, kje naj bi stala nova farna cerkev, da bi bila ravno na sredi (sedež župnije so z Rodin prenesli na Breznico leta 1821). Skratka, ves ta spis je poln Finžgarjeve ljubezni do domačega kraja in podoba je, kot da bi se bil ravno v osebi Luke Kotarja za vedno poslavljajal od njega. Stari Pohar iz Žirovnice Kotarju med drugim izreče pomenljive besede, češ »Breznica je le ena«. In zares: Breznica je bila pisatelju samo ena, ne le zaradi tega, ker je od tod prišlo

Pisatelj ob leta 1934 zgrajeni koči »Murki« pod Zabreško planino. Kočo so 1. maja 1944 požgali Nemci.

toliko učenih mož, ampak tudi zato, ker je tam pred mnogimi leti preživel naj srečnejšo dobo svojega življenja.

Še več je takšnih del, napisanih po vojni, kjer Finžgar opisuje svojo domačijo in domače ljudi ter ožje in širše okolje, a vsega, kot že rečeno, tu pač ni mogoče navajati. Zlasti pogosto opisuje Karavanke, na katerih pašnikih je preživel dobršen del svoje mladosti in kamor se je spet vrnil na stare dni. Leta 1934 si je namreč na Zabreški planini zgradil kočo Murko, tam odtlej mnogo prebival in ponovno doživljal lepote domačih gora. Toda opisovanje tega širšega gorenjskega okolja že pomeni poseben del Finžgarjevega literarnega opusa.

ZUSAMMENFASSUNG

Franc Saleški Finžgar schildert in seinen literarischen Werken sehr oft sein Heimatdorf Doslovče am Fuße der Karawanken. Man liest darüber in seiner früheren Erzählung *Pri Brencetu za pečjo* (*Bei Brence hinter dem Ofen*), in den Erzählungen *Gozdarjev sin* (*Der Sohn des Försters*), *Stara in nova hiša* (*Altes und neues Haus*), in der Erzählung *Gostač Matevž* (*Mieter Matevž*), in den Geschichten *Iz mladih dni* (*Aus der Jugendzeit*), *Iveri* (*Splitter*) und *Na dopustu* (*Im Urlaub*) und in seinem autobiographischen Werk *Leta mojega popotovanja* (*Jahre meiner Wanderungen*).

GORENJCI, KOROŠCI IN SLAVKO SAVINŠEK

Gorenjska in Koroška sta bili v preteklosti navzlic visokim goram, ki ju ločijo, tesno povezani med seboj. To se še danes pozna v obeh dialektih. Res Korošci precej drugače zavijajo kot Gorenjci in jih danes komaj razumemo, če govorijo med seboj, toda nekatere njihove govorne značilnosti so enake gorenjskim. Tudi oni na primer pred a, o in u izgovarjajo »v« namesto »l« (kobiva, kovo, vuč) in tudi oni poznajo palatalizacijo ali mehčanje, se pravi, da pred mehkima samoglasnikoma e in i izgovarjajo č, j in š namesto k, g in h (četna, noje, oreši). Med obema dialektoma obstaja še mnogo drugih podobnosti, kar dokazuje, da so se ljudje čisto srečevali, se pogovarjali, si izmenjavali misli in življenjske izkušnje in se seveda med seboj tudi poročali.

S koncem prve svetovne vojne, ko je nastala Jugoslavija, so se te vezi močno zrahljale. Med prebivalci obeh dežel je stekla meja, prehajanje ljudi čez Karavanke, ki je bilo prej samo po sebi umevno, je bilo zdaj tako rekoč prepovedano. Mejni stražniki so zlasti prežali na tihotapce, ki so čez mejo prenašali razne stvari, na primer vžigalnike, saharin in podobno, katerih uporaba je bila v Jugoslaviji spričo monopolne državne ekonomije prepovedana. Starejši ljudje na tej in na oni strani meje še danes vedo kaj zanimivega povedati o tem, kar se je nekoč dogajalo na tem mejnem področju, predvsem pa so nam precej od vsega tega ohranili pisatelji, ki so doma v tem gorenjskem kotu.

Prvi je bil Doslovčan **Franč S. Finžgar**. Imel je mnogo prilike, da je zvedel kaj zanimivega. Njegov ded Jože Ažman, ki je bil rojen leta 1795 in je doživel še Napoleona, je svojemu radovednemu vnuku mnogo pripovedoval (umrl je leta 1885, ko je bilo Franceljnu 14 let). Tudi oče je sinu rad kaj povedal, in sicer predvsem o tem, kakšno je življenje na oni strani meje, saj je, preden se je priženil k Dolenčevim v Doslovče, skoraj dvajset let preživel na Zgornjem Štajerskem, kjer se je izučil za dobrega tkalca in krojača, se temeljito naučil nemško in dodobra spoznal sosedne dežele ter njihove ljudi. Tudi pisatelj sam je že kmalu z lastnimi očmi videl svojo lepo koroško sosedo. Leta 1888, ko je dokončal peti razred ljubljanske gimnazije, se je s prijateljem Alojzijem Gromom iz Smokuča podal čez Karavanke na Koroško. Obiskala sta Gosposvetsko polje in se potem čez Korensko sedlo vrnila domov. (To potovanje je šele kot starec, leta 1955, opisal v potopisu z naslovom *Pojdimo v Korotan*.) Tako je bil Finžgar pač zelo dobro seznanjen s svojo severno sosesčino in je to znanje s pridom uporabljal v svojih književnih delih.

Pred prvo svetovno vojno so bile torej zveze med Kranjsko in Koroško tako žive, da si to danes komajda predstavljamo. Navada je bila na primer, da so gorenjski fantiči odhajali na Koroško kot svinjski pastirji; in pri tem se lahko spomnimo na Finžgarjevega očeta, ki je svojemu sinu (v povesti *Študent naj bo*), ko mu v šoli ni šlo preveč dobro, takole zagrozil: »Dosti draga je latinščina, s katero boš klical praseta na gosposvetski gmajni. Zakaj gor te popeljem. Pa takoj!« Pogosto se je tudi dogajalo, da so starši svoje sinove pošiljali na Koroško za tako imenovano »meno«; sin je šel tja h kmetu za pastirja, tudi v nemško okolje, z namenom, da bi se naučil tujega jezika, koroški sin pa je nekaj časa preživel na Kranjskem. Finžgar v več svojih začetnih delih opisuje takšno meno oziroma doživetja svojih mladih junakov v sosedni deželi. V noveli *Ptičar* iz leta 1895 na primer pripoveduje o tem, kako mladi Tonček na Koroškem spoznava to deželo in

njene ljudi, za mladega koroškega dečka Mihca pa je že naprej določeno, da bo šel na Kranjsko, kjer se bo med drugim naučil tudi to, »kako morajo otroci biti poslušni«.

Drugi tak gorenjski pisatelj je bil **Janez Jalen**. Tudi ta, doma z Rodin, je bil ves zaverovan v svoje Karavanke in tudi v koroške kraje na drugi strani. Že v nekaterih svojih dramskih delih (*Bratje, Nevesta*) se dotika koroškega vprašanja oziroma bojev za Koroško ob koncu prve svetovne vojne, koroške pastirje pa vpleta v svojo prijetno povest o ovčarju Marku. Zgodba se dogaja v Karavankah, in sicer v drugi polovici 18. stoletja. Stiki med kranjskimi in koroškimi pastirji so bili tedaj vsakdanja navada. Na svete Ane dan so, kot pravi Jalen, Korošci z Mačevske planine »pripodrkovali« prav do Sv. Ane pod Ljubeljem, kajti tam je bil tistega poletnega dne semanji dan. In ena najbolj tragičnih epizod te povesti je prav smrt koroškega pastirja Urha, ki se je ponesrečil na naši strani, ko je za svoje dekle Zalko nabiral rože.

Pesnik in pisatelj Slavko Savinšek

Prav tako poznavalsko in z veliko mero občudovanja je gorenjske planine opisoval pesnik in pisatelj **Slavko Savinšek**. Rojen je bil sicer v Novi Štifti pri Gornjem Gradu, toda mladost je preživel na Jesenicah in iz tega okolja je pozneje rad jemal snov za svoje zgodbe. Eno njegovih najpomembnejših del je povest *Izpod Golice*, pri kateri nam že naslov pove, kje se dogaja. Izšla je leta 1929, v njej spoznavamo tihotapske dogodke med obema vojnama ob avstrijsko-jugoslovanski meji. Toda Savinšek ni pisatelj, ki bi bil pisal na pamet ali površno, pač pa je vedno, preden je prijel za pero, skrbno preučil razmere in tudi človeške nravi, ki jih je nameraval literarno upodobiti. In tako je v tej povesti nazorno predstavil goliško področje (vendar so imena posameznih vasi drugače poimenovana) in tamkajšnje ljudi, ki so z nastankom Jugoslavije oziroma z novo mejo čez Golico začeli živeti drugačno življenje. Predvsem seveda tu prikazuje družino tihotapcev, ki čez mejo prenašajo prepovedane stvari, njihove spopade z graničarji in orožniki ter najrazličnejše prigode v podgoliških vaseh. Cela množica ljudi nastopa v tej povesti, ljudi z bolj ali manj srečnimi usodami, in nekateri so doma prav na koroški strani; med temi je tudi vodja tihotapcev Matevž, ki se zaljubi v Hribarjevo Cilko

iz kranjske vasi in ki se po do tedaj nevarnem življenju končno umiri, se preseli na Kranjsko in se poroči z ljubljenim dekletom. Poglejmo, kako Savinšek na začetku te povesti opisuje svoje tihotapce na goliški meji:

Na Golici je noč, tema. Črni oblaki vise nad njo, se trgajo in pode čeznjo, s koroške dežele, na Kočno, Stol do Kamniških planin, pa zopet prek Mežaklje v triglavsko stran ter vedno niže tišče v jeseniško dolino. Droben dež prši in se srebrno zalesketajo drobne kapljice na rožah in travnih bilkah v redkem trenutku, ko luna pogleda za hip skozi oblake in brž zopet zgine, da se ne prikaže več.

Koča vrhu Golice spi. Komaj vidno se leskeče mokra streha v temo. Tuintam jo razsvetli blisk, ki se utrga iz oblaka v oblak in takrat se pogledata koča na vrhu in Spodnja koča za trenutek, samo za hip se pobožata s pogledi, potem pa zopet utoneta v meglo in temo.

Nocoj ni turistov v koči. Že dva dni je deževno vreme in planine so mrzle, četudi so ključavnice pokrile vso Golico tja v Kočno in na drugo stran v Rožco, kakor bi bil zapadel sneg. Sami spita, oskrbnica in njena pomočnica, vsa okna imata trdno zaprta in zapahnjena. Huda je sapa vrhu Golice, in kadar se zažene od koroške strani, tam od Dobrača sem, komaj vzdrže zapahi na polknicah.

Močnejše dežuje. Ko bi bilo jasno in bi sapa pihala od jeseniške plati, bi mogli v koči čuti biti uro iz svetokriškega zvonika. Veter piha močnejše in se zaletava v ostrejšje visoke koče ter bije z deževnimi kapljami ob stene in oknice. Vsa narava se stiska vase kakor pod varno odejo, da ji ne bi bilo mraz, da ji ne bi veter prepihal kosti.

Nekaj deset metrov pod kočo na strmi koroški strani se utrga kamen in se podi v velikih skokih v dno; in za njim še eden, pa še tretji. Pa je zopet vse tiho. Samo plaskanje deževnih kapelj moti nočni planinski mir. Iz za zeleno porasle peščine v koroški rebri se skloni postava, ukrivljena pod težkim tovorom, in varno skuša stopiti korak dalje proti koči. Ne ločiš, je li moški ali ženska. Na mokri travi spodrsne zastavljena noga. »Hudič!« se utrga nejevoljno in pridušeno težko otovorjenemu. Moški je. Težko breme ga potisne ob tla, ko se mu izmakne noga; ali takoj se vzravna nenavadni ponočnjak in se požene z nekaj koraki vkreber in je že na robu. Komaj za hip postoji tam, pogleda v desno in levo plat koče, pa je že v dveh, treh skokih ob steni, kjer brž raztovori težki tovor ob zidu. Pa niti oddahniti si ne utegne, marveč urno stopi do vogala, zavije po prstih na prednjo stran, pri vsakem oknu za hip posluhne ter tako obkroži vso kočo. Ko je zopet pri svojem tovoru, šele sname v lice pogreznjeni klobuk, izvleče ruto iz žepa ter si briše potno čelo in obraz. Pogledi pa mu neprestano uhajajo na vse strani, kakor bi skušali prerezati meglo in temo in bi hoteli videti vso okolico kot ob belem dnevu. Ko vidi, da je vse mirno, ko zasluti iz vsega, da v koči ni razen oskrbnice nikogar, stopa sključen na rob nazaj, odkoder je bil prišel in se skloni v globino. Iz ust se mu izvije zamolkel, zategnjen žvižg, ki zdrsne v noč kakor pritajen vzdih. Po žvižgu se brž umakne nazaj k svojemu tovoru ob koči, da vnovič prične svoj obhod in razgledovanje krog in krog.

Pritajeni žvižg je vzbudil koroško reber. Drug za drugim prihajajo sklonjeni v tla pod težkimi bremenimi, potni in utrujeni, kako bi v kolena grizli, sopihajo na rob. Pet jih je, samih moških. Tihotapci so, Korošci in Dobravci, ki tovorijo na skrivaj saharin in cigaretni papir iz nemške Avstrije, nazaj pa nosijo jugoslovanski tobak, ki je boljši od avstrijskega. Noč jih dá in noč jih vzame. V samotni bajti blizu Podhriba in Hrastja na koroški strani imajo svoje shajališče in skladišče.

Že so vsi čez rob in pri svojem vodniku. Tovore zlože ob steno.

»Janez, na vogal pazit!« tiho zapove prvi; na izreki ga poznaš, da je Korošec.
»Že grem. Pa naj me kmalu pride kdo zamenjat, da morem pokaditi cigareto.«
»Bo, bo, Janez! Le dobro glej v okolico, posebno na Spodnjo kočo pazi!«
»E, ni nevarno nocoj, Matevž,« zavrne vodnika odhajajoči, »kuščarji spé nocoj!«
»Saj sem dejal, da smo nocoj brez skrbi!« prišepetne drugi, ko si je zažgal cigareto v steno obrnjen in z dlanmi zakrivajoč vzplapolanje vžigalice. »Zelenci škricarski se boje dežja in mrzle sape koroške!«

»Še nismo nazaj, Mohor!« ga zavrne Matevž in prižiga medtem cigareto še drugemu in tretjemu. »Jaz ostanem nocoj doma, ne grem z vami nazaj. Dolgčas mi je že po domačih!«

»Kaj po domačih! Le priznaj, Matija: Liza, Liza te vleče! Že dolgo nisi rogovilil okrog njene bajte,« se mu na tihem smeje dolgi Tilen, ki nosi tovora za tri druge.

»Ej, Tilen, saj bi tudi ti porogovilil, če bi te Liza marala! Precej si se včasih smukal okrog nje.«

»Ni zame, je premajhna, jo kar rad prepustim!«

»Seveda, ker te ni marala!«

»Ti, Matija, kar tiho, če nečeš, da bi ti Liza nocoj bunke hladila.«

»Dajta no mir, hentani rogovili! Vedno bi se ujedala!« svari Matevž. »Čuj, Tilen, pojdi raje odrešit Janeza, da si še on privošči cigareto! Pa dobro glej na vse plati, da te ne uje kak zelenc!«

»Kaj bi me ujel! Zabrišem ga dol proti Spodnji, da streho nalomi, če mi pride v pest!« Pa že vrže ogorek v travo in gre zamenjat Janeza.

»Bogve, ali so nocoj financarji v Dobravi ali ne?« povpraša Matevž Janeza, ki si je pravkar našgal cigareto.

»Najbrže jih ni, sicer bi nam bil Lovračev že poslal pošto. Saj smo se domenili, da bo v tem slučaju prišel Bregarjev hlapec semle povedat; še vedno je bil točno ob enajstih tukaj, kadar so zelenci stikali po Dobravi in okrog Jam.«

»E, slabo vreme je, da bi hodili gospodje v planine. Se jim vidi škoda lepih oblek in za puške jih skrbi, da jim jih dež ne zamoči,« pritruje Anže iz Loga.

»Nikoli nismo dovolj oprezni!« svari Matevž.

»Ob takemle vremenu najraje lazijo okrog, kuščarji zeleni, ker vedo, da sta za nas tema in nevihta ugodna!«

»Vražje lije! Hvala Bogu, da smo pod streho!« se pritožuje Janez.

»Ne bomo dolgo. Ravno v nalivu moramo gledati, da preidemo Spodnjo kočo,« svetuje Matevž. »Ko bi le teh vražjih bliskov ne bilo!«

»Meni je kar hladno! Huda sapa je. Najbolje bo, če brž odidemo!« priporoča Matija.

»Se ti k Lizi mudi?« ga všipne širokopleči Mohor.

»Ti se le kar Korošice tišči, pa pusti na miru naša kranjska dekleta,« ga zavrne Matija. »Mráz mi je!«

»Ti bo že Liza čaja skuhala!« mu vrača Mohor.

»Mir, pa pojdimo v božjem imenu!« opominja Matevž in zadene tovor ter se požene do vogala.

»Tilen, pojdi, gremo!« pokliče tiho stražečega dolgina.

»Prav, saj je že mráz!«

Nemo natovorijo, oprezno stopijo izza koč in se tiho spuste drug za drugim za Matevžem, ki jih vodi zanesljivo. Vsako stezico in vsak grm pozna Matevž po Golici in po Rožci tja do Kepe ter na drugo stran do Kočne in Medjega dola pod Stolom. Vso mladost od otroških let je prebil pri kozah in ovcah po goliškem in

prej, ko ni bilo še državne meje pod staro Avstrijo, je često utekel na fužino v dolini ob železnici, da se je nagledal sveta. Pozneje je drvaril Italijanom, ki so izsekavali koroške gozdove. Po vojni, ki ji je srečno utekel, pa je pričel tihotapiti. Ni mogel mirno živeti doma brez svojih gora in planin, in tako ga je samo od sebe vrglo med tihotapce. Pa se je dobro zaslužilo pri tem opravilu, čeprav je bilo nevarno zaradi pazljivosti obojih financarjev. Ker pa je vedno hodil sam samcat in se ni dosti brigal za ljudi, so ga že na koroški strani malo poznali, kaj šele na kranjski. Pa tudi sam ni nikdar vpraševal, kdo je ta, kdo oni. Tako se je zgodilo samo po sebi, da je postal vodja svojih peterih tovarišev in jih je varno vodil, da so do sedaj vedno utekli stražnikom in v njihovo jezo mnogo pretovorili v eno kakor v drugo stran.

Naravnost od koč po strmem pašniku vodi Matevž. Oprezno in nalahno tone v nižino, da čimprej pripelje do globeli desno dol od Spodnje koč. Brž je kakih dvajset korakov pred tovariši. Vseh šest komaj upa dihati, tako napeto poslušajo in ogledujejo na vse strani, najbolj pa na levo proti Spodnji koči. Kadar se zabliška, kot na povelje vsi počepnejo in sklonijo glave. Vedo: mnogo tihotapcev je že blisk izdal. Ko ugasne bliskanje, se brž zravnaajo ter še bolj pospešijo korake po mehki in spolzki travi, da čimprej preidejo nevarno točko.

Med koč vrhu Golice in Spodnjo koč ter na levo od Kočne pa na desno od Jeklevega porastlega hrbta se razprostira strmo padajoč pašnik brez drevja, poln v travi skritih čeri ter pečevja. Če greš navzgor, rabiš od Spodnje do Gornje koč dobre pol ure, če si hoden. Navzdol pa zdrčiš v desetih minutah, seveda, če si varen take reči. Ta odprti pašnik je našim tihotapcem najbolj nevaren, ker je pregleden iz Gornje kakor iz Spodnje koč, in če so v eni obeh financarji ter jih opazijo, so jim brž s puškami blizu. Zato tudi ne gredo tihotapci po poti, ampak kar naravnost od Gornje koč navzdol, da se čimprej umaknejo morebitnim pogledom iz Spodnje koč ter izginejo v varno zavetje svetokriških borštov, ki liže vanje gosto porastli Jekel. Sicer sega pašnik daleč v globel, ki se v njej peni Jesenica, vendar se od obeh strani zožuje in grmovje je posejano po njem proti dnu, da nudi vsaj malo zavetja in kritja.

Srečno so preko najbolj nevarnega dela in Matevž pričaka tovariše na stezi, ki pelje povprek od Jekla v pečine pod Spodnjo koč in od tam dalje na navadno pot proti Dobravi. Tihotapci obstoje, da se malo oddahnejo od prestane nevarnosti. Tudi dež pojenja, le bliskati se je pričelo še pogosteje.

»Kmalu bomo na varnem!« pošepeta Matevžu Matija, ki je stal poleg njega in se naslanjal na debelo drčavko.

»To salamensko bliskanje me jezi!« šepeta Matevž. »Čisto te oslepi, da ne vidiš minuto niti koraka predse! Da bi bili že vsaj čez Jesenico!«

Niso se smeli predolgo muditi na še vedno odprtem in zato še vedno nevarnem svetu. Z dolgimi koraki se prične Matevž spuščati naravnost po drči proti globeli, kjer šumi od deževja narasla Jesenica. Misli so Matevžu samo pri poslu, samo v oprezanju ima oči in ušesa odprta za vsak najmanjši šum.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor beschreibt das Motiv des Handels und Schmuggels in den literarischen Werken von **F. S. Finžgar** (in der Novelle *Ptičar – Vogelfänger*), **Janez Jalen** (in den Dramen *Bratje – Brüder* und *Nevesta – Braut* und in der Erzählung *Ovčar Marko – Schäfer Marko*) und **Slavko Savinšek** (in der Erzählung *Izpod Golice*). Aus der letzten Erzählung hat der Autor auch einen kürzeren Text entnommen.

Magdalena M. Flander

POTOVANJE

*Sedela sva na stolih
in čakala na odpustni list.
Ves najin svet je bil ta hodnik,
prostor vmes in še en hodnik dalje,
pa bolniška soba številka 9.*

*Pacient je bil na novo sprejet.
Veder razgovor pred nama.
Zdravnik bolniku ni bil ravno zet,
vsekakor pa bolnik je bil od zvez prevzet.
Ves čil korakal je sem ter tja,
pospravil sam je v polivinil
rokava dva.
Šel je med kamerada,
potegnil čepico iz rokava,
onadva sta vstala,
eden s trebuhom, drugi skoraj brez.*

*In moj oče se razpotegnil je v nasmeh.
»Ti so pa luštna kompanija!«
Pa dodal:
»No ja, za eno noč.
Saj zdaj je postelj tu in jutri tam
devet ali pa šest
in potem, kakor moja,
morda tam čez...«*

Kjer ni nobenih zvez.

TRIGLAVSKA TREBUŠNIKA

Menda ni Slovenca ne v domovini in ne v tujini, ki ne bi slišal za Trebušnika, ki ga je ovekovječil planinski pisatelj Janko Mlakar v znameniti šaljivi zgodbi Kako je Trebušnik hodil na Triglav.

Da si osvežimo spomin, poglejmo, kako nam ga je pisatelj predstavil v omenjeni pripovedi:

»Kdo pa je bil Trebušnikov stric? Kaj ga res ne poznate? Saj je mož znan malodane po celi Gorenjski. No, hočem vam ga tako popisati, da ga boste takoj spoznali, če ga boste srečali.

Gostilničar Anton Kržišnik-Trebušnik iz Žirovnice je bil samo enkrat na Triglavu leta 1910

Trebušnik meri skoraj šest čevljev, glavo ima tako veliko, da mora klobuk vselej posebej naročiti, trebuh kot polovnjak, noge, ki bi nosile slona, in kogar on udari, potrebuje samo še mrliškega ogleda!

In ta je bil na Triglavu?»

Čeprav je Trebušnik dobro znan, pa so le med nami še nekateri prepričani, da je Mlakar napisal resnično pripoved. No, pisec tega ni nikoli trdil in je v opombi zapisal sledeče:

»Mohorjeva družba mi je poslala nekaj slik s prošnjo, naj opišem Triglav za koledar leta 1907. Ker koledar ni planinska revija, sem bil nekoliko v zadregi. Kaj sem hotel popisovati pot na Triglav v suhem potopisnem slogu? Kako se gre sedaj naravnost, sedaj nekoliko navzgor, potem navzdol, nato skozi žleb, potem okoli vogla in tako naprej? Bil sem prepričan, da bi večina Mohorjanov tega ne brala. Zato sem se odločil za obliko izmišljene ture. Da bi bila zabavnejša, sem si izbral pripravno spremstvo. Trebušnika in Toneta sem 'kreiral', za Kuntovo Ivanko sem si pa izposodil od neke znanke iz šole ime in veseli značaj.

Ker sem hodil v tistih časih na Breznico na počitnice ter sem bil znan z Antonom Kržišnikom, po domače 'Mulejem', ki se je odlikoval z veliko rejeno postavo, sem se bal, da bi mož ne mislil, da s 'Trebušnikom' nanj merim. Zato sem v opisu omenil, da Trebušnik z govejo živino kupčuje, medtem ko je bil Mulej po celi Gorenjski in sosednjih krajih znan kot konjski kupec.

Pa se je prav to zgodilo, kar sem hotel preprečiti. Za opis je naredil profesor Koželj nekaj ilustracij. Slučaj pa je nanesel, da je bil Mulej nekoliko podoben v koledarju naslikanemu Trebušniku. Tako so vsi, ki so ga poznali, mislili, da je res šel z menoj na Triglav. Sprva se je branil tega očitka, pozneje pa se je vdal v vsiljeno vlogo, da je imel mir.

S tem je seveda dobil tudi nov priimek. Moral je 'Muleja' zamenjati s 'Trebušnikom', kar je pa prav rad storil. Ker pa ni hotel lagati, je šel takoj naslednje leto res na Triglav, pa ne z menoj, marveč v družbi štirih veselih dijakov. Kot previden človek, ki na vse misli, je naredil pred odhodom oporoko. Na turi je izgubil šest kilogramov. Ko se je poslovil od doma, je tehtal 148 kilogramov, vrnil pa se je s 142.« (Janko Mlakar, Zbrani planinski spisi, III. zvezek, Ljubljana, 1939)

Anton Kržišnik je bil rojen 6. januarja 1860. leta v Gorenji vasi v Poljanski dolini. Ko je bil star pet let, je njegov oče kupil Poharjevo hišo v Žirovnici. Trebušnik se je poročil z Mulejevo vdovo, priženil je tri otroke, z njo pa je imel še šest otrok. Po ženini smrti se je drugič poročil in žena mu je povila še devet otrok, tako da je skrbel za 18 otrok. V moji rojstni vasi Selo pri Žirovnici je živel njegov sin Viktor Kržišnik, vendar so mu vsi rekli Mulejev Viktor. Vse do upokojitve je bil vozovni preglednik pri železnici, največ na jeseniški železniški postaji. Umrli je marca 1984. leta, star 81 let, kot predzadnji Trebušnikov otrok. Za njim je umrla še Mulejeva Regina, ki je živela v Kamniku, tako da od Trebušnikovih otrok ne živi noben več, pač pa zelo veliko potomcev (od teh naj omenim Zorana Kržišnika, znanega kulturnega delavca s področja likovne umetnosti).

Z Mulejevim Viktorjem sva si bila vseskozi prijatelja. Njegova prva žena je bila sestrična moje mame. Večkrat sva po več ur klepetala in pila v vaški gostilni, nekoč znani pod imenom Kuntovi (zdaj gostišče Zelenica). Pred prvo svetovno vojno se je pisatelj in duhovnik Janko Mlakar, ko je z vlakom prihajal iz Ljubljane v Žirovnico, najprej ustavil v Mulejevi gostilni v Žirovnici, nato pa še v Kuntovi na Selu, ko je šel na Breznico na obisk k tamkajšnjemu župniku. Ob koncu prve svetovne vojne je nekdo sedemnajstletnemu Kuntovemu dekletu vrgel škarje v glavo, da se ji je izlilo oko in je za posledicami umrla. Od žalosti je družina za vedno zapustila Selo. Leta 1927 je gostilno kupil Rudolf Oswald, ki je bil prej

natakar na jeseniški železniški postaji (njegova žena pa tam natakarica). Gostilničar je bil stric gradbenemu inženirju Stanetu Oswaldu, ki je bil leta 1948 na dachavskem procesu obsojen na smrt in usmrčen.

Po vojni so gostilno nacionalizirali, pred leti pa je postala last Društva upokojencev Žirovnica in zdaj posluje pod imenom gostilna Zelenica.

»Oče je bil pravi steber veseljaštva,« mi je večkrat pripovedoval Mulejev Viktor. »Domačini, ki so vedeli, da oče ni bil na Triglavu in da si je Mlakar sposodil njegovo postavo, poklic in šaljiv značaj, so ga nenehno dražili: No, Trebušnik, ali upaš na Triglav? Očeta je to nekega dne zjezilo, da je z domačimi stavil za sto litrov piva, da se bo poleti povzpел na Triglav. In tako je tudi bilo. Najel je pet ljubljanskih študentov, da so ga spremljali na tej poti. Pozneje se je oče rad hvalil, da je tehtal skoraj 150 kilogramov, med potjo pa naj bi shujšal kar za osem kilogramov. Duhovnik in pisatelj Mlakar je nasedel tej hvali.

S pomočjo študentov se je oče povzpел na Triglav leta 1910. Pred odhodom je v navzočnosti številnih radovednežev stopil na tehtnico, ki je pokazala le 135 kilogramov. Ko se je vrnil, je v domači gostilni priredil gostijo. Seveda je zdaj postal še bolj slaven, med drugim tudi zato, ker je zaradi ture na Triglav moral na sodišče v Radovljico.

V tistih časih se je namreč med slovenskimi in nemškimi planinskimi društvi odvijal ogorčen boj za slovensko podobo naših gora. Avstrijski planinci so pota in planinske postojanke označevali v nemščini, Slovenci v slovenščini. Ko se je oče vračal s Triglava, je pometal vse kažipote, ki so bili napisani samo v nemščini.

Na sodišču se je duhovito zagovarjal. Rekel je: »Gospodje sodniki, morate me razumeti. Bil sem utrujen, pa sem se spotoma naslonil na tiste kažipote, ki so pod mojo težo popustili...«

V naši Špančevi družini nas je bilo devet bratov in sestra. Ker smo bili trije bratje pri partizanih, so Nemci našo družino izgnali v taborišče na Bavarsko. Leto dni po vojni sem kot oficir prišel domov na dopust. Nekega dne me je mati zaprosila, naj grem na obisk k učiteljici Ani Šifrer. Po prvi svetovni vojni je bil njen mož šolski upravitelj na Breznici, nato pa srezki šolski nadzornik v Radovljici. Za posledicami prve svetovne vojne je umrl leta 1934. Njegova sinova Marjan in Savo, študenta, sta se leta 1942 priključila partizanom, zato je bila v izgnanstvu tudi njuna mama. Po vojni sta bila sodnika v Ljubljani, nato sta se posvetila odvetniškemu poklicu. Marjan je že umrl, Savo pa živi v Ljubljani.

Zakaj to pripovedujem? Ko sem leta 1946 v Žirovnici obiskal učiteljico Ano Šifrer, je bil pri njej na obisku profesor Jože Čop iz Ljubljane. Šele tedaj sem zvedel, da sta brat in sestra in da sta rojena v Žirovnici. Ne spominjam se več, kako smo prišli na pogovor o Trebušniku, ko me je Čop spomnil, da je bil on med tistimi študenti, ki so Trebušnika spremljali na Triglav. On je na Trebušnikovo prošnjo v Ljubljani pridobil še druge štiri, ki so bili doma iz različnih krajev.

Spomladi 1869. leta so začeli graditi gorenjsko železniško progo od Ljubljane do Bele peči in Fužin, dolgo 102 kilometra. Prva gorenjska postaja je bila Šiška, kjer so poleg postajnega poslopja zgradili še kurilnico, razkladalno klančino ter blagovno skladišče. Le iz vojaških razlogov so jo morali priključiti na glavni ljubljanski kolodvor. Na tej progi je prvi vlak zapeljal 14. decembra 1870. leta, na celi progi pa je bilo zaradi počasne vožnje vlakov samo dvanajst postajališč. Čez dve leti so progo podaljšali do Trbiža. Trebušnik je bil tedaj star deset let.

V prvih letih v Žirovnici ni bilo železniškega postajališča in so zato ljudje iz teh krajev morali na vlak bodisi na Slovenski Javornik ali v Lesce. Žirovnica je

dobila železniško postajo šele čez približno petintrideset let. Trebušnik je bil za časa Avstro-Ogrske šestnajst let župan brezniške občine in v tem obdobju so postavili železniško postajo tudi v Žirovnici. Ob glavni cesti v Žirovnici (v vasi), kjer so danes rampe in čuvajnica, se je ustavil vlak. Tam so uredili majhno uto za prodajo kart, poleg pa je bila še čuvajnici podobna stavba (železniška postaja), v kateri so bili železniški uslužbenci. Na to poslopje so pritrčili tablo z napisom ŽIROVNICA – SCHERAWNITZ. Po predpisih je namreč moralo biti ime napisano v obeh jezikih, najprej nemško, potem pa slovensko ime železniške postaje. Kot vidimo, je Trebušnik kot župan prekršil ta predpis, ker je naročil tablo, na kateri je bilo najprej slovensko in šele nato nemško ime.

Železniška direkcija je od Trebušnika večkrat uradno zahtevala, da se zamenja vrstni red napisa na tabli, toda Anton Kržišnik, po domače Mulej, je bil gluh za take intervencije.

Neke noči pa so neznanci sneli tablo in jo razbili na koščke. Jasno je bilo, da so avstroogrski ljudje v železniški direkciji plačali neznance, da so sneli tablo in jo večkrat zlomili. Trebušnik je bil sila hladnokrven. Naročil je novo tablo, na kateri je bil spet na prvem mestu slovenski napis. Nekaj dni kasneje je nekdo snel tablo in jo vrgel v bližnji jarek. Po Trebušnikovem naročilu sta pokojna Viktor Baloh in Franc Mežek spet namestila tablo na staro mesto. Ker pa se je to nenehno ponavljalo, je šel Trebušnik na železniško direkcijo in rekel: »Železniška postaja, tista baraka, stoji na občinskem svetu in dokler bom jaz župan, potem bo na tabli najprej slovensko ime. Če pa želite, da bo obratno, potem si kupite svet in si sami postavite železniško postajo.«

V tistih časih so železniške postaje postavljale občine.

In kaj je ukrenila železniška uprava? 150 metrov nižje od tedanje postaje proti Lescam je kupila zemljo in dala postaviti novo postajno poslopje, na katerem je bil nato do 1918. leta napis po njihovi želji. Leta 1943 so partizani požgali to železniško postajo in na istem mestu so potem zgradili novo (sedanjo).

Bohinjski železniški predor (med Bohinjsko Bistrico in Podbrdom v Baški grapi) so začeli vrtati leta 1900 z obeh strani in ga prebili osem mesecev pred določenim rokom, dne 31. maja 1904. leta. Železniško progo Jesenice–Trst so slovesno odprli 23. julija 1906. leta; odprl jo je nadvojvoda Franc Ferdinand d'Este. Tega so leta 1914 ubili v Sarajevu. Tri mesece pozneje so slovesno odprli karavanški predor.

No, kakšno zvezo ima predor s Trebušnikom? Kot kmet, gostilničar in konjski trgovec je konje kupoval po vseh krajih Slovenije, v Istri in na Hrvaškem. Hkrati je kupil od 20 do 40 konj. To je bilo v času, ko je bil avtomobilizem šele v povoju. Doma je zajahal konja, pa hajd na pot. Ubogi konj, ki je moral nositi to težo do morja, po Primorskem, Notranjskem in drugod.

Pred leti mi je pokojni Gaberšček, ki so ga vsi Tolminci klicali Nut (tedaj je bil najstarejši Tolminec) pripovedoval, kako je osebno poznal Trebušnika. Po Primorski je kupoval konje in jih prodajal naprej v Avstro-Ogrsko, oziroma v kraje današnje Avstrije. Ko so prebili predor med Podbrdom in Bohinjem in še ni stekla železnica, je po 30 do 40 konj gnal na Gorenjsko kar skozi ta dolg predor (o tem mi je pripovedoval tudi Trebušnikov sin Viktor). Ko pa so po progi začeli voziti vlaki, jih je v Mostu na Soči naložil na vagone in odposlal kupcem v Avstrijo.

Nekoč je Trebušnik po tolminski okolici kupoval konje. Pravzaprav on ni hodil od kmeta do kmeta, temveč je prek posrednikov razglasil po vaseh, naj tisti, ki prodaja konja, slednjega pripelje na določeno mesto, kjer se bodo pogodili za ceno.

No, na takih sejmihi so precej zaslužili tudi konjski mešetarji, ki pa so zaradi denarja povečini delali v korist Trebušnika. Po nekem takem sejmu in ko je Trebušnik s pomočjo kmetov že odgnal vse kupljene konje v Most na Soči, kjer naj bi jih zjutraj naložili v vagone, so kupčijo dobro zalili z vinsko kapljico v Kranjčevi gostilni v Tolminu.

Zvečer je v gostilno prišel neki kmet in že dobro razpoloženemu Trebušniku potožil, da zaradi dela ni mogel pripeljati konja na sejem oziroma zborni kraj, potrebuje pa denar, zato je konja zdaj pripeljal. Trebušnik ga vpraša, kje ima konja, nakar mu kmet odgovori, da je privezan pred gostilno (pred Kranjčevo gostilno je bila lesena naprava za privezovanje konj). Čim si ga je Trebušnik ogledal, sta že segla v roko in kupčija je bila sklenjena.

Konj je do pozne noči čakal novega gospodarja pred gostilno. Ko so jo zapirali, je Trebušnik prijel konja za vrvico, nekaj mrmral in jo peš mahnil proti Mostu na Soči, šest kilometrov daleč. Nabriti tolminski fantje, ki so z njim popivali, pa so mu skrivaj za hrbtom odrezali vrv, tako da je konj šel po svoje, oziroma nazaj h gospodarju, dobro opiti Trebušnik pa je med potjo dremal in sploh ni pogledal nazaj. Še naprej je držal vrvico, misleč, da vodi konja.

Zjutraj se je Trebušnik ves jezen vrnil nazaj v Tolmin rohneč, kdo mu je ukradel konja. Komaj so ga potolažili, da je bila to le šala, kajti konj je že spet stal privezan pred Kranjčevo gostilno.

Viktor Kržišnik je o očetu povedal tudi tole:

V začetku tega stoletja, ko je oče skozi predor Podbrdo–Bohinjska Bistrica srečno prignal konje, se je najprej odžejal v gostilni. Nato je gnal konje naprej in spotoma vse do Bleda izrul vse kole s tablami, na katerih so bila krajevna imena samo v nemščini. Seveda je ob tem rjovel, udrihal čez monarhijo in vzklikal lepi Sloveniji. Neki Bohinjec ga je zatožil in oče je spet moral na sodišče v Radovljico. Na sodišču je sodnik vprašal obremenilno pričo: Ali poznate Antona Kržišnika? Ne, je odgovoril Bohinjec. Ali poznate gostilničarja Muleja? Ne, je odgovorila priča. Poznate morda Trebušnika? Da, da, tistega pa poznam, je veselo pokimal ovaduh in pokazal na mojega očeta. S tem hočem povedati, da so ga ljudje bolj poznali kot Trebušnika in manj po pravem priimku.

Oče je bil res veseljak. Rad ga je pil, toda le redkokdaj je bil pijan. Dnevno je spil od dva do štiri litre vina, pa se mu ni poznalo. Mati je včasih pogodrnjala: Čudno, da se nikoli ne nasitiš tega vina. Oče se je le nasmehnil, pomežiknil, dvignil kozarec in rekel: Žena, zdaj pa ga bom kozarec še na tvoje zdravje.

Nekoč sem bil z njim v Radovljici in tam je za stavo, koliko ga lahko, spil zelo veliko. Zvečer se pripeljeva domov s popolnoma treznim 'šoferjem' – konjem. Oče je komaj zlezel s kočije. Mati ga je v kuhinji opazovala, kako mu glava omahuje, njegove motne oči, ki so škilile izza debelih vek, pa mu reče: »Odkar sva poročena, te takega še nisem videla.« Oče je dvignil glavo in odgovoril: »Že vse življenje mi govoriš, da ga nisem nikoli sit, kot vidiš, danes sem ga pa.«

Viktor je podedoval očetovo žilico za šale in je bil najbolj znani šaljivec v žirovniški okolici in povsod tam, kjer se je znašel v družbi. Tudi po več ur je v gostilnah zabaval goste in znanke; bil je tudi dober pevec.

Pred dvajsetimi leti je po okolici krožil Viktorjev dogodek. V Žirovnico je prišel turist, ki je nekoč dobro poznal Trebušnika. Srečal je Viktorja in ga vprašal: »Kako to, da si ti tako suh, ko pa je bil tvoj oče tak korenjak?«

Viktor ga ošine s pogledom, se nasmehne in reče: »To je takole: če bi oče imel mojo pokojnino, jaz pa njegove konje, gostilno in kmetijo, potem bi bil oče suhec, jaz pa debeluh.«

Pisatelj Janko Mlakar je ustvaril Trebušnika, ki je imel značilnosti Slovenca tistega časa, tisti v Žirovnici pa mu je bil res najbolj podoben. Mlakar je napisal več zgodb o Trebušniku in ne samo tiste, kako je hodil na Triglav; vse te pa so spodbujale narodno zavest, predvsem pa ljubezen do rodne grude, planin in morja.

Mulejevo gostilno, ki jo je vodil Trebušnik, po njegovi smrti leta 1928 pa njegova žena, so zaprli leta 1958. 1973. leta je dedinja hišo prodala in nova lastnica Ana Stenko jo je prenovila in odprla gostilno »Trebušnik«. Na posebni sobi je napis: Soba Trebušnik, na zidu nasproti točilne mize pa na lepi, kot prvi krajec lune zakrivljeni deski napis: TO LJUDSTVO BO ŽIVELO!

Trebušnik iz Podhoma

Trebušnik iz Žirovnice je bil le enkrat na vrhu Triglava, Matija Klinar iz Podhoma pri Bledu pa po mojem mnenju (in globokem prepričanju) sodi v Guinnessovo knjigo nenavadnih dogodkov in prav tako nenavadnih svetovnih rekordov. Večina ljudi meni, da je bil Anton Kržišnik-Trebušnik doslej najtežji človek, ki se je kdajkoli povzpел na Triglav (štirje gorenjski »srčni možje« so prvič osvojili Triglav 26. avgusta 1778. leta). Toda Trebušnik iz Žirovnice je tehtal od 135 do največ 142 kg (pisatelj Mlakar mu je namerno pripisal malo več). Podatku, ki ga posredujem, boste komaj verjeli, je pa dokazano zanesljivo povsem točen: Leta 1968 je bil tedaj oseminšestdesetletni Matija Klinar iz Podhoma štirikrat na vrhu Triglava, težak 154 kilogramov.

Leto dni pozneje (1969) so se železničarji na jeseniški postaji pogovarjali o Klinarju, njegovi teži in hoji v planine. Nekateri so trdili, da je nemogoče s tako težo priti na Triglav in da je celotna zgodba precej zabeljena. Po naključju se je tedaj Matija pripeljal z vlakom na Jesenice in brž ko so ga železničarji zagledali, so skočili k njemu in ga prosili, če bi stopil na uradno tehtnico (ker je bila vmes stava), koliko je težak. Slučajno sem bil dogodku priča in zato vem, kako je bilo.

»Če lahko pridem na Triglav, bom prav gotovo lahko stopil na tehtnico,« je z nasmeškom odgovoril Klinar in stopil na tehtnico. Železničarji so zazijali: 149,5 kg.

»Shujšal sem nekaj kilogramov, ker preveč lezem v gore, pa tudi doma imam obilo dela,« se je še naprej šalil in dodal, da bi bilo dobro, če bi tudi njemu v restavraciji kaj plačali tisti, ki so dobili stavo.

Nekaj dni kasneje se je Klinar spet tehtal na Bledu in tehtnica je pokazala 154 kg. »Ja, že deset dni nisem šel kam dlje peš, pa sem se spet malo zredil,« se je pošalil na račun svoje teže in prijateljev, ki so ga občudovali, da namreč on, možakar sedemdesetih let s 154 kg lahko kot za šalo pride do Aljaževega stolpa.

O Matiji Klinarju sem prvič pisal v časopis leta 1969, v naslednjih desetih letih pa še velikokrat. Niti eno uredništvo iz Slovenije, Zagreba, Beograda, Sarajeva, Skopja in verjetno še iz kakega mesta mi ni zavrnilo članka s fotografijo o Matiji Klinarju. Saj ni čudno, ta marljivi, vestni in vsestransko priljubljeni aktivist v raznih družbenih organizacijah je bil s to težo nad stopetdesetkrat na Triglavu.

Poleti leta 1966 sem pri Valvasorjevi koči v Karavankah spoznal Franca Ramovža iz Radovljice. Pripravljali smo se za odhod na otvoritev Prešernove kočice na vrhu Stola. Franc Ramovž se je priključil naši skupini. Spotoma nam je povedal, da je star osemdeset let. Ugibali smo, če mož govori resnico. Zdelo se nam je, da je pred nami mladenič, tako hitro je ubiral pot proti vrhu. Komaj smo ga dohajali. Pred Prešernovo kočico sta se z Matijo Klinarjem pristrčno pozdravila. Pa nekdo nagajivo reče:

Matija Klinar iz Podhoma (levo) in Franc Ramovž leta 1966 na Stolu. Foto Jože Vidic

»Matija, komu je težje v gorah? Tebi, ki si mlajši, ali Ramovžu, ki je starejši?«

Matija je z raztegnjenimi ustnicami in veselega obraza gromko odgovoril, da so slišali vsi okoli koče:

»Ramovžu je lahko. On je sem gor prinesel osemdeset let in 55 kg, jaz pa 66 let in 154 kilogramov. Zdaj pa sami presodite, komu je lažje in komu težje.« Ramovž ni odgovoril, le močno je potegnil svojo priljubljeno pipo in pomežiknil.

Med Ramovžem in Klinarjem je bila velika razlika. Klinar je bil rojen v gorski vasi in že od leta 1920 član planinskega društva. Na Triglav se je prvič povzpel 1921. leta, nato pa vsako leto po večkrat. Od leta 1930 mu je tehtnica stalno kazala 130 kilogramov, po vojni pa okoli 150. Debelost ga nikoli ni ovirala pri delu.

Franc Ramovž je začel planinariti šele po upokojitvi. In to tako zagnano, da je oblezel vse slovenske planine in tudi bil nešteto krat na vrhu Triglava. Medtem ko je bil Klinar veseljak in družaben, je bil Ramovž resen samotar. Na sprehode, na lov (preko 60 let je bil lovec) in v planine je najrajši hodil sam. »Moja zvesta spremljevalka je pipa,« mi je dejal, ko sva se v začetku maja 1971. leta srečala v Radovljici.

»Kako pa kaj zdravje?« sem ga vprašal, ko je veter pometal radovljiške ulice.

»Hvala, kar gre. Pravkar sem prišel z Brezij,« mi je odgovoril. »Letos grem spet na Triglav, zato že pospešeno treniram hojo. Vsak dan sem na poti. Danes sem bil na Brezjah, včeraj v Begunjah, predvčerajšnjim na Bledu... Veste, januarja

letos sem že dopolnil 85 let, praznoval pa bom tam gori,« in pokazal proti Triglavu. Čez nekaj dni, bilo je 24. maja 1971. leta pa sem presenečen v časopisih prebral, da ga je povozil avto, »ko je šel po desni strani ceste proti Brezjam, je v ostrem nepreglednem ovinku pripeljal za njim osebni avto...« Umrl je v jeseniški bolnici.

V tistih dneh me je Matija Klinar poklical v Podhom in prosil, naj o njegovem prijatelju Ramovžu kaj napišem za časopis. Povedal sem mu, da v zvezku že imam zapisano njegovo življenjsko pot, ki sem si jo zapisal ob zadnjem najinem snidenju v Radovljici; objaviti sem jo nameraval tedaj, ko bi Ramovž svoj jubilej slavil na Triglavu.

Franc Ramovž je bil vseskozi zaposlen pri železnici. 1905. leta se je zaposlil na progi Rateče–Bela peč. 1908. leta je bil vpoklican k vojakom, po odsluženju vojaščine pa je bil postavljen za pomočnika načelnika železniške postaje v Podmelcu v Baški grapi. Od tam je bil premeščen v Kranjsko Goro, nato so ga poslali v Dalmacijo in spet nazaj v Kranjsko Goro, nato k železnici v Istro, iz Istre v Radovljico, čez kako leto v Vrpolje na Hrvaškem, od tam za načelnika postaje Šaš v Slavonijo, pa zopet za načelnika postaje Soteska v Bohinju. Iz kraja v kraj se je selil kot ptica selivka. In to ne po svoji želji; in ne zato, ker bi bil slab ali problematičen delavec. Kjerkoli je bilo pomanjkanje kadra, tja so poslali Ramovža. Iz Soteske so ga premestili za načelnika postaje Čušperk pri Grosupljem, od tam pa v Radovljico, dokler se z upokojitvijo 1939. leta ni na Jesenicah končalo njegovo službeno potovanje.

»Rad sem delal pri železnici,« mi je dejal Ramovž, »bili smo dobro plačani. Ko sem šel v pokoj, sem imel 33 let delovne dobe. Pred vojno so prometni delavci pri železnici odhajali s 30 leti delovne dobe v pokoj. Takrat sem imel tri leta delovne dobe preveč, po današnjem zakonu pa jih imam nekaj let premalo.«

Poznam zbiralce znamk, starega denarja, škatlic od vžigalic, hotelskih jedilnih listov in kaj vem česa še vsega. Za Matija Klinarja lahko zapišem, da je bil »zbiralec« funkcij. Prosim, ne jemljite te besede dobesedno. Kajti gre za funkcije, ki niso prinašale ne slave in ne denarja, pač pa polno malho dela. Naj citiram, kaj sem 30. aprila 1969. leta zapisal v (Gorenjskem) Glasu:

»Predsednik gasilskega društva Podhom je Matija Klinar, predsednik občinske gasilske zveze Radovljica je Matija Klinar. Predsednik planinskega društva Gorje je Matija Klinar. Član glavnega odbora Planinske zveze Slovenije je Matija Klinar. Predsednik turističnega društva Gorje je Matija Klinar. Predsednik Rdečega križa Zasip-Podhom je Matija Klinar. Predsednik nadzornega odbora občinskega odbora RK Radovljica je Matija Klinar. In tako naprej. Ljudje imajo Matijo radi, mu zaupajo in na vseh volitvah glasujejo zanj...«

Matija Klinar je bil rojen 24. februarja 1900. leta v Plavškem Rovtu nad Jesenicami v trdni in zavedni kmečki družini. Pri Martinovcu se je reklo po domače. Njegov oče Blaž je bil kmet; umrl je leta 1901, star 41 let (za pljučnico). Mati Marija Smolej je bila s Hrušice; umrla je leta 1940, stara 78 let. Matija je od očeta podedoval visoko postavo (oče je bil sicer vitke postave), od mame pa debelost; ob smrti je tehtala 130 kg.

Od vseh bratov in sester je Matija umrl najstarejši, star 89 let. Umrl je 21. junija 1989. leta v Podhomu, pokopali pa so ga na pokopališču v Zgornjih Gorjah. Pred smrtjo je tehtal 110 kg. V tej Martinovčevi družini noben otrok ni umrl v mladosti in so vsi dočakali častitljivo starost: Tomaž 80, France 74, Marija-Mina 84, Blaž 80, Jakob 65, Ana 78, Neža 81, Ciril 74 in Jožefa, ki je umrla, ko je bila stara 80 let. Kot vidimo, je Matija umrl zadnji iz te družine.

Pet razredov osnovne šole je Matija opravil na Jesenicah. Med prvo svetovno vojno je bil edini možki na tej kmetiji, kajti vsi njegovi bratje so bili starejši in kot taki so bili vpoklicani v avstro-ogrsko vojsko. Vsi so to vojno preživel.

Leta 1916 je Matija na ukaz tedanje oblasti z volmi prevažal material, ko so gradili cesto na Vršič; pri gradnji so pomagali tudi ruski vojni ujetniki. Leta 1918 je bil že »zrel« za vojaka (star 18 let), vpoklicali so ga, le dober mesec urili in že poslali na fronto k reki Piavi. Po vojni se je za nekaj mesecev zaposlil pri železnici, nato se je pridružil borcem za severno mejo.

Po vrnitvi s Koroške se je zaposlil pri firmi Schrey na Jesenicah, kjer je bil lesni manipulant. Schrey je bil kmet na Jesenicah, Slovenec z nemškim priimkom; z ženo sta imela dve hčerki. Ta kmet je bil hkrati lesni trgovec in je z Jesenic širil trgovino v Gorje in v Bohinj. Zato ga je trgovec leta 1925 poslal za lesnega manipulanta v Gorje. Od kmetov je kupoval les, slednji so ga pripeljali do določene železniške postaje v Bohinju, kjer so ga naložili na vagone in odposlali kupcu v Italijo.

Leta 1926 se je Matija poročil z Ano Razinger iz Planine pod Golico (tedaj Sveti Križ). Bila je Adamičeva; bila sta enako stara. Umrli je 23. 1. 1986. Njuni otroci so bili: Stana (roj. 1926) je upokojena računovodkinja in živi v Ljubljani (bila je udeleženka NOV); Lojz živi v Podhumu kot upokojeni instalater (tudi udeleženec NOV); Božena, knjigovodkinja živi na Blejski Dobravi kot invalidska upokojenka; Bogdan-Matija je visokokvalificirani remontni delavec, živi na Jesenicah (na Javorniku), najmlajša Marica, računovodkinja, pa živi v Sebenjah pri Bledu.

Leta 1938 sta si zakonca Klinar v Podhumu sezidala hišo in si kupila nekaj zemlje. Že od prvih dni si je Matija v gorjanskih in bohinjskih vaseh pridobil sloves poštenega in vestnega človeka. Prijetno je bilo z njim v družbi. Najhujše ure v življenju pa je Matija preživel ob koncu marca 1945. leta. Njegovi spomini na tiste dni so vredni zapisa:

»Kot partizan sem bil pri Gorenjskem vojnem področju v Farjem potoku v Selški dolini (vas se zdaj imenuje Potok). Operativno ozemlje komande Gorenjskega vojnega področja, ki je bila ustanovljena avgusta 1944. leta, je obsegalo ozemlje od Medvoških hribov, Polhograjskih Dolomitov, Cerkljanskih hribov, Porezna, Julijskih Alp do tromeje pri Ratečah, Karavank in Kamniških planin. Področje je ustanovilo Komando mesta Kranj s sedežem v Kropi, Komando mesta Škofja Loka s sedežem v Martinj vrhu, Komando mesta Bled s sedežem v Podjelju v Bohinju, Komando mesta Radovljica, Komando mesta Jesenice in še nekatere, obenem pa tudi partizanske straže pri vseh teh komandah; to so bile maloštevilne enote (od 10 do 20 borcev), ki so opravljali stražarsko službo, mobilizacijo po vaseh, prehrabne akcije, spremljali so mobilizirance in prostovoljce z Gorenjske na Primorsko. Področje je s hrano oskrbovalo enote 9. korpusa, organiziralo je več različnih delavnic, tu je delovalo tudi partizansko sodišče.

To je le strnjeno pojasnilo, kaj je bilo Gorenjsko vojno področje. V zadnji nemško-domobranski ofenzivi proti enotam NOV marca in aprila 1945. leta smo se še z nekaterimi drugimi edinicami umaknili proti Poreznu, kamor smo prispeli 24. marca 1945. leta. Zaradi megle so se Nemci neopazno približali vrhu Porezna. Naenkrat se megla dvigne in bili smo obkoljeni. Narodni heroj Andrej Žvan-Boris iz Sp. Gorij, namestnik komandanta področja je poveljeval, naj zavzamemo položaje za boj. Tu je padlo 32 borcev, okoli 160 so jih ujeli, od teh takoj naslednji dan 29 ustrelili v vasi Davča in okoli 100 v vasi Jesenica pod Poreznom, 9 v sosednji vasi Ravne in 10 v bližnji vasi Orehek.

Mnogi so se razbežali, kajti to je bila edina rešitev. Mene so ujeli v Baški grapi. V kletnih prostorih šole v Podbrdu nas je bilo 42 ujetnikov s Porezna. Tedaj še nismo vedeli, da so okoli 130 ujetnikov že postrelili in to na cvetno nedeljo 25. marca. Mi smo imeli srečo, ker so nas esesovci izročili v varstvo orožnikom. Ti so nam na cvetno nedeljo zjutraj odkrito povedali, da nam hrane ne morejo dati, ker je tudi sami nimajo. O tem so obvestili tudi župnika, ki je potem dopoldne med mašo vernikom oznanil, koliko ujetnikov je zaprtih v šoli in kako je s hrano. Orožniki so namreč župniku rekli, da nam hrano lahko prinesejo vaščani...

Ja, tisti župnik je pa res moral biti dober človek. Čeprav je bilo Podbrdo siromašen kraj (nekaj let po vojni so v starih obnovljenih vojašnicah in novih tovarniških halah zgradili tekstilno tovarno Bača), so ljudje prinesli veliko hrane v župnišče, iz župnišča pa nam v zapor kuhano hrano. Čez nekaj dni so mlajše moške napotili v goriške zapore, starejše pa izpustili. Tako se je srečno končala moja partizansčina. Če le pomislim, da sem tehtal 130 kg, ko je bila bitka na Poreznu, pa me kljub obilni postavi ni zadela nobena krogla, se hkrati zgrozim in razveselim.«

Po vojni je bil Matija lesni manipulant pri Lesni produktivni zadrugi, nato pa pri okrajni produktivni zadrugi za lesarstvo. Leta 1955 so ga upokojili in od tedaj se je še bolj posvetil družini in družbenemu delu. Že leta 1945 (torej takoj po osvoboditvi) je bil član komisije, ki je v triglavskem pogorju pregledala in popisala stanje vseh planinskih objektov in izdelala program obnove. Bil je med ustanovitelji Turističnega društva Vintgar-Gorje, ki je poskrbelo za obnovitvena in vzdrževalna dela v soteski Vintgar. Prva leta je bil gospodar tega društva, od leta 1950 pa predsednik. Leta 1976 so na njegov predlog izvolili drugega, njega pa za častnega predsednika. Postal je tudi častni član Gorenjske turistične zveze.

Po osvoboditvi je sodeloval pri ustanovitvi krajevnega odbora Rdečega križa (ki je sicer deloval že pred vojno) Zasip-Podhom in bil vse do leta 1985 njegov predsednik, potem pa do smrti častni predsednik.

Leta 1931 je bil v Podhomu med ustanovitelji gasilskega društva, po vojni pa vse do leta 1985 predsednik društva, nato do smrti častni predsednik. Aprila 1982. leta so občinske gasilske zveze sprejele sklep, da se mu dodeli naslov Gasilski veteran gorenjskih gasilcev.

Takoj po prvi svetovni vojni je v rodnem Plavškem Rovtu začel čebelariti. Ko se je preselil v Podhom, so se z njim preselile tudi čebele. Pred vojno je bil tajnik Čebelarske družine Gorje, po vojni pa vse do leta 1986 predsednik, nato do smrti častni predsednik. Čebelaril je vse do smrti.

Naj bo ta zapis tudi Matiji Klinarju v spomin, v zahvalo in priznanje.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor beschreibt Interessantes aus dem Leben des Gastwirtes und Bauern Anton Kržišnik-Trebušnik aus Žirovnica, des Feuerwehrmanns Matija Klinar aus Podhom und des Eisenbahners Franc Ramovš aus Radovljica. Trebušnik war sechzehn Jahre lange Bürgermeister der Gemeinde von Breznica. Er handelte überaus erfolgreich mit Pferden. Interessant ist Trebušniks Aufstieg auf den Triglav, trotz seines grossen Körpergewichts. Der begeisterte Bergsteiger Klinar eroberte trotz seiner 154 Kilogrammen mehrmals den Triglav. Im Gegensatz zu diesen beiden war Ramovš dadurch bekannt, daß er, trotz seiner achtzig Jahre, noch immer regelmäßig auf den Triglav ging.

Cene Avguštin

JAKA TORKAR*

Akademski slikar Jaka Torkar obvladuje v svojih umetniških prizadevanjih malodane vse oblike likovnega izražanja: od slikarstva, risbe in grafike do plastičnega oblikovanja. Podobno je tudi s tematiko, ki zajema v svoj okvir krajino, tihožitje, portret in različne figuralne kompozicijske sestave.

Težko je pravzaprav reči, na katero motivno področje se v največji meri osredotoča slikarjeva ustvarjalna moč: na monumentalno grajeno gorsko krajino, na mehko občuten šopek cvetja, na neverjetno podobnost njegovih portretov, slikanih in plastičnih z upodobljencem itd.

Podoba našega visokogorskega sveta je našla v Jaku Torkarju najboljšega upodabljalca. Nobeden od naših slikarjev ni v toliki meri dojel monumentalnosti in veličastva naše gorske scene kot naš slikar. Njegovi pogledi na severno triglavsko steno, na kristalno zasnovno Jalovca, na Stenar in Škrlatico, na Martuljkovo skupino ali na gore nad Krnico. Čeprav je posebno v detajlih realističen koncept na prvi pogled opazen, služi le-ta posebnemu cilju: oblikovno otipljivi glorifikaciji slovenskega gorskega sveta. V mnogih primerih ta monumentalen pristop do motiva dopolni slikarjeva izrazito čustveno obarvana komponenta. Mogočnosti scene se pridruži mehko občuteno razpoloženje. Ta sestavina še posebej prevladuje v Torkarjevih »dolinskih« krajinah, kjer se posebno v motivih ob reki Krki prelije v pravo liričnost.

* Tekst je bil napisan za katalog ob samostojni razstavi akademskega slikarja Jaka Torkarja v razstavnem salonu DOLIK na Jesenicah od 9. do 28. novembra 1990.

Moč slikarjevega doživljanja gorskega sveta se v nekaterih kompozicijah stopnjuje do prave romantične zanesenosti, ko sliko sprejemamo prej kot privid kot pa neko realistično danost.

To romantično občutje prihaja do izraza tudi v nekaterih avtorjevih cvetličnih tihožitjih. Iz zasenčenega ozadja poganjajo žametasto mehki cvetovi, katerih barvitost in plastičnost stopnjuje iznad slikarjevega očišča prihajajoča svetloba. Bogati izbor tihožitij dopolnjujejo tihožitja s sadjem, kruhom itd.

Umetnikov slikarski talent je posebej viden tudi v številnih portretih v olju ali v risbi. Slikarjev začetni, tudi v izbiri kostumov nekoliko romantizirani pristop k objektu se kasneje spremeni v težnjo po skoraj absolutni podobnosti portretiranca s portretno podobo, vendar ne samo v smislu njegove telesne pojavnosti, temveč predvsem v izrazu in v poudarjanju tistih lastnosti, ki vodijo k njegovi polni identifikaciji. Klasičen primer je portret Jakoba Aljaža.

V zadnjem času se Jaka Torkar loteva tudi večjih figuralnih kompozicij. Tako kot skuša dvigniti našo predstavo o slovenskem planinskem svetu na neko dvignjeno podnožje, tako tudi zgodovinskim scenam, ki jih upodablja, pritika določen simbolni, včasih kar apoteozen značaj.

Različne potrebe in naročila so Jaka Torkarja privedla tudi na področje kiparskega oblikovanja. Poleg spomeniških in večjih figuralnih plastik je ustvaril vrsto portretov, med njimi nekaj otroških, ki podobno kot njegove slikane portretne upodobitve še posebej razodevajo lastnosti odličnega mojstra.

Jaka Torkar je bil rojen 23. julija 1932 v Lescah pri Bledu. V letih 1942 do 1945 je bil skupaj z materjo v taboriščih Wernfels, Fohrt in Ratzberg pri Erlangenu. Po končani nižji gimnaziji na Jesenicah, kjer je že kot dijak sodeloval v likovnem klubu DOLIK, je nadaljeval šolanje na Srednji šoli za oblikovanje in na Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani, kjer je diplomiral leta 1956. Tri semestre je

Jaka Torkar: Stara Sava, jedkanica 1972

obiskoval specialko za grafiko pri prof. Božidarju Jakcu. Od leta 1960 do 1962 je poučeval likovni pouk na jeseniških šolah, odtlej pa dela kot svobodni umetnik na Jesenicah.

Izjemno obsežen in izrazno razvejen ustvarjalni opus Jaka Torkarja se razteza od slik – pretežno krajine, tihožitja in portreti – v vseh izraznih tehnikah (olje, akvarel, pastel, tempera, kreda, mešana tehnika, gvaš, risba, grafika) do kiparstva, medaljerstva, oblikovanja panoram za turistične prospekte, časopisnih ilustracij, druge uporabne grafike, knjižne opreme, izdelave diplom, domicilnih listin in stenske dekoracije.

SAMOSTOJNE RAZSTAVE: 1961 – Gorenjski muzej Kranj, ilustracije h Klinarjevi Rdeči kantati; 1972 – Gledališče Tone Čufar, Jesenice, portreti članov Slovenskega okteta; 1979 Vrhnika, krajine, portreti, tihožitja; 1981 – Festivalna dvorana, Bled, krajine; 1988 – Kemijski institut Boris Kidrič, Ljubljana, krajine, tihožitja, figuralne kompozicije, 1990 – razstveni salon Dolik Jesenice, portreti in tihožitja.

SKUPINSKE RAZSTAVE: V letih 1963, 1964 in 1965 je razstavljal v okviru Društva slovenskih likovnih umetnikov, Gorenjskih likovnih umetnikov in likovnega kluba DOLIK na Bledu, v Kamniku, Kranju, Ljubljani, Trbižu – Italija, Trzinu, Beogradu in Subotici. V letih 1989 in 1990 s skupino gorenjskih slikarjev na Bledu, Galeriji Avsenik v Begunjah, Radovljici, salonu DOLIK na Jesenicah in v Kranju. Od leta 1971 se redno pojavlja na skupinskih razstavah likovnih del, ustvarjenih v slikarskih kolonijah, ki se jih udeležuje.

SLIKARSKE KOLONIJE: 1971 – V. Groharjeva v Poljanah nad Škofjo Loko; 1971 – I. slikarska kolonija »Mlini na Krki« na Dolenjskem; 1972 – VI. Groharjeva v Poljanah; 1972 – II. dolenjska slikarska kolonija; 1973 – »Gorenjkina« slikarska kolonija v Kranjski Gori; 1974 – »Gorenjkina« kolonija v Kranjski Gori; kolonija v Bovcu; 1976 – kolonija Rudi Kogej v Bovcu; 1977 – kolonija Rudi Kogej v Bovcu; »Gorenjkina« kolonija v Podkorenu; 1978 – kolonija Rudi Kogej v Bovcu; 1979 – kolonija Rudi Kogej v Bovcu; 1980 – kolonija Rudi Kogej v Bovcu; planinska slikarska kolonija Vrščič; 1981 – planinska slikarska kolonija v Vratih; kolonija Rudi Kogej v Bovcu; 1986 – XII. kolonija Rudi Kogej v Bovcu; 8. likovna kolonija Bistra; teden slikarjev v Celovcu – Avstrija; 1987 – 9. kolonija Bistra; slikarska kolonija v Celovcu – Avstrija; 1989 – slikarska kolonija Postojna.

JAVNI SPOMENIKI (kiparska dela): 1970 – osemmetrski relief (sejna soba Skupščine občine Jesenice); 1973 – doprni kip dr. Milana Čeha (Obratna ambulanta Železarne Jesenice); 1973 – spominska plošča borcem prostovoljcem za severno mejo (Jesenice, Podkoren); 1975 – Talec (Moste pri Žirovnici); 1975 – relief na poslovnih vežicah na Blejski Dobravi; 1976 – spomenik talcem na Koroški Beli; 1977 – doprni kip Andreja Žvana (vojašnica na Bohinjski Beli); 1978 – doprni kip dr. Janka Benedika (dom starostnikov v Radovljici); 1981 – doprni kip Antona Dežmana-Tončka (vojašnica v Radovljici); 1981 – doprni kip Matija Čopa (Osnovna šola Gorenjskega odreda Žirovnica); 1981 – spomenik NOB na Pristavi nad Koroško Belo; 1981 – doprni kip Simona Gregorčiča (Vrsno, Gorica – Italija); 1981 – doprni kipi: Anton Dežman-Tonček, Jože Gregorič-Gorenjc, Matija Verdnik-Tomaž, Andrej Žvan-Boris (Spominski park Jesenice); 1981 – doprni kip Tone Čufar (Spominski park Jesenice); 1984 – doprni kipi: Pavla Mede-Katarina, Ivan Slavec-Jokl, Vinko Zevnik-Železnik (avla Skupščine občine Kranj); 1984 – Jože Zupan-Ježek (Osnovna šola Karavanških kurirjev NOB Koroška Bela).

ILUSTRACIJE IN DRUGA DELA UPORABNE GRAFIKE: 1957/58 – Miha Klinar: Trojanski konj – roman (tednik »Železar«); Miha Klinar: Roparji – roman (»Železar«); 1959 – inž. Avgust Karba: Povest o železu (»Železar«, »Pionirski list«); 1960 – dr. Aleksander Rjazancev: Od fužin do železarstva (»Železar«), dr. Aleksander Rjazancev: Ogledalo preteklosti (»Železar«); 1961 – dr. Aleksander Rjazancev: Z Javornika v Radovno – železarska zgodba iz 18. stoletja (»Železar«); 1963 – ilustracije za Tehnično prilogo »Železarja«; 1970 – ilustracije za serijo TV-oddaj »Stare krčme na Slovenskem«; 1975, 1976 – ilustracija kataloga Slovenskih železarn; ilustracija kataloga jugoslovanskih železarn; razstavni panoji v Tehniškem muzeju Železarne Jesenice in v Čebelarskem muzeju v Radovljici.

KNJIŽNE OPREME: 1957 – oprema revije »Železar«, 1961, 1962, 1963 – oprema revije »Srečno« Zavoda za zaposlovanje Jesenice; Miha Klinar: Rdeča kantata; 1970 – Tone Čufar: Tovarna – povest; 1972 – Andrej Kokot: Čujte, zvonovi pojo – pesniška zbirka; 1973 – Miha Klinar: Na mrtvi straži – pesniška zbirka; Črtomir Šinkovec: Škorčeva šola – zbirka otroških pesmi in ugank.

NAGRADE: 1971 – Prešernova nagrada gorenjskih občin; 1971 – Čufarjevo priznanje za kulturo občine Jesenice; 1984 – priznanje »1. avgust« Skupščine občine Jesenice; 1988 – Red republike z bronastim vencem.

JAKA ČOP – MOJSTER PLANINSKE FOTOGRAFIJE

Jeseničan Jaka Čop nam z mojstrsko fotografijo že več kot pol stoletja odkriva nedotaknjeno in prvobitno naravo, predvsem naše gore. V letu 1991 praznuje življenjski jubilej – svojo osemdesetletnico, kar je gotovo dovolj tehten razlog, da se mu s predstavitvijo v zborniku pomembnih ljudi in dogodkov naše sredine oddolžimo za njegovo življenjsko delo ter ga spodbudimo, da s svojo neizmerno voljo in ustvarjalno energijo predstavi še vse tisto, kar se mu zdi pomembno ohraniti in pokazati nam na fotografijah ali na diapozitivih.

Jaka Čop izhaja iz stare železarske rodbine, ki se je v prejšnjem stoletju iz Planine pod Golico preselila v Bohinj. Tam je bil njegov stari oče mojster v fužinah. Ko pa je bilo konec železarstva v Bohinju, se je družina preselila na Savo na Jesenice.

Jaka Čop se je rodil leta 1911. Na Jesenicah je zaključil meščansko šolo, nato pa se je šolal na gostinski šoli v Ljubljani. Po dveh letih je moral šolo zapustiti, ker mu je po poškodbi ostalo negibno koleno. Zaposlil se je v jeseniški železarni, kjer je 37 let delal v tehničnem biroju.

Vse svoje življenje je preživel v službi ali v gorah – tak je bil tudi njegov oče, še bolj pa njegov stric Joža Čop – pojem slovenskega alpinizma. Že kot deček se je srečeval s planinstvom in se zanj navdušil. Doma v kavarni, ki je bila zbirališče planincev, kot so bili stric Joža Čop, dr. Miha Potočnik, dr. Stane Tominšek, pisatelj Janez Jalen in drugi, je slišal zgodbe z gora. Iz teh zgodb je tako dobro spoznal pot na Triglav, da je ob prvem vzponu popeljal na vrh bogato soseda in si s tem prislužil denar za prenočišče in okrepčilo. Pogosto je pomagal tudi teti Jerici, ki je bila oskrbnica v Kadilnikovi koči na vrhu Golice. Ko se je zaposlil, je ob sobotah po šihu odhajal naravnost v gore, ob ponedeljkih pa se je vračal zjutraj v tovarno, popoldne pa domov.

Na Triglav se je povzpел preko dvestokrat. Prepotoval in prehodil je tudi domala vse Alpe in vso Evropo. Tudi odkar je upokojen, še vedno veliko potuje. Od mladih nog pa ga na poti spremlja fotografski aparat.

Cilj nešteti Čopovih potovanj je iskanje lepote v naravi. Vztrajno in potrpežljivo išče zanimive motive slovenske krajine, posebno gorskega sveta. Le tisti, ki se sami podajajo v gore, vedo, koliko hoje in iskanja je potrebno, da spoznaš »obraz« gora, ki je enkrat ljubezniv, prijazen, vablljiv, drugič grob in okruten. Zaradi enega samega posnetka je včasih treba prehoditi kilometre in kilometre ali čakati ure in ure v vročini, mrazu, snegu s pripravljeno kamero.

Jaka Čop je izrazit krajinar – lirik. Na njegovih fotografijah je le redko človek, ogromno pa je nedostopnih sten, z bohotnim cvetjem posutih gorskih livad, slikovitih stvaritev narave in ljudi, grozljivega vzdušja neviht, megla, igre svetlobe in sence...

Svoje fotografije je objavljал v številnih revijah in časopisih, morda največ v Planinskem vestniku, pa tudi v mnogih knjigah s planinsko tematiko, npr. Triglav in njegova soseščina (1953), V naših stenah (1954), Plezalni vzponi – turni smuki, Gorski vodnik po Julijskih Alpah (1961), Srečanje z gorami (1968), Življenje gornika – dr. Kugy (1968), Pretrgana naveza (1971), Moja Trenta (1979), Čudovita pot (1986)...

Simpatije planincev in vseh, ki jim je pri srcu neokrnjena narava, pa si je

pridobil s svojimi štirimi foto monografijami, ki so prava umetniška osebna izpoved človeka – planinca, ki zna ujeti v objektiv, kar nam je narava dala najlepšega. To so knjige: **Svet med vrhovi** (1962), **Raj pod Triglavom** (1968), **Viharniki** (1970) in **Kraljestvo Zlatoroga** (1989).

Že ob prvi knjigi **Svet med vrhovi** je kritik ugovoril, da se iz objavljenih posnetkov zrcali Čopov temeljni odnos do planin – njegovo lirčno doživljanje narave, primarno čustvovanje krajinarja, ki odkriva nedotaknjene in nedotakljive lepote gora. V vseh objavljenih fotografijah prevladujejo kristalno čisti preliv svetlobe in sence, narava v svojih prvobitnih oblikah. Sto štiri črno-bele fotografije prikazujejo Julijce in Karavanke. Uvod je knjigi napisal dr. Miha Potočnik, avtor sam pa je z naslovi k fotografijam poudaril njihovo lirčno vsebino.

Tudi za drugo Čopovo knjigo **Raj pod Triglavom** velja približno enaka ocena, saj bi lahko rekli, da je nadaljevanje prve. V njej je natisnjenih dvesto črno-belih fotografij.

Dve leti kasneje, leta 1970 pa je izšla tretja Čopova knjiga **Viharniki**. Posvetil jo je svojemu stricu gorniku Jožu Čopu. Besedila k slikam je prispeval pisatelj Tone Svetina in so avtorsko delo umetnika, ki tako kot fotograf globoko občuti izpovednost viharikov.

To knjigo je pisatelj Branko Hofman ocenil kot najpopolnejše Čopovo delo. »V motivih je avtor razkril sebe, svoje čutenje in življenjsko filozofijo, dal svoji izpovedi tak socialni in moralni okvir, da nam vzbuja širše eksistenčne in zgodovinske asociacije. S tem je dosegel, kar je domena umetnosti – razčlenjen detajl je približal spoznavni sintezi.«

Leta 1971 je Jaka Čop za svoje fotografsko delo prejel gorenjsko Prešernovo nagrado in zlato plaketo gorenjskih občin z naslednjo utemeljitvijo: »Njegove fotografije niso naključne temveč smotno in svojevrstno odkrivanje gorskega sveta Julijcev...« Tega leta je bil nagrajen tudi s Čufarjevo plaketo.

Četrta Čopova knjiga ima naslov **Kraljestvo Zlatoroga**. Posvečena je župniku Jakobu Aljažu. Natisnjenih je sto izbranih barvnih posnetkov Julijcev. V uvodu je pravljica o Zlatorogu, ilustrirana z akvareli iz trentarskega muzeja. Predgovor sta knjigi napisala dr. Matjaž Kmecl in France Stelè, ki je knjigo tudi opremil. V angleščino in nemščino je besedilo prevedel dr. Dušan Čop.

Jaka Čop načrtuje tudi še peto – dokumentarno turistično knjigo o dolini Trente.

Jaka Čop je svoje predvsem planinske fotografije predstavil tudi na številnih razstavah. Imel je preko šestdeset samostojnih foto razstav; nekaj posebnega je bila razstava Kozolci, s katero je prekrizal poleg Slovenije tudi slovensko zamejstvo – in teh fotografij je za celo knjigo.

Zelo rad pokaže tudi svoje diapozitive. S pripovedko o Zlatorogu je obiskal številne šole povsod po Sloveniji in preko 60.000 osnovnošolcev navduševal za lepote Julijskih Alp. Številni so odmevi in zahvalna pisma otrok, ki jim njegovo slikovito pripovedovanje spodbuja domišljijo in ljubezen do slovenske zemlje.

Jaka Čop je bil kot član turističnega društva v Žirovnici zelo aktiven pri postavitvi doprskih kipov Prešerna, Finžgarja, Čopa, Jalna in Janše pred žirovniško osnovno šolo ter pri oblikovanju Poti kulturne dediščine.

Tako se pred nami razgrinja bogato življenje in delo osemdesetletnega planinca, fotografa, gorskega vodnika, predvsem pa ljubitelja naravnih lepot, ki ima še polno idej, kako obogatiti tudi turistično ponudbo naše dežele.

Podelitev slovenskega turističnega nageljna za leto 1990 poleg drugih javnih priznanj priča o tem, da je njegovo iskanje potrjeno tudi v slovenskem kulturnem prostoru.

POMEMBNEJŠA PRIZNANJA

Zlata plaketa za življenjsko delo – Foto zveza Slovenije

Priznanje Foto zveze Jugoslavije 1976

Orden s srebrno zvezdo Republike Slovenije 1981

Prešernova nagrada in zlata plaketa gorenjskih občin – Kranj 1971

Plaketa Toneta Čufarja Jesenice – 1971

Priznanje za postavitev spomenika Simonu Gregorčiču – Vrsno 1974

Turistični nagelj 1990

V Trenti, v ozadju Razor in Planja. Foto Jaka Čop

SPOMINI

Franc Konobelj-Slovenko

DRUGA PARTIZANSKA ZIMA POD STOLOM

Bil sem že star partizan. Več kot leto dni je minilo, odkar sem se petega avgusta 1941 izmaknil nemški aretaciji in se vključil v 1. četo Cankarjevega bataljona, imenovano tudi Jeseniška četa, ki se je pravkar vrnila z Lipniške planine na Jelovici.

Tam se je Cankarjev bataljon že po treh dneh svojega obstoja spopadel z Nemci. Cankarjeva četa je namreč po ustanovitvi Cankarjevega bataljona izgubila svoje ime in tako postala le 1. četa, oziroma Jeseniška četa.

Življenje v partizanih mi je utrdilo zavest, da se borim za pravično stvar. Tudi politično prepričanje nam je narekovalo, da bomo le z vztrajnostjo in borbenostjo dosegli cilj in tako prispevali svoj delež za pravičnejšo in boljšo družbo. Po petih mesecih partizanjenja sem bil sprejet v komunistično partijo.

Sedaj sem tudi že vedel, da bo borba še trda in da ji še ni videti konca. 20. junija 1942 je bil pod Stolom ustanovljen I. bataljon Gorenjskega odreda, kateremu smo ponovno dali ime Cankarjev bataljon. Po številnih akcijah, spopadih in zasedah ter premikih in umikih je prišlo še do nepredvidenega srečanja z raztrgancem Andrejem, ko sem bil težko ranjen in sem se zatekel na zdravljenje k dobrim znancem na Borovlje. Urška in Jaka Cegnar sta mi nudila začasno zatočišče. Urška je tudi poskrbela za obveze in mazila pri jeseniškem zdravniku dr. Kogoju.

Na podstrešju pri Cegnarjevih sem preživel ves oktober in november. Ta čas tudi nisem imel stikov z nikomer, saj bi lahko prišlo do izdaje. Nemci so za taka dejanja vsakega ustrelili. Moje starše in brata Ivana so skupaj s partizanskimi družinami z Jesenic in z Javornika že pregnali v Wernfels na Bavarsko.

Tu sem naredil le eno izjemo. Urška je pripeljala do mene Baragovo Živko, sicer dobro znanko, da bi se pogovoril z njo, kako bi se tudi ona vključila v našo borbo.

Skozi majhno podstrešno okno sem lahko opazoval le življenje okoli sosedne Lipejeve in Staretove hiše. Rane so se mi dobro celile. Tudi lačen nisem bil, saj je Urška dobro skrbela zame. Včasih sem že pozno zvečer prišel v kuhinjo, da smo se malo pogovorili in da sta mi Cegnarjeva povedala, kaj je novega.

Ko sem videl, da bom že lahko zapustil svoje varno zatočišče, sem prosil Jaka, da mi preskrbi zvezo. Bil sem popolnoma odvisen od njega, saj mi nihče od bližnjih ni mogel pomagati. Želel sem se tudi čimprej vrniti med partizane. Kljub gostoljubju sem se počutil neprijetno, saj če bi gestapo zvedel za moje zatočišče, se ne bi mogel umakniti.¹ Tudi hladno je že postajalo. Najbolj me je presenetila vest, da je Cankarjev bataljon, oziroma I. bataljon Gorenjskega odreda doživel v tem času dva težka spopada z Nemci in domačimi izdajalci.

Nekega dne ob koncu novembra mi je Jaka povedal, da imam drugi dan pripravljeno zvezo v grmičevju v bližini takratne brvi čez Savo na Borovljah.

Drugega dne pozno zvečer sem se odpravil na dogovorjeno mesto, kjer me je

1. Franc Konobelj-Slovenko – lastni spomini.

že čakal Karel Preželj, sekretar okrožnega komiteja KP za jeseniško okrožje. Seveda sem se pred odhodom še prisrčno poslovil od prijaznih Cegnarjevih.

Tako sem postal zopet partizan – borec. Moram priznati, da je bil čas, ki sem ga prebil pri Cegnarjevih, kljub gostoljubnosti poln negotovosti, saj nisem nikdar vedel, kaj gestapo ve. Prišlo bi lahko do nenadne preiskave in aretacije, kar se je kasneje tudi zgodilo. Zavedal sem se, da s podstrešja tudi ni umika. Zato sem bil še toliko bolj zadovoljen, ko sem lahko zopet svobodno zadihal. Karel Preželj, ki me je pripeljal, je bil že star partizan in ves čas izredno zavzet politični delavec. Bil je tudi dober organizator in številni novi odbori OF in partijske organizacije so z njegovo pomočjo nastale na območju jeseniškega okrožja. To se je tudi zelo poznalo pri preskrbi s hrano in z drugimi potrebščinami. V tem času se je za partizane zbirala hrana večinoma na žirovniškem območju. Tu tudi niso bili tako odvisni od živilskih kart.

Preželj me je pripeljal v dolino Završnice. V Strmeh nad Tonejčkovo žago, ki je takrat še obratovala, je stala majhna baraka. Bila je dobro prikrita, tako da je ni bilo možno videti od nikoder. Paziti je bilo potrebno na dim. Raztrganci so večkrat naša taborišča zasledili prav po tem izdajalskem dimu. Baraka je imela dobro streho in znotraj so bile špranje dobro zamašene, tako da mráz ni mogel vdirati skozi. Tudi steze do barake ni smelo biti nobene. To je bila že dobro preizkušena partizanska taktika; kdor se je vračal v taborišče, ni smel nikdar iti po isti poti.

Dolina Završnice z umetnim jezerom

Prijetno je bilo ponovno snidenje s starimi znanci. Nekaj sem jih spoznal že v letu 1941, še več pa to leto.

Zahvalil sem se Karlu za spremstvo in ob slovesu mi je dal še nekaj nasvetov in pobud. On je bil tudi edini, ki je lahko prihajal v naše taborišče. Bil je namreč odgovoren za politično delo; pa tudi razne informacije nam je prinašal, tudi o ljudeh, ki so nam bili nevarni. Takrat še nismo imeli svoje obveščevalne službe.

Tu so bili že stari znanci, ki so se vrnili z Jelovice in bili pred tem vključeni v Cankarjev bataljon Gorenjskega odreda. Naj jih naštejem: Peter Langus-Drzni, Anton Lipovec-Višinski, Anton Mežek-Božo, Franc Papler-Boris, Franc Slabe-Brdski, Marjan Šifrer-Kuki, Savo Šifrer-Kos, Zdravko Tavčar-Beno in Ivan Vovk-Tomi. To je bilo jedro 3. čete.

V četi so bili tudi že borci, ki so ob odhodu Cankarjevega bataljona na Jelovico iz različnih vzrokov ostali na domačem območju. To so bili: Boris Praportnik-Pavel, Jože Rebolj-Planinc, Avgust Šlibar-Luka in Albin Žemlja-Nande.

V četo so se poleg mene vrnili še nekateri ranjenci in ozdraveli bolniki. To so bili: Rupert Kiršner-Jože, Alojz Pohar-Gregor in Peter Rupar-Pero. V četo so se na novo vključili: Mirko Rogelj-Petko, Martin Vergles-Marko ter Franc Šorli-Sočan. V Gornjesavsko dolino je odšel le Anton Mežek-Božo in se priključil Kristeljnu Dolžanu-Jaku, ki je bil tam že od jeseni 1942, ko je bila izvedena akcija požiga žage v Belci. Že od jeseni je bil v Dolini tudi Ivan Dolžan-Aleksander, ki se je vključil v politično delo in kasneje prevzel ime Jovo.²

Življenje v baraki ni bilo enolično. Baraki smo takrat rekli »logor«. Vsak dan smo imeli politične ure; na njih smo običajno prečitali radijska poročila, včasih pa tudi drugo partizansko literaturo. Sočanu je uspelo po neki zvezi dobiti prvo partizansko pesmarico Mateja Bora Previharimo viharje. Menjavali smo se pri straženju. Vsakodnevni so bili tudi sestanki z aktivisti v dolini. Prinašali smo jim literaturo, ki nam jo je oskrbel okrožni komite KP. Tolmačili smo vojaški položaj na frontah. Vselej pa je bila za nas tudi pripravljena hrana in druge potrebščine.

Političnih delavcev je bilo v tem času le malo, tako da smo tudi mi borci opravljali del političnih nalog. Z literaturo smo bili dobro založeni.

Za 1. december je glavno poveljstvo slovenske partizanske vojske izdalo posebno povelje vsem partizanskim enotam, v katerem je sporočilo, da sta padla junaške smrti komandant in politkomisar I. grupe partizanskih odredov Jože Gregorčič-Gorenjc in Lojze Kebe-Štefan. Posebej je bilo poudarjeno, da je potrebno maščevati njuno smrt.

Ob splošni zavezniški ofenzivi naj se poveča tudi partizanska aktivnost. Zoperstaviti se je potrebno nemški mobilizaciji. V povelju je bila tudi ugotovitev, da je bila uspešno preprečena organizacija vaških straž.³

Glavni štab je s takimi povelji imel namen dvigati moralo in borbena zavest partizanov.

Pismo s podobno vsebino je za 1. december poslal tudi centralni komite KPS pokrajinskemu komiteju komunistične partije za Gorenjsko. Tudi CK KPS je pozival k splošni protimobilizaciji, k povečanju partizanskih akcij, opozarjal na določeno nestrpnost do krščanskih socialistov – katoličanov, sokolov, nacionalistov, socialistov itd. Pozival je k večji disciplini v partizanskih vrstah. Spominjal se je

2. Ivan Vovk-Živan – spomini in seznam borcev.

3. Zbornik dokumentov in podatkov o NOB. VI. del. 5. knjiga, str. 63.

Naredba glavnega poveljstva štabu Gorenjskega odreda.

tudi velikih žrtev v letu 1942 v partizanskih vrstah in med vodilnimi kadri.⁴

Pogoji, kakršni so bili tedaj na Gorenjskem, so vplivali, da ta maloštevilna četa ni mogla izvajati večjih vojaških akcij. Teh tudi ni zaslediti v vojaških poročilih iz tega obdobja. Tudi sabotаж je bilo v tem času manj. Že preskrba s hrano in z drugimi potrebščinami je bila dovolj zahtevno delo. Delavci v železarni so se težko odrekli hrani, dobljeni na živilske karte. Tako so nas s hrano v glavnem oskrbovali domačini z žirovniškega območja; nekaj hrane so kljub temu zbrali tudi aktivisti OF na jeseniškem območju. Prisilnega odvzema smo se izogibali. Močne policijske in žandarmerijske sile ter dobro razvejana mreža gestapovskih sodelavcev je prav tako onemogočala skoraj vsako večjo aktivnost. Posebno nevarni so postajali domači »raztrganci« – domačini, vključeni v pomožno policijo. V njihovih vrstah je bilo tudi nekaj partizanskih dezertarjev, ki so zelo dobro poznali našo taktiko; kje postavljamo taborišča, kako imamo organizirano stražarsko službo, kje in kako se gibljemo, kdo nas opozarja na nevarnosti, kako skrivamo sledi v snegu in kako imamo organizirano preskrbo.

Kljub naštetim problemom in težavam smo to zimo še nekako preživeli. Nismo predvidevali, da nam jo bo zagodel prav borec, s katerim smo skupaj preživljali ta zimski čas.

Borci, katerim je teklo že drugo leto, in novinci smo se med seboj dobro razumeli. Tudi s šalami smo si včasih krajšali čas; tudi na račun drug drugega ali na račun posameznih nerodnosti. Posebno zvečer smo se čutili malo bolj varne in tiha partizanska ali narodna pesem je zadonela ob večernem ognju. Tudi novega leta 1943 smo se spomnili. Nekdo je za srečen konec vojne celo zmolil očenaš. Nismo se mu smejali, upoštevali smo njegovo misel, da bo tudi skromna molitev mogoče pomagala k čimprejšnjemu koncu vojne.

Le naš Tone, ki smo mu dali ime Višinski, se nikakor ni mogel vključiti v naša razglabljanja in šale. Doma je bil s Prihodov nad Jesenicami in se je čutil bolj Rovtarja kot Jeseničana. Bil je bolj tih in samosvoj. Včasih smo si ga malo privoščili, kar pa je zgleda težko razumel.

Ko je nekoč odšel s Sočanom na zvezo k Šorliju, sta se spotoma oglasila tudi pri Tonetovih domačih na Prihodih. Kaj so se dogovarjali doma ob obisku, nam Tone ni pripovedoval. Tudi Sočan ni bil pozoren na Tonetov razgovor z domačimi. Zdel se nam je nekoliko spremenjen in skoraj nič ni govoril. Vendar pa temu njegovemu obnašanju nismo posvetili posebne pozornosti.

To zimo ni bilo preveč snega in spomladansko sonce ga je na prisojnih strminah skoraj pobralo. Posebno prijetno je bilo okoli našega taborišča, poganjal je že teloh in toplo sonce nas je ob dopoldnevih že prijetno grelo.

Minil je že januar. Radijska poročila, ki smo jih prejeli iz naše partizanske tehnike, so nam vlivale pogum in upanje, da bomo to leto dočakali svobodo. Rdeča armada je pri Stalingradu obkolila nemško armado maršala Von Paulusa. Ta novica nas je posebno opogumila, saj je bil to pravi dokaz, da bo Rdeči armadi uspelo premagati Nemce. To je bil tudi eden največjih nemških porazov na ruski fronti.

Zvečer 1. februarja smo kot običajno razpredali, kako bo, ko bomo zopet v dolini, kako bomo prevzeli oblast in kakšno bo življenje v svobodi. Seveda smo

4. Zbornik dokumentov in podatkov o NOB. VI. del. 5. knjiga, str. 64.

Navodilo CK KP Slovenije pokrajinskemu komiteju KP za Gorenjsko

ob tem tudi govorili, kakšna bo ta naša oblast. Prepričani smo bili, da bomo partizani morali imeti odločilno besedo.

Večina nas je bilo še samskih in pogovarjali smo se tudi, kako si bomo ustvarili družine in domove. Kar nas je bilo samskih, smo morali pozabiti na dekleta, ki so po našem odhodu v partizane ostala sama. Le nekateri Žirovničani so imeli več sreče, saj so bili njihovi sestanki v dolini povezani tudi s srečanji znanih in bližnjih. Tudi pisemske zveze smo morali prekiniti. Sploh pa nismo mogli hoditi v dolino, kadar bi se komu zazdelo. To bi bilo proti vsem partizanskim pravilom.

Sredi noči, ko smo že pospali, je Višinski skočil s pograda in se pognal skozi vrata. Celo obul se ni. Prepričani smo bili, da mu je slabo, saj je bilo v baraki včasih tudi zelo zatóhlo in vroče, ker smo dolgo kurili, vrata in okna pa so bila zaprta, da nas ne bi zeblo. Nismo bili preveč pozorni na Višinskega in na njegov tako hiter odhod iz barake, še najmanj smo mislili na kaj slabega. Pavlu se je Višinskijev odhod le zazdel sumljiv in čuden, ker ga predolgo ni bilo nazaj. Šel je pogledat okoli barake in ga klical, vendar Višinskega ni bilo nikjer.

Takoj se je patrolja dveh borcev podala za njim in ga sledila le do jezera v Završnici. Tu in tam je bilo še nekaj snega, da sta lahko opazila sledi njegovih bosih nog.

Sedaj je šlo zares. Zavedli smo se, da bomo morali zapustiti toplo zavetišče, ki nam je vso zimo dajalo varno streho. Nekateri smo se spomnili tudi na prvo zimo, ko smo morali zaradi nemškega napada zapustiti toplo in varno Baragovo kočo na Zabreški planini in se umakniti na sam vrh Stola do Prešernove koče. Takrat nas je izdal lovec – domačin in v borbi je pred Prešernovo kočo padel borec Jože Koder, doma iz Ruta v Baški grapi.

Komandir in politkomisar sta takoj poslala v dolino Franca Paplerja-Borisa, da bi poizvedel, kaj je z Višinskim. Prislonjena deska na Tonejčkovi žagi (Paplerjevi) nam je bila sporočilo, da se je Višinski javil žirovniškim žandarjem.

Bili smo v dilemi, ali bo Višinski izdal naše taborišče. Skoraj smo bili prepričani, da se to ne bo zgodilo.

Vendar nam partizanska previdnost ni dovoljevala, da bi preveč razmišljali. Odločili smo se, da takoj pospravimo hrano. Ob poostreni straži so bili nekateri celo mnenja, da bi v baraki še prespali to noč. Tako bi tudi ugotovili, ali je Višinski izdal naše taborišče. Naša neodločnost bi nas skoraj drago stala. Minilo je že dopoldne, ko nas je stražar obvestil, da je na poti nad našim taboriščem opazil nemško kolono. Zopet je minilo nekaj časa, ko so naenkrat padli prvi streli, slišali smo tudi že pokanje suhih vej nad našim taboriščem. Pognali smo se čez skalovje navzdol v dolino Završnice. Tik pod našim taboriščem je bilo zelo strmo skalovje, tako da je bil umik zelo težak, toda prav tako nevaren za Nemce, ki so skušali čim prej priti za nami. Niti se jim ni preveč mudilo, ker so računali, da bomo pri umiku naleteli na njihove zasede.

Zanimivo je nemško policijsko poročilo, ki zelo na kratko poroča o tej akciji:

»Dne 1. II. 1943 ob 8. uri se je prostovoljno prijavil žand. postaji v Žirovnici neki mladenič iz Križ (takrat Sv. Križ, sedaj Planina pod Golico), ki so ga banditi 1. VII. 1942 nasilno odvedli. Izjavil je, da se v Valvasorjevi koči, 2,3 km zah. jugozahod od Stola, zadržuje 18 do 20 banditov, nakar so bile takoj organizirane sile 2. bataljona 19. polic. polka, ki so ob 14.20 uri vzhodno od kote 1040, približno 5,5 km severozahodno od Begunj, našle primitivno zgrajeno kolibo, v kateri je bilo prostora za 20 banditov. Predhodnica enega od udarnih oddelkov je opazila 2 bandita, neki drug udarni oddelek pa je naletel na 12 banditov, ki so pobegnili,

brž ko so nanje začeli streljati. Po sledovih krvi na terenu so lahko ugotovili, da je bilo nekaj banditov ranjenih. Zaplenili so 2 puški, 1 pištolo, okrog 200 nabojev, razno opremo, obleko, perilo itd. Lastnih izgub niso imeli.⁵

Imeli smo posebno srečo; ali zasede v dolini še niso bile pripravljene ali pa jih je naš hiter umik v drugi breg – v Reber presenetil. Tako ni nihče padel, le Mirko Rogelj je bil rahlo ranjen v lice. Ker se je to dogajalo že kasno popoldne in se je že skoraj večerilo, smo se pritajili v grmičevju v Rebrju. Vedeli smo, da nas Nemci ponoči ne bodo iskali. Celo slišali smo jih v bližini, ko so se dogovarjali in pripravljali nočne zasede.

Kaj sedaj? Odločili smo se za edino možnost, da se za nekaj časa zatečemo v dolino, saj smo bili prepričani, da nas tam ne bo nihče iskal. Dogovorili smo se, da si po skupinah ali posamezno poiščemo zatočišče. Ko bo minilo najhujše, pa se bomo zopet zbrali na dogovorjenem mestu.

Boris Praprotnik-Pavel se je zatekel na Potoke, Lojze Pohar-Gregor v Poljce, Martin Vergles-Marko na Senožete, Mirko Rogelj na Jesenice, Ivan Vovk-Tomi k aktivistu Zupanu v Žerjavcu nad Jesenice. Tudi vsi drugi smo našli primerna zatočišča.

Midva s komandirjem Petrom Langusom-Drznim pa sva našla zatočišče pri njegovem stricu Legatu v Lescah. Ta je imel obrtno delavnico za pletilstvo. Tam stoji sedaj tovarna TIO. Skrivališče nama je pripravil v skladišču. V zaboji, dolgem dva metra in širokem en meter sva dobila začasno bivališče. Sam nama je prinašal hrano in poskrbel, da sva se takrat, kadar ni bilo nikogar v delavnici, lahko malo razgibala. Čutila sva se dovolj varna in nisva niti pomislila, da bi bil ta zaboj lahko tudi najina krsta.

Tako sva pri Legatu v Lescah preživela nekaj varnih dni, dokler se nisva odločila, da se vrneva.

Drzni je kot komandir čutil dolžnost, da nas čim prej zbere, ker smo se raztepli na vse strani. Trajalo je kar precej časa, da smo se zopet zbrali pod Stolom. Seveda je bil ta naš umik v dolino deležen precejšnje kritike; še posebej je bil štab odreda kritičen do komandirja in politkomisarja.

Prebivalci pod Stolom pa so bili precej v skrbeh zaradi pobega Višinskega, ki je vedel tudi za nekatere domačine, čeprav smo pazili, da v dolino ni mogel hoditi vsakdo in da tudi borci ne bi vedeli za vsakega, ki z nami sodeluje. To je bilo pravilo partizanske konspiracije.

Toda Višinski je sedaj pokazal vso svojo strahopetnost in pokvarjenost. Gestapo je od njega zvedel vse, kar mu je bilo znanega. Pričele so se aretacije. Višinskega so sedaj gestapovci porabili tudi za vodiča. Že v naslednjih dneh se je pojavil med raztrganci. Tedaj se je v Valvasorjevem domu, kjer je bila oskrbnica Kristina Pečar s hčerkama Majdo in Zlato, oglasil Anton Štumpfelfj, kateremu je bila Pečarjeva teta. Doma je bil v Planini pod Golico, kjer so imeli restavracijo. Njegova mama je bila sestra Kristine Pečar.

Tokrat je prišel Višinski s policisti do Valvasorjevega doma. Pokazal naj bi jim taborišče političnih delavcev – terencev okrožja Jesenice. Približno je sklepal, kje naj bi se to taborišče nahajalo. Tone Štumpfelfj pa se je takrat nameraval vključiti v partizane.

5. Zbornik dokumentov in podatkov o NOB. VI. del. 5. knjiga, str. 438.

Poročilo nemškega poveljnika redarstvene policije, poveljniško mesto – Bled.

6. Jože Vidic, Semenji v Bistrici, Pisma iz gozdov družini v taborišče, stran 227.

Pečarjeva, ki smo ji dali ime »partizanska mati«, je skušala nastali položaj rešiti tako, da bi Višinskega pregovorila, da ne bi več sodeloval z gestapovci in da bi se Nemcem, s katerimi je prišel do Valvasorjevega doma, izmaknil. Tone Štumpfelj je bil tudi Višinskijev sošolec. Povabil ga je v sobo k Pečarjevi mami. Ko so Nemci pospali, je Višinski res prišel v sobo, kjer sta ga čakala Pečarjeva in Tone. Pečarjeva je Višinskemu najprej dobro postregla z jedačo in pijačo in mu nato začela prigovarjati, naj preneha sodelovati z Nemci, ker je to najbolj umazana vloga in s tem najbolj škoduje sebi in drugim. Nazadnje se je le omehčal in neopazno zapustil Valvasorjev dom. Nekaj časa se je skrival pri Štumpfelnovih.

Kristina Pečar – Valvasorjeva mama ob otvoritvi spominske plošče na Valvasorjevem domu pod Stolom

Partizani so pričeli iskati Višinskega. Ivan Vovk-Tomi je s še dvema borcema odšel v Planino k Tonetu Štumpfelnju in skušal od njega zvedeti, kje se skriva Višinski. Tako so hoteli preprečiti, da bi se Višinski ponovno prijavil Nemcem. Še vedno je obstajala nevarnost, da bi se javil gestapu, saj se ni javil partizanom.

Tone Štumpfelfj je patrulji odgovoril, da za Višinskega ne ve, čeprav se je skrival pri njih. Višinski je celo poslušal razgovor med Vovkom in Tonetom. Kasneje po vstopu v partizane je Tone Štumpfelfj to napako priznal in obžaloval, posebno še zaradi tega, ker je videl, kako so Višinskemu nasledli. Višinski se je seveda kmalu po tem dogodku javil ponovno na gestapu na Jesenicah, od koder so ga prepeljali v Begunje. Tudi tu je nadaljeval svoje umazano delo. Kot priča je nastopal pri zasliševanjih zapornikov – aktivistov OF in celo nagovarjal zapornike, da naj priznajo svoja dejanja. Pri tem je bil zelo nasilen. Še svojega prijatelja Toneta Štumpfelfjna je izdal, da ga je nagovoril k begu, nakar so ga seveda Nemci aretirali in ga prav tako poslali v Begunje.

Tonetu Štumpfelfjnu je uspelo iz begunjskih zaporov pobegniti ob nekih zunanjih delih, ko je izkoristil nepazljivost stražarja. Takoj se je javil v partizane. Najprej je odšel k Matiju Verdniku na Koroško, kjer je bil le kratek čas, nato pa se je priključil radiotelegrafistom, ki so imeli svoj sedež nad Javorniškim Rovtom. Žal je 9. maja 1944 padel ob poti, ki pelje z Javornika v Javorniški Rovt. Skupina partizanov, v kateri je bil tudi Tone, je zaustavila voz s hrano, ki jo je peljal kmet Zaveljcina s Koroške Bele za nemško postojanko v Javorniškem Rovtu, ki je stražila električno centralo. Patrulja, ki je nekaj deset metrov stran spremljala prevoz, je partizansko skupino napadla in pri tem ubila Toneta Štumpfelfjna. Kmet Zaveljcina je po vojni trdil, da za nemško spremstvo ni vedel.

Višinski je pokazal vso svojo nizkotnost in izdal tudi Pečarjeve. 11. aprila je močna nemška patrulja prišla do Valvasorjevega doma. Aretirali so Pečarjevo in obe hčerki. S seboj so smele vzeti le najnujnejše. Nemci so Valvasorjev dom zaprli.

V Begunjah se je pričelo zasliševanje. Višinski je nastopal kot ena glavnih prič. Ob zasliševanjih se je škodoželjno smejal in skušal zapornike prepričati, da naj vse priznajo, saj jim je on že vse povedal.

Pečarjeve so ostale trdne in so tajile vsako sodelovanje s partizani. Gestapo jim seveda ni verjel. Zadnje dni avgusta so bile vse tri prepeljane v nemško koncentracijsko taborišče Auschwitz, od tu pa v Rawensbrück in še v Buchenwald. Le srečnemu naključju se imajo zahvaliti, da so ostale žive in da so se vrnile ob osvoboditvi domov.

Mesec dni pred tem je Višinski zagrešil še en zločin. Izdal je, kje približno je taborišče okrožja Jesenice.

Gestapo je 16. marca 1943 napadel taborišče. V njem so se takrat nahajali sekretar komiteja KP Franjo Benigar-Gabrin, član komiteja Janez Šmid-Janoš ter kurirja Tine Dolar-Čiro in Franc Papler-Boris.

Taborišče je bilo dobro skrito in se je nahajalo za hribom Ajdno nad Potoki.

Policijska patrulja je najprej naletela na kurirja Borisa in Čira, ki sta v bližini taborišča nabirala drva. Po prvih strelah sta skočila v breg, za njima pa še Gabrin. Na žalost je Janoš skočil prav pred nemškoasedo. Tako je bila njegova usoda zapečaten. V zaporih gestapa na Jesenicah je bil deležen vseh mogočih mučenj in pretepanja. Zavedal se je, da zanj ni več rešitve. Odločil se je, da gestapovcem ne bo dal možnosti, da bi ga zlomili. 20. marca 1943 je gestapo moral nasilno vdreti v sobo, kjer so imeli zaprtega Janoša. Zaslonil je vrata s posteljo in si sam vzel življenje.

Na predvečer 1. maja se je vodstvo čete odločilo, da onemogoči, da bi Nemci v Valvasorjevem domu pripravili svojo postojanko. Pod Stolom je na ta večer zagorel ogromen kres, viden po vsej Gorenjski in še posebno na Bledu, kjer je imel

svoj sedež gestapo. S tem smo hoteli Nemcem pokazati, da bomo z našo borbo nadaljevali do končne zmage.

Tudi Karelj Preželj s partizanskim imenom Stanko je še to pomlad daroval svoje življenje. Na poti na sejo pokrajinskega komiteja KP za Gorenjsko se je spotoma ustavil v partizanski tehniki v Mišačah. Tehnika je bila izdana in prav v času, ko se je tam nahajal Preželj, napadena. Preželj je bil pri tem ubit. V tem času je bil član pokrajinskega komiteja KP za Gorenjsko. Na hiši je sedaj spominska plošča, ki nas spominja na to, da je bila 7. aprila 1943 napadena pokrajinska tehnika.

Sekretar Gabrin, ki je za Prežljem prevzel njegovo funkcijo, se nikakor ni mogel sprijazniti s tem, da Višinski nekaznovano nadaljuje svoje podlo delo. Naredil je ogromno škodo med aktivisti v dolini. Številni aktivisti so tudi zahtevali njegovo kaznovanje. Toda Višinskega je bilo težko najti, saj je prihajal domov le naskrivaj.

Patrulja, ki ga je iskala, ga ni našla doma, zato se je odločila za zelo neodgovorno dejanje. Odločili so se, da kaznujejo domače, ki so mu dajali zaščito in ga verjetno celo spodbujali pri njegovem sodelovanju z Nemci. Po ustrelitvi domačih so domačijo zažgali. Pred kaznovanjem se je rešil le Višinskijev brat.

Za Višinskim pa se je tedaj izgubila vsaka sled. Govorili so, da je odšel na rusko fronto in da je tam padel. Tega nismo mogli nikdar preveriti.

Vodstvo odreda in pokrajinskega komiteja KP za Gorenjsko za tako drastično kaznovanje ni moglo najti opravičila. Zavedali so se, da bo to dejanje zelo škodilo ugledu partizanske vojske in Osvobodilni fronti. Gabrin je bil takoj razrešen in odpoklican. Bil je tudi kaznovan.

Tako so minevali pomladanski dnevi leta 1943. Na Jesenicah je bilo čutiti, da na tem območju ni partizanov. Štab odreda se je zato odločil, da iz čete odvoji vod, ki naj bi se zadrževal pod Golico. Vod je celo dobil ime Goliški vod. Vanj so bili vključeni vsi, ki so bili z jeseniškega območja, tudi nekaj domačinov iz Planine pod Golico. Odred se je tudi odločil, da poveča svojo aktivnost celo preko Karavank, kjer naj bi zanetil upor na zapadnem delu Koroške, tako kot je že bilo na vzhodnem Koroškem.

Matija Verdnik, ki je bil v teh zadnjih zimskih mesecih tudi politični komisar Gorenjskega odreda, je bil že poslan na Koroško. Nad Bistrico v Rožu si je pripravil svoj sedež. Kot kurir mu je bil dodeljen Boris Praprotnik-Pavel. Matija si je tu tudi izbral novo ime. Postal je Tomaž. Kmalu je postal znan po vsej zahodni Koroški. Pri njem se je nekaj časa zadrževal Ivan Vovk-Tomo. Tomaževa naloga je bila, da takoj organizira odbore OF po tem delu Koroške.

Že pred tem je odred tudi predvideval ustanovitev enote, ki naj bi čim prej odšla na Koroško. Organizirana je bila skupina, v katero sem bil vključen tudi jaz. Dobila je naziv Koroški vod. Zaradi stalne menjave taborišča je danes težko reči, kje naj bi bil njegov sedež. Bili smo pod Stolom ali pa pod Golico. Ob akciji odreda, ko smo prvič na tem območju prekoračili Karavanke v tako velikem številu, je bil 17. maja 1943 vključen Koroški vod. Izvedli smo več akcij v Bistrici na Koroškem. Uničili smo obnovljeno žago, uničili stroje v tovarni akumulatorjev, osvobodili skupino mladoletnih Ukrajincev, uničili manjšo električno centralo in nazadnje še zažgali planinski dom na Mačenski planini, da ne bi služil kot nemška postojanka. Kaznovali smo tudi izdajalca – domačina.

Akcija je bila zelo uspešna in je odmevala po Koroški. Že po nekaj dneh je prišla še dodatna skupina borcev s Pokljuke pod Karavanke. Priključili so se nam in odšli na Koroško, kjer naj bi zanetili ogenj upora.

V tem zimskem obdobju je bilo veliko žrtev. Ko danes razmišljam o takratnem času, lahko samo ugotovim, da druge poti ni bilo. Nemci so okupirali Slovenijo in nas hoteli germanizirati; še prej pa so predvidevali izselitev vsega slovenskega življa. Že v juliju 1941, torej še preden so nastale prve partizanske skupine, so izgnali vso inteligenco.

Uradni jezik je bil nemški. Z aretacijami so začeli že takoj ob prihodu. Brez pravega povoda so streljali talce.

Skratka, življenje je bilo tako napeto, da se nihče ni čutil varnega. In v vso to temino je posijal žarek upanja. Na Mežakli, Pokljuki, Jelovici in po vsej Gorenjski so nastajale partizanske skupine. Že druga zima je bila mimo in številne partizanske skupine so vsak dan napadale večje ali manjše nemške skupine. V tovarni in po vaseh so posamezni aktivisti zbirali denar in izvajali sabotaže. Bil je boj na življenje in smrt. Prav ta boj je vplival, da smo Slovenci ostali na svoji zemlji. Nemci so se bili prisiljeni odreči priključitvi Gorenjske k velikemu rajhu.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor spricht in diesem Aufsatz über das Leben der Partisanen in der Zeit vom Oktober 1942 bis März 1943. Nach der Reorganisation des »Koroški odred« und der Abberufung des 1. »Cankar« Bataillons gab es keine grössere Partisaneneinheit am Fuße des Berges. Aus diesem Grund schickte der Abteilungsstab dorthin eine Gruppe Einheimischer. Sie bildeten die dritte Truppe des 2. Bataillons, des sogenannten Stražišar Bataillons. Diese Truppe blieb im Završnica Tal. Doch bald schon gerieten die Kämpfer in Gefahr. Einer von ihnen-Anton Lipovec-Višinski- entflo, verriet seine Mitkämpfer und brachte so die deutsche Polizei zum Lager. Den Kämpfern gelang es jedoch, sich rechtzeitig zurückzuziehen. Die Einheit verteilte sich nun auf einzelne Gruppen. Višinski verriet in der Folgezeit noch mehrere Partisanenlager, so daß die Kämpfer beschlossen, ihn zu töten. Eine Partisanenpatrouille ging zu Lipovec Vaterhaus, aber Anton war nicht zu Hause. Daraufhin rächten sich die Partisanen an den Einheimischen. Sie erschossen sie und brannten ihr Haus nieder.

Für dieses Verbrechen war der Sekretär des Komitees der Kommunistischen Partei verantwortlich und wurde seiner Funktion entbunden. Der Aufsatz beschreibt ein Verbrechen, das dem Ansehen der Partisanenbewegung schadete.

»TITOVA VAS« POD STOLOM

Zadnjo partizansko zimo je 1. bataljon Kokrškega odreda pod Stolom takoj za Smokuškim vrhom zgradil prijetno leseno naselje, ki je dobilo ime »Titova vas«. Pravilno ste prebrali: 1. bataljon Kokrškega odreda, dasiravno je bilo prva vojna leta tod operativno območje Gorenjskega odreda. Le-ta je bil tod poleti 1942 tudi ustanovljen. Ta bataljon je ponoči na 27. junij 1942 uničil železniški in cestni most v Mostah pri Žirovnici. Zaradi delovanja enot Gorenjskega odreda na tem območju se tudi osnovna šola v Žirovnici imenuje Osnovna šola Gorenjskega odreda. Prav gotovo bi tudi Titova vas sodila v Gorenjski odred, toda le-ta je bil konec avgusta 1944 ukinjen. Te okoliščine navajam zaradi raznih zamenjav in napak, ki se večkrat pojavljajo v zvezi s Titovo vasjo.

*

Prezimovanje partizanov je bilo vedno nekaj, kar je povzročalo dodatne skrbi. Sneg, mraz, sledi, prehranjevanje, izvajanje raznih akcij in vzdrževanje zvez z ljudmi v dolini so bile hude nevšečnosti, kajti na Gorenjskem je bilo vse do konca vojne treba negovati partizansko taktiko. Sem je sodilo tudi prebivanje zunaj pod hladnim nebom. Razmere na območju delovanja novega Kokrškega odreda, ki je po obnovitvi od konca avgusta 1944 pokrival Karavanke in ozemlje vse do levega brega Save, so bile različne. Sicer pa so bili v njem borci dotedanjega Gorenjskega odreda. Na vzhodnem operativnem območju odreda, to je pod Krvavcem, Storžičem in v okolici Tržiča odredne enote niso imele pogojev za gradnjo stalnejšega zimskega taborišča. Tam so se namreč v sodelovanju z gestapom naglo razvijale posadke domobrancev. Le-te so bile dodatna nevarnost.

Pod Stolom je bilo mnogo bolje. Zato si je 1. bataljon Kokrškega odreda – 3. bataljon je deloval med Begunjami in Tržičem, 2. bataljon pa med Tržičem in Krvavcem – lahko omislil in tudi zgradil edinstveno taborišče, Titovo vas imenovano. Ta vas je nudila streho in toploto 1. bataljonu Kokrškega odreda dobra dva meseca, to je od 21. novembra 1944 do 31. januarja 1945. Vrednost tega taborišča je bila toliko večja, ker je stalo na terenu, ki je vse od 1941. leta veljal za najneugodnejšega. Sovražni napadi so bili vedno zelo nevarni, kajti nagli prehodi iz ravnine in po različnih ugodnih dostopih so močnim napadalcem, ki so imeli postojanke v neposredni bližini, omogočali hitre in presenetljive napade na partizanske enote. Temu ustrezno se je bilo treba večkrat premikati in se v taboriščih zadrževati le krajši čas. Seveda zunaj, pod nemilim nebom. Tudi pozimi. Zato so partizani v letih 1941–43 utrpeli veliko žrtev.

Ob koncu 1944. leta je bilo drugače. Kljub gostim nemškim postojankam, ki so bile v Žirovnici, v Mostah, na Koroški Beli, na Javorniku, na Jesenicah, v Lescah, v Radovljici, na Brezjah, v Poljčah in v Begunjah je praktično tik pred njihovimi nosovi zrasla Titova vas. Tudi s policijo in gestapom napolnjeni Bled je bil le borih 5 km zračne linije od »vasi«. Vsekakor je bil to redek, verjetno edini primer tako dobrega in dolgega taborjenja partizanov na enem kraju.

Tu je treba omeniti tudi taborišče sosednega 3. bataljona Kokrškega odreda, ki je bilo od 27. decembra 1944 do 31. januarja 1945 tudi skoraj v dolini. Postavili so ga ob koncu doline Drage na zahodnem pobočju Dobrče. Tudi ta bataljon si je

za zimovanje zgradil ustrezne in pokrite bivake. Tedaj je bila zveza med 1. in 3. bataljonom zaradi bližine in varovanja dostopa k obema zelo živa.

*

Komandni kader pred Titovo vasjo konec novembra 1944. Z leve Janez Dežman-Janček, Tone Dvornik-Tonček, Jože Košenina, Miloš Rutar in Milan Batagelj

Zdaj si oglejmo, kako je ta znamenita partizanska Titova vas nastala, kdaj in kakšno življenje ter delovanje je nudila.

V drugi polovici novembra 1944 je 1. bataljon, ki je tedaj taboril v Dragi nad smučarsko kočo, dobil novo poveljstvo. Komandant je postal Alojz Bele-Tičko, politkomisar Ivo Porenta-Vojko*, pomočnik politkomisarja pa Branko Radulović. Ker je nastajanje Titove vasi zvezano z njihovim prihodom, si na kratko oglejmo vse tri. Predvsem so bili preizkušeni, hrabri borci in komunisti v pravem pomenu besede. Nihče tudi ni bil domačin. To pa je bilo važno zaradi tako imenovanega lokalpatriotizma, ki se je razrasel v bataljonu. Le-tega so morali na vsak način odpravljati. Kot 'tujci' so to začeli laže, kakor če bi bili tudi oni iz tamošnjih vasi. Tudi njihova starost je bila zanimiva. Komandant je imel 26 let, kar je bila za

* Iva Porenta-Vojka je kmalu zamenjal 29-letni Tone Dvornik-Tonček, prej prometnik na železniški postaji v Trzinu. Branko Radulovića pa avtor tega zapisa, 23-letni I. J. Glej spisek kadra 1. bataljona na koncu.

partizana že zrela doba, politkomisar šele slabih 17, njegov pomočnik, ki je bil predvojni komunist, pa že 34 let. To poveljstvo je imelo stik z odrednim štabom, ki je tedaj tudi taboril v Dragi, predvsem pa s komandantovim namestnikom, poročnikom Jožetom Reboljem-Planincem. To je bilo srečno naključje, kajti le-ta je poznal ves bližnji teren, ker je bil domačin z Rodin, poleg tega pa še star partizan.

Kje postaviti taborišče ?

Zaradi prevelike koncentracije borcev Kokrškega odreda na majhni površini v Dragi se je 1. bataljon čimprej moral premakniti zahodneje pod Stol. Toda kje postaviti taborišče in kakšno? Zastran tega je poročnik Planinc novemu bataljonskemu komandantu svetoval, naj se posvetuje z izkušenim komandirjem čete težkega orožja Janezom Dežmanom-Jančkom, domačinom izpod Stola. Že 20. novembra 1944 se je bataljon iz Drage povzpел na Smokuško planino, priljubljeno partizansko zatočišče, ki leži v dolini med Stolum in Begunjščico. Od tod so poiskali ustrezen kraj za Smokuškim vrhom. Tod naj bi prezimovali kolikor le mogoče dolgo. Komandir Janček je že poprej večkrat mislil prav na ta kraj, ki ga je predstavil novemu komandantu Tičko. Prepričljivo mu je opisoval priročnost, govoril o možnostih zavarovanja, uspešnega obveščanja in obrambe, dasiravno je bil tako neverjetno blizu doline. Komandant Tičko je dolgo tehtal dobre in slabe strani kraja. Res je ležal takoj za Smokuškim vrhom, slabo uro hoda od Rodin ali Doslovč in ne na več kot dobrih 1.000 m nadmorske višine, toda bil je takoj za grebenom in zato v primeru topovskega obstreljevanja v mrtvem kotu. V dolini med taboriščem in znožjem Stola je sicer tekla pot in ob njej voda Završnica, ki teče po dolini Žingarice, a nič zato. Na južni strani je bila takoj v dnu železnica in cesta, zračna razdalja med taboriščem in Žirovnico ni bila daljša od dobrega kilometra, do Begunj okoli 5 kilometrov, do Lesc le kak kilometer več. Povsod so bile močne okupatorjeve postojanke, ki so varovale predvsem komunikacije. Zelo lahko se je bilo taborišču približati po dolini Žingarice iz smeri Most, malo težje iz Begunj in Poljč z vzhodne strani in močnejše sovražnikove sile bi lahko naglo obklopile to območje. Za vojaške pojme je bil kraj preblizu!

Vendar so zmagale dobre strani kraja, ki je nudil vse tisto, kar je omenjal praktični komandir Janček. Čeprav je bil kraj vezan s tveganjem, se je komandant Tičko odločil: tod bodo zgradili novo taborišče. Pri tem je računal tudi na moštvo, ki ga je hitro precenil kot dobro, na njihovo poznavanje kraja, na bližino ljudi, ki bi skrbeli za razna obvestila, na razvejano mrežo odborov Osvobodilne fronte po najbližjih krajih, a tudi na čas, v katerem je vse bolj slabela okupatorjeva morala in njegova napadalnost. Zato je komandant Tičko, ki je ugotovil, da kljub bližini doline do presenečenja ne more priti, prevzel nase odgovornost za gradnjo taborišča.

Potek gradnje

Z delom so pod vodstvom komandirja Janeza Dežmana-Jančka začeli takoj, in sicer 21. novembra 1941. To je bil čas, ko so bataljoni Kokrškega odreda, ki je tedaj spadal pod poveljstvo štaba 4. operativne cone-Štajerske (do 7. oktobra 1944 je Kokrški odred sodil v sestav 9. korpusa na Primorskem), odhajali po orožje v osvobojeno Zgornjo Savinjsko dolino. Tu je treba pojasniti – ker je zajelo ves odred – da so posamezni bataljoni odhajali na te dolge in tudi tvegane poti vse od 29.

oktobra do 5. decembra 1944. Najprej sta to opravila 2. in 3. bataljon, 1. je prišel na vrsto zadnji, imel pa je najdaljšo pot, ker je bil najzahodnejša enota Kokrškega odreda.

Po vseh dogovorih in pripravih je 1. bataljon odšel na pot natanko istega dne, to je 21. novembra 1944, ko so preostali tovariši začeli graditi novo taborišče. Proti Štajerski je krenilo 105 borcev, ki so večino dobrega orožja pustili v taborišču, kajti obetalo se jim je novo. Na Štajersko so vzeli s seboj predvsem italijansko orožje, ki ni preveč ustrezno za mrzle gorenjske zime. Tam naj bi dobili nemško in angleško orožje. Vendar so odšli na pot toliko oboroženi, da so lahko varovali sami sebe. Treba je bilo namreč preko treh dolin in kotlin, preko dveh rek – Tržiške in Kamniške Bistrice, kjer je bilo najbolj nevarno, ter takoj za Kamnikom po cesti proti Črnicu. Na tem območju pa so tedaj gospodarili domobranci, ki so že vedeli za pohode bataljonov Kokrškega odreda. Zato je bilo treba le-te dobro varovati.**

V taborišču je ostalo 47 borcev. To so bili predvsem starejši in taki, ki so bili vešči dela, obveščevalci in minerji. Le-ti so s svojimi vsakodnevnimi, ali bolj nočnimi akcijami sovražniku poleg drugega dokazovali, da zaradi odhoda glavnine tod ni nobene vrzeli. Poleg navedenih je bilo nekaj borcev tudi na zdravljenju po ambulantah, seveda skritih po gozdovih.

Bataljon je torej štel 152 bork in borcev, razdeljenih v 3 čete.

Že med gradnjo so razpostavili straže in stražarska mesta. Glavno je bilo na vrhu poti na Smokuškem vrhu. Vodilni 'arhitekt' je bil komandir Janez Dežman-Janček, že blizu štirideset let star, a krepak in postaven možakar, ki je znal zbrati in zaposliti ljudi. Na videz ni kazalo, da ima mož v glavi kak poseben načrt, a se je pozneje pokazalo, da ni bilo tako. Barake so bile razmeščene smiselno.

Najvažnejše je bilo dobiti gradbeni material, ustrezen les, opore in deske. To so znosili, kar ni bila šala, s Tonejčkove žage iz Žingarice, ki prav začudo ni bila izpraznjena. Delo je bilo naporno in kakega razbijanja se ni smelo slišati, sicer bi se lahko izdali še pred nastanitvijo. Prvih sedem barak so postavljali dva tedna, to je od 21. novembra do 5. decembra 1944. Prav tedaj pa se je težko otovorjena bataljonska glavnina vrnila s Štajerske. Dotlej so računali, da bodo tri barake dobile čete – toliko jih je bilo – ostale pa štab, minerji in intendatura.

A pokazalo se je, da sedem barak ne bo zadostovalo, zato so postopoma zgradili še štiri. Ob novem letu je v taborišču stalo enajst prijaznih koč in kočic. Iz štabne, ki je bila najmanjša, so do stražarskega mesta na Smokuškem vrhu napeljali celo telefon, ki so ga minerji zaplenili v Žirovnici 15. decembra 1944. Straže so postavili še na dveh izpostavljenih krajih.

Kdo je dal taborišču ime

Ko so graditelji po večdnem trudu postavili prve koče in barake, so se začeli vpraševati, ali naj bi temu res enkratnemu zimskemu taborišču dali kako ime. Ugibali so tako in drugače, nato pa je komandir Janček kakor za šalo, šalil pa se je rad, rekel:

»Zakaj pa naselju ne bi rekli Titova vas?«

Ime se je takoj udomačilo. Vsem je bilo všeč. Zlasti še potem, ko se je bataljonska glavnina vrnila s Štajerske in se je življenje v taborišču in zunaj njega

** Glej kroniko Kokrškega odreda, knjiga II, str. 332–358.

razvilo do zavidljive stopnje. Lokacija vasi je omogočala imenitno izhodišče za razne akcije.

Da je bilo ime ustrezno izbrano, dokazuje še dejstvo, da se je ohranilo vse do danes, dasiravno je precej »vaščanov« žele pokojnih. Titova vas je bila rezultat poznavanja takratnih razmer, rezultat večletnih partizanskih izkušenj in vojaškega znanja. Računali so tudi z dejstvom, da so dotlej okoliški teren v glavnem očistili nemčurjev in izdajalcev, ki so bili v prvem partizanskem obdobju večkrat tako nevarni, da so zlasti pod Stolom Nemci pogosto presenečali partizanske skupine. V takih razmerah se je terensko politično delo v vaseh pod Stolom zelo razmahnilo. Prebivalci vasi vse od Potokov, Vrbe, Smokuča, Rodin, Poljč in Begunj pa do Studenščic (a tudi dalje pod Dobrčo) in Hlebc, so bili večinoma povezani v Osvobodilni fronti. Pri tem ideološka naravnost ni bila pomembna.

Titova vas – srce takratnega življenja

V nekaj tednih je bilo čutiti, da je Titova vas, sicer skrita in za dolino tiha, postala najnovejša vas pod Stolom. Čeprav jo je kmalu prekril sneg in so v njem ostajale vidne sledi, je zima ni odrgala od doline. Nasprotno: vezi s prebivalstvom so krepili obveščevalci, intendantska služba in predvsem delovanje minerjev ter drugih bataljonskih skupin.

To veliko razliko so še posebno čutili tisti redki starejši partizani, ki so tod preživeli že nekaj zim, hajk in izdajstev.

V zvezi s tem je treba poudariti, da so bili mlajši borci 1. bataljona Kokrškega odreda večinoma domačini iz vasi pod Stolom. Ugodno je bilo, ker so poznali bližnje terene, ugodno so vplivali na sorodnike in jih še bolj vezali z narodnoosvobodilnim gibanjem. Ti kraji so bili tako s številnimi nitmi povezani s svojimi partizani. Titova vas je neopazno in nekako skrivnostno postajala srce vse okolice. Iz nje je prihajal osvobodilni utrip in vanjo so pogosto prihajali tudi terenski politični delavci jeseniškega okrožja, oziroma žirovnškega in radovljanskega okraja.

Ob takih zvezah in razpredenosti organizacij Osvobodilne fronte so sčasoma odpadle običajno naporne in tudi tvegane prehranjevalne akcije. Zdaj so namreč hrano za bataljon v glavnem pripravljale terenske gospodarske komisije. Tudi živino – dokler je bilo tako – so nakazovali narodnoosvobodilni odbori in OF. Marsikateri tovor so terenski aktivisti prepeljali skozi vse nemške nevarnosti, vse od Save do na primer Rodin, Smokuča ali pa v kako drugo smer. Ljudje so bili povezani z OF in s Titovo vasjo tako, da domobranstvo tod ni moglo prodreti med ljudi, čeprav je skušalo svoje tipalke z vzhodnega odrednega območja širiti tudi pod Stol in dalje proti Jesenicam. Pri tem pa se ni smelo podcenjevati domobranske postojanke na Brezjah ali one v Zagoricah na Bledu.

Ime Titova vas se je tudi v dolinskih krajih izgovarjalo vse pogostejše. Bilo je nekakšna javna tajna. Slaba stran tega je bila, da so ljudje vedno več vedeli o Titovi vasi in o delu njenih prebivalcev – partizanov. Prevelika vezanost domačih borcev na rojstne kraje in bližnje sorodnike je prinašala nevarnost, da bodo o Titovi vasi, s katero se je v dolini marsikdo tudi hvalil, slišala neprava ušesa. Ta sorodniška povezanost, ki je tako rada preraščala v lokalpatriotizem, je le-tega še pospeševala. V takem vzdušju je previdnost in konspiracija popuščala, kar je pokopalo marsikaterega borca. To je spoznalo tudi bataljonsko poveljstvo. Zato je vse pogostejše te mlade fante poučevalo in opozarjalo na to slabost. Kakor je po eni strani ta domačnost borce koristila, je hkrati pomenila tudi spečo nevarnost.

Pri tej vzgoji so svoje odigrali politkomisarji in komandirji, predvsem pa že priljubljeni in uveljavljeni komandant Alojz Bele-Tičko. Le-ta ni bil le simpatičen temveč tudi vojaško domiseln, hraber in tovariški. S svojimi nastopi in dejanji je v nekaj dneh vpeljal nov red, učenje in aktivnost. Za vsakega borca je našel ustrezno besedo, znal je dobro pohvaliti, a slabo grajati. Pogosto je odhajal tudi v dolino in tak je med borci v nekaj dneh pridobil nedeljiv ugled, priznanje in zaupanje. Sčasoma je komandant Tičko postal sinonim za Titovo vas.

Ureditev in zanimivosti Titove vasi

Notranja ureditev taborišča je bila zelo privlačna in zanimiva, kar so opazili zlasti stari partizani, ki si pred časom česa podobnega niso mogli niti zamisliti. Vendar vsega niso dosegli brez težav in nepopustljive vzgoje. Te zanimivosti pa so bile v naslednjem:

– Barake in kočice so bile postavljene smiselno. Razporejene so bile v krogu, sredi katerega so postavili drog za zastavo. Za slovensko partizansko zastavo!

V Titovi vasi januarja 1945 pri ekonomiji in mesariji Franca Zalarja-Sultana

Pred zborom bataljona so jo izobešali vsako jutro in spuščali zvečer. To je dajalo videz urejenega vojaškega taborišča.

– Poveljstvo je uvedlo vojaško in politično delo. To je bilo zaradi zadnjih mobilizacij, ki so dale bataljonu veliko novincev, ki jih je bilo treba hitro oborožiti z najnujnejšim znanjem in izkušnjami, še kako potrebno. V zvezi z vojaškim delom so vojaški starešine ocenjevali možne smeri sovražnikovih napadov ter v tem smislu izvedli nekaj vaj. Predvideli so obrambne položaje in smeri umika. Poveljstvo je s tem pokazalo, da se zaveda neprestane nevarnosti. Pouk iz Dražgoš in od drugod!

– Ker je bila zima, so vse barake opremili z različnimi gašperčki in bencinskimi sodi, ki so jih nanosili iz raznih krajev. V njih so kurili, toda z ogoljenimi in suhimi drvami, da se ni kadilo. Za kurjenje so bili zadolženi dežurni. Tako so se borci sredi zime radi vračali v tople barake Titove vasi, ki so bile opremljene sicer z grobo narejenimi, a zato suhimi pogradi. Še prejšnjo zimo so o čem takem lahko le sanjali.

– Svojo barako so imeli minerji, kajti njihove akcije so bile kljub zimi pogoste. Iz Titove vasi do železniške proge ob vznožju je bilo blizu. Tudi po več akcij oziroma miniranj proge so izvedli ponoči, včasih pa tudi podnevi. Vas je bila idealno izhodišče za njihove akcije, po drugi plati pa tudi zatočišče in počivališče. Neumorni minerji so imeli svoj vód, ki sta mu načelovala Stanko in Pavel Logar. V njem je bil tudi Ciril Jalen, ki je s posebnim prisluškovanjem znal odkrivati bližajoče se vlake (zdaj je odličen čebelar, ki pa je svoj odličen sluh že domala izgubil). Med minerji je bil zanimiv tudi nemški dezertar-protinacist Toni Oberleitsteter s Tirolskega, ki je pobegnil od železniške policije v Žirovnici. Že med policijskim služenjem je na svoj način pomagal partizanskim minerjem, še bolj pa potem, ko je bil med njimi. Pri partizanih je bil od 7. septembra do 15. decembra 1944, ko je, drzen kot je bil, spet padel v policijske roke. Ubili so ga.

– V eni izmed kočic so bivali tudi bataljonski obveščevalci, ki jih je vodil Franc Mulej-Lipa, nato pa še drugi. Obveščevalno mrežo so na razne načine spletli do vseh sovražnikovih postojank v okolici. Tudi zanje je bila Titova vas zelo ustrezno izhodišče, ker so morali velikokrat v dolino.

– Nekaj posebnega je bila tudi bataljonska mesarija, kjer je delal Franc Zalar-Sultan. Bil je duhovit in podjeten človek. Izdeloval je tudi svojevrstne klobase ali salame, ki so služile za suho hrano. Predvsem onim, ki so odhajali na daljše poti. Ker je bil mraz, je meso obešal na ošiljene smrekove veje, na smreko tik ob mesariji pa je pričvrstil tablo z napisom: SULTAN DELI MESO BREZ KART. Kaj takega ni bilo nikjer.

– Še večja posebnost je bilo bataljonsko zobozdravstvo. Potrebe po zdravljenju in puljenju zob so bile vse večje. Tam se je znašel tudi zobotehnik Franc Eržen iz Tržiča. Postavili so mu lično 'ambulanto', kjer je začel delati. Namesto vrtalnega stroja, za katerega ni bilo elektrike, si je po novatorsko omislil star kolovrat, ki so mu ga prinesli od nekod in ga opremil z ustreznim mehanizmom, ki ga je poganjal z nogo. Preprosto, a učinkovito. Nekaj pripomočkov je dobil od doma, nekaj od drugod. Vedno je imel dosti dela, saj so k njemu prihajali po pomoč tudi terenski delavci.

– Tudi za higieno je bilo poskrbljeno. Tik ob taborišču se je večkrat sušilo perilo številnih borcev. Tovarišice pod vodstvom neutrudne Ančke Oblak-Potočnik so vodo topile iz snega. Daleč največji dosežek pa je bil odprava uši s pomočjo pare.

– Razživelo pa se je tudi kulturno-zabavno delovanje. Bataljon je sestavil pevske zbor, ki sta ga vodila muzikusa: komandir čete Stane Bernik ter politdelegat

Janko Knific. Ta dva sta sestavila še glasbeni trio. Harmoniko je igral Janko Knific, violino Stane Bernik, kitaro pa Rado Rupnik. Vadili so po notah. Seveda le, kadar niso imeli drugih dolžnosti.

Nekateri so za žepni časopis »Naša borba« pisali tudi različne sestavke in preproste pesmi. Izražale so izvirno pripadnost osvobodilnemu gibanju, hrepenenje po svobodi, a tudi obsojanje okupatorja, izdajalcev in domobrancev. To je bilo hkrati prvobitno učenje v prenašanju misli in hotenj na papir. Med njimi je bilo tudi nekaj borcev in bork, ki so radi recitirali pesmi, seveda predvsem domoljubne.

Bataljon je bil zato vedno pripravljen za izvedbo kakega mitinga ali podobnih prireditev. Imenitne mitinge je bataljon ob veliki udeležbi prebivalstva priredil v domu na Breznici 20. in 31. decembra 1944 ter potem, že po uničenju Titove vasi, 9. februarja 1945.

– Zanimivost, porojena v Titovi vasi, je tudi obsežna pesnitev politdelegata, sicer strojevodje Franca Markiča iz Kranja, ki še danes, kljub letom, igra v kranjski pihalni godbi. Pesem obsega šestdeset kitic (dvanajst delov po pet kitic). Njena znamenitost ni le v obsežnosti temveč tudi v duhovitosti, hkrati pa iz nje zvemo tudi vse bistvene podatke o Titovi vasi.

K tem opisom sodi tudi zanimiv obisk z daljne Dolenjske. Sredi januarja 1945 je po kurirskih zvezah prek Štajerske in Koroške prigazila tedaj že znana partizanska pesnica Vida Brest-Majda Peterlin, vitka plavolasa mladenka z dolgimi kitami.

Pridružil se je Bine
voditelj "SKOJ-a" v vasi,
sedaj gradi svoj pograd
gotovo, a počasi.

Na devet številki-
"šramel" nam igra,
krajša nam večere
in veselje da.

Vsi radi tja hitimo
gledat dirigenta,
in se veselimo
njegovega talenta.

Ta dirigent je Stane,
iz Loke je doma,
njegova violina
nam prve tone da.

Največja hiša v vasi
številka je deset,
velika ko kasarna
ima vrata zad, in spred.

Ko pa je zbor za juž, no
pa pride pomočnik,
pa se diži ponosno
kot bil bi naš rednik.

Njegovega imena
Vam zdaj še ne povem,
ker niso ga še vprašal
al, smem al, ga ne smem.

Kod tretji pride Jernej
v tišini in razdalji,
pa so vsi trije skupaj
kod sveti trije kralji.

Najtežja služba je minerska
a so vam fantje pravi tiči,
kljub vsej sovražni straži
vam cele vlake uniči.

A pravi trn v peti
so nezškemu vampirju,
tako j ko švaba pade
srdi že po krompirju.

Pod snežnimi vrhovi
visokega pogorja
smo se utaborili,
ker dosti je terorja.

Domače smo ognjišče
z veseljem zapustili
in novo vas zgraditi
tako je vsi sklenili.

Ko bila je gotova,
smo rekli vsi v en glas:
"zasluži ime pošteno
naj Tito-va bo vas".

Sedaj Vam v pojasnilo
vse skupaj razložim,
kako je vas nastala
in kaj vse v njej dobim.

Med smrekami pridrsiš
po gazi do "vasi"
zastavo tam pozdraviš,
pred štabom - glej visi.

In včasih jo primaha
k nam v zvezde okovan
tovarš poručnik Joža
Planinc imenovan.

Ko prvi hip ga vidiš,
je strog a ocarljiv,
krepko mu stisni roko,
ne bodi bojazljiv.

On je pripravljen vedno
za smeh, za šale, vice,
prijateljski pogovor
z njim, ti razjasni lice.

Še mnogo bi povedal,
a nimam časa več,
ker moram brž, po vasi
je ura dvanajest preč.

Za vaško je gospodo
pri nas številka dve,
če pošlješ jih v dolino,
nobeden nič ne izve.

Takoj se boš domislil
to ni navadna banda
pa saj stanuje notri
vse te vasi komanda.

Ko prvega omenim
naj zalega fantička,
zato ga imenujmo
kar komandanta Tička.

On ima lepe lase
in puško brzostrelko,
z njo je prebil gotovo
že marsik, tero Jelko.

Pri beli mizi pa sedi
pokriti s časopisi
za vruga se mi že zazdi,
da komisar Ti nisi.

Tu on je, štabni sekretar,
po nosu ga poznaš,
najbolj se pa prikupiš mu,
če mu kaj v roke daš.

Na drugem koncu mize
pa komisar sedi,
ž roko podpira glavo,
se kar naprej uci.

Ker ravno danes mora
ves biti svež in zbran,
saj narod je v dolini
teptan in zapeljan.

To je tovariš Tonček
iz Štajerske doma,
je dober kot bombonček,
zato ga vsak pozna.

Iz lepega Primorja
pa prišel je junak,
mi ga imamo radi
pa naj bo tak, al, tak,

Stalno on nam priča
"Kaj neznaš Ti hudiča,
tu ima sabotera!"
Zato jih on potera.

Ta napor je tvegala zato, da bi napisala kaj o tukajšnjih partizanih. Tudi ona ni mogla takoj doumeti, da imajo sredi gostih in močnih okupatorjevih postojank tako oazo miru in reda.

Peljali so jo tudi k straži na Smokuški vrh. Onemela je ob prizoru pod seboj, ko je videla bližnjo cesto in železniško progo. Ko pa ji je stražar potisnil v roke še daljnogled, ki ji je približal Bled z jezerom, ki ga je videla sploh prvič v življenju, je bila očarana od lepote. Bled in okolica v zimi! Impresije, ki so se prav gotovo zajedle v njeno pesniško dušo.

Še vsa pod temi vtisi je potem borcem recitirala nekaj svojih pesmi. Pesnica in borci so bili poplačani za številne hude ure. Sredi surove vojne so doživljali trenutke duhovne svetlobe!

Pesnica Vida Brest med obiskom v Titovi vasi; z leve še Maks Megušar, Mirko Rogelj-Petko in neznani

Tu ne bom našteval vojaških podvigov in miniranj železniške proge, ker bi bilo tega preveč. Vendar pa naj o tem vsaj delno spregovore okupatorjevi dokumenti. Ti so iz štaba 517. bataljona deželnih strelcev v Radovljici, ki je spadal v 184. polk s sedežem v Kranju. V njih tudi beremo:

»... Aktivnost banditov na železniških progah je v tem mesecu (januarju) ostala ista. Da aktivnost banditov ni manjša, dokazuje občutno povečanje števila banditskih vpadov na naša oporišča in patrulje.

Taki napadi so se posebno pomnožili na odseku železniške proge Žirovnica-Potoki, kar lahko povezujemo tudi z globokim snegom in tamkajšnjim zemljiščem, ki ustreza banditom: bližina skalnatih sten itd.

Pravi uspeh bi nam prinesla le velika akcija, usmerjena na območje hribovja pod Stolom. Ta bi ugodno vplivala tudi na varnost naših prevozov v važni smeri,

kajti sovražnikove minerske skupine stalno oskrbuje banditska brigada, ki se zadržuje pod Stolom...» (podčrtal I. J.)

V tem dopisu sledi še več predlogov v zvezi z varovanjem proge.

Ta dokument prepričljivo opisuje uspešna dejanja minerjev iz Titove vasi. A kje so dobili »banditsko brigado«, ko tod ne prej ne pozneje tako velike partizanske enote nikoli ni bilo? Verjetno so tako poročali zato, da bi dobili na voljo čim močnejše sile, ki bi šle v napad na vas. Promet je bil pač nujen. Zato so ga zelo varovali, vendar brez pravega uspeha. Preostal jim je torej edino le velik napad – Grosseinsatz.

Bataljonski obveščevalci so kmalu izvohali, da le-tega Nemci res pripravljajo, zato so bili v Titovi vasi vedno bolj pazljivi. V okolico so poleg obveščevalcev hodile patrulje, okrepili so straže, pripravljali so orožje, budno pazili na vsako malenkost.

A tudi domobranci proti Titovi vasi, ki jim je v veliki meri skupno s prebivalstvom preprečevala prodiranje pod Stol in proti Jesenicam, niso ostali ravnodušni. Zagnali so krik na pomoč in njihov »Slovenski dom«, ki je izhajal v oddaljeni Ljubljani, je v januarju prinesel zapis:

»Pošteni Gorenjci! Pomagajte pri uničevanju rdeče Titove vasi, ki je strah in trepet mnogih prebivalcev!«

To je bila nehotena propaganda za Titovo vas, a tudi dokaz, da je domobranskemu vodstvu že znano, kaj se dogaja pod Stolom. Ob vsem povedanem o Titovi vasi ni bilo težko izvedeti kaj več, zato so obveščevalci vasi upravičeno poročali, kaj se pripravlja.

Nemški policisti, nastanjeni na Golfu pri Lescah, so začeli s topovi obstreljevati podnožje Stola. Sicer bolj na slepo, vendar so granate, ki so jih partizani poimenovali »deže«, dostikrat šumeče frčale prav preko taborišča. Vendar so letele čez, ker jim je zadetke preprečeval hrbet Smokuškega vrha, in se razletavale nasproti vasi. Nevarnejše pa so bile mine iz težkih minometalcev, ki so jih policisti tudi večkrat uporabili. Mine so namreč v ostrejšem kotu padale na zaželene cilje. Vendar tudi te nikoli niso zadele vasi. A pokalo je zelo.

Res pa je bilo to opozorilo, da se bliža napad. Zato je bataljon še poostril pazljivost. To je bilo malo laže tudi zato, ker je bil komandir orožnikov v bližnji Žirovnici Joseph Klockner protinacistično usmerjen. Po raznih zvezah je bilo doseženo, da žirovniški orožniki niso bili ostri, komandir pa je uničil tudi kako prijavo.

Vendar pa je prišel 31. januar 1945, ko je bataljon že dobra dva meseca užival »vaški« mir. Tega zimskega dne so branilci Titove vasi pred osemstoglavim napadalcem po ostrem boju morali popustiti in se umakniti s štirimi padlimi. Policisti so nato vas požgali, bataljon pa je spet ostal v snegu.

*

Na koncu še nekaj ugotovitev.

Titova vas je bila rezultat izjemno dobrih odločitev. 1. bataljon Kokrškega odreda je pred nosom gostih in močnih sovražnikovih postojank lepo preživel velik del zime. Iz neposredne bližine je tudi pozimi uspešno izvajal različne akcije, zlasti minerske na železniški progi.

Prebivalci Titove vasi so tudi v zimskih mesecih tesno povezani z domačini na vse strani širili optimistični vpliv, ki je zaviral širjenje domobranstva pod vodstvom gestapa.

In končno: tak, časovno daljši način taborjenja, kakršnega je nudila Titova vas, in to še na takšni lokaciji, se je upiral vsem pisanim in nepisanim pravilom partizanske taktike. A pokazalo se je, seveda ob izjemni previdnosti poveljstva, da je bila to resnična izjema, ki je potrjevala pravilo. Ponovitev česa takega ne tedaj ne pozneje ni bila mogoča!

VIRI

Viri so povzeti iz kronike Kokrškega odreda, knjigi II. in III. Knjiga II: str. 533 do 558 z opombami pod št. 149 do 160, ki so navedene kot viri na straneh 573–574.

Knjiga III: str. 39 do 41 z opombami pod št. 40 do 42, ki so navedene na straneh 177–178.

Pri pisanju mi je pomagalo dejstvo, da sem bil tudi sam pripadnik tega bataljona do konca vojne, v Titovi vasi pa od 9. januarja 1945. leta, en mesec.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz beschreibt das Partisanenlager des 1. Bataillons des »Kokrški odred«, das auch Titos Dorf genannt wurde. Am 21. November 1944 begannen die Partisanen auf dem westlichen Gebiet vom Dobrča im Draga-Tal mit der Bau. Schon in vierzehn Tagen wurden sieben Baracken erbaut, zum Neujahr 1945 waren es schon elf. Am 31. Januar 1945 haben die deutschen Polizisten Titos Dorf überfallen, das Bataillon musste sich zurückziehen und die Polizisten brannten das Lager nieder.

LEPOSLOVJE

Edo Torkar

OSTANKI ROKOPISOV, KI SO JIH POŽRLE MIŠI

Slovenska podeželska mesteca! Zaspana gnezda s hotelčkom C ali D kategorije, kjer ti za kosilo postrežejo s postanimi vampi, golažem ali pasuljem in kjer v skupni kopalnici nikoli ni tople vode. Z moderno blagovnico na glavnem trgu, kjer dobiš vse od navijalk za lase do kitajskega porcelana in japonskih motociklov, če pa potrebuješ npr. čisto navadno grlo za žarnico, bo prodajalec neprizadeto zmignil z rameni, češ da jih je zmanjkalo in da pričakujejo novo pošiljko čez teden ali dva. Z zdravstvenim domom, kjer so se plakatom o TBC in negi zob sramežljivo pridružili tudi nasveti za preprečevanje okužbe z aidsom. S knjigarno, ki je pravzaprav papirnica in galanterija, saj je v njej knjig komaj za srednje veliko družinsko knjižnico, pa še te so varno spravljene za prodajnim pultom, da ne bi koga zamikalo listati po njih. S samskim domom mestnega gradbenega podjetja, iz katerega se v nedeljah razlegajo sevdalinke, vse dni v tednu pa z oken visi moško perilo in polivinilaste vrečke z lahko pokvarljivo hrano. S slaščičarno, v kateri dobiš turško kavo brez smetane, pecivo s priokusom cigaretne dima in dve vrsti bureka: »sa sirom« in »sa mesom«. S kinom, ki se v nedeljskih popoldnevih do zadnjega sedeža napolni z vojaki iz bližnje kasarne, čez teden pa bi ga lahko mirno zaprli, če ne bi bilo sezonskih delavcev in zaljubljenih parčkov, ki jim tema v dvorani prav pride za petting. S kulturnim domom, ki so ga v prvih povojnih letih na horuk zgradili z udarniškim delom, zdaj pa v njem kmetijska zadruga garažira obdelovalne stroje in skladišči presežke krompirja. S kavarno, v kateri je postavljen edini mestni biljard in edini juke-box, v katerem pa že dolga leta niso zamenjali plošč. Z Domom družbenopolitičnih organizacij, v katerem pod isto streho složno domujejo borci, komunisti, kulturniki, socialisti, sindikalisti, mladinci, prijatelji mladine, lovci, planinci, rejci malih živali, radioamaterji in invalidi. S fotografskim ateljejem, v čigar izložbi že zdavnaj odcvetele mestne lepoticke še zmeraj kraljujejo v vsej svoji mladostni svežini in brhkosti. S cerkvijo in pokopališčem, shajališčem starih opravljk in spokorjenih grešnikov. S prodajalnico srečk, v kateri je bil pred mnogimi leti izpolnjen stavni listič, ki je zadel tretji najvišji dobitok v državi. S knjižnico, v kateri si sposojajo knjige samo šolarji za obvezno čtivo in sem pa tja kakšna gospodinja, ki jo muči radovednost, kaj se bo zgodilo z obema ljubimcema v naslednjem nadaljevanju televizijske serije, posnete po tem in tem romanu. Z muzejsko zbirko, ki vzbuja vtis, da se je vsa zgodovina kraja začela 1941. leta, končala pa štiri leta pozneje. Z nasmetenimi parki in drevoredi, zatočiščem upokojujencev, brezdelnežev in šolarjev, ki se jim po pouku prav nič ne mudi domov, kjer jih čaka kup neprijetnih opravil, od pisanja domačih nalog, do pomivanja posode, nošenja premoga in pometanja stanovanja. (Mlajše šolarke si izmenjujejo papirnate prtičke, starejše hihitaje stikajo glave nad Anteninimi ljubezenskimi zgodbami in zaupnimi pomenki.) Skozi teko lene, počasne rečice in le v obrežno grmovje zataknjen naplavljen les, preperale cunje, plastične steklenice in posteljne vzmeti pričajo, da te krotke vode znajo tudi narasti in poplavljati. Rečice so milnate in penaste od odplak iz tekstilnih obratov in kemičnih čistilnic in meso rib, ki žive v njih, ima okus po detergentu. (To pa ne

moti nedeljskih ribičev, da ne bi namakali trnkov v njih in še manj raubšicev, ki to počnejo daleč od nepoklicanih oči v odmaknjenih rokavih in tolmunih.)

Življenje v teh malih slovenskih mestih teče tiho in spokojno, razpeto med službo, vsakdanje opravke, klepete ob kavici, dom in televizijo. Njih prebivalci živé v blagodejnem prepričanju, da se lahko pred vsem, kar se dogaja tam zunaj v velikem svetu, pred vojno, lakoto, štrajki, demonstracijami, atentati, ropi in umori obvarujejo tako, da enostavno odložijo časopis in izklopijo radio. Njihovim potrebam po razburljivostih in senzacijah povsem zadoščajo zakortolomi, prometne nesreče in gostilniški pretepi v domačem mestu, njih željam po svetovljanstvu pa enodnevní skoki z avtom čez mejo in pizza v malo boljšem lokalu s cvetjem in prižganimi svečami na mizah. Za pijance poskrbijo gostilne, za nasilneže miličniki, za občinske reveže socialna in kolodvorska čakalnica, za potepuške pse pa lovci, ki jih z največjim veseljem streljajo in jih potem razglašajo za stekle in popadljive.

(*Eksterier za roman DRŽAVLJAN X, 1987*)

Dijak Tomislav Štampihar se do svojega osemnajstega leta res ni imel s čim postavljati pred sošolci: ne s premožnimi in uglednimi starši, ne z dobrimi ocenami v redovalnici, ne s spretnostjo v športu ali s kakšno drugo posebno nadarjenostjo – in tudi punce ni imel še nobene. Izstopal je samo po tem, da je prebral veliko knjig, to pa je v majhnem proletarskem mestu, kjer je živel, pomenilo toliko kot nič. Niti dobrih ocen za slovenske proste spise, kajti očitno se iz knjig ni naučil, kaj je to uvod, jedro in zaključek in da pred ki-ko-da-če vejica skače. In ko si je v svojih zadnjih srednješolskih počitnicah nehal strgati brado s skrhanimi očeto-vimi britvicami in je prišel jeseni v šolo s poraslim obrazom, si je poleg negodovanja učiteljev nakopal na glavo tudi posmeh sošolcev, ki so ga iz Tomija kaj hitro prekrstili v Mansona – namreč po zloglasnem bradaču Charlesu Mansonu, morilcu igralki Sharon Tate, žene Romana Polanskega. Nežnemu in plahemu Tomislavu se je ta vzdevek prilegal toliko kot sedlo kravi, kajti edino on in bog sta vedela, da si je pustil rasti brado samo zato, da bi prikrl zardevanje pred puncami in pred učitelji, kadar je bil poklican k tabli, in celo pred prodajalkami v trgovini, kamor ga je mama pošiljala po nakupih. Z denarjem, ki si ga je zaslužil s počitniškim delom v tovarni, si je namesto brivskega aparata (Braun Iskra, nežno in gladko) kupil majhen potovalni šotor in se v zadnjem mesecu počitnic odpravil z njim na morje. Razpel ga je kar za pokopališkim zidom v Novem Vinodolskem in ko so ga po enem tednu divjega kampiranja izsledili miličniki, se je raje vrnil domov, kot pa da bi se preselil v prenapolnjen in za njegov dijaški žep predrag crikveniški kamp.

In glej, videti je bilo, da ga je ta novi imidž, tako različen od njegovega prejšnjega videza ubogljivega maminega sinčka, naredil zanimivejšega tudi v očeh deklet, ki se prej – resnici na ljubo – niso kaj dosti menile zanj. Saj je bil postaven in po svoje tudi čeden, čeprav ga je kazil prevelik nos in štrleče adamovo jabolko, (kot da se mi je v grlu zataknila kost, je sam sebe kritično ocenjeval v ogledalu), a tisto, kar ga je oviralo pri kontaktiranju s puncami, je bila njegova plahost, zadržanost, sramežljivost, zardevanje za vsako figo – saj mu še s sošolkami ni uspelo spregovoriti več kot pet besed, ne da bi zafarbal do ušes. V Novem Vinodolskem pa se mu je sploh prvič zgodilo, da ga je kakšna punca sama od sebe ogovorila in da ni jecljaje stisnil repa med noge in pobegnil, kakor se mu je dogajalo doslej. To je bilo nekega dopoldneva, ko je s fotoaparatom čez ramo (tudi ta je sodil k njegovemu novemu imidžu) postopal med stojnicami pod novljansko cerkvijo: dve mladi Hrvatici, glede na njuno temno polt pa bi bili lahko tudi

ciganki, ki sta turistom prodajali spominke – lesene štokrlje, osličke, cigaretnice in podobno šaro – sta ga pocukali za rokav z razposajenim »Hello, boy, how are you? You are very nice young man, do you know?« To, da ga imata punci za tujca, za drugačnega in imenitnejšega, kot je v resnici bil, je Tomislava opogumilo, brez zadrege se je z njima zapletel v pogovor – »E, pa ti si naš čovik, Jugosloven!« sta bili kar malo razočarani – celo fotografiral ju je in jima obljubil, da jima že čez dan ali dva prinese slike. Zvečer v šotoru dolgo ni mogel zatisniti očesa, v domišljiji je podoživljal njun smeh, v domišljiji ju je slačil, njuno perilo je kos za kosom padalo na tla kot obleteli češnjevi cvetovi, v domišljiji se je ljubil z njima, z obema hkrati kot tisti fotograf v Blow-upu, filmu, ki je že nekaj časa buril njegovo seksualno domišljijo. Že je naredil načrt, kako ju bo s pretvezo, da jima bo pokazal slike, naslednji dan zvabil v šotor, ko pa se je zjutraj povzpel k cerkvi je lahko ugotovil samo še to, da sta dekleti s stojnico vred čez noč izginili. Zvečer se je začela v mestu velika turistična prireditev Novljanska noč in Tomislav se je s steklenico vina v roki, iz katere je krepko nagibal, drenjal med množico in oprezoval za dekleti. Tudi na turistkah že bolj srednjih let so se mu lepili pogledi. Tisto noč bi mu bila pač vsaka dobra, mlada ali stara, lepa ali grda, debela ali suha. Saj vendar ni šel na morje zato, da bi plaval in se sončil. Prvi in tako rekoč edini namen njegove poti v Novi Vinodolski je bil: najti si žensko, pa četudi za eno samo noč, eno samo uro. Dvigniti ji krila, si jo od blizu ogledati in se naužiti njenih zakladov, postati mož.

(Iz novele MLADENIČ, IŠČOČ LJUBEZNI, 1984)

Isti dan – torej sobota, ista ura – torej tri popoldne, le nekaj minut čez: toliko, kolikor potrebuje triindvajsetletnik v dobri formi, da preteče razdaljo od centra Ljubljane (denimo od Name) do kolodvora. Celih petindvajset ur smo potrebovali, da smo ga vrnil sem.

Naš junak si nad umivalnikom v stranišču izmiva znoj z obraza. Z rdečo ilovico si natre čelo in lica. Okoli vratu si obesi ogrlico iz tigrovih krempljev in odrezanih uhljev v boju pobitih sovražnikov.

Tam čez na glavni cesti poteka gost avtomobilski promet. Zeleni krpani se ovijajo okoli ovinkov kot velikanske zelene gosenice, črne na sredi. Tam čez na glavni cesti se dogajajo še druge reči, dovolj nepomembne, da se o njih ne splača izgubljati besed.

Na tej strani stojijo vlaki in čakajo nadaljnjih navodil.

Vmes je kolodvor, kjer stoji Riko in si baše v usta sendvič. Star je in suh ta sendvič, vsak grizljaj posebej zalije s požirkom limoninega soka iz tetrapaka. S kopjem prebode bivola in pri odprti srčni žili pije njegovo črno, kadečo se kri. S prsti si otrebi zobe in odvrže prazno tetrapak vrečko v smetnjak. Le kje se je učil olike?

Ob štirih pri potniški blagajni.

»Eno za Bohinjsko Bistrico. Enosmerno.«

»Na Jesenicah morate prestopiti.«

»Vem, vsako soboto se vozim.«

Potem skače čez perone, preskakuje luže med tiri, plava čez široke bistre reke, mavrične od nafte in strojnega olja. Na tretjem peronu že čaka rdeče rumena gomulka za Gorenjsko. Z gostoljubno odprtimi vrati in toplimi grelci pod sedeži. Poišče si prazen sedež. Odpre okno in se nagne ven. Nobene lepe ženske, nobenega dobrega prijatelja, še goloba nobenega, še vrabca ne. Ne, Riko res nima več kaj početi v Ljubljani, vsaj do ponedeljka zjutraj ne.

Štiri trideset: odhod.

Z rokavom obriše zarošeno šipo. Gleda črno-sivo-bel film poznopopoldanske pokrajine v steklenem četverokotniku okna: zasmoljeni hrastovi pragovi sosednih tirov, oporniki električnega voda, hiše pod progovnim nasipom, predmestni vrtički, litostrojski dimniki, Kovinarstvo Maja, mostovi, ceste, avtomobili na cestah, ljudje na pločnikih, nebo, nebo, nebo.

Pride sprevodnik in preščipne karte.

Pride postaja in vlak ustavi.

Pride še nekaj postaj. Zunaj se mrači.

Kranj. Mrak je že zelo gost, v vagonu se prižgejo luči.

Na Jesenicah bo že noč, pomisli Riko.

Kakšna noč bo šele v Bistrici! In kakšna šele na poti v Pusti rovt, če bodo oblaki prekrili luno. In Riko je že spet pozabil baterijo v Ljubljani. To se mu skoraj zmeraj dogaja. Pa kaj? Pozabiti baterijo, to je še najmanj, kar se mu lahko zgodi. Do svoje rojstne hiše najdeš pot tudi z zavezanimi očmi.

Vlak pelje skozi Gorenjsko, Riko pa z zaprtimi očmi hodi po samotni pragozdni poti. *Z mačeto seka liane, na rami mu čepi kakadu. Nasproti mu pride mlada ženska njegovega plemena. Igra se s kakadujem in oponaša njegove glasove. Ženska je lepa in temna, diši po parjenju in muškatnem olju. Podrgne si nos ob njegovi rami. Njegova ženska, Rikova ženska –*

Spi, Riko, spi, Jesenice ne bodo že takoj za prvim ovinkom. V ponedeljek pa spet v Ljubljano in spet na šiht.

(Iz novele *SOBOTNI VEČER, NEDELJSKO JUTRO*, 1987)

Pravijo mi Mrhovinar. Ko so me prvokrat poklicali s tem vzdevkom, me je jezilo, celo zbolelo, zdaj mi pa že dolgo gre skozi eno uho noter in skozi drugo ven. V gostilni trčim ob znanca, ki me prijateljsko lopne po hrbtu, rekoč: »A boš kaj spil, Mrhovinar?«, jaz pa odvrnem: »En pir,« in potem vsak s svojim vrčkom piva v roki debatirava o ženskah, športu in politiki. S pogledi slačiva joškaste in ritaste punčare, ki hodijo mimo naju v damski vece, in če je kakšna še posebej joškasta in ritasta, me tip dregne pod rebra, odobravajoče cmokne in si oblizne pivsko peno z brkov: »Dobra mrha, a, Mrhovinar?« reče. »Dobra,« cmoknem tudi jaz. »A bi jo, Mrhovinar?« reče. »Bi,« si tudi jaz obliznem pivsko peno z brkov.

Mrhovinar, Mrhovinar! Pa je moja ravnodušnost ob tem grdem vzdevku res tako pristna, kakor se mi zdi in kakor bi rad dokazal pred svetom? Ko bi bil vsaj res to, za kar me imajo! Tako pa ne delam ne v klavnici ne v pogrebni službi ne v secirnici, da bi ga vtikal noter mrtvim punčkam. In tudi nisem kot cigan Brajdič s Hrušice, ki je zmeraj na tekočem, kdaj v vasi pogine kakšna krava ali svinja, da jo potem naloži na voz, zakoplje zad za svojo barako in jo odkoplje čez nekaj tednov, ko zemlja iz crkotine mrliški duh in strup pobere in ni tako njegova velika družina nikoli lačna mesa.

Pa tudi če vsi kažejo s prstom name in se derejo: »Mrhovinar! Mrhovinar!« ne bi zamenjal svojega dela za nobeno drugo delo. Po smetiščih, deponijah, odlagališčih gradbenih odpadkov, v zapuščenih zgradbah in med rečnimi naplavinami iščem in pobiram staro železo, baker, aluminij, medenino, svinec, cink, če je sila, pa tudi papir in steklenice; kar nabere, naložim na vozek ali na kolo in peljem na Odpad! Gosposko delo, kot nalašč zame, ki sem bil zmeraj nemiren in išoč duh! Konček bakrene žice, ki kuka iz kupa smeti, je lahko dolg samo toliko, kolikor ga je videti, lahko pa ga neskončno dolgo vlečeš in vlečeš in navijaš v svitek, pa ga še ni konec!

Lahko bi celo rekli, da je to igra in ne delo; igra na srečo, ki pa jo je treba igrati z veščo roko!

In večšine mi ne manjka. Moja življenjska pot se je odločila tistega dne, ko sem dobil službo na Odpadu, in sicer prav na delovnem mestu prevzemalca na tehtnici. Moje najpogostejše stranke so bili cigani, klošarji in fičfiriči, med počitnicami pa tudi revni dijaki in študentje, ki jim je bilo nabiranje odpadkov edina možnost, da si privoščijo nekaj dni morja ali Dylanov koncert v Münchnu. Poklicno pot sem končal tistega dne, ko so me zalotili, da sem neki osmošolki, ki je na škripajočem vozičku pripeljala dvajset kil starih časopisov, podeseteril izkupiček tako, da sem ji pripisal še eno ničlo – kaj sem mogel, ko pa je bila tako luščna! – a v službi sem imel dovolj časa, da sem zvedel, da je baker dvajsetkrat, aluminij petnajstkrat in svinec petkrat dražji od železa. Začel sem torej nabirati barvne kovine in jih prodajati konkurenčni Surovini na drugem koncu mesta.

To počnem zdaj že nekaj let in bom še, če mi bo bog dal zdravja in ohranil pamet. V rednih časovnih presledkih obiskujem vsa smetišča in divja odlagališča v okolici mesta, obvezno sem zraven povsod, kjer rušijo stara poslopja, saj prekleto dobro vem, da se med zdrobljeno opeko in ometom zmeraj najdejo svinčene vodovodne cevi, bakrena žica od električne napeljave, aluminijaste prirobnice opažnih desk, medeninaste pipe, strešni žlebovi iz cinka ali aluminija, polomljene TV antene...

(Iz novele MRHOVINAR, 1989)

30. april

Definitivno sem se preselil na deželo. Tu je tak mir: čist zrak, zelenje, ptičje petje, prijazni in gostoljubni ljudje. Sosedova otroka, enajstletni fant in štirinajstletna punčka (izredno fletna stvarca!) sta me že koj prvi dan prišla obiskat in v imenu starih povabit na kavico. Seveda ni ostalo le pri kavici, prinesli so mi tudi šnopsa, tapravega domačega, iz lastne žganjekuhe, tako da sem se domov prikotatil bolj po štirih kot po dveh. Obisk se mi je pa splačal, saj so mi rekli, naj odnesem gnoj, kolikor hočem za svoj vrt.

31. april

Crknjen sem. Od sosedovih sem pritovoril štirideset košev gnoj. Nikoli si ne bi mislil, da je gnoj tako zlodjevo težak. K sreči imam pod sekretom za hišo tudi bogate zaloge humusa, in to še posebej kvalitetnega, saj je iz človeškega dreka. Kar s šajtrgo sem ga navozil na vrt. To bo rasla zelenjavica!

3. maj

Nedelja. Spet novi sosedi na obisku. Stari je nakladal o svojih vojnih podvigih v Grčiji in Eritreji. Mlajša hči je napihovala balončke iz žvečilnega gumija (oh, kako sem ji zavidal, kaj bi dal, da bi bil tudi jaz balonček sredi rožnega popka njenih ust!), zvonila z nogami, pri tem pa ji je – o bog! – krilce ves čas zdrsevalo visoko gor čez zalita stegenca! Danes sem imel prvič priliko, da vidim tudi starejšo hčer, dvajsetletno Micko. Ves čas je farbala in me vlažno gledala, že na prvi pogled se je zaljubila vame. Tudi stara bi bila še dobra za pojahat, neverjetno je prišparana za svoja leta, pa jih nima več kot 45. Ni čudno, da je stari tako izmozgan in rumen v obraz, ko pa si je nakopal na grbo vse to pizdovje. Domnevam, da ga bo kmalu pobralo.

4. maj

Dež. Ves dan sem bil doma. Izpraznil sem vso zalogo konzerv in piva. Raziskovalna akcija na podstrešju: kolovrati, pinje, komati, zarjavelo orodje, dežniki, pletenke (žalibog prazne!), kotel za žganjekuho (žal na vseh koncih preluknjan!), vreče s konjsko žimo in s še nespredeno ovčjo volno. Največje bogastvo pa se je skrivalo v skrinjah: prastare knjige Mohorjeve družbe in Goriške maticе, dokumenti, orumenele fotografije zdaj že umrlih hišnih gospodarjev in njihovih družin. In v vsej tej starožitnosti in ko je po strehi ropotal dež, si nisem mogel kaj, da si ga ne bi vrgel na roko ob misli na sosedove ženske.

5. maj

Sončno, a zemlja se še ni osušila, zato se tudi danes nisem lotil dela na vrtu. Ravno ko sem na sekretu sral, sem skozi špranje med deskami uzrl sosedovi hčeri. Da sta na nedeljskem sprehodu, sta rekli, medtem ko sem si v zadregi zapenjal pas in šlic, da sta namenjeni na vas k prijateljicam in da sta se mimogrede oglasili pri meni. No, prijateljice so ju tisto popoldne zaman čakale, njun mimogrede se je zavlekel do večera. Skuhali sta mi kosilo in mi pomili posodo, za kar sem jima bil od srca hvaležen. »Nikar naju ne zatoži najinim starim, da sva bili toliko časa pri tebi,« sta mi zabičali, preden sta se poslovili. »Lahko bi si mislili, da smo se šli seks v troje, ali kaj drugega takega, kar vrtijo ponoči na koprski televiziji!«

6. maj

Prišla je žena. Skrbelo jo je, kdo mi kuha in pere in če sem se že premislil in da se lahko vrnem domov, če hočem. Rekel sem, da mi kaj takega še na misel ne pride, da pa ne bi bil videti negostoljuben, sem jo pridržal na kosilu in ji razkazal kmetijo. Nič ji ni bilo všeč, nobenega pravega zanimanja, kaj šele navdušenja ni pokazala nad mojim novim domom. Ko pa sva prišla na skedenj, me je na en dva tri zvrnila v seno in me pojahala. »Še nikoli nisem fukala v senu, pa toliko sem o tem brala v knjigah in gledala v filmih!« je rekla potem, ko sva opravila. Meni se ni to zdelo čisto nič romantično, ves sem bil opraskan od trnja in osata in še naslednji dan sem vlekel seno iz ritnega grabna. Sploh pa na take limanice ne grem več. Ko sem jo pospremil na avtobus, me je s solzami v očeh rotila, naj se za božjo voljo vrnem k njej, da so mi vrata njenega doma in srca vselej odprta! Nič nisem rekel na to, saj sem sam pri sebi že zdavnaj zatrdno sklenil: Začel bom novo življenje! Zavihal bom rokave in postal kmet!

(Iz novele *LEPO JE NA DEŽELI*, 1986)

Umrli mi je oče. Pobralo ga je takorekoč čez noč, dasi je že dalj časa bolehal za cirozo jeter in kronično melanholijo – značilnima boleznima tolminskih graparjev in rovtarjev, ki jih je življenje naplavilo v jeseniške stanovanjske kasarne.

Iz prizanesljivosti do uslužbencev pogrebne podjetja, ki so imeli vsak čas priti, sem že napol ohlajeno truplo hitel s škarjami izrezovati iz umazanega in zaudarjajočega spodnjega perila in ga nagega obrnil na bok, da bi ga za silo očedil. (Oče si je ostal do konca zvest tudi v tem, da se je na daleč izogibal vodi in milu.) Z umivanjem sem bil že pri kraju in tudi umazane rjuhe sem že zamenjal s čistimi, ko je mrtvemu očetu iz zadnjika in ust pritekel sluzast črn gnoj in sem se moral vsega lotiti na novo. V kopalnico sem šel po čisto brisačo in po še en lavor tople vode in ko se je na dvorišču ustavil sivi mrliški furgon, sem zadovoljen pomislil na to, kako se oče že dolgo ni nikamor odpeljal tako snažen in čist, kot se bo odpeljal zdaj, na svojo zadnjo pot.

S pogrebom pa oče gotovo ne bi bil zadovoljen. Pevci mu niso zapeli ne Katjuše in ne Bandierre rose, njegovih najljubših pesmi, ki se jih je naučil med vojno, prepeval in brundal pa jih je vse do zadnjega – še najraje takrat, ko se je v rožicah vračal iz gostilne domov in si je s prepevanjem dajal korajže pred soočenjem z mamo. In zaman sem vlekel na ušesa, da se bodo v kamnolomu na Mežakli, kjer je pustil najlepša leta svojega življenja, njegovi tovariši minerji spomnili nanj z eno krepko detonacijo. (Kako le, saj je kamnolom že dolga leta opuščen in eden od zadnjih minerjev v njem se je od dela v njem poslovil tako, da si je okoli glave zavezal sveženj dinamičnih palic in prižgal vžigalno vrstico...)

»Čuden človek si,« mi je zadnjič rekla žena. »Še en mesec ni od tega, odkar si pokopal očeta, pa se zdi, da si že popolnoma pozabil nanj.«

»Po čem to sklepaš?«

»Njegovo pohištvo si že prvi dan po pogrebu razsekal za kurjavo, cunje in posodo si zmetal v smeti, knjige si prodal antikvariatu, časopise in revije si odpeljal na Odpad, stanovanje si prebelil in razkužil, kot da bi se bal, da bi ostala tudi najmanjša očetova sled v njem. Od očeta je ostala le kartonasta škatla z njegovimi papirji in fotografijami, ki si jo porinil pod mizo in je še do danes nisi odprl.«

»In?«

»Grozljivo ravnodušen in neobčutljiv si. In strah me je, ker vem, da bi te moja smrt ganila prav tako malo, kot te je očetova. Tudi za mano bi že prvi dan po pogrebu zabrisal vse sledove in veselo živel naprej, ne da bi se sploh še kdaj spomnil name.«

(Iz črtice *DOGODKI S TRUPLJOM*, 1989)

Marko Elsner Grošelj

ZNOTRAJ SINJEGA

(Neki nedokončani gledališki predstavi.)

*Ladja je iz kamna,
Jadra ladje so napeta
in vendar ne plapolajo.
V nekem prostoru igre.
Morda zaradi razdalje
v takšnem vetru.
Morda zaradi drugih zlitin,
ki se še ne raztapljajo v belem.
Toliko časa, kolikor rastemo
in se stegujemo za rob v sredini.
Kdo bi vedel, ali kroga.
Morda tudi ne zaradi pogleda,
ki tipa kamen ladjo, privezano ob drevo,
kot kamelo našega potovanja.
V kamen predstavi so odtisnjeni resnični,
požigalci in osemenjevalci pepela.
Med njimi je steblo in krošnja zaveze.
Paluba in oder dogodka, brez prič.
Pogled od strani
ne razloči potez.
Zadnji list,
ki zlati odsotnost.
In tuja ladja izgine.
Četudi si, ne vzameš žejnega k vodi,
četudi si, ne bo žejni hodil k tebi.*

IN MEMORIAM

ANTON LABURA-ZVONE
(1923–1989)

Samo nekaj dni zatem, ko je bila na uredniškem odboru zbornika *Jeklo* in ljudje dogovorjena priprava te – šeste knjige, je v šestinsedemdesetem letu starosti umrl član in predsednik uredniškega odbora Zvone Labura.

Anton Labura je bil v času po drugi svetovni vojni, ki je od ljudi zahteval velik delovni polet, ustvarjalnost in inovativnost, delavec, ki se je polno angažiral pri poklicnem delu, v družbenopolitičnem življenju in se ob tem tudi izobraževal. Bil je eden tistih železarjev, ki je prehodil naporno pot napredovanja od tovarniškega poštarja-tekača do obratovodje. Njegov cilj je bilo dviganje produktivnosti, pri tem pa je znal prisluhniti tudi potrebam in znanju sodelavcev.

Rodil se je 10. maja 1923 na Javorniku in otroštvo doživil na obrobju železarske halde. S sedemnajstimi leti je že služil svoj železarski kruh kot tekač. V septembru leta 1940 pa se je pričel šolati na vajeniški šoli. Po

končani triletni šoli leta 1943 je bil ilegalni delavec jeseniškega SKOJ-a in spomladi 1944 se je pridružil minerski četi Gorenjskega odreda na Lipnici. Po osvoboditvi se je januarja 1946 ponovno zaposlil kot ključavničar v mehanični delavnici, v oddelku orodjarne jeseniške železarne.

Kot aktivni politični delavec je opravljal poklicne funkcije od leta 1948 do 1951 na občinskem sindikalnem svetu, v mestnem ljudskem odboru in v tovarniškem komiteju KPS. Nato je pričel z delom na Metalurški industrijski šoli kot učitelj praktičnega pouka in pomagal številnim mladim kovinarjem, da so se izučili poklica.

V tem času se je tudi zavzelo lotil lastnega izobraževanja. Leta 1963 je dokončal srednjo tehniško metalurško šolo in prevzel delovne naloge obratovodje žebjarne, kjer je vztrajal skoraj štirinajst let. To je bil zanj velik izziv. Prevzel je obrat z zastarelimi transmisijskimi pogoni žebljarskih strojev, ves notranji transport pa se je odvijal preko ozkih tirov z vozički, ki so jih delavci ročno nakladali in potiskali po obratu. Vsa proizvodnja je šla preko delavčevih rok brez pomožnih dvigal.

Modernizacija žebjarne je predvsem njegovo delo. Izločil je vse transmisijske pogone in notranji transport posodobil z viličarji. Dal je zgraditi novo čistilnico žebļjev – rotacijske bobne. V letu 1969 mu je uspelo nabaviti novo avtomatsko pakirno napravo firme Wafios.

Bil je nepotešen inovator. Vedno je bil poln novih idej, ki pa jih ni mogel vedno uresničiti. Uspel pa mu je izum tipa podajalne čeljusti za žico na žebljarskem stroju.

Zvone je bil človek akcije. Rad je preživil prosti čas med mladino. Nadvse je ljubil letalstvo. Prva povojna leta ga je pritegnil v jeseniški aeroklub pionir letalstva na Gorenjskem Izidor Ručigaj. S takratnimi entuziasti so uredili letališče v Lescah, organizirali postavitev hangarja in leta 1956 ustanovili gorenjski letalski center, današnji Alpski letalski center. Vse do svoje upokojitve je Zvone aktivno delal v upravnem odboru letalskega centra, v letih 1966–71 pa je bil tudi predsednik sveta centra in je v veliki meri nosil breme organizacije 10. svetovnega prvenstva v padalstvu leta 1970 v Lescah. Letel je tudi sam, bil je

motorni pilot, a je letenje opustil, ker je bilo veliko več dela za funkcionarje, za preživljanje centra. Prav to je bilo v veliki meri na njegovih ramah.

Ob vsem napornem delu pri vodenju obrata je bil ves čas tudi aktiven družbenopolitični delavec v organizaciji ZK in sindikatu. Zaradi njegove zavzetosti pri tem delu so ga imenovali leta 1974 za predsednika medobčinskega sindikalnega sveta za Gorenjsko. S tega delovnega mesta je bil upokojen 31. julija 1979.

Umrli pa je 29. marca 1989 v Radovljici.

Izredno aktivno je bilo tudi njegovo delo v uredništvu odbora jeseniškega zbornika *Jeklo in ljudje*, kjer je delal kot član in predsednik več kot dvajset let od leta 1965 do smrti. Najtežje delo pri izdaji posameznih letnikov zbornika je bilo pridobivanje sredstev. Prav to pa je Zvone Labura z uspehom opravljal in omogočal, da je jeseniški zbornik izhajal v obsegu, ki ga poznamo.

Leon Mesarič

TONE TOMAZIN
(1920–1989)

Ob mnogih še neuresničenih načrtih je 26. avgusta 1989 nenadoma zastalo že močno izčrpano srce alpinista, športnega delavca, spomeniško varstvenega navdušenca, slikarja in soustanovitelja likovnega kluba DOLIK – Toneta Tomazina.

Njegova življenjska pot se je začela 11. marca 1920 na Jesenicah v železničarski družini. Oče, vnet pevovodja, je Tonetu po končani jeseniški meščanski šoli načrtoval orglarsko šolo, ker je bil tudi za glasbo nadarjen. Navezanost na dom, domače kraje in ljudi pa je bila močnejša in tako se je zaposlil v takratni Kranjski industrijski družbi, sedanjí Železarni Jesenice, kjer je ostal vse do svoje upokojitve.

V mladosti se je najprej ves predal alpinizmu, prepadnim stenam slikovitih Julijcev, dokler se ni pretrgala naveza. Že v šolskih klopih se je navduševal tudi za slikarstvo in se uspešno preizkušal v slikanju po modelu in v naravi. Zato je bil 16. februarja 1946 tudi med ustanovitelji likovnega kluba DOLIK

(dolinski likovniki), ki mu je ostal zvest do zadnjega diha. Dolga leta je bil tajnik kluba, nekaj let tudi predsednik, mentor in učitelj mlajšim članom, ves čas pa vnet in zelo produktiven slikar. Več let je deloval v vodstvu Združenja likovnih skupin Slovenije pri Zvezi kulturnih organizacij Slovenije.

Kljub taki likovni zagnanosti pa v njem ni zamrla mladostna pripadnost športu. Kar dvajset let je bil tajnik Hokejskega kluba Jesenice. Ima veliko zaslug za strm vzpon tega športa in prve velike uspehe. S takratnimi rodovi hokejistov je doživljal zmagoslavje ob osvojitvi prvega naslova državnih prvakov v sezoni 1956/57. Z njimi je delil slavo vse do osvojitve šestnajste zvezdice. Za tem pa se je popolnoma predal slikanju, ki mu je vedno bolj pomenilo življenjsko izpoved, in seveda svojemu DOLIKU.

Zelo redki so slikarji na Gorenjskem, ki bi njenim naravnim lepotam in njenim starožitnostim namenili toliko truda in pozornosti kakor Tone Tomazin. Lepote in zanimivosti Bohinja, Gornjesavske doline, Julijcev, Karavank in širše okolice Jesenic so bile desetletja stalni motivi njegovega neutrudnega slikarskega čopiča, ki jih je izražal v olju, akvarelu ali temperi. Slikarstvo mu je pomenilo najbolj intimno in najbolj resnično življenjsko izpoved.

Dramatično razpoloženje, ki je dajalo osnovni vsebinski ton mnogim njegovim slikam, zlasti kadar je slikal gorski svet, ni bilo slučajno. Še kot mlad alpinist je v Steni doživel tragedijo. Po srečnem naključju je med mrtvimi soplezalci ostal živ, vendar hudo poškodovan. Zaradi tega ni več mogel v Steno, ostala pa je ljubezen do gora in narave in na njegovih slikah sivina skal povezana s sivino oblakov. Upodabljal je naš gorski svet v svoji skrivnostni lepoti in krajino okrog njega z vsemi posebnostmi in etnografskimi zanimivostmi.

Ustvaril je skorajda nepregledno število slik, med njimi tudi mnogo s posebnostmi slovenske krajine, ki jih je že načel in kasneje popolnoma izbrisal zob časa ali človekova neodgovornost in so ostale ohranjene le še na platnih Toneta Tomazina. Med svojimi sočlani v DOLIK-u je nenehno ponavljal skrb za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine.

S takimi pogledi in s takim odnosom do dediščine ni nič čudnega, da je bil med začet-

niki muzejskega delovanja na Jesenicah že leta 1950 in štiri leta za tem med ustanovitelji Tehniškega muzeja Železarne Jesenice in v njegovem upravnem odboru.

Leta 1970 je bil med pobudniki planinske slikarske kolonije na Vršiču v organizaciji Planinskega društva Jesenice in njen stalni udeleženec. Tej sta se leta 1974 pridružili še slikarska kolonija v Podkorenu pod pokroviteljstvom HTP Gorenjka in leta 1980 še planinska slikarska kolonija v Vratih, v organizaciji Planinskega društva Dovje-Mojstrana. Vsem kolonijam je strokovno in organizacijsko pomagal in bil redni udeleženec. Udeleževal se je tudi številnih slikarskih kolonij po

Sloveniji. Ob njih je spoznaval najrazličnejše pokrajine, različne po barvnem, oblikovnem in svetlobnem izrazu. Vendar se pri tem njegov slikarski stil ni spreminjal; med vsemi udeleženci smo ga lahko prepoznali na prvi pogled.

Svoje likovne stvaritve je razstavljal na vseh skupinskih razstavah likovnih del članov DOLIK-a doma, po Sloveniji in Jugoslaviji pa tudi v zamejstvu. Velikokrat pa je svoja dela predstavil tudi na samostojnih razstavah. Njegova izpiljena likovna govorica dokazuje slikarja, ki se je med realističnimi slikarji lahko meril s slikarji z akademskim naslovom.

Joža Varl

DEDIŠČINA, MUZEJI, DRUŠTVA

DVAJSET LET SPOMINSKEGA MUZEJA V FINŽGARJEVI ROJSTNI HIŠI V DOSLOVČAH

»Ker mi sonce danes sedi v dlaneh, ker sem na Gorenjskem, kjer je veter izvlekel svoje gosli v lepo popoldne, imam polno naročje spominov, ko sem doma ob peči živel s Finžgarjem in se odpravil z njim v prisojne kote dušo polnit. Da je hiša tako urejena, je prav in edino prav. Splača se vedno znova vračati,« je zapisal neznani obiskovalec Finžgarjeve rojstne hiše v letu, ko je bil v njej muzej že pet let.

9. februarja 1991 smo praznovali 120-letnico rojstva pisatelja F. S. Finžgarja. Hkrati pa je minilo dvajset let, odkar je v hiši spominski muzej. Vendar so ljudje Doslovče in pisateljev rojstni dom obiskovali že dosti prej. Pisatelj Manko Golar je bil vodnik otrok, ki so letovali v šoli na Breznici okoli leta 1927. Dolenčeve kajže se je takole spomnil: *»...O-*

biskali smo Vrbo, Doslovče in Finžgarjevo rojstno hišo in strmeli v lovsko puško, ki je visela na steni in je nekoč streljal z njo sam divji lovec, ki ga je upodobil Finžgar v svoji ljudski igri Divji lovec...«

V starih vpisnih knjigah, ki jih hranimo v hiši še iz časov pred ustanovitvijo muzeja, je vse polno zahval obiskovalcev za prijazen sprejem. Prav tako se hiše in njenih zadnjih lastnikov prijazno spominja Stanko Kotnik, ki je obiskoval rojstne hiše znanih slovenskih mož in o tem napisal knjigo.

Prešernova rojstna hiša v Vrbi je bila prva v celoti urejena v muzej. Pobudnik in organizator je bil takrat pisatelj Finžgar, ki je daljni pesnikov sorodnik. Hišo – muzej so svečano odprli maja leta 1939.

V petdesetih letih, ki so minila od takrat, smo Slovenci dobili po vsej naši deželi mnogo krajev, kjer si lahko napolnimo duše. Najvidnejši slovenski literati imajo v rojstnih hišah urejene spominske muzeje, pridružujejo pa se

Finžgarjeva rojstna hiša po preureditvi v spominski muzej

jim tudi znanstveniki (Vega, Plemelj), slikarji (Pilon, Jakac), skladatelji (Wolf, Ipavci, Gerbič) in drugi. Mnoge hiše, ki so hkrati tudi etnološki in arhitekturni spomeniki, so tako rešene propada, precej jih take rešitve še čaka (Čopova, Golarjeva – oče Cvetko, sin Manko v Ljutomeru), mnoge pa so žal zapisane propadu.

Danes imamo po Sloveniji nad sedemdeset spominskih muzejev, hiš ali spominskih sob, ki nas spominjajo na zaslužne može – umetnike in znanstvenike ter na njihovo delo. Med njimi so tri pisateljice: Alma Karlin (svetovna popotnica in zbirateljica), ki ima spominsko sobo v celjskem pokrajinskem muzeju; Zofka Kvedrova ima svoj kotic v šoli v Loškem Potoku in Josipina Turnograjska-Urbančič s spominsko sobo na gradu Turn pri Predgradu. Geografsko so v tej verigi spominskih muzejev zajete vse slovenske pokrajine: Primorska – Tartini, Kosmač, Kette, Gradnik, Bevk, Gregorčič, Rutar; Gorenjska – Prešeren, Finžgar, Linhart, Mencinger (zasebna zbirka), Kopitar, Peter Pavel Glavar; Notranjska – Cankar, Vilhar; Ljubljana – Vodnik, Župančič, Cankar; Dolenjska in Bela krajina – Jurčič, Levstik, Stritar, Trubar, brata Gangla; Štajerska – V. Levstik, Slomšek; Koroška – Prežih; Prekmurje – Kranjec.

Če tem zbirkam prištejemo še vse spominske plošče in obeležja, imamo Slovenci okoli petsto spomenikov, ki so povezani z našo kulturno dediščino.

Prizadevanja, da se v rojstni hiši F. S. Finžgarja v Doslovčah uredi spominski muzej, segajo v leto 1963. Uresničila so se osem let kasneje. V pritičnih prostorih so na ogled veža s črno kuhinjo, shrambo, hišo in kamro. Nekdanji kletni prostori (hlev, čevdrc in cimrc) so preurejeni v stalno razstavo o pisateljevem življenju in delu.

Pisatelj Finžgar je rojstno hišo večkrat opisal v svojih delih. V Gozdarjevem sinu piše o njej takole: »Gozdarjeva (= Dolenčeva, op. p.) hiša je stala toliko v bregu nad Doseljem (= Doslovčami, op. p.), da se je iz nje videlo prijazno čez ostale hiše tja v skalnati Klek in strmi Babji zob«.

Finžgarjevi predniki, ki so hišo zgradili, so to storili premišljeno. Zadnja ojačena kamnita stena je vkopana v breg, na eni strani do žive skale, kar je hišo varovalo pred vlago. Poznali so smer vetrov, predvsem v poznih zimskih mesecih in odtekanje vode ob močnih deževjih

ter taljenju snega. Vse to znanje in izkušnje so s pridom uporabili pri gradnji. Hiša stoji toliko v zavetju pod Rebrjo, da je tudi najmočnejši vetrovi ne odkrijejo. Vode odtečejo mimo nje po stopnicah, ki so bile včasih kamnite.

Prav tako skrbna je tudi notranja organiziranost prostorov. Čeprav je vse majhno, nas prevzame s svojo skromno skladnostjo in preprosto lepoto.

Hiša, za katero pisatelj nikoli ni utegnil, da bi se obširneje pomudil z njeno zgodovino – nekaj podatkov nam je zapustil o nastanku samih Doslovč – je imela manjšo leseno prednico. Kdaj so postavili prvotno stavbo, ni znano. Verjetno je v pritličju obsegala samo vežo s črno kuhinjo, kar je značilno za kajže, zgrajene pred sredo 18. stoletja, za podaljšek tramu krajšo hišo, kot je danes in za skoraj polovico manjšo kamro od današnje.

Kletni prostori so bili kamniti. Tu sta bila le dva prostora. Eden od njiju je bil t. i. cimrc. Pisatelj, osmošolec po maturi (1891. leta), je v njem še razbral letnico 1793, ki je bila vrezana na tramu. Te danes ni več mogoče najti.

V letu Prešernove smrti je pisatelj ded Joža Ažman kajžo povečal. Osrednji prostor – hiša je namesto majhnih linic, ki so jih zapirali z lesenimi zapahi, dobila nova večja okna s kovanimi mrežami in dvojnimi zastekljenimi krili. Verjetno so zaprli del, kjer je bil prvotno lesen gank, da so prostor nekoliko povečali. Na to kaže podaljšan hišni tram. V kamri so podrl zunanjo, najbrž neravno steno in prostor toliko povečali, da so vanj postavili kar dve postelji, z namenom, da bi pod kamro pridobili še hlev (ogrevanje kamre!). Vrata v kamro so zadaj vzdicali iz hiše, v domnevni prvotni vhod pa so iz veže vgradili leseno predalčno omarico za živila.

Verjetno so istočasno prizidali tudi kamnito shrambo ob vhodnih vratih. Na južno okence tega hladnega prostora posije sonce šele po tretji uri popoldne.

Vse zunanje in notranje lesene stene so obili z deskami, ometali in prebelili, nad kamrno okno pa zapisali letnico 1849. Ded se je zaradi obnove tako zadolžil, da je dolg 1.200 goldinarjev, ki je visel nad kajžo, poplačal šele pisatelj oče, ko se je leta 1868 priženil k Dolencu v Doslovče in postal gospodar. Oče je ta denar hranil petnajst let kot krojač in tkalec na avstrijskem Štajerskem.

Leto nastanka hiš so navadno vrezovali na

sredino hišnega stropnega nosilnega tramu ali na vhodni portal. Dolenčeva hiša tega nima, pač pa ima na hišnem in kamrnem stropnem tramu vrezani šestilni rozeti – *trotamori*. To predkrščansko znamenje je varovalo hišo in njene prebivalce pred moro in zlimi duhovi. *Mora*, bajeslovna pošast, je navadno napadala otroke med spanjem, kadar so ležali na hrbtu, in jim pila kri. Trotamora je magično znamenje, čarovno sredstvo, ki odganja različne nevarnosti.

Znamenje v kamri ima še obledele sledove rdeče in bele barve. Tudi rdeča barva je sredstvo za odganjanje vsakršnega zla, zato so imeli na posteljah običajno tudi rdeče odeje. Finžgar na več mestih piše tudi o rdečih zavesah (*Stara in nova hiša, Prerokovana itd.*), kakršne so bile v veži Prešernove rojstne hiše v Vrbi še nedavno.

Hiša je na novo prekrita s smrekovimi skodlami, v času pisateljeve mladosti pa je imela slamnato streho kot večina revnejših hiš v vasi. Pred strelo je hišo varoval netrèsk (*Sempervivum*, navadni netrèsk), ki so ga v ta namen sadili na slamnate strehe. V zaščito pred požarom je na skednju visela podoba sv. Florjana. V Doslovčah je še ohranjena navada, da na svetnikov god, 4. maja, očistijo korito za napajanje živine sredi vasi, ki ob požaru služi kot rezervoar vode za gašenje.

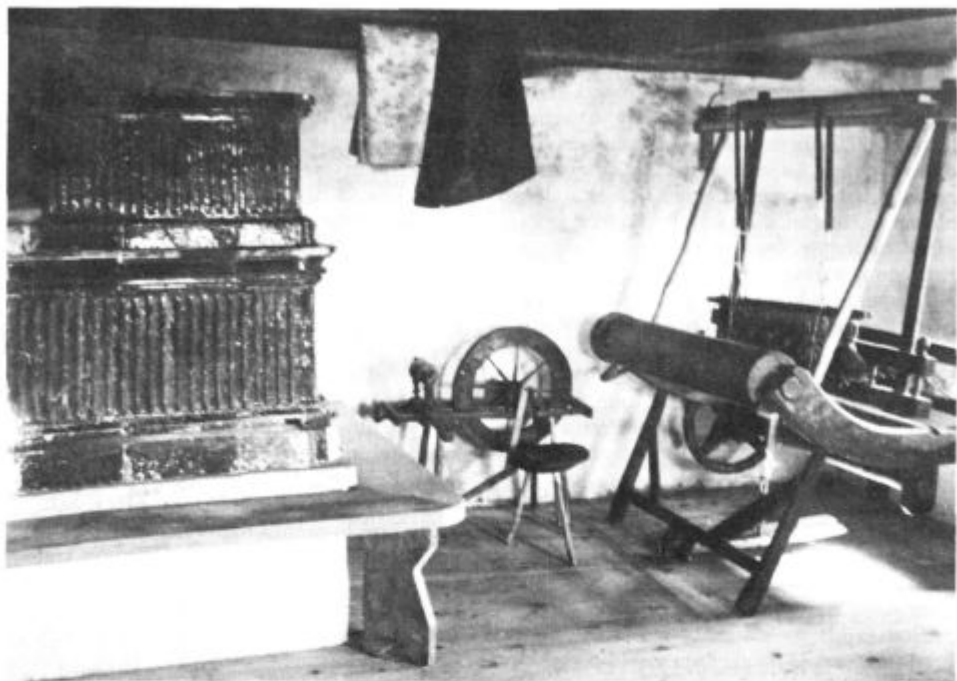
Pri današnji muzejski postavitvi in ureditvi notranjih prostorov so si etnologi prizadevali za zvesto rekonstrukcijo, vendar je hiša v času pred odkupom doživela nekaj sprememb in izboljšav, ki jih pri urejanju spominskega muzeja niso upoštevali. V shrambi je bila v zidu pod sklednikom lina, ki bi jo morali ponovno odpreti. Ognjišče v črni kuhinji je imelo obliko érke L. Delno je bilo podrto in predelano pred petdesetimi leti, sočasno s pečjo v cimrcu v kleti, zato bi ga bilo treba rekonstruirati v prvotni obliki in velikosti. Pri tem bi nam bil lahko v pomoč Finžgarjev opis, kako je oče zidal dimnik in kako je polil mater, ki je stala v kuhinji pri ognjišču. Ker se mu je kadilo v obraz, je oče poslal pisatelja na korito po vodo in mu naročil, naj jo vlije skozi dimnik. Če bi mati stala pri današnjem ostanku nekdanjega ognjišča, bi ne mogla biti ne mokra in ne huda. Če bi bili pri rekonstrukciji nekdanje podobe dosledni, bi morali odstraniti tudi omet v kamri in spet pobeliti samo krajnike, kot so bili pobeljeni še pred štiridesetimi leti. Mogoče manjkajo v hišni

opremitvi tudi zavese, čeprav je šlo le za kajžo. Pri hiši sta bili namreč v času pisateljevega otroštva kar dve obrti: tkalstvo in krojaštvo; obe pa govorita v prid obstoja zaves na oknih. Na dvorišču bi morali odkopati tudi terilno jamo, ki je bila tam za sušenje lanu. In ko bi na skednju visela še podoba sv. Florjana iz 1847. leta in bi bilo v njem spravljeno poljedeljsko orodje, pod lopo v bližini pa voz, bi bila Finžgarjeva domačija opremljena tako, kot je bila v drugi polovici 19. stoletja, v času pisateljevega otroštva in mladosti. Vsekakor pa je hiša odraz in spomin naše podeželske kajžarske skromnosti.

Vse našteje spremembe in popravke bi bilo mogoče narediti po opisih samega pisatelja in po spominu zadnjega lastnika Dolenčeve kajže ter po še ohranjenih sledovih na hiši sami. Pred tremi leti je bila tako postavljena verna kopija nekdanje krušne peči v hiši.

Čimprej bi morali napraviti tudi kopijo dedovih stavev, ki so nekdanj čez zimo stale v hiši, da sta nanje tkala ded in teta Neža. Ko je bilo vse skanjo in se je začelo delo na polju, so stave razstavili in spravili na podstrešje. Tudi v Prešernovi rojstni hiši je še več opreme in predmetov, ki so prišli od Dolenca, tako npr. zakonska postelja pisateljevih staršev in skrinja v kamri. Finžgar sam je v prvem vodniku po muzeju napisal, odkod so prišli posamezni predmeti, ki so danes v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi.

Muzej v Doslovčah vsako leto obišče devet do deset tisoč obiskovalcev. Povečini so to šolarji, prihajajo pa tudi številni drugi ljubitelji pisatelja Finžgarja. Mnogi med njimi so ga osebno poznali. Zelo ga spoštujejo in ohranjajo spomin nanj tjuđe iz krajev, kjer je v času svoje duhovniške poti služboval in živel. Ti mnogokrat čutijo dolžnost, da se poklonijo pisateljevemu spominu, saj je njihovim staršem in prednikom mnogokrat pomagal. Tako prihajajo iz Sore pri Medvodah, kjer imajo sicer sami v posebnem prostoru v gostilni spominsko sobo ter pisatelj kip pri župnišču. Redno organizirajo izlete v Doslovče koroški Slovenci. Iz Doline pri Trstu, kjer je pisatelj preživel nekaj mesecev (šola v Barkovljah pri Trstu nosi, poleg laške osnovne šole pisateljevo ime), pa pridejo vsako leto meseca maja. Vse to kaže na veliko priljubljenost tega našega klenega pisatelja – slovenskega očaka. Starejši obiskovalci često nostalgčno obujajo spomine na svojo mladost, ko so živeli

Notranjost Finžgarjeve rojstne hiše

v prav tako skromnih razmerah kot pisatelj. Nedvomno imajo ljudje Finžgarja – človeka, duhovnika in pisatelja radi, saj jim je s svojim pisanjem segel tako v srce kot v zavest. Dobro poznajo njegovo življenje in delo, da jim včasih težko povem še kaj novega. Zgodi se celo obratno in sama izvem marsikaj iz pisateljevega življenja, kar se je ohranilo in se ohranja kot ljudsko ustno izročilo.

Zadnja leta se je udomačila navada, da v poletnih mesecih na dvorišču pred nekdanjo Dolenčevo kajžo gledališke in druge dramske skupine uprizarjajo ljudske igre na prostem. Prednost imajo predvsem Finžgarjeva dramska dela. Pri tem urejeno okolje nekdanje Finžgarjeve domačije nudi nedvomno ustrezne naravne scenske pogoje.

Kljub zbranemu in dobro dokumentiranemu gradivu, ki ga spremlja strokovna razlaga in komentar, pa obiskovalci stalno sprašujejo in pogrešajo vodnik po spominskem muzeju, ki bi ga lahko kupili in odnesli domov. Zato bi bilo nujno ponovno ponatisniti znani vodnik *Doslovce*, ki sta ga napisala ob

otvoritvi Finžgarjevega spominskega muzeja J. Bogataj in J. Faganel in je izšel v znani zbirki vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije kot 24. zvezek leta 1970. Trenutno si pomagamo z vodnikom *Po poti kulturne dediščine*, ki pa je zgolj izhod v stiski. Ta vodnik sicer popelje obiskovalca po t.i. Poti kulturne dediščine na področju Žirovnice, ima pa precej napak in izpušča nekatere pomembne podatke. Tudi za to pot bi morali dobiti nov strokovno neoporečen vodnik, ki bi lahko izšel v večji nakladi pri že omenjeni zbirki. Po naših muzejskih zbirkah in hišah pa bi bila lahko naprodaj tudi ostala tovrstna literatura, ki je doslej izšla in se nanaša na znamenitosti v bližnji in širši okolici.

Vse duhovno bogastvo ne samo Finžgarjeve rojstne hiše pač pa vseh podobnih hramov po Sloveniji, lepota glasbe, besede, barve in pokrajine, je za nas »opomin, od kod smo prišli in kam naj se obračamo, da se tudi za prihodnost ohranimo kot zdravo ljudstvo in zdrav narod« (Fr. Koblar). Finžgarjeva rojstna hiša opravlja to poslanstvo že dvajset let.

VIRI IN LITERATURA

- Joža Knafelj-Fucnekov, zadnji lastnik hiše – in več domačinov iz Doslovč – ustni podatki
Janez Bogataj, Jože Faganel, Doslovče, 24. zv. zbirke Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Maribor 1970.
- F. S. Finžgar,
Gozdarjev sin, 1. knjiga ZD, Ljubljana 1979.
Leta mojega popotovanja, VII. knjiga ID, Celje 1957.
Poglavja iz avtobiografskega romana, 7. knjiga ZD, Ljubljana 1985.
Nekaj o rojstni hiši..., pisatelj tipkopis 1952, muzejska zbirka v Doslovčah.
Manko Golar, Deček z jabolki, Ljubljana 1988.
Kajža pri Dolenču v Doslovčah – kulturni spomenik in spominski muzej, Jesenice 1971.
- Stanko Kotnik, Po domovih naših pisateljev, Ljubljana 1969.
- Mira Novak, Delo Prešernove in Finžgarjeve rojstne hiše, Novice izpod Stola št. 2, 1988. Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980.
- Slovensko ljudsko izročilo, več avtorjev, Ljubljana 1980.
- Ivan Sedej, Fanči Šarf, Kmečka hiša na slovenskem alpskem prostoru, Vodnik po razstavi, SEM Ljubljana 1970.
- Jože Šifrer, F. S. Finžgar o svoji domačiji, Železar 1986.
- Pavle Zablatnik, Od zibelke do groba, Celovec 1982.
- Vrba, Prešerni, Prešeren, Ribičev dom, V Vrbi 1939.
- Vpisna knjiga v pisateljevi rojstni hiši, leto 1976.

Mira Novak

Jaka Torkar: Mlin na Stari Savi – jedkanica, 1972

ŠTIRI DESETLETJA TEHNIŠKEGA MUZEJA ŽELEZARNE JESENICE

27. oktobra 1990 so minila štiri desetletja, odkar je bil ustanovljen Zbirni urad za zbiranje muzejskih predmetov v Železarni Jesenice kot zametek bodočega Tehniškega muzeja. Ob naporih pri obnovi povojnega gospodarstva je železarna posvetila veliko skrb tudi kulturnemu in znanstvenemu delu z namenom, da bi ohranila spomin na šeststoletno tradicijo železarstva na Gorenjskem. Zbirni urad so sprva namestili v prostore Kosove graščine, kjer so zbrano gradivo začeli tudi skrbno vpisovati v inventarne knjige. Člani zbirnega urada so organizirali posebne terenske ekipe, ki so obšle vse kraje, kjer so nekdanje kopali in nabirali rudo in kjer so stale nekdanje fužine s plavži. V zbiranje so se z vso vnemo vključili veterani in nekdanji rudarji, seveda ob izdatni podpori železarne. V arhivu železarne sta Franc Ravnik in Avgust Kuhar zbirala fotografije, diplome, knjige in načrte, medtem ko so France Torkar, Martin Noč, Cene Beguš in Tone Tomazin zbirali večje tehnične predmete na Jesenicah, na Javorniku, na Koroški Beli, v Mostah, na Planini pod

Golico in v bohinjskem kotu. Med prvimi so zaščitili tudi srednjeveški plavž v Nomenju, pregledali pa rudnike v Lepenah, v Savskih jamah in v bohinjskem kotu.

Leta 1950 je Ministrstvo za znanost in kulturo LRS potrdilo pripravljalni odbor za ustanovitev Tehniškega muzeja na Jesenicah pod številko 48511/1950.

26. aprila 1951 je Zbirni urad zbrano gradivo prvič predstavil na obsežni razstavi v telovadnici osnovne šole. Zaradi izrednega zanimanja so razstavo podaljšali do jeseni. Terenska ekipa je v tem času pregledala tudi nekdanje rudnike na Belščici, kjer pa so bili opuščeni rudniški rovi le težko dostopni.

Poleti leta 1952 se je nova ekipa ponovno podala po sledih bohinjskih fužin. Ob tem so na domačijah v Stari Fužini, v Studorju, na Pozabljenem in v Češnici odkrili bogato gradivo nekdanjih tovarnikov in kovačev. Še istega leta so uspeli pregledati tudi predele pod Stolom, v Javorniškem Rovtu in na Lepenah.

Ko je v začetku leta 1953 muzejska prizadevanja prevzela pod svoje okrilje železarna, je bilo zaradi velikega števila novih predmetov potrebno razmišljati o stalnih muzejskih prostorih. Leta 1954 je bilo dokončno rešeno

Stara Sava z Ruardovo graščino pred drugo svetovno vojno. Foto Fr. Vilman

Prevoz vretena za muzejsko kovačnico junija 1958

vprašanje stalnih razstavnih prostorov v Ruardovi graščini na Stari Savi.

Delavski svet je takrat imenoval upravni odbor bodočega muzeja, v katerem so bili: Janko Smolej, Miloš Magolič, Anton Grošelj, Franc Treven, Matevž Kalan in Marjan Dolinšek, vodstvene naloge pa so poverili Slavku Smoleju.

Kljub temu da je bilo rešeno vprašanje lokacije muzeja v Ruardovi graščini, pa je bilo potrebno rešiti še vrsto vprašanj zaradi številnih strank, ki so stanovale v graščini. Sprva so obnovili vzhodni trakt graščinskega pritličja in prvič odprli vrata stalne muzejske zbirke, kasneje pa tudi ostale prostore v pritličju in delno v prvem nadstropju. Železarsko – fužinski kompleks na Stari Savi je vse bolj dobival muzejsko namembnost, čeprav so ostali objekti še dolga leta čakali (nekateri še vedno čakajo) na obnovo. Od celotnega kompleksa so se ohranili naslednji objekti: Ruardova graščina, podružnična cerkev Marijinega vnebovzetja, stanovanjski blok »kasarna«, del plavža s skladiščem oglja, kladiva, tehničnadjustaža, mlin in vigenjc za izdelavo žebelj

in verig, ki je bil v celoti prenesen iz Kamne Gorice.

24. januarja 1956 je delavski svet železarne potrdil statut Tehniškega muzeja kot posebnega muzeja za raziskovanje zgodovine rudarstva in železarstva na Gorenjskem.

Od leta 1954 do 1960 se je muzej posvetil urejanju prostorov, izdelovanju maket, konserviranju in zaščiti eksponatov ter urejanju arhivov in fototeke. Pri tem so imeli največji delež Miloš Magolič, Slavko Smolej in Aleksander Rjazancev, ki je začel tudi s kemičnimi analizami in metalografskimi raziskavami rud in železnih najdb iz nekdanjih rudnikov in fužin. Neprecenljiv pa je bil tudi prispevek Franca Ravnika, Franceta Torkarja, Antona Tomazina in Boža Pibernika predvsem pri zbiranju predmetov na terenu.

Ko je 9. septembra 1961 Svet za kulturo in prosveto LRS registriral Tehniški muzej (št. 01-14579), je stalni razstavni prostor že obsegal celotno pritličje, muzejski delavci pa so se lahko dokončno posvetili terenskim raziskavam, urejanju gradiva pa tudi znanstvenemu delu.

S terenske akcije na Pozabljenem leta 1957. Z leve Simon Žvan, Martin Mencinger, Tone Tomazin, Luka Šoberl, Slavko Smolej in Miloš Magolič. Foto Franc Torkar

Ob otvoritvi preurejene stalne razstave Tehniškega muzeja leta 1960 je govoril Slavko Smolej

Aleksander Rjazancev na eni od terenskih raziskav na Studorju

Pionirsko delo na področju raziskovanja zgodovine železarstva je opravil predvsem Aleksander Rjazancev. Lotil se je sistematičnih topografskih raziskav rudišč in ostankov fužin predvsem v bohinjskem kotu, v Bitnjah, na Ajdovskem gradu, Dunaju pri Jereki in v Studorju. Odkril je veliko novega iz najstarejših obdobjev železarstva, nad vasjo Studor pa je s sodelavci opravil poizkuse primitivnih tehnoloških postopkov pridobivanja in taljenja bobovca (v letih 1961, 1962 in 1964). Lotil se je tudi raziskav najdišč in lastnosti bobovca na področju triglavskega predgorja. Svoje rezultate je objavil v Tehnični prilogi Železarja (1962–1964), v zborniku *Jeklo in ljudje*, pa tudi v tujih revijah. S tem je Tehniški muzej postal znan tudi v tujih strokovnih krogih.

Vzporedno s tem je pod vodstvom Miloša Magoliča in Marjana Dolinška napredovala tudi maketarska delavnica, ki je po izvrstnih maketah kmalu postala znana po vsej Sloveniji. Med temi gotovo izstopajo makete plavžev na Savi in Javorniku. Vsakozi je muzej tesno sodeloval z reklamnim oddelkom železarne. Po zaslugi Miloša Magoliča so delavci muzeja več let vodili in urejali razstavi paviļon jeseņiške železarne na zagrebskem velesejmu.

Tehniški muzej je leta 1966 pri Svetu za prosveto in kulturo LRS dokončno registriral svojo dejavnost, kjer je bil vpisan kot muzej posebnega pomena za proučevanje zgodovine

rudarstva in železarstva v Sloveniji. Takrat je imel že štiri oddelke: oddelke za proučevanje zgodovine rudarstva in železarstva, oddelke za zgodovino delavskega gibanja in NOB, zgodovinski arhiv in maketarsko delavnico.

Hkrati z zbiranjem gradiva o zgodovini rudarstva in železarstva je muzej veliko truda vložil v zbiranje gradiva iz socialne zgodovine. Do leta 1957 je bilo zbranega že toliko gradiva, da je bilo lahko vključeno v del stalne razstavne zbirke. Največ gradiva je zbral in uredil Slavko Smolej. Razstavo je opremil tudi s fotografskim gradivom, ki ga je kot mojster fotografije objavil že leta 1955 v svoji knjigi *Gorenjska v miru, trpljenju, borbi in svobodi*.

Kljub težavam, s katerimi se je kolektiv spopadal pri obnovi objektov, so nekatera obnovitvena dela na Ruardovi graščini in cerkvi Marijinega vnebovzeta vendarle stekla. Čeprav nikoli niso bila zaključena, predstavljajo dobro osnovo za prizadevanja in načrte pri celoviti obnovi kompleksa na Stari Savi.

V začetku šestdesetih let je začel s sistematičnimi geološkimi raziskavami na Karavanah dr. Anton Ramovš. To je spodbudilo domačina Jožeta Bediča, da je začel marljivo zbirati in urejati okamenine. Z leti je njegova zbirka prerasla v eno najbogatejših v Sloveniji, dr. Anton Ramovš pa je na osnovi zbranega gradiva objavil številne znanstvene razprave

s področja geologije in paleontologije Karavank in Julijskih Alp.

Leta 1965 je oddelek za zgodovino delavskega gibanja in NOB začel izdajati jeseniški zbornik Jeklo in ljudje. V dvajsetih letih je izšlo pet obsežnih števil, v katerih je opisana krajevna zgodovina, zgodovina delavskega gibanja in NOB, geološka zgodovina Karavank in Julijskih Alp, zgodovina rudarstva in železarstva, arheologije, numizmatike in drugih ved. Pri tem so vseskozi kot uredniki ali avtorji člankov sodelovali strokovni delavci Tehniškega muzeja (Franc Konobelj, Miha Klinar, Janez Meterc, Zorka Tribušon, Tone Konobelj in drugi). Vsa leta je Tehniški muzej s spoštovanja vrednim mecenstvom sodeloval tudi pri izidu nekaterih temeljnih del s področja rudarstva in železarstva (Ivan Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, dve knjigi 1969, 1970) in politične zgodovine Gorenjske (Dušan Kermavner: Politični boji na Gorenjskem in delavsko gibanje na Jesenicah-Javorniku od začetkov do leta 1918 (tri knjige 1974, 1974 in 1975). Ob številnih razstavah je muzej izdajal tudi kataloge in brošure, med uspešnejše izdaje pa sodi izdaja

umetniške mape Gorenjsko železarstvo in umetnost (1969).

V začetku osemdesetih let so se prvič pojavile ideje o ustanovitvi občinskega muzeja, ki naj bi združil vse občinske muzejske zbirke od Kranjske Gore do Žirovnice. Ko je bila leta 1985 urejena Kosova graščina, ko je Zavod za spomeniško varstvo iz Kranja obnovil in opremil Liznjekovo domačijo in ko je Gorenjski muzej s Planinskim društvom Dovje – Mojstrana uredil Planinski muzej, so bili dani pogoji za ustanovitev občinskega muzeja na Jesenicah.

26. decembra 1990 so vsi trije zbori Skupščine občine Jesenice dokončno potrdili prizadevanja za ustanovitev občinskega muzeja.

Po štiridesetih letih uspešnega delovanja je Tehniški muzej v letu 1991 dokončno prešel v Občinski muzej, za kar gre zasluga vsem generacijam predanih sodelavcev pa tudi ljubiteljev, od katerih mnogih danes ni več. Predvsem tem pa je posvečen tudi ta kratek oris delovanja Tehniškega muzeja na Jesenicah ob njegovem štiridesetletnem jubileju.

Tone Konobelj

Zoisov lev – litoželezni izvesek s plavža na Javorniku – danes znak Tehniškega muzeja in Muzejskega društva Jesenice

Marko Elsner Grošelj

TRAJANJE

*Sedemkrat, ali večkrat,
mimo načela o pravih dajanja,
in ne vem če mehansko (znanstveno počelo),
v majhna bližnja jezera, v majhnih bližnjih rezervatih:
tehtnica žalovanja, ali nemara tvoje telo, ki bo,
ki pada k zavrženim in se obrača k svetlobi,
iz upora ali vztrajnosti.
In tudi to je estetsko dejanje,
tako celo življenje, stopinje pesnitev,
pa čeprav je to le droben trenutek
ponavljanja v neskončnost,
eno samo dejanje,
ki je dejanje neizpolnjive radovednosti
in razživeta sla strogosti,
kajti ta Zakon ponavljanja je neuničljiva
plemenitost trajanja končnosti.*

»Alea iacta est!«

*Kako malenkosten obrat se zgodi
v manjšem svetu, ki je prav tako svet
našega pogleda, in je veliko močnejši po sili,
ki se razširja z Zakonom duha.
Od kamna do drevesa, drugače razprostran.
In tudi drugače merjen,
za prepleteno kovinsko pajčevino,
s podaljšanimi pipalkami drobnogleda.
Ampak to ni več tisti oddaljeni pogled,
ki vidi že z drugimi očmi,
takorekoč z obupom in nalezljivim strahom
popredmetene perversnosti.*

*Četudi samo gledaš k svojim škornjem
in vablivo opazuješ grom in nevihte,
na poti, ki ni prav nič tvoja pot,
se veseliš gorečih ognjev v ušesih živali,
ki gasijo svojo lakoto po spraševanju.*

Četudi, ne zaustavlja me!

OBNOVITVENA DELA NA PODRUŽNI CERKVI SV. MARKA V VRBI

Cerkev sv. Marka v Vrbi po obnovi.
Foto Janez Meterc

Poleti leta 1988 so se na podružnični cerkvi sv. Marka v Vrbi začela obsežna obnovitvena, restavratska in raziskovalna dela. Ta simbol Prešernove Vrbe je bil namreč že močno potreben obnove in temeljite zaščite, kajti vsa dotedanja dela niso nikoli bila zadosti temeljita in popolna.

Pobudnika teh del sta bila v soglasju z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj in Kulturno skupnostjo Skupščine občine Jesenice. Župnijski urad Breznica (župnik Jože Klun) in vaški obnovitveni odbor iz Vrbe, ki ga je vodil Janko Vidic.

Dela so potekala v več stopnjah. Glavna sanacijska dela je leta 1988 pod strokovnim vodstvom Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj opravil mojster Franc Pelko z Bleda.

Pred začetkom del je bilo ugotovljeno, da je strešna kritina nad prezbiterijem in delno nad ladjo dotrajana, strešna konstrukcija in strop zaradi vlage in lesne gobe solzivke

močno poškodovana; temelji obodnih zidov in zvonika so imeli slabo povezavo, sami zidovi pa niso imeli ustreznih vezi in so bili na nekaterih mestih razpokani. Na vogalih je goba popolnoma uničila lesene vezi zvonika, tako da le-ta ni imel nobene prave vezave. Nosilni in prečni tramovi, ki so nosili celotno strešno konstrukcijo zvonika, so bili prepereli. Pri zadnji sanaciji zvonika so bili nosilci stolpnega križa zabiti v stare odprtine in je bil le-ta zato nagnjen. Poleg tega so bile na več mestih skodle odstopljene in pocinkana pločevina dotrajana. Pri sanaciji je bilo treba vse te napake in poškodbe popraviti.

Temelji so bili v celoti očiščeni, utrjeni z injektiranjem nove vezne mase in podbetonirani z dodatnim vezivom. Narejen je bil drenažni filter. Sami zidovi so bili utrjeni z injektirno maso in krožno povezani z novimi železnimi vezmi (ladja, prezbiterij in predelni slavoločni zid).

Vsi poškodovani leseni deli ostrešja so bili odstranjeni in zamenjani z novimi. Pred tem so bili temeljito prepojeni z vulmanitom, še dobri deli pa so bili očiščeni in zaščiteni z istim zaščitnim sredstvom. Dotrajana strešna kritina je bila odstranjena in zamenjana, na novo pa so bili nameščeni žlebovi iz bakra.

Na zvoniku so bile lesene vezi zamenjane z železnimi, ojačana strešna konstrukcija in utrjen in poravnani križ s kroglo. Skodle so bile dodatno pritrjene z nerjavečimi žičniki, dotrajana pločevina je bila zamenjana z novo bakreno. Odstopljena in poškodovana fasada je bila odstranjena in obnovljena, razen na mestih, kjer so freske. Teren okoli cerkve so rahlo znižali in zravnali na nivo prvotne hodne površine. Omeniti je treba tudi nov strelovod. Važna pridobitev je nedvomno podzemna kabelska električna napeljava, ki jo je brezplačno uredilo Elektro Žirovnica.

S temi deli je bila cerkvi sv. Marka povrnjena njena nekdanja zunanja podoba. Kot je znano, segajo najstarejši začetki te sakralne stavbe v obdobje romanike (prvi znani podatki o cerkvi so znani že 19. aprila 1247) in to v sklop t. i. dvoranskih podeželskih cerkva s preprostim polkrožnim absidialnim zaključkom. To je bilo pri raziskovanjih Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v cerkvi sami tudi potrjeno. V južnem zidu cerkvene ladje je bilo odkrito značilno romansko okence, v osi prezbiterija pod današnjim tlakom pa temelji romanske apside. Oboje je

primerno prezentirano.

Pri sanaciji lesenega stropa ladje so bili odkriti sledovi baročne poslikave in na osnovi le-teh je bila mogoča celotna rekonstrukcija poslikanega stropa. Ta dela je opravil v letih 1989/ 90 akademski slikar in restavrator Viktor Snoj. V notranjosti cerkve sv. Marka so bile obnovljene tudi freske, urejena razsvetljava (tudi zunanjsčine) in položen nov tlak. Prenovljeni so bili tudi oltarji.

Vsa ta dela so zahtevala velika finančna

sredstva, ki so v predračunu znašala 720.000 din. Polovico te vsote je morala preskrbeti jeseniška kulturna skupnost ter krajani s prostovoljnimi prispevki.

Kljub vsem težavam in naporom pri obnavljanju cerkve sv. Marka v Vrbi pa ne smemo pozabiti, da gre navsezadnje za kulturni spomenik, s katerim se ponášamo vsi Slovenci, ki nam je pri srcu naš veliki poet dr. France Prešeren.

Janez Meterc

MUZEJSKO DRUŠTVO NA JESENICAH

Ob koncu leta 1990 je bilo dokončno jasno, da železarna ne bo več financirala delovanja Tehniškega muzeja in da bo potrebno najti novo obliko delovanja. Samo dan zatem, ko so vsi zbori Skupščine občine Jesenice dne 26. decembra 1990 sprejeli sklep o ustanovitvi Občinskega muzeja na Jesenicah, so se v Kosovi graščini sestali tudi člani iniciativnega odbora za ustanovitev Muzejskega društva, ki naj bi pomagalo novi muzejski organizaciji pri začetnih težavah, predvsem pa združilo vse amaterje in profesionalce pri zbiranju muzejskega gradiva in pri drugih dejavnostih.

Seje se je udeležilo dvajset udeležencev, ki so izbrali pripravljalni odbor za pripravo društvenih dokumentov za izpeljavo registracije društva in za organizacijo ustanovnega občnega zbora. To so bili: Tone Konobelj, Zdravko Kovačič, Avgust Delavec, Franc Konobelj, Majda Malenšek, Janez Meterc, Dušan Prešern, Borut Razinger in Joža Varl.

Pripravljalni odbor se je z vso vnemo lotil priprav za ustanovitev društva. Na svojih sejah (14. in 28. januarja in 18. februarja 1991) je pripravil vsebinski program za delovanje društva. Odločil se je, da bo sedež v Kosovi graščini, Titova 64 na Jesenicah, kjer bo na pročelju zgradbe tudi omarica z društvenimi obvestili. Društvo bo delovalo v jeseniški občini, člani pa bodo lahko vsi državljani Republike Slovenije. Temeljna opredelitev društva je varovanje naravne in kulturne dediščine, predvsem pa pospeševanje spomeniškovarstvene kulture med člani. V ta namen sta bili pripravljene dve številki Društvenega časopisa in osnutek društvenega znaka. Ko je bil pripravljen tudi osnutek pravil društva, je bil 14. marca 1991 sklican ustanovni občni zbor.

Ustanovni občni zbor je bil v restavraciji Kazina na Jesenicah. Prisotnih je bilo okoli šestdeset udeležencev, ki so po razpravi sprejeli osnutek društvenih pravil. Pravila predstavljajo dobro osnovo za delovanje društva. Med najpomembnejše člene sodijo:

Člani muzejskega društva Jesenice so 25. maja 1991 organizirali muzejski dan na Ajdni nad Potoki. Foto Andrej Malenšek

– pospeševanje spomeniškovarstvene kulture,

– spodbujanje zbiranja in zapisovanja ustnega in spominskega izročila,

– povezovanje članov zaradi varovanja naravne in kulturne dediščine,

– prirejanje strokovnih srečanj, predavanj, razstav, ekskurzij,

– pospeševanje založniške dejavnosti (Društveni časopis, jeseniški zbornik Jeklo in ljudje in drugo).

Na občnem zboru so izvolili tudi naslednje člane upravnega odbora društva: Borut Razinger, Dušan Prešern, Janez Meterc, Andrej Pikon, Iva Faletič, Avgust Delavec, Miro Eržen, Zdenka Torkar Tahir, Slavica Osterman, Zdravko Kovačič, Tone Konobelj in Olga Anderlič. V disciplinsko komisijo so bili izvoljeni Mihael Kersnik, Anton Noč in Mira Novak, v nadzorni odbor pa Franc Konobelj, Branko Čušin in Dani Klemenc.

Na prvi seji upravnega odbora (25. marec 1991) je bil za predsednika izvoljen Borut Razinger.

Kljub temu da se je registracija nekoliko

zavlekla, je upravni odbor pripravil program za leto 1991.

17. aprila je bila v Kosovi graščini okrogla miza z naslovom *Žrtve druge svetovne vojne*, ki jo je pripravil zgodovinar Jože Dežman.

Teden dni zatem je bila na paleontološki razstavi Jožeta Bediča v salonu Dolik ustanovljena sekcija zbiralcev mineralov in okamenin.

Še istega dne sta direktorica Triglavskega narodnega parka Marija Zupančič Vičar in prof. Jože Mihelič predstavila novo kaseto.

25. maja pa je bil na Ajdnu nad Potoki muzejski dan z ogledom arheološkega najdišča na vrhu Ajdne. V odsotnosti arheologa Andreja Valiča je udeležence po najdišču vodil Dušan Prešern.

Program Muzejskega društva na Jesenicah bo v prihodnosti temeljil na različnih prireditvah, ki bodo razkrivale zanimivosti bližnje in daljne preteklosti naših krajev, obenem pa med člani razvijal spomeniškovarstveno kulturo in ljubezen do domoznanstva.

Tone Konobelj

**MUZEJSKO DRUŠTVO
JESENICE**

Maketa je ponazorilo, ki naj čimbolj verodostojno predstavi določen objekt, ki ga sicer ne moremo predstaviti. Ti vzroki so lahko:

a) da objekta ni več, obstajajo pa načrti, skice in fotografije

b) da je objekt tako razsežen, da ga ne moremo postaviti v naravni velikosti.

Noben še tako dober načrt, skica ali fotografija nam ne more tako predstaviti objekta, kot nam ga lahko predstavi maketa, če je izdelana tehnično, estetsko in v primernem merilu. Mislim, da je Tehniški muzej eden redkih muzejev, ki ima možnost, da izdeluje makete v domači maketarski delavnici, kar je gotovo prednost, saj je tu arhiv, fotodokumentacija in še živeči ljudje, ki lahko dajo razna pojasnila.

Mislim, da se vse premalo koristi način prikazovanja naše preteklosti na maketah.

Osredotočil se bom na makete, ki predstavljajo našo železarsko zgodovino.

Prva je bila izdelana maketa Stare Save, matica naše železarne. Verjetno bi jo težko

predstavili takšno, kakršna je bila pred stoletji. Po vojni so stali še nekateri objekti, tako da je bilo možno mnogo stavb izmeriti. Danes je ostala le še graščina kot muzej, fužinarska cerkva, stanovanjska stavba imenovana kasarna, dimnik ogrevalcev zraka pri plavžu, zidovje plavža, kovačnice in stavba mlina. Z istim namenom sta bili izdelani situacijska maketa fužin na Javorniku in maketa fužin v Radovni. Vse tri so izdelane v merilu 1 : 200.

Z drugačnim namenom pa je bila izdelana maketa plavža na Savi.

Sodelavci Tehniškega muzeja in vodstvo železarne so bili mnenja, da se plavž na Savi postavi v fazo, ko je prenehal obratovati. Ker ni bilo zadostne dokumentacije, je bilo potrebno izdelati maketo, da bi se lažje lotili dela. Že med samim delom pa smo naleteli na pomanjkljivo dokumentacijo. Ker bi rekonstrukcija del na plavžu bila preobširna in predraga, smo se odločili, da izdelamo to maketo tako, da bo obiskovalcem ohranila popolno stanje plavža. V ta namen je bilo treba vložiti veliko truda in idej, saj se maketa plavža dvakrat odpre (električno) in je možen pogled v notranjost.

Tudi pri adaptaciji fužinske cerkvice smo se poslužili makete. Pri odstranjevanju ometa so se pokazali fragmenti gotskih oken, katere so pri obnovi zazidali in jih nadomestili s pravokotnimi. Izdelana je iz dveh polovic z vzdolžnim presekom, da se vidi notranjost. Istočasno pa je bil določen tudi koncept razporeditve slik in plastik, saj naj bi ta cerkva sčasoma postala galerija cerkvenih platen.

Naslednji primer je maketa Pantzove žičnice za transport manganove rude z Begunjske za plavž na Javorniku. To je zelo pomemben objekt, ki je pocenil in pospešil transport rude v dolino. Izdelal jo je tehnični direktor Valter Pantz. Maketa je izdelana iz dveh delov, iz zgornje in spodnje postaje, ki predstavlja kretnico – izogibalnice vozičkov med vožnjo. Obe sta elektrificirani, kar še poveča nazornost.

Za ponazarjanje na maketah so primerni tudi kraji, kjer se je to dogajalo. Tako sta si Plamen iz Kroepe in Muzeji radovljiške občine zadala za nalogo, da se ob 75-letnici obstoja izdela maketa železarske Kroepe sredi 19. stoletja v merilu 1 : 250 v velikosti 420 × 140 cm. Na tem področju sta delali dve fužini, sedem cajnaric in osemnajst vigenjcev.

Maketarska delavnica se ni razvila zaradi

nekih višjih ciljev ampak povsem spontano z razvojem in večanjem tehnične zbirke. Če je Tehniški muzej uspel pozabi iztrgati velik del premične dediščine, pa je maketarska delavnica vsaj delno ohranila spomin na vrsto objektov nepremične dediščine. Mnogo od teh objektov ne obstaja več, ker so bili porušeni. Tipični primeri so Zoisov grad v Trebežu, velik del Stare Save, Kropa itd.

V maketarski delavnici sem vztrajal od ustanovitve muzeja do odhoda v pokoj. Upam, da obrt ne bo šla v pozabo. Zaenkrat ni videti, da bi me kaj kmalu kdo zamenjal.

Makete v Tehniškem muzeju Železarne Jesenice

1. FUŽINA NA STARI SAVI 19. STOLETJE M = 1 : 200 IZDELANA L. 1957
2. FUŽINA NA JAVORNIKU 19. STOL. M = 1 : 200 IZD. L. 1959
3. FUŽINA V RADOVNI 19. STOL. M = 1 : 200 IZD. L. 1962
4. ZOISOV GRAD 19. STOL. M = 1 : 50 IZD. L. 1953
5. OGLJARJI M = 1 : 10 IZD. L. 1950
6. PLAVŽ NA STARI SAVI 19. STOL. M = 1 : 50 IZD. L. 1960
7. PLAVŽ NA JAVORNIKU 18. STOL. M = 1 : 50 IZD. 1970
8. MAKETA MESTA JESENIC STANJE L. 1972 M = 1 : 2500 IZD. L. 1972
9. FUŽINSKA CERKVICNA NA STARI SAVI 17. STOL. M = 1 : 20 IZD. L. 1976
10. PARTIZANSKA AMBULANTA D NA MEŽAKLI 1942 M = 1 : 50 IZD. L. 1962
11. ŽIČNICA ZA TRANSPORT RUDE Z BEGUNJSČICE V DVEH DELIH 19. STOL. M = 1 : 10 IZD. L. 1981
12. NOVI OBRATI VALJARNE BLUMING ŠTEKEL 1967 M = 1 : 100 IZD. L. 1968
13. POTISNA PEČ (KUSTODIS) ZA OGREVANJE GREDEC PRED VALJANJEM NA JAVORNIKU M = 1 : 10 IZD. L. 1985
14. DELAVSKI DOM NA JESENICAH PRE-

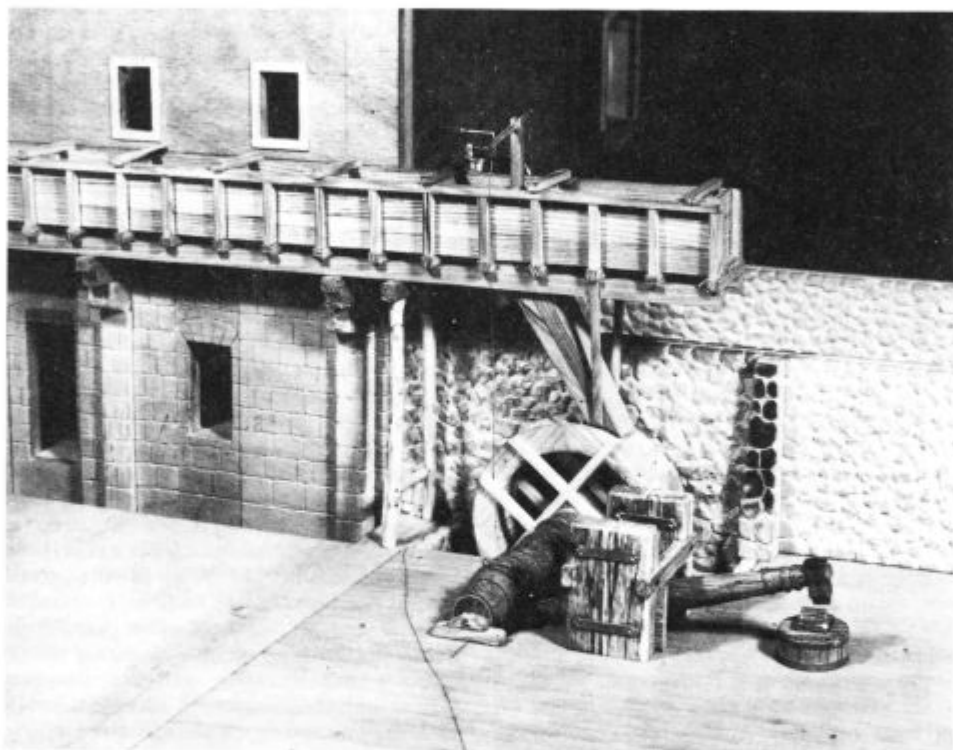

Maketa plavža na Savi

- DVOJNO STANJE M = 1 : 100 IZD. L. 1983
15. PROJEKT ZA RAZSTAVO NA PROSTEM »JESENICE VČERAJ, DANES, JUTRI« M = 1 : 10 IZD. L. 1973
 16. VETRNA PEČ V NARAVNI VELIKOSTI NA PRVI RAZSTAVI TEHNIŠKEGA MUZEJA (Zbirni urad)
 17. JEKLARNA 2 (v delu – nedokončana)

Makete Tehniškega muzeja v Bistri

1. ŽAGARSKI OBRAT NA REČICI PRI BLEDU M = 1 : 100
2. ŽAGARSKI OBRAT V TRŽIČU M = 1 : 100
3. SODOBNA ŽAGA SLOVENIJALES – TROPLES V KOPRU M = 1 : 100
4. »GATER« – SAMICA IZ ILIRSKE BISTRICE NA VODNI POGON M = 1 : 10

Detajl makete plavža na Savi

Ostale

1. MAKETA PROJEKTA ZA PRVE MRLIŠKE VEŽICE NA BLEJSKI DOBRAVI
2. PROJEKT POČITNIŠKE KOLONIJE V BIOGRADU NA MORU M : 100
3. UJŽ – MAKETA MARTINARNE 1 : 50 45 m² 1957
PLAVŽEV 1 : 25 42 m² 1958
VALJARNE 1 : 50 45 m² 1959
PREDSTAVLJENE VALJARNE NA ZAGREBSKEM VELESEJMU
5. RESSLOV PLUG M = 1 : 10
6. MAKETA VIŠOKE ZAPRTE OPAZOVALNICE – PREŽE
MAKETA ODPRTE OPAZOVALNICE – PREŽE
KRMILNICA ZA JELENE IN SRNJAD
KRMILNICA ZA PERJAD (FAZANI, JEREBICE ITD.)
7. PROJEKTI ZA DIARAME OB OBNOVITVI LOVSKEGA MUZEJA

Mestni muzej Ljubljana

1. MAKETA BELOGARDISTIČNE POSTOJANKE NA SV. URHU M = 1 : 100 IZD. L. 1986
2. MAKETA STAVBE OPERE M = 1 : 100

Pivovarski muzej Ljubljana

1. MAKETA PIVOVARNE UNION M = 1 : 100 IZD. L. 1985

Smelt Ljubljana

1. PROJEKT ZA JEKLARNO V LIBIJI M = 1 : 100

Projektivni biro Bled

1. OBELEŽJE BORBE NA GORELJKU NA POKLJUKI M = 1 : 10 IZD. L. 1980
2. OBELEŽJE BORBE NA GORELJKU NA POKLJUKI M = 1 : 100 IZD. L. 1980

Muzej v Škofji Loki

MAKETA POŠTNE KOČIJE M = 1 : 7.5 IZ 19. STOL. ZA PREVOZ POŠTE IN POTNIKOV 1988

Planinski muzej v Mojstrani

1. SKALAŠKA KOČA NA ROŽCI PO-

ŽGANA MED VOJNO M = 1 : 50 IZD. L. 1961

2. KADILNIKOVA KOČA NA GOLICI – POŽGANA MED VOJNO M = 1 : 50 IZD. L. 1953
3. SPODNJA KOČA NA GOLICI – POŽGANA MED VOJNO M = 1 : 50 IZD. L. 1953
4. SKALAŠKI DOM NA VOGLU – POŽGAN MED VOJNO M = 1 : 50 IZD. L. 1961
5. BIVAK I. M = 1 : 50 IZD. L. 1954
6. BIVAK II. M = 1 : 50 IZD. L. 1954
7. PRVA VODNIKOVA KOČA NA VELEM POLJU M = 1 : 50 IZD. L. 1966*
8. OBNOVA RELIEFA TRIGLAVSKEGA POGORJA L. 1986

Kovaški muzej v Kropi

1. MAKETA NASELJA KROPE IZ 19. STOL. M = 1 : 250 IZD. L. 1974/75, VELIKOST 4200 mm × 140 mm × 600 mm

Marjan Dolinšek

* Anton Noč in Marjan Dolinšek

FUŽINSKO KLADIVO

Velik napredek, ki ga je doživljalo železarsstvo pri nas ob koncu srednjega in v začetku novega veka, je bil možen samo ob uvajanju mehanizacije z izkoriščanjem vodne energije, z vodnim pogonom fužinskih mehov in kladiv. Človekova telesna energija je še zadoščala za ročni ali nožni pogon mehov pri primitivnih talilnih pečeh. Mehanska obdelava z ročnim kovanjem volka do kosovne teže nekaj deset kilogramov je zahtevala izredno telesno moč, po kateri so dobili antični kovači poseben ugled in spoštovanje.

Ob stopnji razvoja, ki ga je ujela in ohranila znana kroparska slovenska peč iz 14. stoletja in ga označujejo tehnični zgodovinarji z ocenjeno dnevno proizvodnjo okoli 200 kg težkega volka, pa človekova telesna energija ni več zadoščala niti za pogon mehov, še manj za pogon fužinskega kladiva. Takrat se je izoblikovala osnovna konstrukcija kladiva – repača na vodni pogon, ki je ostala z manjšimi izboljšavami v uporabi okoli petsto let. Še v petdesetih letih 20. stoletja so nekatere klasične kovačije na Slovenskem v Trziču, na Muti, v Kamni Gorici uporabljale repače v obrtniški in industrijski proizvodnji.

Prvi znani podatek o fužinskem kladivu, česar pa zaradi nenavedenega vira ni mogoče preveriti, dobimo v Letopisu Slovenske matice (1892) v članku zgodovinarja Antona Koblarja, »da so že v 14. stoletju kroparski fužinarji nabavili na Štajerskem okoli 10 centov (560 kg) težko kladivo«. Pri tem se takoj vzbudi pomislek, kako so po takratnih cestah prevažali tako težo. Alfons Müllner v knjigi »Geschichte des Eisens« (Zgodovina železa) navaja podrobnejše podatke o tehnični opremljenosti kranjskih fužin v 18. in 19. stoletju, kot težo bata fužinskega kladiva npr.:

Železniki (1777) – 7 centov

Železniki (1897) – 15 centov

Zagradec (1807) 12 centov

Boh. Bistrica (1777) – 13 centov

Kamnik (1796) – 20 centov

(1 cent = 100 funtov = 56 kg)

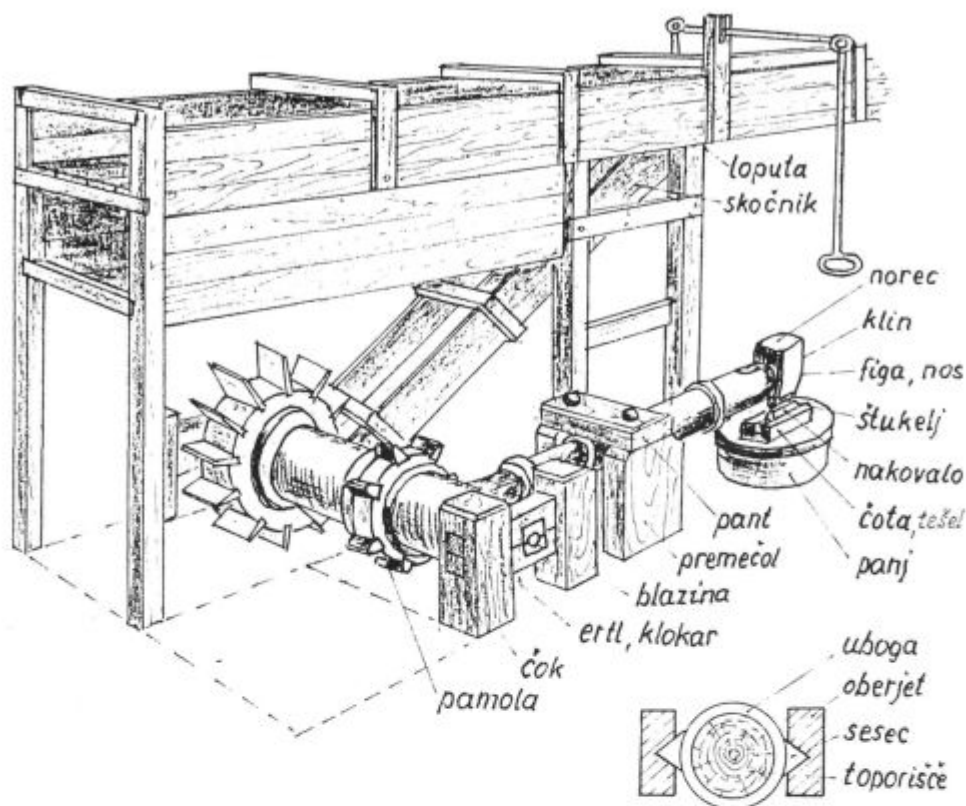
Iz nemškega izraza »Wallaschhammer«, ki ga dobimo v tehnični literaturi, izhaja domače ime »balos«, znano v nekaterih fužinarskih krajih, po njem pa tudi oznaka kovanega železa. Teža bata fužinskega kladiva se je

torej gibala med 10 in 20 centi, vendar do danes ni ne znano ne ohranjeno nobeno originalno kladivo take teže, pač pa le lažja (od 100 do 150 kg), to pa so bila kladiva v fužinicah (v cajnaricah, kosarnah in v orodnih kovačnicah). Razlika med fužinskim in cajnarskim kladivom je bila v masi obdelovanega železa. V fužini so namreč volka, težkega okoli 15 centov, ki so ga izvlekli iz plavža, najprej ročno razsekali na manjše kose, da so jih mogli dvigati in obračati pod kladivom, v cajnarici pa so kovali *maseljne* in *caglje*, težke od 25 do 50 kg, in jih težali v *cajne* – polizdelek za kovanje žebeljev. Zato so bila ta kladiva lažja. Delno obnovljeno kladivo pred Kovaškim muzejem v Kropi ima bat težak okoli 100 kg, torej je bilo to cajnarsko kladivo. Kladivo v propadajoči Cvetkovi fužinici v Kamni Gorici je bilo težko okoli 150 kg.

Temu članku priložena skica fužinskega kladiva je bila narisana po maketi Zgornje fužine v kroparskem Kovaškem muzeju. Maketo sta izdelala mojster Jože Šolar in tesar Janez Azman, ki je ohranjal tradicijo štangelnov – fužinskih tesarjev še po koncu kroparskih fužin. Nazivi in opisi delov fužinskega kladiva so povzeti po Müllnerju (str. 320 do 326), ki se pogosto sklicuje na glavna vira – Karla Pibrovca in režijsko knjigo (Streuwertsbuch). Karel Pibrovec (1834–1909) je bil zadnji ravnatelj Zgornje fužine. Edino ohranjeno režijsko knjigo Spodnje fužine je pisal v letih 1867 do 1891 oskrbnik Benjamin Šuler (1829–1901), nazadnje tudi njegov sin Benjamin.

Kladivo je dobivalo pogon od *vodnega kolesa*; vodar (bosargebar) je preko vzvoda odpiral *lopoto* v *žlebu*, voda je po *skočniku* tekla na podlivo vodno kolo. Pogonska *gred* je tekla v blazinah, ki jih je bilo treba redno mazati in pogosto menjati. Na isti gredi z vodnim kolesom je bil obroč s *pamolami* – grebeni, ki so pritiskali na konec *toporišča* in na principu dvoramnega vzvoda dvigali bat. Vzvod je imel razmerje 1 : 2 – vršiče je bilo na 1/3 dolžine toporišča, gledano od pogonske strani. Vmesna člena med pamolami in toporiščem sta bila *ertl* in *klokár*, njuna opisa in funkciji nista pri Müllnerju točno razvidna. Tako naj bi bil *ertl* čep na pamolah, *klokár* pa plošča na repu toporišča.

Toporišče – pri Šulerju dosledno »potoriše« – je bilo iz bukovega lesa in je zahtevalo največ obnove v fužini. Pibrovec pravi, da so

FUŽINSKO KLADIVO

1789

bili stroški nabave okoli 20 goldinarjev in da se je dalo s pravilnim postopkom dosti prihraniti. Deblo je moralo biti vloženo tako, da je bila sončna stran zgoraj. Če niso bili kovinski deli dobro pritrjeni ali če je bila poškodovana struktura lesa, je toporišče že po dveh do treh mesecih razpokalo. Menjave toporišča lahko redno sledimo četrto stoletja v omenjeni režijski knjigi. Toporišče je bilo ojačano s tremi kovinskimi obroči.

Vrtišče kladiva je obsegalo lesen okvir – premečol in pant, na toporišče je bil nasajen kovinski obroč – uboga, ki je imel na straneh dva stožčasta nastavka – sesca; ležala sta v kovinskih ploščah – oberjetih, vloženi v leseni stojali – premečolih.

Bat – norec je bil nasajen na konec toporišča in zagoden s klinom, nos toporišča je

štrlel še iz bata; Pibovec ga imenuje tudi »figa«, Gašperšič pa je mnenja, da je bila figa pri ročnem – žebliarskem kladivu. Jeklena vložka – štukelj v batu in nakovalo na panju – sta neposredno oblikovala železo pri kovanju. Nakovalo je bilo vpeto v čoto (čuoata), ta pa v veliki kamniti panj, povezan z železnim obročem.

Pri nakovalu in panju se nekoliko prepletajo posamezni izrazi za dele fužinskega, cajnarskega in vigenjskega kovanja. Tako Müller opisuje pod izrazom »panj« samo vigenjski leseni (pozneje kamniti) podstavek, Šuler pa v režijski knjigi pogosto omenja tesel (tešel), ki ga Müller definira kot »Ambosstatt des grossen Hammers«, zraven pa še »čoto« deli na veliko čoto (leseno) in malo čoto (železno).

Zadnja režijska knjiga Spodnje fužine obsega štiriindvajset let poslovanja te fužinske skupnosti. V njej lahko zasledujemo zadnja desetletja kroparskega železarstva, obratovanje in sodelovanje zadnjih fužinarjev, kar je na kratko opisano tudi v članku »Pri temeljih Plamena« (Glasilo Plamen 4/84). Knjiga skrbno registrira vsa vzdrževalna dela pri fužinskem kladivu. V marcu 1874 so pričeli s pripravami za nabavo valjarne, ki so jo po dveh letih tudi pognali in je obratovala dvanajst let. V njej so na grobo valjali maseljne iz frišarske peči, zraven pa je še obratovalo fužinsko kladivo. Zapiski o njegovem vzdrževanju se vlečejo do konca knjige.

Največ vzdrževanja in obnove je zahtevalo toporišče fužinskega kladiva, zato je bila umestna Pibrovčeva opomba o strokovni in skrbni montaži. V štiriindvajsetih letih je Spodnja fužina nabavila in zamenjala 32 toporišč po ceni 7 do 10 goldinarjev, zraven so prišli še stroški za posek, vožnjo, likof in montažo, kar je skupaj zneslo okoli 20 goldinarjev. Največkrat so ga kupili od Pecarja z Dobreve.

Pritrjevanje ertla je bilo zelo pogosto in je stalo od 50 do 150 krajcarjev, običajno zraven še popravilo obroča.

Za izdelavo klockara so porabili 24 funtov železa po 11 krajcarjev (2 goldinarja, 64 krajcarjev), nasajanje uboge na toporišče je trajalo 4 tarbehe, zanje so plačali 2 goldinarja 60 krajcarjev. Tesarski mojster Lenart Ažman (1845–1923) je imel leta 1875 tarbehe (dnine) po 1,10 goldinarja.

Tešel (nakovalo) fužinskega kladiva so nabavili leta 1876 v Beljaku za 37 goldinarjev, leta 1885 so za 152 kg težek tešel iz jekla plačali 18,24 goldinarja. Če se je obrabil, so ga obnadili (ojeklili) in poravnali za 6,15 oziroma 7,34 goldinarja, samo obsekovanje in drobno popravilo je stalo od 60 krajcarjev do 2 goldinarjev.

Janez Bogataj je v knjigi »Domače obrti na Slovenskem« (str. 116) objavil risbo kovaškega kladiva na vodni pogon iz Trstenika pri Mirni na Dolenjskem, ki jo je posnel leta 1984. Risba nazorno prikazuje izvedbo regulacije vodnega pogona, kakršne pri fužinskem kladivu še niso poznali. Dobro je razvidna tudi izvedba prenosa med pamolami in repom toporišča. *Železni krogli* na obeh straneh *štoka* (panta) služita kot varnostni signal pred preobremenitvijo kladiva. Opis zadnjih repačev, ki so ostali v slovenskih kovačijah in v muzejih do danes, bi lahko dopolnil kdo, ki je z njimi še delal.

VIRI

- Alfons Müllner: Geschichte des Eisens, Dunaj 1909
 Joža Gašperšič: Vigenjc, Ljubljana 1956
 Janez Bogataj: Domače obrti na Slovenskem, Ljubljana 1989
 Arhiv Kovaškega muzeja Kropa

Janez Šmitek

Milan Kristan

VONJI

*Sveža studenčnica v dlani,
telo v poletni travi.*

Milan Kristan

PESEM

*sedmero srnjakov v čredi,
sedmero kamnov v tolmunu.
bela kača pije vodo,
srnjak se ustavi,
divje zalaja v večerno nebo.*

*izgubljam se v naglici,
čez spolzko kamenje drsim,
tvoj krik je že globoko v temi.
naj ti sploh še sledim?*

ŽENSKI PEVSKI ZBOR
»MILKO ŠKOBERNE« Z JESENIC

Od leta 1968 je na kulturni utrip jeseniške občine pomembno vplival ženski pevski zbor, ki po smrti dolgoletnega dirigenta prof. Milka Škoberneta nosi njegovo ime.

Z več kot 280 nastopi in samostojnimi koncerti, z devetimi snemanji za radio in televizijo (42 posnetih pesmi), z lastno kaseto ljudskih pesmi in z udeležbo na dvanajstih tekmovanjih, na katerih je zbor dosegel tudi visoke uvrstitve, ter s programom, ki je v vseh letih zajel blizu 250 pesmi, sodi ženski pevski zbor

Ženski pevski zbor »Milka Škoberneta« v gledališču Tone Čufar

Marca 1968. leta ustanovljeni zbor je nadaljeval bogato tradicijo zborovskega petja v jeseniški občini, saj so ga v prvem obdobju pretežno sestavljale pevke prejšnjih mladinskih in mešanih zborov.

Petnajst let je zbor deloval kot odsek Pevskega društva Jesenice, v katerem sta delovala še mešani in moški zbor, ki pa sta po petih letih prenehala z delom. Nekaj časa sta v društvu delovala tudi moški zbor »Jeklar« in mešani pevski zbor »Blaž Arnič«.

Tako kot ves čas obstoja ženski pevski zbor tudi sedaj uživa podporo Zveze kulturnih organizacij in drugih dejavnikov v občini (odbor za kulturo). To je tudi omogočalo, da je zbor lahko dostojno opravljal svoje kulturno poslanstvo v domači občini, na Gorenjskem, v slovenskem in jugoslovanskem prostoru in v tujini.

med najuspešnejše kulturne skupine v jeseniški občini, za kar je prejel najvišje občinsko priznanje za kulturo – Čufarjevo plaketo. Prešernova nagrada gorenjskih občin, ki jo je zbor prejel leta 1988, pa dokazuje, da se je uvrstil tudi med najuspešnejše kulturne skupine na Gorenjskem.

Ženski pevski zbor je že v prvih letih delovanja dokazoval visoko kakovost, saj se je na mednarodnem tekmovanju »C.A. Seghizzi« v italijanski Gorici v letih 1968, 1970 in 1973 vidno uvrstil. Na tekmovanju slovenskih pevskih zborov »Naša pesem« v Mariboru je leta 1972 prejel srebrno plaketo mesta Maribor, kar ga je takrat uvrstilo med deset najboljših zborov v Sloveniji, leta 1976 in 1980 bronasto plaketo in leta 1986 ponovno srebrno plaketo mesta Maribor. Zbor je bil uspešen tudi na tekmovanjih, ki jih je razpisal Radio Ljublja-

na, saj se je v sezoni 1976/77 v svoji skupini uvrstil na prvo mesto.

Vsa leta zbor sodeluje na mnogih prireditvah, proslavah in kulturno-političnih manifestacijah skupaj z drugimi zbori in Pihalnim orkestrom jeseniških železarjev v domači občini in na Gorenjskem. Letno je imel od najmanj osem do dvajset nastopov in drugih predstavitev, kot so snemanja in tekmovanja.

Letno je poprečno naštudiral deset novih pesmi, v programu pa je ohranjal še najmanj po petnajst pesmi iz prejšnjih let.

Seveda pa življenja v zboru ni mogoče izraziti s številkami. Te so pomembne le toliko, da predstavijo veliko prizadevnost in ljubezen do zborovskega petja več kot 160-tih pevk, ki so peke oziroma pojejo v zboru danes, in veliko delo zborovodij. Največji delež pripada prvemu zborovodji prof. Milku Škobernetu, ki je zbor vodil trinajst let. Za obstoj in kvalitetno rast zbora pa sta zaslužna tudi zborovodkinja Mira Mesarič in zborovodja Igor Majcen, ki sta zbor sicer vodila krajši čas, vendar je prav njuno delo pripomoglo, da je zbor nadaljeval svoje kulturno poslanstvo

in pod vodstvom zborovodja Antona Cimpermana spet ujel korak z najboljšimi slovenskimi zbori. Vsem zborovodjem je bila v veliko pomoč pri delu korepetitorica Metka Rutar-Piber.

Ženski pevski zbor je tudi velika tovarišija. Vse je v zbor pripeljala predvsem ljubezen do lepe narodne in umetne pesmi, v zboru jih je vsa leta zadrževalo tudi izjemno kakovostno delo zborovodij. Izredno pester program pesmi (pretežno so ga izbirali zborovodje) od renesanse do najnovejših, tudi novih izvedb pesmi. Resno delo je v pevkah vedno zbuvalo željo, da bi vsako pesem kar najlepše zapele. Čeprav so v program vključene številne pesmi drugih narodov ter umetne pesmi domačih in tujih skladateljev iz vseh obdobj, pa si pevke vedno najbolj žele lepo zapeti narodno pesem.

Zbor se vsako leto predstavi občinstvu na letnem samostojnem celovečernem koncertu s pretežno na novo naštudiranim programom. S tem bistveno bogati kulturno življenje Jesenic in drugih krajev.

Marija Zupančič-Vičar

POTOVALNA SKRINJA IN NJENA PRIPOVED

Med mnogimi zanimivostmi muzejske zbirke Tehniškega muzeja Železarne Jesenice zavzema posebno mesto potovalna skrinja iz 19. stoletja, ki jo je leta 1975 v muzej prinesel Anton Žerjav. Zraven je priložil naslednjo pripoved:

»Marija Žerjav je bila rojena 25. novembra 1839 na visokogorski kmetiji pri Zakamniku v Plavškem Rovtu. V družini je bilo osem otrok, štiri dekleta in štirje fantje. Poleg kmetovanja se je družina ukvarjala tudi z dnevnim prevažanjem rude od Savskih jam do Ruardovega plavža na Savi. Poleg moških so morale z volovsko vprego prevažati tudi dekleta. Marija si je pri prevozih rude trdo prihranila toliko goldinarjev, da se je odločila za pot v Ameriko. Leta 1865 se je v Trstu prijavila za potovanje v Ameriko. Že takoj

drugo leto je v Trstu prvikrat stopila na veliko jadrnico, od koder so z velikimi težavami po treh mesecih pripluli v New York. Kmalu je dobila službo v mestu Hastings v Minnesoti in se poročila z rudarjem Janezom Žužkom iz Novega mesta. Leta 1870 so ji v omenjenem mestu izdelali potovalno skrinjo, s katero se je zgodaj spomladi 1871 prvič podala na pot domov. Z vedno dobro naloženo skrinjo se je potem Marija do leta 1895 še trikrat pojavila na Jesenicah. Zadnjikrat je Marija s skrinjo priromala iz Amerike po prvi svetovni vojni leta 1924. Mož ji je v Ameriki umrl, sama brez otrok pa je od tega leta ostala na Jesenicah in umrla v visoki starosti 1. decembra 1931.«

Sporočilnost muzejskega predmeta, velike potovalne skrinje prekaša njeno dejansko vrednost. Muzejski eksponat je dobil tako zanimivo sporočilno vrednost.

Tone Konobelj

Družina Žerjav – Zakamnikova iz Plavškega Rovta leta 1875

Milan Kristan

SVETLOBA

*sončni žarki v tolmunih,
meglenosiva zavesa čez dolino.*

PESEM

*neme slike drsijo skozi spomin,
v vlažnem mahu leži rumeno telo.
sežem v mah, kakor bi segel
daleč v preteklost,
vse se razprši
pod prijemom dlani.
le za hip me zbega
droben žarek iz oči.*

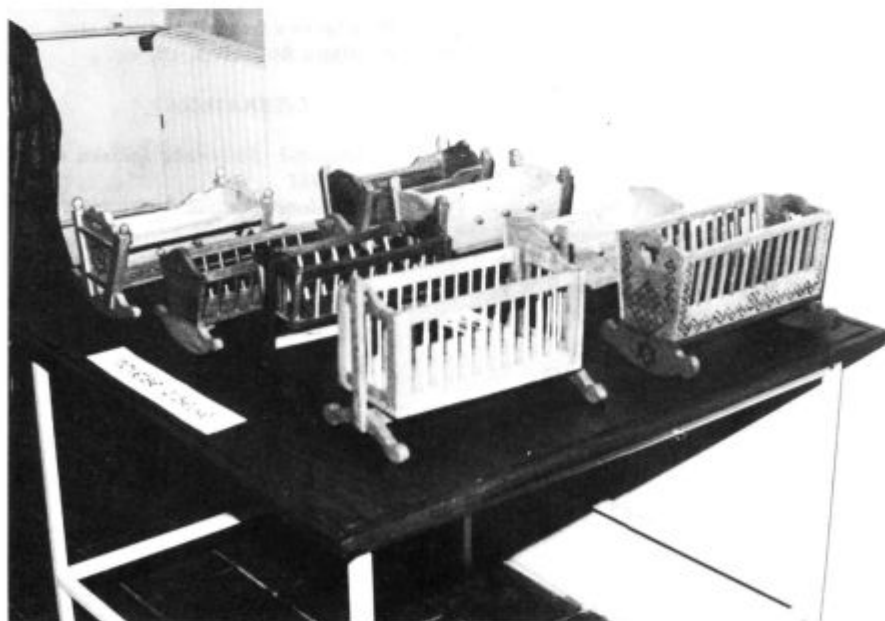
ZIBELKE STANETA ZUGWITZA

V galerijskih prostorih v Kosovi graščini je bila v letu 1988 med najbolj odmevnimi razstavami razstava »150 MINIATURNIH ZIBELK JESENICANA STANETA ZUGWITZA«.

Ko je Stane Zugwitz obiskoval muzeje po Sloveniji in Jugoslaviji, ga je pritegnilo likovno in oblikovno bogastvo zibelk. Po upokojitvi leta 1980 je začel po muzejih zbirati gradivo: podatke, opise, skice zibelk in kupovati dostopno literaturo. Nato je v prostem času z mnogo potrpežljivosti in ljubezni nastala bogata in poučna zbirka. Do danes je naredil več kot 170 miniaturnih zibelk in te še nastajajo. Pri postavitvi razstave smo se omejili na zibelke, ki se uporabljajo na ozemlju Jugoslavije, predvsem Slovenije.

Zibelke so bile некоč pomemben kos kmečke opreme in pod imenom zibelka so mišljene vse priprave za ležanje in prenašanje otrok, torej tudi otroška korita – nečke. Najprej so po vsem slovenskem ozemlju uporabljali za spanje, ležanje in kopanje otrok iz lesa izdobljene nečke ali kadunje. Da bi jih ločili od podobnih lesenih korit, ki so jih uporab-

ljali za mesenje kruha ali za prenašanje bremen, so nečke okrasili z vrezovanjem geometrijskih ornamentov, zvezd, src, z znamenji križa in Kristusovega monograma IHS. Tik pod robom imajo tri do štiri cveke, čepe, knofe za prevezovanje otrok s trakovi. V preteklosti so nečke in zibke po vrhu prevezovali z rdečimi trakovi. S tem so odganjali od otrok zle duhove in uroke. Nečke so bile najpogostejše in najdlje v rabi v Beli krajini, v Prekmurju in na Štajerskem, manj pa na Gorenjskem, Dolenjskem in Notranjskem. Najstarejše upodobitve zibelk na Slovenskem sodijo v zadnjo četrtino 15. stoletja. Na kmetijah pa so se zibelke začele pojavljati šele v 19. stoletju. Prvotna kmečka zibelka je bila podobna nečkam, saj je bila narejena tako, da so na vsako stran nečk spodaj pritrdili nihalno ploskev. Kasneje pa so se kmetje zgledovali pri meščanskih renesančnih in baročnih zibelkah. Predvsem na alpskem področju so bile pisane in bogato okrašene. Zibelke delimo v poslikane in neposlikane. Po načinu izdelave, obliki, materialu se med seboj skoraj ne razlikujejo. So mizarско izdelane, zbite z lesenimi klini, v štiri robnike pa sta ujeti končnici, stranici in nihalni ploskvi. Pri izdelavi so

Zibelke Staneta Zugwitza na razstavi v Kosovi graščini

uporabljali različne vrste lesa: smreko, vrbo, dren, črni glog, javor, lipo, jesen, oreh, češnje, hrast. Nihalne noge morajo biti izdelane iz trdega lesa.

Posebnost enako izdelanih cerkljanskih in bohinjskih zibelk je obroč, ki je pritrjen na stranici zibelke v zgornji polovici in je običajno premičen. Nanj obesijo pregrinjalo, ki varuje otroka pred svetlobo in mrčesom. Dno zibelke je prevrtano s šestimi do devetnajstimi luknjicami za odtekanje urina in dostop zraka.

Med neposlikanimi zibelkami poznamo več različnih oblik: zibelke s podaljšanimi kotačema (Primorska), zibelko na nihalnih stojalih, ki se pojavlja povsod po Sloveniji in zibelko – posteljico, ki ima med desko dna in štirimi gornjimi letvami rezljane stebričke (Bela krajina).

Poslikane zibelke najdemo predvsem na Gorenjskem s središči okoli Škofje Loke, Rateč in Kranjske Gore. Poslikovalci so uporabljali šablone – ornamenti, barve in motivi se ponavljajo. Praviloma je poslikana celotna zunanost zibelke s poudarkom na obeh končnicah. Najpogostejše upodobitve so božjepotna Marija, Marija z Jezusom, Kristusov monogram IHS, mora, pentagram, na sprednji končnici je navadno naslikana letnica. Naslikani so še motivi, povzeti po naravi – šopki vrtnic, marjetic, nageljnov in tulipanov. Prevladujejo modra, zelena, rdeča in rumena barva.

Pri postiljanju so na dno zibelke dali slamo ali ličkanje in to prekrili z rjuho. Otroka so pokrili z odejico in prevezali s trakom, ki so ga pritrdili na lesene gumbce. V zibelkah so nosili otroke tudi h krstu. Na Gorenjskem so nosili novorojenca h krstu v majhni, lepo pisani zibelki, ki so jo uporabljale vse hiše v

vasi. Ko so otroci odrasli, so zibelke spravili na podstrežje. Od njih so se le redkokdaj ločevali ali jih prodajali, ker so jih spominjale na otroštvo.

Ob prebiranju literature in zbiranju podatkov je Stane Zugwits spoznal še bogastvo šeg in verovanj, povezanih z zibelko. V južnih predelih Jugoslavije so zibelko, v kateri je otrok umrl, odnesli na pokopališče, da so jo lahko vzeli revnejši starši. Če pa so se pri hiši rojevale same deklice, so si pred rojstvom naslednjega otroka sposodili zibelko pri hiši, kjer so imeli fante. Zanimive so zibelke s Kosova; vse se razstavijo in ko jih otroci prerasejo, jih zložijo in spravijo.

Stane Zugwits pravi, da je najlepša kranjskogorska zibelka, pri izdelavi pa se je precej namučil z gorenjsko zibelko, saj je sestavljena iz petih vrst lesa: smrekovo dno, okrogla noga za zibanje je iz češnje, končnice so iz jablane, robovi iz javorja, knofi pa iz hrške. Bohinjske so vse iz macesna, poključke pa iz macesna in bukve. Vsaka zibka ima svojo zgodovino nastajanja. Mnogo natančnega dela, znanja in ljubezni je vloženo v to redko in zanimivo zbirko, ki še ni zaključena, saj Stane Zugwits z nezmanjšanim elanom zbira nove podatke in znanja. Če ne gre drugače, ideje išče na televiziji ali na freskarski upodobitvi (posnetek zibelke s freske Rojstva matere božje v samostanu Studenica, 16. stol.).

LITERATURA

Gorazd Makarovič: *Slovenska ljudska umetnost*, DZS 1981

Vilko Novak: *Slovenska ljudska kultura*, DZS 1960

Slavica Osterman

OBČINSKA KNJIŽNICA
JESENICE